

**STUDII ȘI ARTICOLE
DE ISTORIE
LXXX**

2013

**SOCIETATEA DE ȘTIINȚE ISTORICE
DIN ROMÂNIA**

**STUDII ȘI ARTICOLE
DE ISTORIE
LXXX**

2013

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Prof. univ. dr. Bogdan MURGESCU	– Editor general (președinte)
Prof. univ. dr. Nichita ADĂNILOAIE	– membru
Prof. univ. dr. Alexandru BARNEA	– membru
Prof. dr. Horia BOZDOGHINĂ	– membru
Prof. dr. Iulia Cristina BULACU	– membru
Prof. univ. dr. Sorin DAMEAN	– membru
Prof. dr. Paul DOMINTE	– membru
Prof. univ. dr. Ștefan PĂUN	– membru
Prof. univ. dr. Ioan SCURTU	– membru
Prof. dr. Dumitru TOMONI	– membru
Prof. dr. Gheorghe NICHIFOR	– membru
Prof. Andrei POPETE	– membru

SECRETARIAT DE REDACȚIE:

Dr. Cătălina MIHALACHE
Drd. Vlad PAȘCA
Prof. dr. Bogdan TEODORESCU

Notă

Îi rugăm pe viitorii noștri colaboratori să-și redacteze contribuțiile în conformitate cu normele științifice în vigoare, atașând totodată un rezumat într-o limbă străină de largă circulație (preferabil limba engleză) și o listă de 5-7 cuvinte-cheie. Materialele se transmit redacției în format electronic ca attachment pe adresa secretariat@ssir.ro.

Studiile și articolele propuse spre publicare vor fi supuse unei evaluări colegiale potrivit sistemului *double-blind peer-review*, dar responsabilitatea pentru conținutul fiecăruia dintre materiale revine exclusiv autorului sau autorilor acestuia. Secretariatul de redacție respinge din oficiu acele materiale care nu se încadrează tematic sau nu respectă termenele de predare ori criteriile științifice și tehnice de redactare.

Redacția

ISSN 0585-749X

CUPRINS

I. DACISM ȘI LATINISM – REPERE POLEMICE

Dragoș MĂNDESCU: <i>Dacii. Despre amăgirea protocronismului și alte mistificări</i>	9
Alexandru BARNEA: <i>Traci și daci în politica Partidului Comunist Român (1975-1989)</i>	16

II. AL DOILEA RĂZBOI BALCANIC ȘI CONSECINȚELE SALE

Nicu POHOAȚĂ: <i>Preliminarii politico-diplomatice ale intrării României în cel de-al Doilea Război Balcanic. România și Antanta</i>	23
Constantin OLTEANU: <i>Participarea României la cel de Al Doilea Război Balcanic (1913)</i>	60
Alexandru A. MAREȘ: <i>Aspecte din activitatea a două grupuri etnice românești în Iugoslavia interbelică</i>	74

III. DIDACTICĂ, METODICĂ ȘI MANAGEMENT EDUCAȚIONAL

Constanțiu DINULESCU: <i>Importanța mijloacelor de învățământ în procesul de predare-învățare-evaluare a istoriei</i>	86
Bogdan-Ștefăniță MIULESCU: <i>Rolul strategiilor moderne în evaluarea didactică la istorie</i>	96
Carmen BALCANU, Sorin BALCANU: <i>Regimul comunist între 1965-1989 în diferite forme de organizare a procesului de predare-învățare-evaluare</i>	113
Ana PREDA-TUDOR: <i>Învățarea școlară din perspectiva calității. Aplicații pentru disciplina istorie</i>	126

IV. ISTORIA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI

Bogdan TEODORESCU: <i>Marin Bunescu, un învățator din vremea lui Spiru Haret (II)</i>	137
Dragoș Lucian ȚIGĂU: <i>Activitatea lui Em. Protopopescu-Pake la Școala Liberă de Științe Politice</i>	156
Vlad PAȘCA: <i>Serbarea școlară de 10 Mai (1897-1910): un studiu de caz pentru educația patriotică în vremea lui Spiru Haret</i>	166
Nichita ADĂNILOAIE: <i>Spiru Haret în memoria posterității</i>	179
Gheorghe NICHIFOR: <i>Nicolae Hasnaș, susținător al reformei învățământului public românesc interbelic. Activitatea ca senator de Gorj (1922-1926)</i>	189

V. MISCELLANEA

Mihail ADAFINI: <i>Campania armatei române în 1916 descrisă în memoriile caporalului sanitar Vasile Mihăilescu</i>	200
Ștefan AFTODOR: <i>Despre comunizarea PSDR – studiu de caz organizația județeană Brăila (1945-1948)</i>	225
Dumitru TOMONI: <i>Ilie Matei, prim-secretar al județului Timiș (1985-1989). Victimă sau călău în decembrie 1989?</i>	241

VI. RECENZII

Lucian Boia, <i>De ce este România altfel?</i> , București, Humanitas, 2012. (Bogdan Murgescu)	254
Nichita Adăniloaie, <i>Pagini de istorie și învățământ</i> , București, Lumina Tipo, 2012. (Bogdan Teodorescu)	257
Ovidiu Ghitta (coord.), <i>Istoria Universității „Babeș-Bolyai”</i> , Editura Mega, Cluj – Napoca, 2012. (Mirela Rotaru)	261
Walter Rüegg (ed.), <i>A History of the University in Europe</i> , vol. IV: <i>Universities since 1945</i> , Cambridge, Cambridge University Press, 2011. (Marius Cazan)	265
Brândușa Costache, <i>Activitatea României în Consiliul de Ajutor Economic Reciproc, 1949-1974</i> , București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2012. (Vlad Pașca)	268

CONTENTS

I. 'DACIANISM' AND 'LATINISM' – POLEMIC REFERENCES

- Dragoş MĂNDESCU: *The Dacians. About the Illusion of Protochronism and Other Mystifications* 9
- Alexandru BARNEA: *Thracians and Dacians in the Politics of the Romanian Communist Party (1975-1989)* 16

II. THE SECOND BALKAN WAR AND ITS AFTERMATH

- Nicu POHOAȚĂ: *Political-Diplomatic Preliminaries of Romania's Entrance in the Second Balkan War. Romania and the Entente* 23
- Constantin OLTEANU: *Romania in the Second Balkan War (1913)* 60
- Alexandru A. MAREȘ: *Some Aspects Regarding Two Romanian Ethnic Groups in Interwar Yugoslavia* 74

III. DIDACTIC, METHODIC AND EDUCATIONAL MANAGEMENT

- Constanțiu DINULESCU: *The Importance of the Didactic Means in the Process of Teaching-Learning-Assessing History* 86
- Bogdan-Ștefăniță MIULESCU: *The Role of Modern Strategies in the Didactic Assessment at History Classes* 96
- Carmen BALCANU, Sorin BALCANU: *The Communist Regime Between 1965 and 1989 in Different Forms of Accomplishing Teaching, Learning, Evaluation* 113
- Ana PREDA-TUDOR: *Learning Seen from a Qualitative Perspective. Implications in History Teaching* 126

IV. EDUCATION HISTORY

Bogdan TEODORESCU: <i>Marin Bunescu, a Teacher in the Times of Spiru Haret (II)</i>	137
Dragoș Lucian ȚIGĂU: <i>Emmanuel Protopopescu-Pake's Activity at the Free School for Political Sciences</i>	156
Vlad PAȘCA: <i>The 10th of May National Holiday in Romanian Public Schools (1897-1910). A Case Study of Patriotic Education in the Time of Spiru Haret</i>	166
Nichita ADĂNILOAIE: <i>Spiru Haret's Posterity</i>	179
Gheorghe NICHIFOR: <i>Nicolae Hasnaș Supporter of the Romanian Interwar Public Education Reform. His Activity as Gorj County Senator (1922-1926)</i>	189

V. MISCELLANEA

Mihail ADAFINI: <i>The Romanian 1916 Campaign Seen by Corporal Vasile Mihăilescu</i>	200
Ștefan AFTODOR: <i>The Communist Transformation of the Romanian Social Democratic Party. Case Study: County Organization Brăila (1945-1948)</i>	225
Dumitru TOMONI: <i>Ilie Matei, First-Secretary of the Timiș County R.C.P. Organization (1985-1989). Victim or Butcher?</i>	241

VI. REVIEWS

Lucian Boia, <i>De ce este România altfel? [Why is Romania different?]</i> , București, Humanitas, 2012. (Bogdan Murgescu)	254
Nichita Adăniloiaie, <i>Pagini de istorie și învățământ [Pages of History and Education]</i> , București, Lumina Tipo, 2012. (Bogdan Teodorescu)	257
Ovidiu Ghitta (coord.), <i>Istoria Universității „Babeș-Bolyai” [The History of „Babeș-Bolyai” University]</i> , Editura Mega, Cluj – Napoca, 2012. (Mirela Rotaru)	261
Walter Rüegg (ed.), <i>A History of the University in Europe</i> , vol. IV: <i>Universities since 1945</i> , Cambridge, Cambridge University Press, 2011. (Marius Cazan)	265
Brândușa Costache, <i>Activitatea României în Consiliul de Ajutor Economic Reciproc, 1949-1974 [Romania's Activity in Comecon, 1949-1979]</i> , București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2012. (Vlad Pașca)	268

SOMMAIRE

I. DACISME ET LATINISME – REPERES POLEMIQUES

- Dragoș MĂNDESCU: *Les Daces. Autour de l'illusion du protochronisme et des autres mistifications* 9
- Alexandru BARNEA: *Thraces et Daces dans la politique du Parti Communiste Roumain (1975-1989)* 16

II. LA DEUXIEME GUERRE BALKANIQUE ET SES CONSEQUENCES

- Nicu POHOAȚĂ: *Préliminaires politiques-diplomatiques de l'entrée de la Roumanie dans la deuxième guerre balkanique. Roumanie et l'Entente.* 23
- Constantin OLTEANU: *La participation de la Roumanie dans la deuxième guerre Balkanique (1913)* 60
- Alexandru A. MAREȘ: *Aspects de l'activité de deux groupes ethniques roumains de la Yougoslavie d'entre les deux guerres* 74

III. DIDACTIQUE, METHODIQUE ET MANAGEMENT EDUCATIONNEL

- Constanțiu DINULESCU: *L'importance des moyens de l'enseignement dans le processus de l'enseignement-instruction-évaluation de l'histoire* 86
- Bogdan-Ștefăniță MIULESCU: *Le rôle des stratégies modernes dans l'évaluation didactique pour l'histoire* 96
- Carmen BALCANU, Sorin BALCANU: *Formes d'organisation du processus de l'enseignement-instruction-évaluation sous le régime communiste entre 1965-1989* 113
- Ana PREDA-TUDOR: *L'enseignement de l'école dans la perspective de la qualité. Applications pour la discipline de l'histoire* 126

IV. L'HISTOIRE DE L'ENSEIGNEMENT

- Bogdan TEODORESCU: *Marin Bunescu, un instituteur de l'époque de Spiru Haret (II)* 137
- Dragoș Lucian ȚIGĂU: *L'activité de Em. Protopopescu-Pake à l'Ecole Libre des Sciences Politiques* 156
- Vlad PAȘCA: *La fête écolière de 10 Mai (1897-1910): une étude de cas pour l'éducation patriotique de l'époque de Spiru Haret* 166
- Nichita ADĂNILOAIE: *Spiru Haret dans la mémoire de la postérité* 179
- Gheorghe NICHIFOR: *Nicolae Hasnaș, souteneur de la réforme de l'enseignement publique roumain d'entre les deux guerres Son activité de sénateur de Gorj (1922-1926)*. 189

V. MISCELLANEA

- Mihail ADAFINI: *La campagne de l'armée roumaine en 1916 dans les mémoires du caporal sanitaire Vasile Mihăilescu* 200
- Ștefan AFTODOR: *Sur la communisation du PSDR – étude de cas: l'organisation départementale de Brăila (1945-1948)* 225
- Dumitru TOMONI: *Ilie Matei, premier secrétaire du dépt. de Timiș (1985-1989). Victime ou bourreur en décembre 1989?* 241

VI. COMPTERENDUS

- Lucian Boia, *De ce este România altfel? (Pourquoi est la Roumanie autrement?)*, București, Humanitas, 2012. (Bogdan Murgescu) ... 254
- Nichita Adăniloiaie, *Pagini de istorie și învățământ (Pages d'histoire et d'enseignement)*, București, 2012. (Bogdan Teodorescu) 257
- Ovidiu Ghitta (coord.), *Istoria Universității „Babeș-Bolyai” (L'Histoire de l'Université, „Babes-Bolyai”)*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2012. (Mirela Rotaru) 261
- Walter Rüegg (ed.), *A History of the University in Europe*, vol. IV: *Universities since 1945*, Cambridge, Cambridge University Press, 2011. (Marius Cazan) 265
- Brândușa Costache, *Activitatea României în Consiliul de Ajutor Economic Reciproc, (L'Activité de la Roumanie dans le Conseil d'Aide Economique Réciproque)*, 1949-1974, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2012. (Vlad Pașca) 268

I. DACISM ȘI LATINISM – REPERE POLEMICE

DACII. DESPRE AMĂGIREA PROTOCRONISMULUI ȘI ALTE MISTIFICĂRI

Dragoș MĂNDESCU*

THE DACIANS. ABOUT THE ILLUSION OF PROTOCHRONISM AND OTHER MYSTIFICATIONS

(Abstract)

*The Romanian society is marred by a state of confusion generated by the aggressive substitution of true values by non-values. In the field of historical studies and public debates, a pseudo-scientific protochronistic trend is promoted especially by dilettantes and influences the less cultivated public. Based on unprofessional interpretations of ancient sources and archaeological discoveries, Romanian protochronists exaggerate the role of the Dacians in the ancient world, considering them members a perfect society, as a civilizing element for the whole of Europe etc. The article deconstructs some of the central arguments of protochronism, exposes their inconsistency as well as their continuity with old fashioned ideas promoted during the second half of the 19-th century (Cezar Bolliac, Bogdan Petriceicu Hașdeu), ideas that reached their apex in the early 20th century through the work of Nicolae Densușianu, *Dacia preistorică* (1913), and warns on the potential danger generated by this protochronist movement.*

Key words: *Dacians, erroneous interpretation, historiography, archaeological data, nationalism*

Să nu-și închipuie specialiștii că numai ei pot scrie despre istorie!
Nicolae Ceaușescu

Am ales drept motto aceste cuvinte rostite răspicat de „Marele Cârmaci” în preajma aniversării unei celebre bătălii a evului mediu românesc¹. De ce? Deoarece devine din ce în ce mai evident că acest pericolos protochronism și iresponsabil

* Muzeograf, Muzeul Județean Argeș.

¹ N. Constantinescu, *Remember. O diversiune în istoriografie sau oaste de țară și mercenari în „Bătălia pentru Rovine”*. Precizări și mărturii din anii 1986-1988, în „Argesis. Studii și comunicări”, Muzeul Județean Argeș, Seria Istorie, XIX, 2010, p. 160.

„Studii și articole de istorie”, tom LXXX, pag. 9-15, 2013

îndemn ne pândește și ne amenință astăzi mult mai mult și cu consecințe mult mai grave chiar decât în acele vremuri de tristă aducere aminte.

Fie-mi permis ca trecând în cele ce urmează la substanța materialului de față să pornesc de la o experiență personală cu multe învățăminte, care i-a avut însă în centrul atenției nu pe daci, ci pe contemporanii lor, celții.

În primăvara lui 2012 am avut prilejul să vizitez la Paris, la Muzeul Științelor și Industriei, o expoziție temporară dedicată celților, cu totul deosebită, expoziție ce se anunța incitantă încă de la afișul ce reprezenta un celt căzut parcă din cer, înfipt cu capul în pământ și agitându-și picioarele în aer. Titlul, într-o traducere liberă "Galii - o expoziție care te dă pe spate", era îndeajuns de ispititor și de provocator pentru a nu lăsa vizitatorii marelui muzeu să treacă mai departe nepăsători spre alte atracții expoziționale².

Și într-adevăr, expoziția se bucura de un mare succes și de o incredibilă afluență de public tânăr, școlari și liceeni îndeosebi, ce-și așteptau cuminți și ordonați rândul la casa de bilete, atrași îndeosebi de aspectele interactive pe care expoziția le oferea. Această însuflețire și personalizare a artefactelor arheologice protoistorice avea menirea de a rupe barierele dintre vizitator și epoca celtică, de a-i coborî pe celți din turnul de fildeș al strămoșilor intangibili și îndeajuns de mitologizați de-a lungul vremii, printre oamenii obișnuiți, comuni, cu pasiuni, instincte și idealuri cu nimic diferite față de cele ale ființelor actuale.

Desigur că un sector important al acestei expoziții era destinat prezentării celor mai celebre piese arheologice ce ne-au parvenit din lumea celtică a celei de-a doua epoci a fierului, prezente în orice enciclopedie sau compendiu care se respectă, dedicate civilizației celtice și culturii La Tène, de la coiful de la Agris (Charente) până la cazanul de la Gundestrup.

Însă miezul și esența expoziției, ceea ce dădea mesajul întregului eșafodaj, era sectorul în care se prezenta modul cum celții s-au văzut pe ei înșiși și mai departe cum au fost percepuți ca strămoși de generațiile Franței moderne și contemporane. S-a făcut apel la nenumărate reprezentări figurate, de la efigii monetare contemporane și menhire de piatră de pe mormintele prinților celți, până la operele de artă cu teme istorice, de sorginte romantică, cu o puternică încărcătură dramatică.

Treptat, expoziția aduce celții din zărilor îndepărtate unde îi exilasera viziunile eroice și hiperbolizările succesive până în apropierea imediată de percepția francezului de astăzi, educat deja pentru a-i trata ca și pe niște contemporani, cu vicii, patimi, virtuți și calități. Sunt nenumărate elemente ale vieții cotidiene, prezente și acestea în expoziția de la Paris, prin care francezul rămâne în permanent contact cu strămoșul lui celt, simțindu-l aproape afectiv dar cu totul demitizat, de la benzile desenate cu celebrul personaj Asterix, până la mărcile de tutun sau cele de bere. Adjective precum iubitori de gălceavă, înapoiți, proști, bețivi, nerușinați, egoiști, indisciplinați, figurează natural și fără ipocrizie, alături de măreți, curajoși,

² Pentru o vizitare virtuală a expoziției: http://www.cite-sciences.fr/francais/ala_cite/expositions/gaulois/

războinici, temerari ori puși pe șotii, în amalgamul de fațete, etichete și clișee prin care francezii de astăzi își percep proprii strămoși.

Mi-am pus întrebarea dacă o astfel de expoziție ar fi posibilă în România, avându-i în centru pe daci, iar răspunsul mi se pare a fi unul mai curând negativ. În ciuda unor încercări rămase izolate³, suntem încă departe de a-i coborî pe daci de pe pedestal și de a ni-i apropia și a-i înțelege ca și pe niște contemporani sau prieteni ai noștri. Și aceasta nu pentru că mijloacele nu ne-ar sta la îndemână, ci mai degrabă pentru că metodele de abordare ne sunt deficitare. De exemplu, nu știu câți români fac astăzi vreo legătură între marca auto omniprezentă pe șoselele noastre și regatul antic al dacilor.

Câtă diferență între modul de abordare specific menționatei expoziții pariziene și viziunea societății noastre dominate de acea marotă extrasă din Istoriile lui Herodot despre „cei mai viteji și mai drepți dintre traci”, extrasă însă voit trunchiat și multiplicată la infinit în manualele școlare, în toate muzeele din România sau în mass media. E adevărat că citatul netrunchiat ("Geții, însă, fiindcă s-au purtat nechibzuit, au fost îndată înrobiți, măcar că ei sunt cei mai viteji și cei mai drepți dintre traci"⁴), nu mai sună atât de admirativ la adresa strămoșilor noștri, dar aceasta nu este o scuză pentru ca termenii mai puțin binevoitori să fie eludați cu bună știință.

Mai mult, nu de puține ori, în funcție de interesele cărora trebuie să le slujească, acest citat trunchiat dintr-o descriere pe care Herodot o făcea totuși geților sud-dunăreni de la finalul sec. VI a.Chr. este tradus abuziv și necritic asupra dacilor ce populau Carpații la mai bine de jumătate de mileniu distanță în timp de confruntarea lui Darius cu „cei mai viteji dintre traci”⁵.

Apogeul acestui mod de interpretare forțat și lipsit de obiectivitate a izvoarelor istorice scrise sau a descoperirilor arheologice se desfășoară astăzi chiar sub ochii noștri. Un grup de indivizi care-și spun cercetători și-și arogă tot felul de merite științifice, o adunătură pestriță alcătuită din cadre militare în retragere, jurnaliști, medici, preoți, oameni de afaceri susțin cu tărie că sunt deținătorii adevărului absolut în ceea ce-i privește pe daci. În fruntea acestei mișcări se află Societatea Dacia Revival, cu sediul la New York. Membrii ei se consideră o castă de inițiați, având rolul de a da la iveală și a face cunoscut adevărul despre daci, dintotdeauna ascuns sau deformat de istoriografia așa-zis oficială, de mediul științific, academic și universitar românesc.

³ Se remarcă, de exemplu, reconstituirile istorice din desenele tematice ale lui Radu Oltean, unele dintre ele utilizate în lucrări de popularizare a istoriei în rândurile copiilor, precum N. Djuvara, R. Oltean, S. Bucan, *Cum s-a născut poporul român*, Editura Humanitas Junior, București, 2000.

⁴ Herodot, *Istoriei*, IV, 93 (*Fontes Historiae Daco-Romanae*, Editura Academiei RSR, București vol. I, 1964, p. 47-49).

⁵ Simpozionul *Dacii – Cei mai viteji dintre traci*, organizat la Deva și Costești, în 14-16 mai 2004, cu prilejul aniversării a 80 de ani de la începerea cercetărilor arheologice sistematice la cetățile dacice din Munții Orăștiei.

În ciuda meritelor pe care și le arogă și a teoriilor cu iz de senzațional pe care le propagă, aceștia nu sunt nici pe departe originali, ideile lor nu sunt nicidecum noi, ci-și află rădăcinile în masiva lucrare *Dacia Preistorică* elaborată de Nicolae Densușianu în ultimul sfert al secolului al XIX-lea și publicată postum, în anul 1913.

De fapt, până la Densușianu, promovarea rolului dacilor în istoria noastră fusese deja începută prin studiile lui Bogdan Petriceicu Hașdeu și Cezar Bolliac, acesta din urmă afirmând în anul 1869: „Misiunea noastră, a românilor, în arheologie este mai de seamă să definim ce au fost dacii. Să ne prindem în corul arheologilor Europei, venind cu idei exacte despre ființa dacilor. Aici mai cu seamă trebuie să țintească fiecare arheolog român”⁶.

Printre ideile de la care protocroniștii de astăzi își construiesc teoriile deviaționiste și de la care nu abdică niciodată, sunt și următoarele: în primul rând, excluderea totală, categorică, a romanilor din galeria de strămoși ai românilor. Noi ne revendicăm numai de la daci, iar romanii nu sunt altceva decât niște jefuitori rapace al căror rol în etnogeneza românească a fost mult exagerat de reprezentanții istoriografiei oficiale. De altfel, romanii n-ar fi stăpânit decât o mică parte, stabilită la fix 13% din teritoriul Daciei lui Decebal, iar dacii, desigur, nu puteau adopta limba latină într-un timp atât de scurt. Explicația limbii române pe care o vorbim astăzi este aceea că limba dacă era foarte apropiată de latină. Romanii vorbitori ai limbii ancestrale din care a evoluat latina, ar fi părăsit la un moment dat al preistoriei spațiul Daciei, văzut ca un centru al universului, un *axis mundi*, pentru a se stabili în Peninsula Italică, iar în perioada lui Traian ar fi purtat un război fratricid cu dacii cei statornici și legitimi stăpânitori ai țării, încercând a-și recăpăta vechea patrie.

De asemenea, ei promovează exacerbară, lipsită de fundament științific, a civilizației dacice, considerată a fi etalonul de perfecțiune și de desăvârșire în lumea antică, față de care civilizațiile greacă, romană, și mai departe cea egipteană sau cea mesopotamiană sunt inexpressive și neînsemnate.

Anual, Societatea Dacia Revival organizează congrese de dacologie, cu teme dintre cele mai diverse, de la Sfinxul din Bucegi, la Mihai Viteazul și la Constantin Brâncuși. În ultima vreme, aceste congrese au părăsit Hotelul Intercontinental din București pentru a se desfășura – atenție! – în spațiile unor universități din țară, precum cele din Alba Iulia sau Târgu Jiu.

Care sunt elementele pe care aceștia își sprijină teoriile atât de ademenitoare nu numai pentru publicul larg și mai puțin avizat, cât și, iată, pentru unii membri ai mediului universitar?

Un aliat iluzoriu al protocroniștilor și dacomanilor în demersul lor îl reprezintă grupul celor trei tăblițe de lut descoperite în anul 1961 în situl arheologic de

⁶ C. Bolliac, *Excursiuni arheologice*, vol. I, ediție îngrijită de N. Georgescu, M. Marcu și G. Rizca, Editura Floare Albastră, București, p. 123.

la Tărtăria, la 23 km sud-vest de Alba Iulia⁷. Trecându-se peste orice controversă, reținere și tentativă de obiectivitate științifică, se susține cu înverșunare teza că acestea sunt nici mai mult nici mai puțin decât primele dovezi ale utilizării scrisului de către ființa umană.

Nu numai că acestor piese arheologice le-a fost dedicat unul din celebrele așa-zise congrese de dacologie, dar chiar au fost immortalizate printr-un impozant monument amplasat în marginea șoselei ce leagă Sebeșul de Orăștie, în apropierea intrării către satul Tărtăria. Continuă să se scrie nenumărate tomuri lipsite de orice conținut științific, de care librăriile sunt pline, în care se fac felurite și hazlii interpretări ale semnelor de pe plăcuțe, etimologii care se vor savante și academice prin care tăblițele de la Tărtăria și mesajele lor sunt puse la baza evoluției limbii latine.

Pentru dacomani nu contează deloc faptul că aceste piese au fost descoperite în împrejurări cel puțin discutabile, în ultima zi de campanie arheologică, în condițiile în care șeful de șantier, arheologul de altfel respectabil Nicolae Vlăsa nu se afla pe sit, la fața locului, că nu a fost publicată vreodată sau poate chiar nu există nicio documentare grafică a detaliilor complexului în care piesele au fost descoperite, că orice posibilitate de datare prin mijloacele tehnologiei moderne a fost înlăturată de vreme ce imediat după descoperire tăblițele respective au fost coapte într-un cuptor electric în laboratorul de restaurare al muzeului din Cluj, cu toate acestea fiind atribuite, poate forțat, poate nu, oricum discutabil, având în vedere imposibilitatea oricărui control, nivelului neolitic al aceluși sit pluristratificat și cu o cronologie întinsă pe durata a mai multor epoci, iar obiectiile ar putea continua. Oricum am lua-o, întemeierea unui întreg eșafodaj de anvergura celui promovat cu atâta obstinație și exaltare de protocroniști și dacomani, pe o bază atât de fragilă precum este cea reprezentată de tăblițele de la Tărtăria, este sortit de la bun început nu numai eșecului ci și ridicolului.

Așa-numitul mister al plăcilor de plumb despre care suntem îndemnați a crede că mai înainte fuseseră de aur, dar care, din păcate pentru moștenirea civilizației dacice, n-au scăpat lăcomiei proaspătului suveran al României, Carol I, aflat într-o furibundă căutare de fonduri pentru a-și ridica la Sinaia castelul de pe malul Peșului, constituie unul din pilonii de rezistență pe care se întemeiază teoriile dacomane. Descifrarea exactă a așa-zisului alfabet dacic, ca și a reprezentărilor figurate de pe plăci, au prilejuit inițiaților savanți dacomani, de profesie ziariști, medici dar și lingviști prinși în aceste mreje seducătoare dar iluzorii, nenumărate nopți albe jertfite pe altarul științei, dar și întinse defrișări ale pădurilor patriei, sacrificate fără discernământ pentru tipărirea pe scară largă a unei maculaturi cocoțată cu nerușinare la nivel de paradigmă și de teorie științifică.

Doresc a exemplifica falsul, chiar dacă ingenios elaborat, dar și ridicolul acestor plăci de plumb printr-un exemplar pe care l-am identificat relativ recent în Muzeul din Curtea de Argeș. Personajul pe care inscripția cu caractere grecești din

⁷ N. Vlăsa, *Chronology of the Neolithic in Transylvania, in the light of the Tărtăria settlement's stratigraphy*, în "Dacia", VII, 1963, p. 485-494.

exergă ne îndeamnă să-l identificăm nici mai mult nici mai puțin decât cu Zamolxis este alcătuit dintr-un amalgam heteroclit de elemente aparținând mai multor epoci și culturi: reprezentarea ochiului respectă canoanele artei egiptene, urechea este identică cu cea reprezentată pe coiful de argint de secol IV a.Chr. de la Peretu, iar proeminențele de la extremitățile literelor imită grafia de pe monedele Macedoniei Prima. Trei epoci aflate la distanță mare în timp una de cealaltă, trei culturi diferite îngemănate într-o placă de plumb considerată dacică, expusă în scop didactic în vitrina muzeului din orașul Basarabilor⁸.

Nici măcar podul lui Apolodor de la Drobeta nu a scăpat acaparării fără scrupule a dacomanilor. Cu mare surprindere aflăm din partea lor că această reușită a arhitecturii și tehnicii romane trebuie atribuită dacilor. Au fixat chiar și cronologia acestui pod, la epoca lui Burebista, justificând această aserțiune prin argumentul controlului celor două maluri ale Dunării de către regele get și de faptul că marea operă a lui Apolodor nu ar fi deloc amintită în izvoarele istorice contemporane și care eventual să o pună în legătură cu operațiunile strategice și militare ale lui Traian de cucerire a Daciei. Este cu totul ignorată evidența izvoarelor istorice, atât cele figurate (Columna lui Traian)⁹, cât și cele numismatice (sestertius emis de Traian în anul 104, cu efigia podului pe revers)¹⁰, ca să nu mai vorbim de cele narrative (Cassius Dio, Procopius din Cezareea etc.)¹¹.

Descoperirea și mai ales mult mediata recuperare a brățărilor dacice din aur au contribuit și ele din plin la consolidarea teoriilor privind superioritatea civilizației dacice, plasată cu mult deasupra a tot ceea ce se cunoștea la nivelul Europei nu numai barbare ci și romane a acelei vremi. Importanța acestor brățări a fost mult supralicitată. Lăsăm deoparte pleiada de volume ce pretind a argumenta proprietăți dintre cele mai bizare atribuite acestor podoabe, precum cele terapeutice, taumaturgice sau radiesteze. Ne-am îndepărta nepermis de mult de la decență. Dar trebuie menționat un lucru evident: în fervoarea comentariilor destinate a argumenta superlativul civilizației dacice, fervoare alimentată probabil de irezistibila strălucire a aurului brățărilor, s-a pierdut din vedere faptul că astfel de piese de podoabă, din argint însă, fuseseră descoperite cu zecile în spațiul Daciei preromane fără ca masele să fie extaziate, cu excepția câtorva arheologi care le-au studiat îndeaproape¹².

În ultima vreme, o nouă ofensivă se înregistrează prin interpretarea forțată și lipsită de spirit critic a statuilor de daci aflate în Roma dar și în colecțiile mai

⁸ D. Măndescu, *Despre un „pond dacic din plumb descoperit în județul Prahova”*, în „Analele Banatului”, S. N., Arheologic-Istorie, XVII, 2009, p. 199-202.

⁹ C. Cichorius, *Die Reliefs der Traianssäule*, Verlag von Georg Reimer, Berlin, 1900, Taf. LXXII/1.

¹⁰ *Roman Imperial Coins*, II, 569; M. Munteanu, *Provincia Dacia pe monedele Romei imperiale*, Editura Mediamira, Cluj-Napoca, 2002, p. 59.

¹¹ Cassius Dio, *Istoria romană*, LXVIII, 13, 1; Procopius, *Despre edificii*, IV, 6, 11-14.

¹² K. Horedt, *Die dakischen Silberfunde*, în „Dacia”, XVII, 1973, p. 127-168; D. Spânu, *Piese de orfevrerie din Dacia din secolele II a.Chr. – I p.Chr.*, în *Studii și cercetări de istorie veche și arheologie*, 57, 2006, 1-4, p. 190 și urm., fig. 3.

multor muzee europene. Viziunea artiștilor plastici antici asupra dacilor este răstălmăcită după bunul plac, astfel încât să se potrivească teoriilor deja lansate de dacomani. Aceste opere sculpturale supuse unui canon artistic și estetic comun reprezentărilor de barbari, cu rol vădit propagandistic, dar și moralizator¹³, sunt astăzi abuziv utilizate și scoase din context, spre a fi demonstrate prin intermediul lor, de pildă, caracteristici ale dacilor precum bunătatea, blândețea, înțelepciunea, mărinimia sau pacifismul. În mod sigur, nu așa i-au perceput romanii pe daci și la fel de sigur nu astfel de caracteristici și-au imaginat meșterii antici și comanditarii acestor statui.

Cea mai recentă reușită a acestui adevărat program de intoxicare dacoman este filmul lansat în primăvara anului 2012 pe internet, dar preluat de numeroase posturi de televiziune dornice de senzațional. Filmul *Dacii – Adevăruri tulburătoare*, prin care „mari specialiști” în istoria și arheologia epocii fierului încearcă să răstoarne într-o clipă tot ceea ce școala românească de arheologie a construit cu migală și cu onestitate științifică timp de decenii, a înregistrat deja, în numai cinci luni, peste 650.000 de vizionări, un adevărat record de audiență și care dă măsura pericolului potențial la care este supusă populația obișnuită și mai ales tinerii, utilizatori frecvenți ai internetului.

În concluzie, ofensiva protocronistă și dacomană este în creștere, favorizată desigur de debusolarea cotidiană a societății, de penuria reperelor autentice, precum și de promovarea agresivă a non-valorilor cu care suntem bombardați constant în toate mediile – social, educațional, cultural, profesional, economic, politic... A nega sau a nu recunoaște această realitate echivalează cu asigurarea unui nou succes de perspectivă pentru amenințarea protocronistă. Depinde doar de noi cum vom ști să ripostăm, izolând toate aceste elemente ale mistificării, demolându-le și aruncându-le la coșul de gunoi al istoriei.

¹³ L. Velcescu, *Dacii în sculptura romană. Studiu de iconografie antică*, Editions Les Presses Littéraires, Saint-Estève, 2008.

TRACI ȘI DACI ÎN POLITICA PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN (1975-1989)

Alexandru BARNEA *

THRACES ET DACES DANS LA POLITIQUE DU PARTI COMMUNISTE ROUMAIN (1975-1989) (Résumé)

L'auteur surprend quelques aspects de la politique nationaliste du PCR concernant les Thraces et les Daces qui ont vécu au Bas-Danube avant la conquête romaine. En commençant avec le Programme du PCR de 1975, l'accent sur l'histoire autochtone obligeait les spécialistes d'accorder une importance accrue aux Thraces et aux Daces. Les publications des institutions y spécialisées ont évité en général telle direction, par comparaison aux publications soumises directement au parti unique. D'un autre côté, les autorités ont encouragé la publication des livres des auteurs qui exagéraient le rôle et l'importance de la civilisation des Thraces dans la région ou même dans l'Empire Romain.

Mots-clé: Thraces, Daces, Gètes, Romains, thracologie, thracomanie.

0. În istoriografia românească de nivel superior, specialiștii domeniului au tratat de obicei cu echilibru și pe baze documentare cât mai solide problemele apariției, existenței și apoi romanizării tracilor, dacilor și geților. Expresia mai recentă și de sinteză privind subiectul stă la îndemână tuturor în volumele I și II din ultimele două ediții (2001 și 2010) ale tratatului "Istoria românilor", datorat Secției de Istorie și Arheologie a Academiei Române și apărut la Editura Enciclopedică. În forma convenită pentru studiul elevilor, aceleași segmente importante de istorie se regăsesc în variante rezonabile și urmând programele stabilite în ultimii ani pentru manualele de istorie eligibile opțional pentru fiecare clasă din învățământul preuniversitar. Am scris "opțional" în locul sintagmei "manuale alternative", des și greșit utilizată chiar și de unii profesori, pentru că acestea din urmă sunt, cum se știe, mai multe și nu doar două pentru fiecare clasă.

Așadar, de la nivelul școlar la cel academic, informația pentru istoria antică din aria formării poporului și limbii române se află la dispoziția tuturor celor

* Prof. univ. dr. Facultatea de istorie a Universității București, prim-vicepreședinte al Societății de Științe Istorice.

interesați. O recomandăm călduros spre a o distinge de aberațiile mai vechi și mai noi de felul celor evocate critic în comunicarea susținută la Pitești de d-l Dragoș Măndescu și fixată în scris în revista de față.

1. Program. Pentru răstimpul recent evocat în titlul notelor subsemnatului, citatul folosit ca motto de autorul mai sus numit arată maniera dictatorială și total opusă oricărui discernământ științific. Această atitudine a prins viață și a proliferat în mediile din jurul conducerii PCR. Programatic, în linia naționalistă urmată în acei ani de partidul unic, imixtiunea în domeniul istoriei a fost formulată în ceea ce s-a numit "Programul PCR de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism", publicat la Editura Politică, București, 1975.

Acesta **trebuia** să devină carte de căpătâi a întregii țări, de la școală până la mediile academice inclusiv. De la apariție și până în decembrie 1989 a fost sistematic evocat în toate documentele oficiale, de la congrese ale PCR la discursuri festive ș.a. Pentru că trebuia să fie cunoscut, era special studiat la "învățământul politic", de obicei lunar, cu participarea tuturor salariaților din toate instituțiile.

Or, prima parte a aceluși "Program", cu un titlu de opt rânduri care, începând cu "lupta poporului român", voia să acopere întreaga istorie, desigur "revoluționară" a acestuia. Primul paragraf a părții I începea, sub titlul "Dezvoltarea istorică a poporului român pe calea progresului economic și social, a libertății și neamțării", cu prezentarea istoriei vechi în viziunea partidului. După o frază generală privind succesiunea pe teritoriul de azi al României a "orînduirilor sociale cunoscute pe plan universal" (desigur, potrivit doctrinei marxiste), autorii (?) programului treceau la traco-daci: "O importanță deosebită a avut organizarea statală traco-dacică, ce a atins punctul culminant în perioada regatului lui Burebista și al lui Decebal".... Mai departe: "Războaiele îndelungate daco-romane au slăbit statul dac, au schimbat în mod radical cursul dezvoltării sale istorice" (sic !). "Cucerirea Daciei și transformarea ei într-o provincie a imperiului roman – cu toate aspectele negative pe care le-au avut – au dus la împletirea celor două civilizații, au determinat o nouă înflorire economico-socială a acestor meleaguri, și-au pus amprenta asupra întregii evoluții istorice ulterioare a societății din acest spațiu geografic".

"Declinul imperiului roman, retragerea sa din Dacia au lăsat pe acest teritoriu un stat neorganizat, ceea ce s-a resimțit în capacitatea de luptă și rezistență în fața năvălirii popoarelor migratoare". Nu mai continuăm cu lupta nesfârșită care a urmat, dar trebuie spus acum că noțiunea aberantă de mai înainte, "stat neorganizat", trebuia să fie reținută și însușită de toată lumea.

2. Instituții. Desigur că toate instituțiile de profil, fie ele de cercetare, universitare sau muzeale trebuiau să studieze și să urmeze acest program. Ultimul caz era cel mai vizibil, pentru că, aveau sau nu legătură cu realitatea istorică, toate muzeele naționale și județene trebuiau, de pildă, să-i prezinte pe Burebista și Decebal. S-au inventat chiar figuri ale lui Burebista, chiar dacă nu există nici un vestigiu care s-o poată recompune. Se păstrează astăzi la Călărași, către Dunăre, între alte busturi istorice lucrate atunci, unul al lui Burebista, inventat chiar mult mai târziu, după ce directivele nu mai erau obligatorii.

Chiar dacă era impusă o aliniere, în practică lucrurile s-au petrecut diferențiat, de multe ori mimându-se sau ocolindu-se supunerea. Nu ne ocupăm aici de această evoluție ci doar, foarte pe scurt, de instituțiile pilot pentru aplicarea noilor directive.

2.1. Pe primul loc în această serie s-a aflat, cu un rol diriguitor și de cenzor, Secția de Propagandă a C.C. al PCR. Pentru domeniul discutat aici, este de reamintit că orice carte de istorie nu putea să apară fără avizul acesteia. Dăm mai jos câteva exemple de respingere.

2.1.1. Întrucât reprezentanții României la Congresul Mondial de Istorie din 1975 obținuseră ca următorul congres, cel din 1980, să fie organizat la București, specialiștii în domeniu au fost solicitați prin conducerea Academiei Române (pe atunci a RSR) să elaboreze până în 1980 un nou tratat de istorie a României, care să-l înlocuiască pe cel din 1960. Pe la începutul anului 1980, machetele primelor două volume s-au prezentat adunării istoricilor la Academia de Științe Sociale și Politice. Volumele îi aveau ca autori pe cei mai prestigioși cercetători și profesori de la acea dată din toată țara. Volumele cuprindeau toată istoria veche până la evul mediu timpuriu inclusiv. Au fost apreciate și urma multiplicarea lor până la sfârșitul verii, când începea congresul. În preajma acelei date, am aflat că volumele au fost date la topit. Nu corespundeau unor puncte de vedere ale Secției și conducerii de partid, mai ales în privința tracilor și dacilor. Ceea ce nu a împiedicat utilizarea informației din textele depuse acolo într-un compendiu semnat de primii doi funcționari pentru domeniu ai Secției și apărut ulterior.

2.1.2. Pe la jumătatea anilor 80, Editura Științifică și Enciclopedică (cum se numea atunci) ne-a solicitat, colegului Alexandru Suceveanu și subsemnatului, ambii membri ai Institutului de Arheologie din București și cercetători ai istoriei vechi la Dunărea de Jos, publicarea în limba franceză a unei noi istorii a Dobrogei în epoca romană, adusă la zi și accesibilă în străinătate. Lucrarea era gata în 1987 și a fost predată de Editură, conform mecanismului, la aceeași Secție. "La Dobroudja Romaine" a rămas acolo, blocată, până în 1990, când am reușit să o recuperăm și Editura a publicat-o în 1991.

2.1.3. Tot în 1987, o bună parte dintre autorii de la tratatul din 1980, împreună cu alții din generațiile următoare, au predat spre publicare, în coordonarea lui Constantin Preda, la aceeași Editură și de acolo la Secția de propagandă, lucrarea monumentală (care în mod tacit urma să înlocuiască tratatul eșuat din 1980), "Enciclopedia Arheologiei și Istoriei Vechi a României". Din motive asemănătoare cu cele din 1980, lucrarea a rămas blocată și nu ne amintim să se fi transmis vreo justificare. S-au putut publica, începând din 1996, primele trei volume ale enciclopediei. Motive mai curând financiare îl țin încă pe loc pe ultimul.

2.2. O altă instituție care s-a implicat mult în istoria tracilor și dacilor a fost Institutul de Studii Istorice și Social-Politice de pe lângă CC al PCR, aflat pe atunci, ca și Secția de Propagandă, în aceeași clădire unde se afla și CC al PCR. Au publicat pentru zona tematică și cronologică de care ne ocupăm aici, în "Anale de

istorie”, periodicul trimestrial al Institutului, mai multe persoane fără competențe în domeniu. De remarcat că aceștia nu își găseau locul nici chiar atunci în reviste specializate de reală specialitate precum ”Dacia” sau ”SCIVA” (=”Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie”) ale Institutului de Arheologie din București. Vom mai reveni asupra unora dintre acestea.

2.3. Spre finalul acestui capitol, este de amintit încă o instituție centrală care a avut preocupări în domeniu. Era (există și astăzi cu o titulatură diferită) Centrul de Studii și Cercetări de Istorie și Teorie Militară de pe lângă Ministerul Apărării, instituție la a cărei conducere se afla atunci Ilie Ceaușescu, fratele dictatorului, cu înclinații deosebite spre istoria tracilor. Acesta a decis să publice, invitând prin Institut specialiști din București și din țară, o lucrare monumentală în zece volume cu titlul ”Istoria militară a poporului român”, din care primul tom cuprindea și epoca de care ne ocupăm, până la începuturile evului mediu.

2.4. În anul 1979 a fost înființat, în subordinea Academiei de Științe Sociale și Politice (care avea de câțiva ani sub control, prin întemeierea ei, toate institutele cu specific umanist preluate de la Academia RSR), Institutul de Tracologie. Sediul acestuia a rămas în acei ani cel al Institutului de Arheologie din București. De fapt, din acesta din urmă a fost desprinsă o bună parte a personalului științific al noului institut, în frunte cu directorul atunci numit, profesorul Dumitru Berciu. Au mai fost implicați și alți arheologi din București și din țară, precum și lingviști ș.a.

Se acoperea astfel nu doar unul dintre obiectivele PCR, dar și o lipsă față de vecinii bulgari, unde un institut cu aceeași titulatură funcționa deja la Sofia sub egida Academiei Bulgare. Era condus de Alexander Fol, profesor care avea totodată o poziție importantă în Partidul Comunist Bulgar. Revista noului institut din București a preluat titulatura de ”Thraco-Dacica” împreună cu design-ul ei, folosite pentru prima dată de culegerea de studii publicată de către Institutul de Arheologie din București cu prilejul celui de al II-lea Congres Internațional de Tracologie, care a fost găzduit la București în organizarea acestuia la 4-10 septembrie 1976 (Editura Academiei, București, 1976).

Primul congres internațional cu această tematică avusese loc la Sofia în 1972, când a fost întemeiat aici și Institutul de Tracologie de la Sofia, cu publicația sa periodică ”Thracia”. Spre deosebire de ruda sa din București, acesta avea un sediu propriu.

Cu unele excepții, așa cum vom exemplifica mai jos, ținuta Institutului de Tracologie din București a rămas una destul de echibrată, de obicei respectând o înțelegere și interpretare cât mai obiectivă a surselor literare, epigrafice, arheologice și antropologice.

3. Publicații. Spre deosebire de aprecierea notată în rândurile de mai sus, nu același lucru se poate spune despre ”Anale de Istorie” a Institutului de pe lângă CC al PCR. Aceasta depășea cu mult timp îndărăt, aproape sistematic, timpurile mai recente cărora ar fi trebuit să se dedice potrivit poziției și calificării. De obicei, prin nespecialiști în domeniu, așa cum de altfel se pronunțase nr. 1 al PCR.

Ne oprim, cu predilecție în ordinea cronologică a aparițiilor, la câteva exemple.

3.1. În nr. 5 al anului XXVIII al revistei, întâlnim la p. 35-41 o serie de considerații urmând indicațiile PCR cu privire la antichitatea și sfârșitul ei pe teritoriul României. Era prima parte a articolului semnat de Ilie Ceaușescu sub titlul "De la statul dac centralizat și independent al lui Burebista la statul socialist român – unitate și continuitate". Nu putem reproduce aici toate aberațiile adunate. Pe de altă parte, nici nu știm cu al cui ajutor au fost compuse, având în vedere "pregătirea" (nu doar în domeniu) a autorului semnatar. Întâlnim afirmații fără acoperire documentară, iar altele susținute supradimensionat în text prin notele de subsol cu trimeri la autori antici, care duc la o viziune falsă asupra istoriei autohtonilor. De pildă, în cazul evocării lui Burebista de către geograful grec Strabon, citat la p.37, nota 8 (din vol.I de "Izvoare privind istoria României", București, 1964, p.237), în articol se omite citarea completă în traducerea din volum după acest pasaj: "Ba încă a ajuns să fie temut și de romani". Textul autorului antic nota în realitate mai departe: "Căci trecând plin de îndrăzneală Dunărea și jefuind Tracia, până în Macedonia și Iliria, a pustiit pe celții care erau amestecați cu tracii și cu ilirii și au nimicuit pe de-a întregul pe boii" (neam celtic) "aflați sub conducerea lui Critasiros și pe taurisci" (alt neam celtic). "Spre a ține în ascultare poporul, el și-a luat ajutor pe Deceneu, un șarlatan care rătăcise multă vreme prin Egipt, învățând acolo unele semne de prorocire, mulțumită cărora susținea că tălmăcește voința zeilor..."

Iată, deci, cum sftencii semnatarului știau cum să sprijine Programul Partidului, citat de altfel la aceeași pagină între...Diodor din Sicilia și Strabon. Nu ne mai oprim, având în vedere "metodologia", la alte pasaje din acest articol.

3.2. În nr. 3/1985 al anului XXXI, p.125-130, apărea, pe cât știm, prima recenzie la vol. I din "Istoria militară a poporului român", apărut la Editura Militară, București, 1984, 438 p., sub semnătura lui Gheorghe Unc. Ne-am referit la această lucrare ceva mai sus, legat de instituția organizatoare. De remarcat că recenzentul nota la p.125 că "Lucrarea, ce urmează să apară în zece volume, sub egida a două prestigioase foruri științifice – Comisia Română de Istorie Militară și Centrul de Studii și Cercetări de Istorie și Teorie Militară – își propune să înfățișeze latura militară a istoriei noastre naționale, luptele eroice purtate...". Fraza era prea lungă, iar "spiritul", același.

Comisia, în lipsă de acoperire științifică suficientă, a apelat atunci la specialiști din instituțiile de cercetare de profil, inclusiv câțiva colaboratori ai Centrului susnumit. Cei mai mulți dintre cei 18 autori ai primului volum, în număr de 12, nu erau în vreun fel legați de mediile militare editoare. Nu vom intra aici în detalii, inclusiv cele encomiastice din recenzie. Două mențiuni sunt totuși de adăugat. Câțiva dintre autorii civili mi-au mărturisit că nu și-au mai recunoscut textul după apariție, într-atât fusese modificat în spiritul tracofil și patriotard. Solicitarea, la câțiva vreme de la apariție, a unei recenzii favorabile din partea unuia dintre cei mai avizați în domeniu, s-a soldat, la refuzul acestuia în ideea că va face recenzia cum crede de cuviință, cu demiterea lui, sub alt motiv decât cel real, la începutul anului 1989 – e vorba despre Constantin Preda (arheolog și numismat de marcă,

1925-2008) – din funcția de director al Institutului de Arheologie din București. Am aflat chiar de la el, atunci, de ce se desfășurase acel "spectacol" cu adunarea întregului institut.

3.3. În nr.5/1987, anul XXXIII din aceeași revistă apărea, la p. 134-137, sub semnătura lui Vasile Mocan, o recenzie la cartea col.dr.Gheorghe Tudor, "Armata geto-dacă", apărută la Editura Militară, București, 1986, 224 p. Autorul era unul dintre colaboratorii militari la volumul evocat anterior. Lectura, fie și numai a recenziei, arată aplecarea către comandamentele PCR. Se ajunge chiar la afirmații care transferă termeni din istoriografia recentă la epoca Latène, ca, de pildă, "începerea procesului ireversibil de reîntregire a Daciei" (p.34 din carte; sic!). "Procesul" era legat de epoca lui Burebista. Ne oprim aici.

3.4. Cităm, din aceeași revistă, doar câteva alte titluri spre edificarea lectorului nostru. În nr. 3/1984 din anul XXX, Ana-Maria Coman semna, la p.91-107, prima parte a articolului "Lupta poporului dac pentru apărarea unității și libertății sale". Îl încheia în numărul imediat următor, p.43-56. De văzut, între altele, confuzia între ceea ce autoarea credea a distinge drept tradiția populară privindu-l pe Decebal, în realitate inexistentă, și cea recompusă pe cale cultă începând din sec. XVIII-XIX și având ulterior ecou în cultura românilor.

3.5. Încheiem exemplificările din această revistă, chiar dacă seria este mult mai amplă, cu citarea rubricii a doua din nr.6/1986, anul XXXII. Aceasta urma conferirii "înaltului titlu de erou al noii revoluții agrare tovarășului Nicolae Ceaușescu, secretar general al PCR, președintele RSR". Rubrica la care ne referim era intitulată "2500 de ani de la consemnarea luptelor geto-dacilor pentru libertate și neatîrnare". Primul articol era semnat de Ilie Ceaușescu sub titlul "Geto-dacii – cei mai viteji și mai drepți dintre traci" (p.7-23). Ca și în alte cazuri din literatura encomiastică și de propagandă, citatul din Herodot folosit în titlu este trunchiat, pentru că restul pasajului nu convenea. El poate fi găsit în locul citat din autorul antic, așa că nu mai revenim asupra lui.

3.6. Remarcam, scriind ceva mai sus despre Institutul de Tracologie din București, echilibrul pe care instituția în sine și publicațiile ei au încercat și în bună măsură au reușit să-l păstreze în deceniul de funcționare de la întemeiere până la evenimentele din decembrie 1989. Aceasta, chiar dacă înființarea din 1979 a noului institut era supusă rigorilor impuse de conducerea partidului unic. Nu ne referim aici la etapa ulterioară, care, desigur, nu este lipsită de interes.

Având în vedere controlul publicațiilor de specialitate din acei ani de până în 1989, nu este de mirare că unele "scăpări" din punct de vedere științific se pot găsi în publicațiile institutului susnumit. Iată un exemplu: în nr. IX, 1-2/1988 al revistei "Thraco-Dacica", am regăsit (eram la curent la cea dată) în sumar (p.49-74), studiul privind necropola Latène de la Pișcolt, jud. Satu Mare, unde, în ilustrația grafică, titlul din frontul paginilor 51-73 a fost imprimat astfel: "Cimitirul celto-indigen de la Pișcolt". Descoperirea, dealtfel remarcabilă, confirma de fapt prezența celtică în acea regiune, deja cunoscută nu doar arheologic, ci și pe calea surselor literare antice. Adjectivul "indigen" nu avea legătură cu realitatea arheologică.

3.7. Pe la jumătatea anilor 80 ai secolului XX, un trimis al Editurii Științifice și Enciclopedice cum se numea atunci, ne solicita, ca specialiști în domeniu, colegului Alexandru Suceveanu și subsemnatului, ambii de la Institutul de Arheologie din București, un referat pentru publicarea unei cărți, al cărei manuscris imprimat ne-a fost adus. Era "Mileniul imperial al Daciei", avându-l ca autor pe Iosif Constantin Drăgan. Așa cum scria autorul, cartea prezenta istoria geto-dacilor din 106 până în 306, "ca o primă etapă a mileniului imperial al Daciei". Era deja o manifestare a tracomaniei, fie și doar prin prezentarea originii locale a unora dintre împărații romani din acel interval de timp. Or, nu se ținea seama de romanizarea teritoriilor de unde unii dintre împărații epocii aveau să provină. Vom reveni cu explicații în acest sens, pentru că, uneori, se interpretează greșit din limba latină regiunea din care cineva provenea cu naționalitatea aceleia.

3.8. Într-o vreme în care, în timpul dictaturii comuniste și înainte de a apărea internetul, nu aveam acces liber la periodice străine (presa scrisă), veneau sistematic prin poștă pe adresa unor instituții specializate de felul Institutului de Arheologie din care făceam parte, publicații periodice de felul celei intitulate "Noi tracii". Se datora, așa cum scria pe prima pagină, ca "Buletin circular tracologic", Centrului de Studii Istorice de la Veneția, al cărui editor era Iosif Constantin Drăgan. Român stabilit după al doilea război mondial în Italia, acesta promova, mai mult chiar decât o făcuseră camarazii săi din aria legionară, un tracism mai mult decât exagerat, pe care colegii noștri l-au denumit încă din acei ani "tracomanie". Apăreau, ca și în revista Institutului PCR de la București, descifrări incredibile ale unor așa-zise scrieri din epoca bronzului, ca în nr. 4 din decembrie 1974 al periodicului amintit. Îi invit pe cei curioși să vadă conținutul întregii serii, atât cât se mai poate găsi în bibliotecă.

4. În loc de încheiere, și dacă observăm că Iosif Constantin Drăgan era unul dintre emigranții români care plecaseră din România cu etichetă legionară, se poate face legătura cu naționalismul nou renăscut în România în anii 70-80 ai comunismului (pardon!, socialismului; mi s-a reproșat asta cândva după 1990 de către un specialist în domeniu pe care îl voi numi cu alt prilej). Dealtfel, influența personajului susnumit asupra politicii naționale a PCR din acei ani și agrearea lui însuși de către conducerea PCR explică măcar o parte din cele mai sus relatate. Este ca și cum cele două părți ar fi vrut să reconfirme epigrama vestită a lui Păstorel Teodoreanu din 1946: "Căpitane, /nu fii trist!/ Garda merge înainte/ prin partidul comunist!"

Autorul se pronunța astfel încă de la începuturile dictaturii comuniste din România postbelică, observând cooptarea unor extremiști de dreapta ca partizani ai noului regim dictatorial.

II. AL DOILEA RĂZBOI BALCANIC ȘI CONSECINȚELE SALE

PRELIMINARIILE POLITICO-DIPLOMATICE ALE INTRĂRII ROMÂNIEI ÎN CEL DE-AL DOILEA RĂZBOI BALCANIC. ROMÂNIA ȘI ANTANTA

Nicu POHOAȚĂ*

POLITICAL-DIPLOMATIC PRELIMINARIES OF ROMANIA'S ENTRANCE IN THE SECOND BALKAN WAR. ROMANIA AND THE ENTENTE

(Abstract)

The study analyzes the relations between Romania and the Entente in the period before Romania's entrance in the Second Balkan War, in the context of Great Powers politics in South-Eastern Europe. After a critical examination of the relevant historical sources, the author emphasizes the role of the Entente in influencing Romania's decision to begin the mobilization against Bulgaria, while considering that this decision of the Romanian government does not also signify a change of its foreign policy, which continued to be based on the alliance with the Triple Alliance and on the cooperation with Germany.

Keywords: *Balkan Wars, Entente, Triple Alliance, conditional neutrality, arbitration, mediation, principle of non-interference, diplomatic pressure, military assistance, the Turtucaia-Balcic line, public opinion.*

În timpul desfășurării Războaielor Balcanice, atenția opiniei publice europene era concentrată mai ales asupra evoluției operațiunilor militare și a raporturilor dintre statele balcanice angrenate în conflict, iar politica Marilor Puteri era urmărită pe un plan secundar. Abia după Primul Război Mondial, în urma publicării “marilor colecții” de documente diplomatice referitoare la “originile” Primului Război Mondial¹, s-a putut pune în evidență complexitatea situației create prin

* Conf. univ. dr., Academia de Poliție “Alexandru Ioan Cuza”, Facultatea de Arhivistică, București; președinte al Filialei București a Societății de Științe Istorice din România.

¹ Vezi îndeosebi *Documents diplomatiques français (1871-1914)* [1-re Série (1871-1900), 16 vol.; 2-e Série (1900-1911), 14 vol.; 3-e Série (1911-1914), 11 vol.], Paris, 1929-1959; *British Documents on the Origins of the War (1898-1914)*, 11 volume în 13 tomuri, London, 1926-1938; *Mejdunarodnaia*

implicarea Marilor Puteri în desfășurarea evenimentelor. S-a putut constata, astfel, că Marile Puteri aparținând celor două grupări politico-militare opuse, Tripla Alianță și Tripla Înțelegere, au depus eforturi politice și diplomatice considerabile, pentru a influența evoluția evenimentelor în conformitate cu propriile interese în zona Sud-Estului Europei. În acest context se înscriu și preocupările asidue ale Marilor Puteri, care aparțineau celor două grupări politico-militare opuse, pentru a influența deciziile de politică externă ale României. Valabilă pentru întreaga perioadă de desfășurare a Războaielor Balcanice, constatarea dobândește o valoare particulară în analiza deciziei de mobilizare a armatei române și apoi de intrare a României în cel de-al Doilea Război Balcanic împotriva Bulgariei, fapt care a fost de natură să influențeze esențial evoluția evenimentelor în Sud-Estul Europei și care să determine ulterior interpretări istoriografice diverse legate de orientarea politicii externe a statului român în raport cu grupările politico-militare ale Marilor Puteri.

Din analiza punctelor de vedere formulate de istorici, se poate constata că se disting două interpretări istoriografice referitoare la orientarea politicii externe a României în timpul celui de-al Doilea Război Balcanic, în raport cu grupările politico-militare ale Marilor Puteri. Prima, care scoate în evidență începutul detașării României de Tripla Alianță, îl are ca autor pe marele istoric Nicolae Iorga². Opinia sa, de mare autoritate științifică, a fost împărtășită de majoritatea istoricilor români până astăzi³. A doua, care susține că politica externă a României

Otnošenija v epohu Imperializma (seria a II-a, vol. XVIII-XXI; seria a III-a, vol. I-X), Moscova și Leningrad (Petersburg), 1931; *Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette. 1871-1914. Sammlung der Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes*, 40 volume în 54 de tomuri, Berlin, 1922-1926; *Österreich-Ungarns Aussenpolitik von der Bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegsausbruch 1914. Diplomatische Aktenstücke des Österreichisch-Ungarischen Ministeriums des Aussern*, 9 volume, Viena și Leipzig, 1930. Mai târziu a fost publicată "colecția italiană" *I Documenti Diplomatici Italiani*, seria a IV-a, 1 genaino 1908 – 2 agosto 1914, Roma, 1952.

² Conform punctului de vedere formulat de N. Iorga, participarea României la Al Doilea Război Balcanic a avut caracterul unui prim război împotriva Austro-Ungariei, iar odată cu Pacea de la București începea o nouă etapă a politicii externe românești. N. Iorga, *Supt trei regi. Istoria luptei pentru un ideal moral și național*, București, 1932, p. 160; Idem, *Comment la Roumanie s'est detachée de la Triplice*, Bucarest, 1933, p. 91. Marele istoric, participant la desfășurarea evenimentelor, scria că "se poate spune, cu drept cuvânt, că peste Dunăre se discută chestia Ardealului (s. n.)". Vezi N. Iorga, *Acțiunea militară a României. În Bulgaria cu ostașii noștri*, ediția a II-a, București, 1914, p. 93.

³ Redăm succinct doar câteva aprecieri ale unor nume sonore ale istoriografiei românești. Reliefând detașarea României de "sfaturile" primite de la Viena și de la Berlin, I. Lupaș conchidea că „armata română mobilizată în 1913, ca să treacă Dunărea, aștepta să fie comandată tocmai în direcție opusă: peste Carpați, ca să-și dezrobească milioanele de fraji”. Vezi I. Lupaș, *Istoria unirii românilor*, București, 1937, p. 328. Marele istoric Gh. Platon, evidențind divergențele tot mai acute dintre politicile promovate la București și la Viena, aprecia că „intrarea armatei române în Bulgaria, la 10 iulie 1913, a reprezentat practic dezavuarea alianței cu Austro-Ungaria, primul pas concret spre ruperea relațiilor cu Tripla Alianță. [...] Criza balcanică – deși nu l-a determinat – a dat impuls curentului ostil Austro-Ungariei, generat de opțiunile naționale firești ale României; a grăbit desprinderea țării dintr-o alianță care, acum, nu-și mai avea rațiunile momentului în care fusese încheiată”. Vezi Gheorghe Platon, *Istoria modernă a României*,

a rămas strâns legată de cea a Triplei Alianțe, îl are ca promotor pe istoricul Șerban Rădulescu-Zoner⁴. Ea este relativ mai recentă și, în consecință, are un număr mai redus de susținători⁵. De asemenea, constatăm că argumentele susținătorilor

Editura Didactică și Pedagogică București, 1985, p. 449-450. În aprecierea lui Vasile Cristian, „evenimentele din Balcani au accentuat îndepărtarea politicii externe românești față de cea a monarhiei habsburgice”, totuși „guvernul de la București rămânând în continuare aliat al Puterilor Centrale”. Vezi Vasile Cristian, *1878-1914*, în vol. *România în relațiile internaționale*, (coord. L. Boicu, V. Cristian, Gh. Platon), Editura Junimea, Iași, 1980, p. 372; Idem, „Diplomația României în slujba împlinirii idealului național”, în vol. *Cum s-a înfăptuit România modernă*, (autori Gh. Platon, V. Russu, Gh. Iacob, V. Cristian, I. Agrigoroaiei), Editura Universității “Al. I. Cuza”, Iași, 1993, p. 294. Ștefan Pascu aprecia că “independent și chiar împotriva planurilor austro-ungare, România intervine, în vara anului 1913, în al doilea război balcanic, jucând rolul de arbitru în timpul tratativelor de pace de la București din august același an. Sub presiunea opiniei publice din România și Transilvania, politica externă a României se depărtează treptat de coaliția Puterilor Centrale, care nu-i puteau asigura nici un beneficiu, și se apropie de coaliția puterilor Antantei”. Ștefan Pascu, *Făurirea statului național unitar român*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983, vol. I, p. 326. Gheorghe Zbucăea aprecia că „Tratatul de la București din 10 august 1913, important pentru toate statele din zonă, are pentru România și o semnificație mai aparte. După aproximativ trei decenii de apropiere a statului român de Puterile Centrale, în virtutea tratatului semnat în 1883, statul român își reorienta politica externă și trecea spre alte legături de alianță”. Istoricul menționat își nuanța poziția în spiritul concepției lui N. Iorga, adăugând: “Putem considera că atunci, datorită în principal situației românismului de peste munți, atât de prigonit de Austro-Ungaria, s-a produs în fapt ruptura, un «divorț», a cărui consacrare s-a făcut un an mai târziu prin decizia adoptată la Peleş la 3 august 1914, decizie care deschidea larg drumul spre înfăptuirea României Mari, prin războiul de reîntregire, al cărui preludiv au fost, într-un fel, evenimentele din 1913, definite de Nicolae Iorga ca un prim război împotriva Austriei”. Vezi Gh. Zbucăea, *România și războaiele balcanice. 1912-1913. Pagini de istorie sud-est europeană*, Editura Albatros, București, 1999, p. 452.

⁴ „Criza balcanică a constituit în cadrul relațiilor diplomatice româno-austro-ungare un incontestabil impas, provocat însă de politica sud-est europeană a conțelui Berchtold și nu de intențiile factorilor de răspundere de la București care au căutat de-a lungul întregii perioade a conflictului sud-dunărean să se bazeze pe Tripla Alianță (s.n.). Ei au obținut de altfel [...] sprijinul Germaniei și nuanțat pe cel al Italiei. Nu este însă mai puțin adevărat că atitudinea diriguitorilor de la Ballplatz față de politica externă a guvernului român a impulsionat în România curentul unaniv de opinie ostil Austro-Ungariei, deja existent și determinat de alte cauze decât cele ale unei politici diferite față de problemele la ordinea zilei din sud-estul Europei”. Vezi Gh. N. Căzan, Șerban Rădulescu-Zoner, *România și Tripla Alianță. 1878-1914*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979, p. 353-354. Pentru Șerban Rădulescu-Zoner „este evident că în fața cercurilor guvernante din România nu s-a putut pune problema unei degajări de Tripla Alianță, dominată de Germania (s.n.), care, prin atitudinea ei hotărâtă, a făcut imposibilă orice încercare de cenzurare a amintitului document internațional (Tratatul de pace de la București – n.n.)”. *Ibidem*, p. 352.

⁵ Referindu-se la politica externă a României în perioada premergătoare izbucnirii celui de-al Doilea Război Balcanic, Anastasie Iordache precizează că „politica de fidelitate față de alianța cu Puterile Centrale începe să se zdruncine. Regele însuși, ca principala promotor, consideră necesară o schimbare, dar numai față de Austro-Ungaria și numai cu privire la politica sa balcanică, știind, de bună seamă, că Germania avea aceleași puncte de vedere”. Vezi A. Iordache, *Criza politică din România și războaiele balcanice 1911-1913*, Editura Paideia, București, 1998, p. 233. La fel, mai recent, istoricul Claudiu-Lucian Topor considera că deși “relațiile dintre Viena și București nu aveau să-și mai revină după șocul creat de intervenția României în al doilea război balcanic, trebuie să recunoaștem că România rămânea legată de politica Triplicei prin relațiile cordiale întreținute cu Germania”. Vezi Claudiu-Lucian Topor, *Germania, România și Războaiele Balcanice*, Editura Universității “Al. I. Cuza”, Iași, 2008, p. 199.

ambelor interpretări istoriografice reies cu predilecție din analiza relațiilor României cu Tripla Alianță. Mai puține au fost preocupările pentru analiza relațiilor României cu Tripla Înțelegere. În acest sens, remarcăm îndeosebi contribuția remarcabilă la studierea relațiilor româno-franceze a istoricului Vasile Vesa. Privitor la orientarea politicii externe a României în timpul celui de-al Doilea Război Balcanic, acesta se raliază, prin studiul altor surse istorice, primei interpretări istoriografice menționate⁶.

În ceea ce ne privește, am realizat, pentru prima dată în istoriografia românească, o sinteză a relațiilor României cu Tripla Înțelegere, prilej cu care am analizat relațiile României cu Antanta și în timpul Războaielor Balcanice⁷. Preocupările de cercetare științifică în această direcție au continuat prin elaborarea unei lucrări speciale care a avut ca obiect realizarea unei analize mai ample, dintr-o perspectivă mai largă, a orientării politicii externe românești în raport cu Marile Puteri care aparțineau celor două gupări politico-militare opuse în timpul Războaielor Balcanice⁸. Menținându-ne în totalitate punctele de vedere formulate anterior, în studiul de față ne propunem să formulăm câteva concluzii care reies cu claritate din analiza relațiilor României cu Marile Puteri ale Antantei în perioada premergătoare intrării României în cel de-al Doilea Război Balcanic. Datorită spațiului limitat de prezentare, vom avea în vedere, pe lângă unele considerații istoriografice de ordin general, doar unele aspecte privind modul în care au influențat guvernele Marilor Puteri ale Antantei deciziile de politică externă ale guvernului român. Acestea sunt revelatoare și pentru aprecierea relațiilor României cu Tripla Alianță. Fără să ne angajăm într-o dezbatere cu caracter polemic în legătură cu una sau alta dintre aprecierile exprimate în istoriografie, vom avea în vedere, în mod strict, doar *realizarea unei analize riguroase și critice a surselor*, singurele care sunt în măsură să-i ofere cititorului posibilitatea unei apropieri mai sigure de adevărul istoric.

Studierea relațiilor României cu Tripla Înțelegere în perioada cuprinsă între sfârșitul Conferinței ambasadorilor de la Petersburg și momentul intrării României în Al Doilea Război Balcanic aduce nuanțe noi în aprecierea orientării politicii externe a României. Acest fapt se datorează înregistrării unor mutații semnificative în evoluția raporturilor României cu Marile Puteri care formau Antanta, ceea ce pare să pună într-o nouă lumină însăși evaluarea relațiilor României cu Tripla Alianță.

⁶ Istoricul clujean apreciază că „evenimentele care preced al doilea război balcanic și cele din timpul acestuia marchează etapa când de fapt România se îndepărtează complet de Tripla Alianță, apropiindu-se tot mai mult de Antanta (s.n.)”. Vezi Vasile Vesa, *România și Franța la începutul secolului al XX-lea (1900-1916). Pagini de istorie diplomatică*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1975, p. 42.

⁷ Vezi pe larg, Nicu Pohoată, *România și Tripla Înțelegere*, Editura Cavallioti, București, 2003, p. 141-222.

⁸ Vezi pe larg Nicu Pohoată, *Politica externă a României în timpul Războaielor Balcanice (1912-1913). România și grupările politico-militare ale Marilor Puteri*, Editura Pro Universitaria, București, 2010.

Ceea ce impunea o revizuire a atitudinii Marilor Puteri ale Triplei Înțelegeri față de România era situația nouă care se prefigura în Sud-Estul Europei, odată cu conturarea perspectivei destrămării Alianței balcanice, care asigurase o creștere a influenței Antantei în Peninsula Balcanică în detrimentul Triplei Alianțe. Disensiunile survenite între aliații învingători din Primul Război Balcanic, alimentate cu insistență de Austro-Ungaria, duceau în mod inevitabil la un nou conflict militar. Tratatul diplomatic inițiat de statele balcanice, în cadrul cărora acestea încercau să atragă și România, creau premisele stabilirii unor noi alianțe care ar fi afectat, într-o anumită măsură, și raportul de forțe dintre cele două grupări politico-militare opuse ale Marilor Puteri, Tripla Alianță și Tripla Înțelegere, cu interese majore în zona Sud-Estului Europei. În acest context, poziția și rolul României dobândeau o importanță deosebită, deoarece atitudinea guvernului român putea să influențeze în mare măsură evoluția evenimentelor.

Studiul corespondenței diplomatice a Marilor Puteri ale Antantei, în principal a documentelor cuprinse în “marile colecții” franceză și britanică, este revelator pentru aprecierea importanței pe care o atribuiau cancelariile de la Petersburg, Paris și Londra atitudinii României, în noua conjunctură creată în Sud-Estului Europei. În același timp, analiza acestor documente oferă o bază reală de apreciere a modului în care era receptată în capitala României activitatea diplomatică a Antantei și a semnificației reale a relațiilor României cu Tripla Înțelegere, pentru evaluarea corectă a orientării de politică externă a statului român⁹.

Pe data de 12 mai 1913, Camille Blondel, ambasadorul Franței la București, expedia un raport la Paris, către ministrul de Externe Pichon, în care îl informa despre modul în care erau receptate la București evoluțiile care se înregistrau în Sud-Estul Europei. “Opinia publică se preocupă în prezent – relatea diplomatul francez – de atitudinea pe care ar trebui să o adopte România dacă un conflict armat ar izbucni între Bulgaria și Serbia. Se crede aici că eforturile Rusiei pentru a determina o înțelegere între cele două țări nu vor rămâne inutile și că un război nu va avea loc între aliații de ieri”. Totodată preciza: “Toți cei care, de mai multe luni preconizează o acțiune militară a României pentru a impune Bulgariei o

⁹ Ne exprimăm regretul de a nu fi avut acces la studiul corespondenței diplomatice ruse, știut fiind faptul că “marea colecție rusă” a fost publicată selectiv, rămânând în manuscris multe volume, inclusiv cele care ne-ar fi fost utile pentru documentarea pe această temă. Intitulată *Mejdunarodnaia Otnošenija v epohu Imperializma*, “marea colecție rusă” a început să fie publicată în anul 1931 la Moscova și Leningrad, cu referință la evoluția relațiilor internaționale în perioada delimitată de Congresul de la Berlin (1878) și “Marea Revoluție Socialistă din Octombrie 1917”. Ea a fost concepută în trei serii, fără însă ca din cea dintâi să apară vreun volum. De fapt, nici seriile a doua și a treia nu au fost publicate integral. Din seria a doua au fost publicate volumele XVIII-XXI, “acoperind” perioada 1 mai 1911-20 noiembrie 1912, iar din seria a treia au apărut doar volumele I-X, având perioada de referință delimitată de 1 ianuarie 1914 și de 31 martie 1916. Vezi o excelentă prezentare a colecției respective în Gh. Cliveti, *Prolegomene la studiul relațiilor internaționale. Epoca modernă*, Editura Academiei Române, București, 2009, p.302-303. De asemenea, precizăm că la Arhivele Naționale Istorice Centrale, Fond Microfilme, există puține documente microfilmate în arhivele ruse, niciunul însă care să se refere la perioada avută în vedere de studiul de față.

rectificare de frontieră, cei nemulțumiți de decizia stabilită de Conferința ambasadurilor de la Petersburg, nu ezită, în mod natural, să se declare net partizanii unei alianțe cu Serbia; ei somează guvernul să se pregătească pentru această eventualitate și arată că interesele României, lezate prin creșterea Bulgariei, sunt dimpotrivă legate de dezvoltarea Serbiei". Blondel sublinia că Austro-Ungaria urmărește aceste manifestări cu oarecare îngrijorare, deoarece "o apropiere româno-sârbă ar avea ca efect o răcire, pentru a nu spune mai mult, a relațiilor austro-române". Totodată informa despre campania de presă dirijată de cabinetul de la Viena pentru a se crea un curent ostil Rusiei în România și Bulgaria. Blondel aprecia că scopul urmărit de Austro-Ungaria era de a se ajunge la o înțelegere între România și Bulgaria, pentru ca, în felul acesta, Bulgaria să fie atrasă în orbita Triplei Alianțe, prin intermediul României. Totodată, diplomația austriacă viza, potrivit aprecierii diplomatului francez, "să îndepărteze cele două țări de la orice apropiere de Serbia"¹⁰.

În replică, diplomația rusă acționa pentru menținerea Alianței balcanice și pentru atragerea României. Pe data de 19 mai 1913, Delcassé, ambasadorul Franței la Petersburg, informa pe Pichon, ministrul de Externe al Franței: "*Visul unei adeziuni a României la blocul balcanic și al acestuia la Tripla Înțelegere se precizează și dl. Sazonov lucrează cu toate puterile pentru a-l realiza. Dar mai întâi trebuie să împiedicăm acest bloc a se destrăma*". În același timp, Delcassé arăta că Sazonov i-a confirmat faptul că proiectul de căsătorie între prințul Carol, fiul prințului Ferdinand al României, cu marea ducesă Olga Nicolaievna, fiica țarului Nicolae II, continuă să fie bine văzut la Petersburg¹¹.

Diplomația rusă se dovedea însă neputincioasă în aplanarea diferendului sârbo-bulgar. Pe 21 mai 1913 Descos, ministrul Franței la Belgrad, informa pe Pichon că Rusia a intervenit pe cale diplomatică pe lângă guvernele sârb și bulgar, în vederea ajungerii la o înțelegere și pentru menținerea Alianței balcanice, dar eforturile depuse în acest sens nu au fost încununate de succes, spre satisfacția ministrului austro-ungar la Belgrad, care vedea deschise perspectivele conflictului sârbo-bulgar¹².

Pe 21 mai 1913 Sir Edward Grey îl informa pe ambasadorul Marii Britanii la Sofia, Sir H. Bax-Ironside, că ministrul bulgar la Londra i-a adus la cunoștință, din sursă austriacă, faptul că Grecia și Serbia încercau să formeze o alianță cu România împotriva Bulgariei, dar guvernul român ar fi dat de înțeles că România ar prefera o înțelegere cu Bulgaria, dacă aceasta din urmă ar fi dispusă la anumite concesii¹³.

Aceeași informație era transmisă de la ambasada franceză din Sofia către Ministerul de Externe al Franței, în aceeași zi, specificându-se că provine din sursă

¹⁰ *Documents diplomatiques français* (se va cita *D.D.F.*), Paris, 1933, 3e série, tome VI, doc. 530, p. 600. Blondel către Pichon, 12 mai 1913.

¹¹ *Ibidem*, doc. nr. 562, p. 645. Delcassé către Pichon, 19 mai 1913.

¹² *Ibidem*, doc. nr. 575, p. 670. Descos către Pichon, 21 mai 1913.

¹³ *British Documents on the Origins of the War* (se va cita *B.D.O.W.*), London, 1934, vol. IX, partea a II-a, doc. nr. 987, p. 807. Sir Edward Grey către Sir H. Bax-Ironside, 21 mai 1913.

austriacă, transmisă prin filieră bulgară, și relevă conținutul discuției dintre ministrul Austro-Ungariei la București și prim-ministrul român Titu Maiorescu. Avându-se dubii asupra corectitudinii informației, se cereau precizări din partea ambasadorului Franței la București, C. Blondel¹⁴.

Camille Blondel dezmințea însă că prim-ministrul român s-ar fi pronunțat în sensul informațiilor venite din Bulgaria. Diplomatul francez adăuga că guvernul român nu poate favoriza planurile diplomației bulgare și, *“dacă el simte avantajul unei apropieri de Serbia, ezită să ia o decizie care ar nemulțumi Austria”*. De altfel, Blondel l-a consultat pe ministrul Serbiei la București, care a negat faptul că Belgradul ar fi făcut o propunere de alianță României¹⁵.

Manevrele diplomației austriece care vizau realizarea unei înțelegeri româno-bulgare împotriva Serbiei nu au reușit. Punctul de vedere al guvernului român și al regelui Carol I era total diferit de cel al Vienei. Pe data de 27 mai 1913, C. Blondel relatează conținutul discuției pe care a avut-o cu Take Ionescu¹⁶. Expri-mând punctul de vedere al suveranului român, Take Ionescu afirma că interesul României este de a nu face nimic pentru creșterea puterii Bulgariei în detrimentul puterii Serbiei, deoarece zdrobirea Serbiei și crearea unei Bulgarii mai puternice *“ar face să dispară un element de echilibru în Balcani, fiind pentru România un pericol permanent”*. Take Ionescu adăuga, în nume personal, părerea că *“a accepta avansurile Sofiei ar fi o greșală”*, ceea ce reflecta o schimbare semnificativă a atitudinii pe care o avusese nu cu mult timp înainte.

Pe data de 5 iunie 1913 ambasadorul Marii Britanii la București, Sir G. Barclay, făcea cunoscute la Foreign Office intențiile guvernului român, prezentate de Titu Maiorescu ambasadorului Rusiei: *“Ministrul Afacerilor Externe i-a spus ieri ministrului rus că România se va mobiliza în cazul unui război între Bulgaria și Serbia”*¹⁷. Nu se specifică însă împotriva cui.

Tot pe data de 5 iunie 1913 Titu Maiorescu trimitea legațiilor României din străinătate o notă circulară din care reieșea declarația guvernului român în conformitate cu care, dacă situația se agrava în Peninsula Balcanică, *“România nu va rămâne indiferentă”* și nu va păstra *“atitudinea rezervată pe care a păstrat-o până acum”*¹⁸.

Panafieu, ministrul Franței la Sofia, raporta lui Pichon că, potrivit informațiilor pe care le are, Austro-Ungaria se străduiește să intervină la Constantinopol și la București pentru a asigura Bulgaria, în caz de conflict cu aliații săi, de neutralitate binevoitoare și chiar concursul Turciei și României. Guvernul român ar fi dispus să urmeze această cale, cu condiția ca Bulgaria să-i cedeze teritoriul până la linia Turtucaia-Balcic, pe care-l revendicase în perioada anterioară. El consideră că

¹⁴ D.D.F., 3e série, tome VI, doc. 577, p. 671, Sofia, 21 mai 1913.

¹⁵ *Ibidem*, doc. nr. 610, p. 708-709. Blondel către Pichon, 25 mai 1913.

¹⁶ *Ibidem*, doc. nr. 629, p. 732-734. Blondel către Pichon, 27 mai 1913.

¹⁷ B.D.O.W., vol. IX, partea a II-a, doc. nr. 1029, p. 832. Sir G. Barclay către Sir Edward Grey, 5 iunie 1913.

¹⁸ D.D.F., 3e série, tome VII, doc. nr. 56, p. 63.

cedarea Silistrei nu este suficientă și, în fața unei situații noi, este în drept de a cere noi avantaje. Dacă Bulgaria nu ar consimți, guvernul român ar fi gata să răspundă avansurilor Serbiei¹⁹.

Atitudinea oficială a guvernului român avea unele ambiguități, deoarece în circulara transmisă legațiilor României se exprima doar intenția României de a interveni în cazul unui nou conflict balcanic, fără a se preciza însă clar împotriva cărei părți beligerante și cu ce obiective. De aceea ambasadorii Franței și Rusiei, Camille Blondel și N. Schebeko, doreau să obțină clarificări din partea prim-ministrului Titu Maiorescu. Răspunsul l-au obținut în urma unei întrevederi pe care au avut-o cei doi miniștri acreditați în capitala României cu Titu Maiorescu pe data de 8 iunie 1913 și el reflectă, indiscutabil, calitățile de diplomat ale prim-ministrului român: *“...Guvernul român gândește, înainte de toate, să se evite un nou război, care n-ar putea lăsa România indiferentă, iar intenția sa este de a evita orice demers care ar putea încuraja unul din adversari”*²⁰. Transmitând acest răspuns la Paris, Blondel adăuga că *“ministrul Austro-Ungariei caută să convingă guvernul român asupra interesului pe care l-ar putea avea în a susține Bulgaria și de a nu abandona linia de conduită pe care politica românească o urmează de 30 de ani alături de Austria. Prințul Fürstenberg nu are totuși succesul pe care l-au putut avea predecesorii săi, căci amenințarea unei Bulgarii mari devine din zi în zi un argument puternic pentru partizanii unei schimbări de orientare politică (s.n.)”*²¹.

Pe data de 10 iunie 1913, Blondel informa pe Pichon că a avut o întrevedere cu Titu Maiorescu, din declarațiile premierului român rezultând că guvernul român este decis *“să nu rămână indiferent în prezența unui conflict bulgaro-sârb și este gata să mobilizeze la prima știre despre începerea ostilităților”*. Totodată relatează că *“opinia publică se pronunță din ce în ce mai mult în favoarea Serbiei”*, iar Austro-Ungaria acționează *“pentru a contracara această mișcare pe care noi avem, se pare, interesul de a o încuraja”*²².

Răspunzând acestei telegrame, Pichon dădea următoarele instrucțiuni ministrului Franței la București: *“Noi avem cu certitudine interesul de a favoriza evoluția care pare să se realizeze de câțiva timp în opinia publică românească, în raport cu Austro-Ungaria. Dar încurajările noastre vor fi cu atât mai eficace cu cât se vor manifesta cu mai multă discreție. În orice caz, noi nu vom incita România să se angajeze eventual într-un război împotriva Bulgariei. Până în ultimul moment, noi va trebui să ne străduim să menținem pacea (s.n.)”*²³.

În aceeași zi, Blondel redacta un raport către Pichon în care relua știrea că România va mobiliza în cazul în care se va declanșa un război în Balcani. În plus, diplomatul francez preciza că decizia privind eventualitatea intrării României în

¹⁹ *Ibidem*, doc. nr. 48, p. 54. Panafiecu către Pichon, 7 iunie 1913.

²⁰ *Ibidem*, doc. nr. 54, p. 60. Blondel către Pichon, 8 iunie 1913.

²¹ *Ibidem*, p. 60-61.

²² *Ibidem*, doc. nr. 68, p. 74. Blondel către Pichon, 10 iunie 1913.

²³ *Ibidem*, doc. nr. 73, p. 78. Pichon către Blondel, 10 iunie 1913.

război se va lua în funcție de curentul majoritar care se va înregistra la nivelul opiniei publice. În acest sens, Blondel preciza că există două curente: primul, pe care caută să-l dirijeze ambasadorul Austro-Ungariei la București, grupează pe cei care sunt dispuși să accepte eventualele oferte ale Bulgariei și care caută să profite de împrejurări pentru a obține, în schimbul unei neutralități binevoitoare, rectificarea de frontieră de mult timp dorită; cel de-al doilea, care câștigă teren în fiecare zi din ce în ce mai mult, este condus de un mare număr de oameni politici, aparținând tuturor partidelor politice, și care se declară, dimpotrivă, ostili concepției unei alianțe cu Bulgaria sau chiar unei neutralități care ar favoriza planurile sale. Blondel adăuga că *“partizanii unei politici filosârbe se străduiesc să demonstreze că echilibrul în Balcani nu ar putea să fie menținut în ziua în care Serbia ar fi zdrobită și în care Austro-Ungaria aliată cu Bulgaria ar putea să-și impună voința”*²⁴.

Tot în aceeași zi, Panafieu, ministrul Franței la Sofia, îl informa pe Pichon că, în urma unei întrevederi pe care a avut-o cu ministrul român acreditat în capitala bulgară, Ghica, a obținut unele explicații în legătură cu atitudinea viitoare a României. Între altele, Panafieu menționa că până în zilele de 7-8 iunie 1913 *“guvernul de la București era încă ezitant și nu-și stabilise linia de conduită”*, în sensul de a alege o înțelegere cu Serbia sau una cu Bulgaria. Până în acest moment – adăuga diplomatul francez – guvernul român a trebuit să se hotărască și *“nu este nici o îndoială că simpatiile merg către Serbia și, dacă un conflict ar izbucni, ele s-ar traduce printr-un concurs efectiv”*²⁵.

În egală măsură era preocupată de atitudinea României și diplomația engleză. Ambasadorul Marii Britanii la București, Sir G. Barclay, îl informa pe Sir Edward Grey că *“ministrul Afacerilor Externe, vorbind despre tensiunea dintre statele balcanice, mi-a spus astăzi că România nu și-a luat nici un angajament față de nici unul dintre ele și nu avea nici o intenție de a lua partea cuiva. El a vorbit de mobilizare, în cazul în care un război între Bulgaria și Serbia părea inevitabil, ca un mijloc de a exercita o influență restrictivă asupra ambelor state (s.n.); dar a spus că nimic nu a fost decis”*. Barclay adăuga că un comunicat prezentat în principalul organ de presă al guvernului concluzionează: *“România va avea grijă ca echilibrul dintre aliații de ieri să nu fie prejudiciat de pretențiile unei părți sau de slăbiciunea alteia”*²⁶.

Aceeași poziție a statului român era prezentată de către ambasadorul României la Londra, N. Mișu, șefului diplomației britanice Sir Edward Grey. În replică, Grey își exprima *“speranța că vor fi cât mai puține complicații în Balcani și că România nu va adăuga la ele și altele care nu sunt necesare”*. De asemenea a spus că nu-i este clar *“cum interesele României ar fi afectate de împărțirea*

²⁴ *Ibidem*, doc. nr. 77, p. 80-81. Blondel către Pichon, 10 iunie 1913.

²⁵ *Ibidem*, doc. nr. 79, p. 84-87. Panafieu către Pichon, 10 iunie 1913.

²⁶ *B.D.O.W.*, vol. IX, partea a II-a, doc. nr. 1041, p. 838-839. Sir G. Barclay către Sir Edward Grey, 10 iunie 1913.

teritoriului între, spre exemplu, Bulgaria și Serbia”. Ministrul român a răspuns că “România are un interes în a vedea echilibrul menținut în Balcani și că, probabil, prin a susține o parte sau alta ea ar putea liniști lucrurile”. Relatând conținutul discuției cu ministrul român, Grey opina lui Barclay: “Se pare că România crede că un război între aliași este o oportunitate bună pentru a obține un avantaj pentru ea”²⁷.

Atitudinea României era în fond în deplină concordanță cu interesele Marilor Puteri ale Antantei, deoarece anunțarea unei posibile intervenții militare a României în cazul izbucnirii unui nou război balcanic avea un efect descurajant pentru tendințele belicoase care amenințau pacea în această zonă geografică. Atitudinea oficială echivocă, prin neprecizarea expresă de către guvernul român a intențiilor sale de a sprijini unul sau altul dintre statele care urmau să intre în conflict, avea, firește, o anumită semnificație pentru Antanta. O decizie a României pentru a sprijini pe unii sau pe alții ar fi grăbit declanșarea războiului, ceea ce Marile Puteri ale Triplei Înțelegeri n-ar fi dorit, întrucât aceasta ar fi dus la dezmembrarea Alianței balcanice.

În cea mai delicată situație era pus guvernul rus, deoarece Alianța balcanică se realizase sub egida Rusiei, iar izbucnirea unui război între aliași ar fi pus Petersburgul în nedorita dilemă de a opta între Sofia și Belgrad. De aceea, diplomația rusă a acționat energic pentru a realiza o mediere a diferendului dintre aliașii balcanici, pentru a se evita un nou conflict care putea să amenințe pacea întregii Europe. Din capitalele statelor balcanice veneau însă semnale la Petersburg și Paris conform cărora “demersurile actuale ale Rusiei par puțin eficace”²⁸. În această situație țarul Nicolae al II-lea al Rusiei a trimis o telegramă regelui Ferdinand al Bulgariei și regelui Petru al Serbiei, prin care căuta să realizeze o conciliere bulgaro-sârbă, sub auspiciile Rusiei, iar pentru ca să aibă un efect mai mare l-a autorizat pe Sazonov cu publicarea acesteia²⁹. Pe de altă parte, Pichon, ministrul de Externe al Franței, transmitea printr-o circulară tuturor ambasadelor franceze din capitalele Marilor Puteri și din zona balcanică că, în urma conversațiilor pe care le-a avut cu miniștrii statelor balcanice acreditați la Paris, impresia sa era că “guvernul bulgar este în mod particular intransigent și că, dacă un conflict ar izbucni, el ar avea responsabilitatea principală”. Având în vedere această situație, Pichon dădea instrucțiuni de a se acționa “în strâns acord cu Rusia”³⁰.

Nici diplomația britanică nu înțelegea să rămână în expectativă. Delcassé, ambasadorul Franței la Petersburg trimitea, pe data de 14 iunie 1913, următoarea telegramă către Pichon, în care îl informa despre poziția Marii Britanii: “Sir G Buchanan a fost însărcinat de rege să declare aici că Anglia este mai mult ca niciodată hotărâtă să meargă în strâns acord cu Franța și Rusia”³¹.

²⁷ *Ibidem*, doc. nr. 1046, p. 842. Sir Edward Grey către Sir G. Barclay, 10 iunie 1913.

²⁸ *D.D.F.*, 3e série, tome VII, doc. nr. 81, p. 89. Descos către Pichon, 11 iunie 1913.

²⁹ *Ibidem*, doc. nr. 83, p. 91. Delcassé către Pichon, 11 iunie 1913.

³⁰ *Ibidem*, doc. nr. 84, p. 91-92. Paris, 11 iunie 1913.

³¹ *Ibidem*, doc. nr. 116, p. 123. Delcassé către Pichon, 14 iunie 1913.

Interesant ni se pare să semnalăm că, în acest context, diplomații Antantei puneau în legătură preocupările lor pentru aplanarea divergențelor dintre statele balcanice cu intenția guvernului român de mobilizare, chiar dacă se întrevedea tot mai clar opțiunea României pentru a susține Serbia. În fond, atitudinea de neutralitate condiționată adoptată de România servea, în acel moment, intereselor Triplei Înțelegeri de evitare a destrămării Alianței balcanice și prin urmare a unui nou război balcanic. Prin aceasta, poziția României devenea tot mai mult în contradicție cu aceea a Austro-Ungariei, care încuraja tendințele belicoase ale Sofiei. Reflec-tând această realitate, Panafieu, ambasadorul Franței în capitala bulgară, îl informa pe Pichon: *“Telegrama împăratului Rusiei a produs un anumit efect și, pe de altă parte, atitudinea României a dat de reflectat. Ea mi-a confirmat că aceasta n-a urmat sfaturile Austriei și că manifestase deschis simpatiile sale pentru Serbia, în teama de a vedea o Bulgarie prea puternică”*. De aceea, diplomatul francez își exprima speranța în posibilitatea evitării războiului: *“La mai mulți dintre colegii mei am constatat aceeași impresie că conflictul ar putea fi evitat și că în ultimul moment Serbia și Bulgaria vor accepta concesiile reciproce necesare”*³².

Camille Blondel, ministrul Franței acreditat în România, îl informa pe Pichon că *“publicarea telegramei adresate de împăratul Rusiei regilor Bulgariei și Serbiei a produs la București o impresie favorabilă”*. Relatând conținutul unei discuții pe care a avut-o cu prim-ministrul român Titu Maiorescu, pe data de 16 iunie 1913, Blondel prezenta șefului diplomației franceze punctul de vedere al prim-ministrului român: *“Noi nu putem decât să aplaudăm orice acțiune care diminuează cauzele unui conflict care ne preocupă. Noi nu avem interesul să-l încurajăm; dar, după cum noi am declarat foarte categoric, noi nu vom rămâne nici indiferenți, nici inactivi”*. Textul raportului întocmit de Blondel este deosebit de relevant în ceea ce privește intențiile Franței de a influența orientarea politici externe a României în sensul dorit de Tripla Înțelegerere. Diplomatul francez sfătuia pe prim-ministrul român că *“interesul României îmi pare a fi înaintea de toate de a avea relații bune cu cei doi vecini (Bulgaria și Serbia – n.n.), dar în cazul în care această situație va deveni imposibil de menținut, ea nu trebuie să contribuie, în schimbul unei concesiuni teritoriale de mică importanță, la slăbirea sau chiar distrugerea Serbiei, fiind singura putere care în Balcani ar putea să se contrapună puterii bulgare și să asigure echilibrul între statele care își împart în prezent teritoriile cucerite de la Turcia (s.n.)”*. În acest sens, Blondel îndemna guvernul român la o politică de bună înțelegere cu cei doi vecini, fiind avansată chiar ideea unei aderări a României la Alianța balcanică și la o detașare de politică dusă de Austro-Ungaria în favoarea Bulgariei și împotriva Serbiei. Astfel Blondel spunea lui Titu Maiorescu că *“ar fi mai bine dacă veți găsi mijlocul de a trăi în pace cu cei doi vecini, apropiindu-vă de ei, încheind cu ei convenții comerciale avantajoase, fortificând într-o anumită măsură prin adeziunea voastră blocul balcanic în care veți putea servi util ca un factor de unitate în caz de*

³² *Ibidem*, doc. nr. 101, p. 105. Panafieu către Pichon, 12 iunie 1913.

disensiuni momentane (s.n.). Acționând astfel, veți rămâne fideli politiciii pacifice care v-a fost atât de profitabilă după 35 de ani și pe care ați reafirmat-o recent într-un mod atât de fericit. Dar, pentru a ajunge la acest rezultat, trebuie să aveți întreaga libertate de acțiune, astfel încât să nu vă lăsați conduși de nici o considerație de prietenie veche, căci politica României nu trebuie subordonată nici unei alte puteri (s.n.)". Maiorescu a replicat că *"noi suntem ferm decizi să nu ne inspirăm de acum înainte decât din propriile noastre interese și puteți fi sigur că opinia publică este astăzi unanimă să îmbrățișeze acest sentiment (s.n.)"*. Blondel, satisfăcut de afirmațiile prim-ministrului român, continua: *"În ceea ce privește conflictul bulgaro-sârb, sfaturile voastre pot să apese ca o contrapondere la deciziile pe care guvernele bulgar și sârb sunt chemate să le ia. Nu ezitați să le multiplicați, sprijinindu-le chiar, dacă credeți că este necesar, prin câteva măsuri militare în semn de avertisment (s.n.). Nu va trebui decât să câștigați satisfacția de a fi contribuit la reconcilierea celor două țări, nu trebuie să evitați să acționați, fără a vă preocupa de avantajele materiale pe care vi le-ar putea asigura o alianță efectivă cu unul sau cu altul (s.n.). România are în față un viitor dintre cele mai prospere. Nici un pericol imediat nu o amenință și timpul lucrează în favoarea ei"*³³.

Intervenția Rusiei pentru medierea diferendului sârbo-bulgar și acțiunea diplomatică a ambasadorului francez la București au avut un anumit efect, în acele împrejurări fiind suspendat, din dispoziția regelui Carol I, ordinul de mobilizare a celor trei corpuri de armată.

Inițiativa Rusiei de a aplană diferendul dintre statele balcanice prin convocarea unei conferințe cu rol de mediere la Petersburg, la care să participe prim-miniștrii ai Serbiei, Bulgariei, Greciei și Muntenegrului, a eșuat însă, așa cum se știe, din cauza atitudinii guvernului bulgar. Pe data de 18 iunie 1913, Sir F. Cartwright, ambasadorul Marii Britanii la Viena, relatează lui Sir Edward Grey că, potrivit informațiilor furnizate de către ministrul de Externe al Austro-Ungariei, *"Bulgaria nu avea nici o intenție de a merge la Conferința de la Petersburg, dacă nu era complet sigură de verdictul împăratului Rusiei"*. El adăuga că *"armata cerea război imediat"*, iar *"atitudinea regelui era echivocă"*. Potrivit opiniei lui Berchtold, *"Serbia fiind în posesia teritoriului pe care l-a pretins, era îndoielnică că-l va preda altfel decât obligată prin forță"*. În ceea ce privește atitudinea României, ministrul de Externe al Austro-Ungariei a spus că *"depinde dacă Bulgaria va fi gata sau nu să plătească prețul pentru neutralitatea sa"*³⁴.

Pe data de 18 iunie 1913 Blondel avea o nouă întrevedere cu prim-ministrul Titu Maiorescu. Premierul român își exprima *"puțina încredere pe care o avea în rezultatul intervenției țarului"* și arăta că în caz de eșec al acțiunii de mediere *"România va trebui din nou să mobilizeze pentru a-și apăra interesele"*. La întrebarea

³³ *Ibidem*, doc. nr. 135, p. 143-146. Blondel către Pichon, 16 iunie 1913.

³⁴ *B.D.O.W.*, vol. IX, partea a II-a, doc. nr. 1066, p. 853-854. Sir F. Cartwright către Sir Edward Grey, 18 iunie 1913.

ambasadorului francez care viza dacă mobilizarea era îndreptată împotriva unuia dintre beligeranți, Maiorescu a răspuns categoric: *“Noi vom fi contra Bulgariei; vom ocupa imediat linia Turtucaia-Balcic și ne vom opri acolo”*. Această ultimă precizare, de oprire a armatei pe linia Turtucaia-Balcic, a stârnit uimirea lui Blondel. El arăta că, în cazul în care armata bulgară, concentrată asupra frontierei sârbe nu se va opune înaintării armatei române, care va rămâne inactivă pe linia Turtucaia-Balcic, Bulgaria va avea întreaga libertate pentru a lupta împotriva Serbiei, existând posibilitatea ca Serbia să fie înfrântă. În felul acesta, avertiza Blondel, *“acțiunea voastră nu va avea ca rezultat decât creșterea teritoriului românesc cu câțiva km², în timp ce vecina voastră, în caz de victorie va deveni atotputernică în Balcani”*³⁵. Observația diplomatului francez nu-l neliniștea pe Titu Maiorescu. În schimb, punctul de vedere exprimat de către prim-ministrul român se părea că l-a surprins pe Blondel, care constata astfel o schimbare de atitudine față de cea prezentată în cursul întrevederii precedente și poate o anumită influență a diplomației austriece.

Este motivul care l-a determinat pe Blondel să solicite o întrevedere cu regele Carol I. În cursul discuției care a avut loc pe data de 20 iunie 1913, Blondel a primit clarificările necesare. Astfel, ocuparea liniei Turtucaia-Balcic era concepută de către suveranul român *“ca un avertisment dat Bulgariei”*. Oricum, preciza Carol I, *“cu nici un preț nu vom permite zdrobirea Serbiei”*. Cerându-i-se părerea despre politica urmată de către Austro-Ungaria, regele Carol afirma: *“Ea se arată favorabilă în acest moment bulgarilor și pare să-i încurajeze în lupta lor contra sârbilor, dar ea nu ar merge, cred, până la a-i ajuta, dacă un conflict ar izbucni”*³⁶.

Pe data de 22 iunie 1913, ministrul Serbiei la București a făcut cunoscută guvernului român neliniștea cauzată guvernului sârb de știrea unei eventuale intervenții a României în cazul unui război sârbo-bulgar. Titu Maiorescu i-a răspuns că România era împotriva oricărui război balcanic și ar fi bine dacă acesta va putea fi evitat. În caz contrar, guvernul român *“înțelege să-și conserve libertatea sa de acțiune și de a nu se lega prin angajamente. Dacă totuși România ar fi determinată să ia anumite măsuri militare, Serbia ar putea să fie asigurată că acestea nu vor fi îndreptate contra ei”*³⁷.

Pe data de 25 iunie 1913, Sir G. Buchanan l-a informat pe Sir Edward Grey că ministrul bulgar acreditat la Petersburg a comunicat lui Sazonov că guvernul său nu putea accepta arbitrajul Rusiei și că a decis să-și cheme reprezentanții de la Belgrad. Sazonov i-a spus ministrului bulgar că prin aceasta *“Bulgaria trăda cauza slavă”* și că *“Rusia a denunțat în consecință tratatul din 1902 prin care se angajase să acorde asistență Bulgariei în cazul în care ar fi atacată de România (s.n.)”*. *“Excelența Sa este înclinat să creadă – preciza Sir G. Buchanan – că România își va restrânge acțiunea sa la ocuparea liniei Turtucaia-Balcic și că Bulgaria va fi*

³⁵ D.D.F., 3e série, tome VII, doc. 149, p. 165-166. Blondel către Pichon, 18 iunie 1913.

³⁶ *Ibidem*, doc. nr. 165, p. 177-181. Blondel către Pichon, 20 iunie 1913.

³⁷ *Ibidem*, doc. nr. 180, p. 194-195. Descos către Pichon, 22 iunie 1913.

de acord să cedeze teritoriul cuprins pe această linie. Este posibil totuși ca ea să-și unească forțele cu Grecia și Serbia pentru a nu-i permite Bulgariei să ajungă prea puternică. În nici unul din cazuri Rusia nu va acționa (s.n.) și Excelența sa crede că tot ceea ce poate fi făcut este să se încerce a se localiza războiul. Dacă Bulgaria e victorioasă, este puțin probabil ca Austria să intervină, dar dacă Serbia e victorioasă, intervenția Austriei e de temut și, în acest caz, Rusia va fi forțată să acționeze (s.n.). El nu crede că Turcia va lua parte la război. Ministrul Afacerilor Externe a spus că prezenta situație deplorabilă se datora influenței Austriei”³⁸.

Aceste informații erau reluate de Sir G. Buchanan și într-o scrisoare către Sir A. Nicolson. În plus adăuga: *“Într-o conversație cu mine, Sazonov a spus că Rusia nu ar acționa dacă România ar ocupa linia Turtucaia-Balcic sau chiar dacă ar lua parte activă la războiul împotriva Bulgariei (s.n.). Într-o replică la o remarcă de-a mea el chiar mi-a spus că nu i-ar părea rău dacă ar adopta acest din urmă curs (s.n.). Am fost surprins să-l aud spunând asta din moment ce până acum eram sub impresia că el dorea să folosească România ca sperietoare pentru Bulgaria și că el nu ar susține participarea ei activă la război. Acum se pare că el l-ar fi ascultat pe prințul Nicolas al Greciei și ar fi îndemnat România să acționeze împotriva Bulgariei (s.n.). Dacă a făcut acest lucru, cred că este o greșeală. A fost foarte bine să încercăm să prevenim Bulgaria în privința distrugerii păcii prin amenințarea cu intervenția românească dar, dacă războiul izbucnește, participarea României la el ar complica numai situația. Dacă Bulgaria este în stare să înfrângă atât Grecia cât și Serbia, nu pare să fie un pericol prea mare de intervenție a Austriei, dar dacă este înfrântă, ceea ce s-ar întâmpla dacă România ar ataca-o, Austria ar putea acționa luând măsuri împotriva creării unei Serbii Mari. Mai mult decât atât, nu cred că o politică ultra antibulgară ar fi de recomandat opiniei publice ruse și există mereu pericolul de a duce Bulgaria la un conflict armat cu Austria. După cum îmi pot da seama din presa și din discursurile din Dumă, simpatia publică este mai degrabă de partea Bulgariei decât de partea Serbiei. Deși o anume exasperare este simțită vis-à-vis de atitudinea celei dintâi, pretențiile ei față de Macedonia au fost recunoscute de Rusia în Tratatul de la San Stefano și sunt susținute de argumente istorice și etnice. Pretențiile Serbiei sunt prin urmare privite ca nefondate. Mi-e teamă de asemenea că Sazonov a comis o greșeală prin publicarea telegramelor împăratului către regele Ferdinand și regele Petru. Dacă aceste telegrame ar fi reușit să evite războiul ar fi fost bine, dar eșecul lor în a face asta pare a compromite prestigiul împăratului și o insatisfacție considerabilă este exprimată la adresa faptului că numele împăratului a trebuit să fie introdus într-o chestiune care s-a terminat într-un refuz pentru Rusia. Normal că Sazonov atribuie fiasco-ul încercărilor sale de a menține pacea intrigilor Austriei...”³⁹.*

În aceeași zi, Delcassé, ambasadorul Franței la Petersburg, transmitea la Paris că, după discuția dintre Sazonov și ministrul bulgar, ministrul rus de Externe

³⁸ B.D.O.W., vol. IX, partea a II-a, doc. nr. 1085. Sir G. Buchanan către Sir Edward Grey, 25 iunie 1913.

³⁹ Ibidem, doc. nr. 1089, p. 870-871. Sir G. Buchanan către Sir A. Nicolson, 26 iunie 1913.

i-a spus: *“Noi trebuie să accentuăm apropierea noastră cu România (s.n.)”*. Delcassé relatează că imediat după aceea s-a întâlnit cu Nano, ambasadorul român la Petersburg, care tocmai venea de la București. Acesta i-a declarat: *“Dacă războiul izbucnește, noi vom avea în vedere numai propriile noastre interese... Noi nu vom reinnoi greșeala comisă acum opt luni de a nu lua parte la timp. Toate pregătirile noastre sunt făcute. Pe de altă parte, se recunoaște în general la noi că România a mers pe un drum greșit de 35 de ani. Acest sentiment este atât de profund încât domnul Carp însuși, cel mai obstinat partizan al alianței cu Viena și Berlin, tocmai a declarat că ar trebui înfăptuită o veritabilă schimbare a politicii noastre externe. Opinia publică românească, care niciodată în fond n-a fost ostilă Rusiei, va fi fericită de a ști România în aceeași tabără cu Franța (s.n.)”*⁴⁰.

În acele zile, președintele Franței, Raymond Poincaré, se afla în vizită oficială în Marea Britanie, fiind însoțit de ministrul de Externe Pichon. Sazonov a trimis, cu acel prilej, ambasadei Rusiei la Londra următoarea telegramă: *“Atitudinea Bulgariei este, fără nici o îndoială, inspirată în mare parte de speranța unei susțineri din partea Austriei. Diferite indicii ... ne confirmă această impresie. Văzând situația actuală și consecințele care ar putea rezulta în cazul unui război probabil între aliații (balcanici – n.n.), noi credem foarte dezirabil un schimb de vederi prealabil între guvernele Triplei Înțelegeri. Prezența la Londra a Președintelui Republicii și a domnului Pichon ar putea poate facilita acest lucru. Vă rog să-mi faceți cunoscute ideile lui Sir Edward Grey”*⁴¹.

Reacțiile lui Sir Edward Grey și ale președintelui Franței, Raymond Poincaré, sunt prezentate într-o telegramă pe care șeful diplomației britanice a trimis-o la Petersburg, pentru a fi adusă la cunoștință lui Sazonov: *“Am discutat despre posibilitatea unui război între statele balcanice cu președintele francez, ministrul Afacerilor Externe și ambasadorul (Franței – n.n.) de aici. Toți suntem de acord că ar fi de dorit să localizăm războiul. Există impresia că Austria ar putea interveni, dar cred că acest lucru ar fi oprit de propunerea ca atitudinea Puterilor să fie una de non-intervenție. Italia cu siguranță și posibil Germania vor fi de acord, iar Austria nu ar putea să refuze aderarea și să se separe de celelalte. Ea ar putea cere ca non-intervenția sa să fie condiționată de o înțelegere conform căreia consecințele războiului din Balcani să nu schimbe rezoluțiile la care Puterile ajunseseră în legătură cu Albania, dar asupra acestui lucru s-ar putea cădea de acord”*⁴².

Despre vizita președintelui Franței, Raymond Poincaré, în Anglia a relatat pe larg ambasadorul României în capitala britanică, N. Mișu, într-un raport către Titu Maiorescu. Semnificația acestei vizite depășește cadrul unei simple consultări în adoptarea unei atitudini comune față de “criza balcanică”. Deși nu s-a semnat nici un document formal, discuțiile dintre Sir Edward Grey, asistat de Sir Arthur

⁴⁰ D.D.F., 3e série, tome VII, doc. nr. 215, p. 234-235. Delcassé către Pichon, 26 iunie 1913.

⁴¹ Ibidem, doc. nr. 214, p. 234, 26 iunie 1913.

⁴² B.D.O.W., vol. IX, partea a II-a, doc. nr. 1090, p. 871. Sir Edward Grey către Sir G. Buchanan, 27 iunie 1913.

Nicolson, și Raymond Poincaré, asistat de Stephen Pichon și Paul Cambon, au abordat o gamă largă de probleme, de la relațiile bilaterale până la cele privitoare la relațiile internaționale și necesitatea menținerii păcii. Comunicatele oficiale au fost sumare și s-au mărginit să releve buna înțelegere dintre cele două guverne asupra problemelor discutate. Este de presupus că în centrul discuțiilor au stat problemele balcanice. Deosebit de semnificative ni se par a fi însă observațiile formulate în organul conservator "The Morning Post", despre caracterul relațiilor franco-engleze și importanța lor pentru viața politică internațională. *"Sperăm că prima consecință a vizitei Președintelui – se specifică în ziarul menționat – va fi de a cimentă buna înțelegere între ambele guverne, ambele națiuni și ambele state. Aceasta se va putea îndeplini cu o perfectă sinceritate. S-a exprimat uneori părerea că ar fi un bun lucru dacă buna înțelegere s-ar putea converti într-o alianță (s.n.). Aceasta, negreșit, ar fi un bun lucru, dacă s-ar face în mod natural și necesar (s.n.), dar cu greu în alt mod. O alianță naturală (s.n.) este atunci când două părți, având același țel, se înțeleg de a lucra împreună pentru atingerea lui. Este un fel de asociație. O alianță necesară (s.n.) este aceea rezultând din împrejurarea când două state sunt atacate de același inamic; în asemenea caz ele trebuie să se unească pentru o legitimă apărare. Acum se naște întrebarea: care sunt țelurile Angliei și Franței?... Este oare posibil pentru ele de a găsi și defini interese comune suficiente, care să justifice o politică complet comună și să colaboreze laolaltă în toate lucrurile? Cu greu. Chestiunea fundamentală a unei alianțe pentru orice națiune este dacă ar trebui să asocieze apărarea sa proprie cu aceea a altei națiuni"*. În acest context, ziarul menționat arăta că principala dificultate în a transforma acordul dintre cele două state într-o alianță o reprezintă natura angajamentelor care ar putea fi contractate între cele două părți, cu avantaje și dezavantaje, care ar limita totuși libertatea de mișcare în acțiunile de politică externă. Dincolo însă de complexitatea problemelor abordate în cadrul discuțiilor, este de semnalat că în analiza problemelor balcanice s-a ajuns la un punct de vedere comun⁴³.

În condițiile iminenței declanșării unui nou război balcanic, pentru Marile Puteri ale Antantei era esențial să se cunoască exact care va fi poziția Marilor Puteri ale Triplei Alianțe, dar totodată și a României, deoarece atitudinea guvernului român putea influența evoluția evenimentelor.

Pe data de 27 iunie 1913 Blondel redacta un raport către Pichon prin care îl informa despre faptul că în România *"se întrevide eventualitatea unei mobilizări imediate cu scopul de a opri Bulgaria"*. Diplomatul francez informa că a avut o întrevedere cu regele Carol I care *"s-a arătat mai dispus ca oricând să ia o măsură radicală pe al cărei efect sconta asupra guvernului bulgar"*. Din discuția avută cu prim-ministrul român, reieșea, potrivit aprecierilor lui Blondel, că Titu Maiorescu, *"contrar opiniei majorității colegilor săi, contrar opiniei publice și, aș merge până"*

⁴³ Despre semnificația vizitei președintelui Franței, Raymond Poincaré, în Anglia vezi pe larg Arhiva Ministerului Afacerilor Externe., Fondul Problema 21. Rapoarte politice de la Londra, vol. 68, f. 226-237. Nicolae Mișu către Titu Maiorescu, 14/27 iunie 1913.

la a spune că, în mod contrar sentimentului actual al regelui, urmează ideea sa personală a unui **aranjament posibil cu Bulgaria** (s.n.)”. Blondel credea că atitudinea prim-ministrului era **“dominată încă de amintirea preferințelor sale pentru prietenia austriacă** (s.n.)”. Titu Maiorescu îl informase în prelabil despre faptul că Danev a cerut ministrului român la Sofia, Ghica, să prezinte cererile guvernului român în schimbul unei neutralități binevoitoare din partea României, la care ministrul român a răspuns, la indicațiile premierului, că **“Bulgaria trebuie să facă propuneri ferme și precise asupra cărora guvernul român va delibera”**. Era în fond o **soluție preconizată de diplomația austriacă**, ceea ce îndreptățea aprecierile lui Blondel. Ministrul francez își exprima totodată îngrijorarea că, **“dacă România va mobiliza numai după deschiderea ostilităților, va sosi prea târziu** (s.n.) **și va lăsa bulgarilor timpul de a veni de hac armatei sârbe”**. Spre deosebire de atitudinea anterioară a lui Blondel, se observă **insistențele sale în a determina mobilizarea armatei române**. El nu mai vedea în actul mobilizării doar un factor de descurajare pentru Bulgaria, în scopul menținerii păcii și deci a Alianței balcanice, devenite iluzorii în noile condiții, ci un fapt premergător unei acțiuni militare a României, care trebuia realizat rapid și care să asigure un succes deplin al armatei române împotriva celei bulgare, evitându-se astfel riscul înfrângerii armatei sârbe. Blondel nu putea accepta ideea unei opriri a armatei române pe linia Turtucaia-Balcic, care putea să fie expresia unui aranjament **“țesut” în umbră de către Austro-Ungaria, situație în care armata bulgară nici nu ar fi opus rezistență**. Titu Maiorescu a ținut să-l liniștească pe diplomatul francez arătând că, potrivit asigurărilor date de către ministrul de Război, **“în câteva zile, pentru a nu spune în câteva ore, vom opri elanul bulgar. Noi nu vom lăsa Bulgaria să se extindă prea mult și noi vom veghea la interesele noastre înainte de toate. De altfel, adăuga Maiorescu, noi am decis să adresăm un ultim avertisment Bulgariei, ieri seară (26 iunie), solicitându-i ministrului român la Sofia să declare lui Danev că la prima lovitură de tun trasă între bulgari și sârbi România va intra în acțiune”**. Deși Blondel avea încă dubii dacă nu cumva Titu Maiorescu face jocul Austro-Ungariei, concluziona că totuși **“nimic nu va putea împiedica România să participe (la război – n.n.) alături de Serbia”**⁴⁴.

De altfel, Bulgaria depunea eforturi pentru a obține neutralitatea României. Pe data de 28 iunie 1913, Delcassé, ambasadorul Franței la Petersburg, îl informa pe Pichon că Schebeko a telegrafiat din București, spunând că Danev a cerut guvernului român să comunice **“ce preț cerea pentru neutralitatea sa în conflictul care ar opune pe bulgari sârbilor și grecilor”**, comunicându-se și răspunsul prim-ministrului român: **“Precizați mai întâi oferta voastră”**. Se adevereau în fapt cele declarate de premierul român ambasadorului francez Blondel. Comentând conținutul telegramei, Delcassé afirma: **“Impresia de aici este că lui Maiorescu nu-i repugnă ideea de a trata cu Bulgaria. Dar se crede că el va fi împiedicat de lumea politică și de opinia publică violent ostilă”**⁴⁵.

⁴⁴ D.D.F., 3° serie, tome VII, doc. nr. 220, p. 239-241. Blondel către Pichon, 27 iunie 1913.

⁴⁵ *Ibidem*, doc. m. 224, p. 243. Delcassé către Pichon, 28 iunie 1913.

Chiar dacă Maiorescu cocheta cu ideea unei înțelegeri cu Bulgaria, în conformitate cu planurile diplomației austriece, intenția intrării României în război împotriva Bulgariei era considerată la Viena ca o politică contrară celei a Dublei Monarhii. André Ribot, însărcinatul cu afaceri al Franței la Viena, informa pe Pichon, pe 28 iunie 1913, că în Austro-Ungaria “ziarele relevă surpriza sau neliniștea cauzată de amenințarea unei intervenții armate a României (împotriva Bulgariei – n.n), a cărei eventualitate fusese cu grijă ascunsă publicului”. Diplomatul francez relatează că “Reichspost” consideră că “de București depinde acum soluția... *Vechea și fidela vasalitate politică a României este considerată ca distrusă* (s.n.). *Cum antagonismul bulgaro-român în problema echilibrului balcanic ar permite s-o reînvie? Nu constituie în fapt pentru Austro-Ungaria un obstacol aproape insurmontabil de a ajunge la o înțelegere simultană cu Sofia și București?*”⁴⁶.

Tentativa lui Maiorescu de a rezolva problema diferendului cu Bulgaria prin tratative a eșuat, deoarece Danev a refuzat să facă oferta solicitată de partea română. Panafieu, ministrul Franței la Sofia, a relatat conținutul discuției dintre Danev, prim-ministrul bulgar, și Ghica, ambasadorul României, povestită acestuia de către diplomatul român:

– *Cât ne va costa neutralitatea României?* a întrebat Danev.

– *Eu nu am instrucțiuni asupra acestui subiect din partea guvernului meu, a răspuns Ghica. Eu vă fac simpla comunicare în legătură cu care sunt însărcinat, dar dumneavoastră ați avut de mai mult de opt luni un rol destul de preponderent în negocierile dintre cele două guverne ale noastre pentru a cunoaște dorințele și aspirațiile României. Vă va fi ușor să vă faceți o opinie asupra acestui subiect”.*

Prim-ministrul Danev a refuzat să facă vreo ofertă. Comentând atitudinea sa, Panafieu scria în raportul său către Pichon: “Danev poartă principala responsabilitate a acestei situații și se poate spune că, prin politica sa îngustă și meschină, el a compromis interesele generale ale Bulgariei. [...] Dacă el ar fi avut mai multă clarviziune în noiembrie sau decembrie sau chiar în ianuarie, înțelegerea amiabilă, poate o alianță fermă, s-ar fi încheiat cu România și astăzi Bulgaria nu ar fi avut nici o teamă dinspre granița de nord pentru a regla diferendul său cu Serbia”⁴⁷.

Deoarece acțiunea “diplomatică”, oarecum inedită a României, care viza intimidarea Bulgariei, pentru a nu se ajunge la un nou război balcanic, a eșuat, singura soluție care mai rămânea pentru salvarea păcii era acceptarea de către Bulgaria, Serbia și Grecia a ideii arbitrajului, vehiculată în diferitele capitale europene după eșuarea tentativei ruse de mediere a diferendului. Ideea arbitrajului era formulată în diverse forme, fie a unuia al Rusiei, sub egida căreia se realizase Alianța balcanică, în cazul diferendului sârbo-bulgar, fie un arbitraj al celor șase Mari Puteri, în cazul diferendului greco-bulgar. Toate variantele de arbitraj propuse statelor balcanice erau primite cu reticențe, firești, într-o anumită măsură, dacă se are în vedere faptul că ideea arbitrajului presupune o acceptare necondiționată a soluției stabilite, ceea ce prezenta mari inconveniente pentru toate părțile implicate.

⁴⁶ *Ibidem*, doc. nr. 225, p. 243-244. Ribot către Pichon, 28 iunie 1913.

⁴⁷ *Ibidem*, doc. nr. 231, p. 248-251. Panafieu către Pichon, 29 iunie 1913.

Pentru conduita Angliei și Franței în “criza balcanică”, esențial era acordul care se stabilise cu prilejul întâlnirii dintre Raymond Poincaré și Edward Grey la Londra pe data de 27 iunie 1913. Conținutul acordului, comunicat, așa cum am văzut, imediat lui Sazonov, cuprindea două decizii:

1. Hotărârile luate de către Conferința ambasadurilor de la Londra, în numele Marilor Puteri, să fie menținute în întregime și respectate;

2. Marile Puteri să se angajeze să nu intervină între beligeranți.

Semnificativ este că în textul circularei trimise de către Ministerul Afacerilor Externe al Franței ambasadelor sale interesate, prin care se făcea cunoscut respectivul acord, se specifica în final că “*uniunea celor două țări (ale Antantei Cordiale – n.n.) este mai strânsă ca niciodată și că în caz de nevoie ea se va manifesta cu deplină eficacitate*”⁴⁸.

Pe data de 29 iunie 1913 Sazonov își exprima opiniile sale în legătură cu înțelegerea franco-engleză din 27 iunie 1913 referitoare la “criza balcanică”, făcând o declarație ambasadurului Marii Britanii la Petersburg, pentru a fi transmisă lui Sir Edward Grey: “*Ministrul Afacerilor Externe – relatea Sir G. Buchanan – împărtășește în întregime opiniile dumneavoastră, deși nu este în totalitate sigur că Austria și Germania vor accepta principiul non-intervenției. Guvernul bulgar a acceptat arbitrajul, fără a insista asupra condițiilor lor precedente. S-a limitat la a-și exprima activ speranța că guvernul rus va observa spiritul tratatului (sârbo-bulgar din 1912 – n.n.) și nu-i va abandona (pe bulgari – n.n.). Serbia nu a acceptat încă în mod clar, dar Excelența Sa speră că o va face curând. El a spus că Bulgaria trebuie să aibă Macedonia, căci altfel va fi război. Bulgaria a pierdut mii de vieți și a cheltuit mari sume de bani pentru Macedonia, în timp ce Serbia abia dacă a pierdut un om. Dificultatea ar fi aceea de a aranja problemele astfel încât Serbia și Grecia să aibă o frontieră comună. Excelența Sa pune prezenta atitudine a bulgarilor pe seama fricii de România. Regele (României – n.n.) i-a spus ministrului rus că nu putea permite ca Serbia să fie zdrobită ... iar Bulgaria să devină prea puternică*”⁴⁹.

În noaptea de 29/30 iunie 1913 au început luptele în Balcani între Bulgaria, Serbia și Grecia. Bulgaria, care “acceptase” ideea arbitrajului Rusiei, printr-un comunicat semnat de Danev, dădea vina pentru începerea operațiunilor militare pe sârbi și pe greci, care au atacat trupele bulgare. “*În aceste condiții – afirma premierul bulgar – noi ne declinăm orice responsabilitate pentru starea creată și toate consecințele care pot rezulta*”⁵⁰. În schimb, Descos, ministrul Franței la Belgrad, informa pe Pichon că “*bulgarii au atacat în această noapte toate liniile sârbe*”, “*atacul bulgar fiind la fel de puternic pe frontul grec*”⁵¹. Într-o altă telegramă, Descos prezenta date militare suplimentare pe baza informațiilor furnizate de către atașatul militar francez⁵², confirmând responsabilitatea părții

⁴⁸ *Ibidem*, doc. nr. 233, p. 252-253, 30 iunie 1913.

⁴⁹ *B.D.O.W.*, vol. IX, partea a II-a, doc. nr. 1093, p. 874. Sir G. Buchanan către Sir Edward Grey, 29 iunie 1913.

⁵⁰ *D.D.F.*, 3e série, vol. VII, doc. nr. 235, p. 254, 30 iunie 1913.

⁵¹ *Ibidem*, doc. nr. 236, p. 255. Descos către Pichon, 30 iunie 1913.

⁵² *Ibidem*, doc. nr. 241, p. 258, 30 iunie 1913.

bulgare pentru începerea luptelor. Despre atacuri bulgare asupra trupelor grecești, *“fără declarație de război”*, informa și un comunicat de la Atena⁵³.

Deși responsabilitatea începerii războiului revenea Bulgariei, Rusia făcea presiuni la Belgrad pentru ca Serbia să accepte arbitrajul, în caz contrar – amenința Sazonov – *“guvernul imperial nu va ezita să abandoneze Serbia”*⁵⁴. În sensul acceptării arbitrajului Rusiei de către Serbia se pronunța și Take Ionescu, într-o discuție cu Blondel. Take Ionescu considera că parlamentul sârb trebuie să abandoneze tendințele belicoase și să-l autorizeze pe prim-ministrul Pasici pentru admiterea arbitrajului fără condiții, altfel *“guvernul român se va găsi într-o situație mai delicată”*. Informația, transmisă de Blondel ministrului sârb la București, Ristici, a avut efect. Prim-ministrul Pasici, luând act de declarația lui Take Ionescu, asigură, prin reprezentatul său în România, că va depune eforturi pe lângă membrii Scupștinei în vederea adoptării unei atitudini conciliante, *“pentru a nu merge împotriva dispozițiilor binevoitoare ale României”*⁵⁵. De asemenea, Descos transmitea lui Pichon că, după informații provenite de la Legația Marii Britanii din București, Titu Maiorescu a recomandat ministrului Serbiei acceptarea arbitrajului *“fără de care România nu va fi în măsură să acționeze”*⁵⁶. În fond, Pasici, prim-ministrul sârb, tergiversa acceptarea arbitrajului, *“cu scopul ascuns de a câștiga timp și de a se deroba”*⁵⁷.

Deoarece ideea recurgerii la arbitraj nu era încă abandonată, guvernul român, înainte de a lua o decizie definitivă cu privire la mobilizare, a cerut miniștrilor săi acreditați la Sofia, Atena și Belgrad să obțină un răspuns din partea guvernelor respective la întrebarea dacă acestea se consideră în stare de război⁵⁸.

Ministrul bulgar acreditat la Paris, Stanciov, a declarat lui Pichon, ministrul de Externe al Franței, că Danev era *“penibil impresionat”* de o informație conform căreia ministrul Franței la București ar fi incitat România să intervină în cazul unui conflict între statele balcanice. De aceea, Pichon cerea ambasadorului Franței la Sofia, Panafieu, să găsească prima ocazie care i s-ar oferi în cursul unei convorbiri cu prim-ministrul bulgar, pentru a-i spune că *“noi n-am dat niciodată guvernului român sfaturi de această natură”*⁵⁹. În realitate, așa cum am văzut, *Blondel, depășindu-și practic instrucțiunile, acționase insistent în vederea influențării guvernului român pentru mobilizare și intervenția în război împotriva Bulgariei*⁶⁰.

⁵³ *Ibidem*, doc. nr. 244, p. 261, 30 iunie 1913.

⁵⁴ *Ibidem*, doc. nr. 240, p. 258. Delcassé către Pichon, 30 iunie 1913.

⁵⁵ *Ibidem*, doc. nr. 242, p. 259-260. Blondel către Pichon, 30 iunie 1913.

⁵⁶ *Ibidem*, doc. nr. 249, p. 269-270. Descos către Pichon, 1 iulie 1913.

⁵⁷ *Ibidem*, doc. nr. 251, p. 272. Matharel, atașat militar al Franței la Sofia, către Etienne, ministru de Război, 1 iulie 1913.

⁵⁸ *Ibidem*, doc. nr. 254, p. 278. Blondel către Pichon, 2 iulie 1913.

⁵⁹ *Ibidem*, doc. nr. 257, p. 280. Pichon către Panafieu, 2 iulie 1913.

⁶⁰ Intervențiile diplomatului francez sunt confirmate și de colecțiile de documente germană și austriacă: *Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette. 1871-1914. Sammlung der Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes*, Berlin, 1926, vol. 35, doc. nr. 13428; *Österreich-Ungarns Aussenpolitik von der Bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegsausbruch 1914. Diplomatische Aktenstücke des Österreichisch-Ungarischen Ministeriums des Aussern*, Viena și Leipzig, 1930, vol. VI, doc. nr. 7515.

Între timp luptele continuau. Având în vedere această situație Descos, ministrul Franței la Belgrad, informa pe Pichon: *“Grecia și Serbia sunt de acord să considere ca stare de război situația prezentă; cele două state aliate se vor apăra și vor aștepta. Atâta timp cât va dura această stare de lucruri, soarta Balcanilor nu se va juca la Petersburg, ci în Macedonia (s.n.)”*⁶¹.

Treptat, se putea constata că arbitrajul nu mai poate fi o soluție viabilă pentru rezolvarea “crizei balcanice”. Venizelos, prim-ministru Greciei, deși se declara de acord cu un arbitraj în diferendul greco-bulgar, dar desfășurat separat și în același timp cu arbitrajul în cazul diferendului sârbo-bulgar, condiționa acest lucru de o declarație în acest sens a lui Danev și de chemarea trupelor bulgare pe linia provizorie de demarcație⁶². Panafieu, ministrul francez la Sofia, îl informa pe Pichon că *“guvernul pare indecis”*, iar starea de spirit a populației este belicoasă. Cu toate că se desfășoară *“veritabile bătălii”*, cu pierderi importante și de o parte și de alta, *“starea de război nu există oficial”*, deoarece *“nici unul dintre guvernele interesate nu pare să dorească să adreseze o declarație de război formală, nici chiar să-și recheme reprezentanții”*. În același timp, Panafieu arăta că tocmai a aflat despre faptul că guvernul român *“a dat deja ordinele necesare în vederea mobilizării imediate”*⁶³.

Dacă Anglia, Franța și Rusia se pronunțaseră pentru o neintervenție a Marilor Puteri în conflictul balcanic, nu erau cunoscute intențiile Triplei Alianțe. Jules Cambon, ambasadorul Franței la Berlin, a sondat în acest sens punctul de vedere al guvernului german. Într-o telegramă către Pichon, Jules Cambon îl informa pe șeful diplomației franceze că secretarul de stat E. Goschen *“s-a opus oricărei intervenții a Marilor Puteri între statele balcanice”*, adăugând că *“el vedea cu multă neîncredere ca, în lipsa unui arbitraj al Rusiei singure, beligeranții (sârbi și bulgari – n.n.) să facă apel la toate Marile Puteri, ceea ce le-ar plasa pe acestea în fața propriilor divergențe de vederi”*. Diplomatul francez adăuga că, după informațiile pe care le deține, *“Germania face eforturi la Viena pentru a menține Austria într-o atitudine inactivă”*⁶⁴.

Tot pe data de 2 iulie 1913, Sir Edward Grey relata ambasadorului Marii Britanii la Sofia, Sir H. Bax-Ironside, că în cadrul unei discuții cu însărcinatul de afaceri bulgar, acesta i-a declarat că *“era atât de vital pentru Bulgaria ca problema (macedoneană – n.n.) să fie rezolvată încât ea nu putea fi distrasă de la acest lucru nici măcar de pericolul ce venea din partea României. Bulgaria simțea că Rusia, care ar fi fost de așteptat să aprecieze punctul de vedere bulgar, nu făcea acest lucru. El avea informații cum că Rusia și Franța ar fi îndreptat România împotriva Bulgariei și asta nu va fi niciodată uitat în Bulgaria (s.n.)”*. Răspunsul lui Grey a fost următorul: *“Am spus că nu știam ce sfaturi dădeau la București Franța, Rusia*

⁶¹ D.D.F., 3e série, vol. VII, doc. nr. 258, p. 280-281. Descos către Pichon, 2 iulie 1913.

⁶² *Ibidem*, doc. nr. 259, p. 281. Delcassé către Pichon, 2 iulie 1913.

⁶³ *Ibidem*, doc. nr. 262, p. 282-283. Panafieu către Pichon, 2 iulie 1913.

⁶⁴ *Ibidem*, doc. nr. 263, p. 283. Jules Cambon către Pichon, 2 iulie 1913.

sau orice alte Puteri. Nu ne-au cerut să spunem nimic în ultimul timp cu privire la mobilizarea românească. Ministrul român ne-a informat, așa cum a informat pe toată lumea, asupra intenției guvernului său de a ordona mobilizarea dacă va izbucni războiul în Balcani. Mi-am exprimat speranța că România nu va adăuga mai mult la complicațiile deja existente. Toate statele care erau vizate au venit la mine și mi-au explicat care erau interesele lor, dar nu era de datoria mea să spun fiecăruia ce necesitau interesele lor particulare. Puteam doar să-mi exprim speranța că toate complicațiile care au apărut nu sunt de nerezolvat”. Însărcinatul cu afaceri bulgar l-a întrebat pe Grey dacă Marile Puteri aveau vreo intenție de a interveni. Șeful diplomației engleze a răspuns că nu are nici un semn în acest sens, dar ținea să precizeze că “dacă vreuna dintre ele ar interveni, puterile mai mici ar avea cu siguranță de pierdut în urma intervenției”⁶⁵.

Pe data de 2 iulie 1913, Dumaine, ambasadorul Franței la Viena, informa Parisul despre decepțiile cauzate în Austro-Ungaria de rezistența victorioasă a sârbilor și intervenția probabilă a României în conflict. Diplomatul francez arăta că “atâta timp cât se credea asigurată zdrobirea Serbiei, războiul era dorit și anunțat ca inevitabil, dar după ce șansele de succes apăreau egale de o parte și de alta, se mărturisesc subit dispoziții net pacifice. [...] În prezența evenimentelor care nu încetează să o deconcerteze, monarhia habsburgică este constrânsă să-și modifice din zi în zi vagul său program, cu singura grijă de a demonstra că ea rămâne imuabilă în principiile sale”. Dumaine arăta că “mai mult decât calitățile militare descoperite la sârbi”, ceea ce neliniștea cel mai mult guvernul austriac era acțiunea preconizată a României, văzută ca o “diversiune de temut (s.n.)”, care “bulversează toate combinațiile cabinetului de la Viena (s.n.)”. Atitudinea României era prezentată în presa de la Viena ca fiind “produsul inopinat al unei intrigi franco-ruse (s.n.)”, guvernul român neurmărind decât să obțină “prețul pe care îl merită neutralitatea sa”. În “Neue Freie Presse” a fost publicat și un interviu luat lui C. Argetoianu, tânăr membru al Partidului Conservator, în care, printre altele, se menționa: “Ar fi o completă eroare să se creadă că noi dorim acum să evoluăm de la Tripla Alianță la Tripla Înțelegere, să manevrăm între Rusia și Austria; politica noastră actuală nu se sprijină nici pe unul, nici pe altul din cele două imperii; noi nu dorim decât să facem o politică exclusiv românească consacrată propriilor noastre interese”. De fapt, publicând acest interviu, la care omul politic român a răspuns, după expresia diplomatului francez, “în termeni care lipsesc de orice comentariu”, presa austriacă dorea să se acrediteze ideea că atitudinea României nu marchează o schimbare a politicii sale externe⁶⁶.

Tot de la Viena, ministrul Marii Britanii, Sir F. Cartwright, trimitea următoarea telegramă la Foreign Office: “Am aflat foarte confidențial că ministrul bulgar de aici a primit o telegramă de la prim-ministrul bulgar, instruindu-l să comunice guvernului austro-ungar că Bulgaria este pregătită să facă mari concesii teritoriale

⁶⁵ B.D.O.W., doc. nr. 1101, p. 879. Sir Edward Grey către Sir H. Bax-Ironside, 2 iulie 1913.

⁶⁶ Vezi pe larg textul raportului diplomatului francez și interviul menționat în D.D.F., 3^e serie, tome VII, doc. nr. 266, p. 286-290. Dumaine către Pichon, 2 iulie 1913.

*României în schimbul neparticipării acesteia, dacă un război ar izbucni. Ministrul bulgar i-a comunicat aceasta ieri dimineață secretarului de stat pentru afaceri externe. Înțeleg că această acțiune din partea Bulgariei este în conformitate cu sfatul dat tot timpul la Sofia de guvernul austro-ungar. Sunt de asemenea informat că prim-ministrul bulgar i-a spus ministrului austriac la Sofia că nu va merge la Petersburg*⁶⁷.

În timp ce guvernul bulgar tindea să acționeze în conformitate cu planurile diplomatice ale Vienei, guvernul român era influențat tot mai mult de diplomația franco-rusă. *Pichon recomanda însă lui Blondel mai multă discreție în acțiunile sale, pentru a nu se acredita ideea că eventuala mobilizare a armatei române s-ar realiza la solicitarea Franței. În acest sens, trimitea următoarea telegramă la București, pe data de 3 iulie 1913: "Ministrul bulgar la Paris m-a informat ieri despre impresia penibilă pe care a încercat-o guvernul său aflând că ați incitat România să se mobilizeze. Eu l-am asigurat pe Stanciov că guvernul Republicii nu a încetat de a rămâne imparțial în diferendul sârbo-bulgar și că, prin urmare, el nu a făcut să se înțeleagă la București decât cuvinte conciliante. Demersul lui Stanciov m-a obligat să vă recomand mai multă rezervă în limbajul dumneavoastră și să vă abțineți de la orice inițiativă care nu v-a fost prescrisă*⁶⁸.

Aceste instrucțiuni ale șefului diplomației franceze considerăm că erau necesare, în situația în care Marile Puteri ale Antantei adoptaseră ca linie de conduită principiul non-intervenției, pe care se dovedeau dispuse să o urmeze și Marile Puteri ale Triplei Alianțe. Jules Cambon, ambasadorul Franței la Berlin, îl informa pe Pichon, în aceeași zi, că subsecretarul de stat Zimmermann i-a declarat că *"el consideră că Puterile trebuie să se abțină de la orice intervenție și m-a asigurat că Viena va rămâne în afara conflictului"*⁶⁹.

Tot pe data de 3 iulie 1913 prim-ministrul sârb Pasici a obținut din partea parlamentului autorizarea de a accepta arbitrajul țarului Rusiei și de a pleca la Petersburg⁷⁰. De asemenea, ministrul rus la Belgrad, Hartwig, depunea eforturi pentru încetarea ostilităților, considerând însă că singurul mijloc de a le opri era evacuarea imediată a zonelor sârbă și greacă ocupate de către trupele bulgare în timpul ofensivei acestora⁷¹.

În aceeași zi a fost ordonată mobilizarea armatei române⁷². Ambasadorul Marii Britanii la Sofia considera că *"aceasta va tinde să-l facă pe prim-ministrul bulgar să meargă la Petersburg. Un vas rusesc îl așteaptă la Varna"*⁷³.

⁶⁷ B.D.O.W., vol. IX, partea a II-a, doc. nr. 1102, p. 880. Sir F. Cartwright către Sir Edward Grey, 3 iulie 1913.

⁶⁸ D.D.F., 3e série, tome VII, doc. nr. 267, p. 290. Pichon către Blondel, 3 iulie 1913.

⁶⁹ Ibidem, doc. nr. 269, p. 291. Jules Cambon către Pichon, 3 iulie 1913.

⁷⁰ Ibidem, doc. nr. 271, p. 292-293. Delcassé către Pichon, 3 iulie 1913.

⁷¹ Ibidem, doc. nr. 272, p. 293-294. Descos către Pichon, 3 iulie 1913.

⁷² Ibidem, doc. nr. 273, p. 294. Blondel către Pichon, 3 iulie 1913.

⁷³ B.D.O.W., vol. IX, partea a II-a, doc. nr. 1103. Sir H. Bax-Ironside către Sir Edward Grey, 3 iulie 1913.

Plecarea prim-miniștrilor sârb și bulgar la Petersburg pentru arbitraj a fost însă amânată. Danev a dat ordin trupelor bulgare să înceteze ostilitățile, cerându-le prim-miniștrilor sârb și grec să adopte măsuri similare. Aceștia au condiționat încetarea ostilităților de retragerea trupelor bulgare pe aliniamentele inițiale, fapt care nu era acceptat de cercurile militare intransigente bulgare. În plus, mobilizarea armatei române crea o situație cu totul nouă. În noua conjunctură, ambii prim-miniștri, bulgar și sârb, amânându-și plecarea la Petersburg, doreau să se asigure de o atitudine favorabilă din partea guvernului român. Danev conta pe succesul tentativelor sale de a se ajunge la o înțelegere cu România, iar Pasici pe concursul acesteia⁷⁴.

Trupele bulgare și-au întrerupt pe moment operațiunile militare, dar, pe neașteptate, trupele sârbe au declanșat un atac împotriva acestora la Kochani. Un comunicat al guvernului bulgar atribuia întreaga responsabilitate pentru reluarea ostilităților guvernului sârb⁷⁵.

Pe data de 4 iulie 1913, ministrul român la Petersburg a cerut să fie primit de Sazonov. *Guvernul român dorea să știe dacă va găsi din partea Rusiei sprijin în aprovizionarea cu muniții a armatei române și din partea Franței mijloace financiare în susținerea războiului.* Relatând lui Pichon acest fapt deosebit de important, Delcassé scria: *“Sazonov ar vrea, fără îndoială, să poată sprijini România. Dorința sa ar fi ca România să ocupe destul de mult din Bulgaria pentru a împiedica zdrobirea Serbiei, fără totuși să faciliteze Serbiei un triumf care, determinând intervenția Austriei, ar putea să declanșeze un război general (s.n.). Inspirându-se din această considerație superioară, el crede în oportunitatea unei propuneri care ar trebui făcută fără întârziere în vederea organizării unei conferințe la Londra în cadrul căreia Marile Puteri să-și ia angajamentul formal de a păstra neutralitatea. Eu sunt însărcinat de a vă supune atenției această idee care, dacă ar fi prezentată de Rusia, ar fi numai decât suspectată de Austria”*⁷⁶.

În aceeași zi, Sir G. Buchanan informa pe Sir Edward Grey despre conținutul unei convorbiri pe care a avut-o cu Sazonov: *“Ministrul Afacerilor Externe, cu care am discutat pe larg situația din Balcani, este într-un punct în care nu mai știe ce să facă (s.n.). El a cerut Serbiei să urmeze exemplul Bulgariei și să înceteze ostilitățile. El i-a prevenit pe sârbi, de asemenea, că, chiar dacă vor avea succes, vor fi opriți de Austria de a gusta fructele victoriei. Toate eforturile sale (ale lui Sazonov – n.n.) au fost totuși în van și el admite că Rusia este lipsită de puterea de a exercita o presiune efectivă la Sofia sau la Belgrad (s.n.). Eu am spus că mobilizarea României ar putea exercita o influență restrictivă la adresa celei dintâi, dar că ar fi contrariul pentru cea de-a doua și am vrut să aflu dacă, în cazul în care Austria ar face presiuni la Belgrad pentru oprirea războiului, guvernul rus ar protesta. El a replicat că nu putea răspunde la această întrebare până când cazul nu ar fi apărut,*

⁷⁴ D.D.F., 3e série, tome VII, doc. nr. 274, p. 294-295. Delcassé către Pichon, 3 iulie 1913.

⁷⁵ *Ibidem*, doc. nr. 278, p. 300-301, 4 iulie 1913.

⁷⁶ *Ibidem*, doc. nr. 280, p. 301-302. Delcassé către Pichon, 4 iulie 1913.

dar că intervenția austriacă era un lucru de care se temea. Când am făcut referire la propunerea făcută în presă ca Puterile să ia în mâinile lor întreaga problemă așa cum au făcut cu privire la tratatul de la San Stefano, el a spus că atitudinea colectivă a Puterilor ar putea duce la un oarecare rezultat, dar se temea că conferința nu va face altceva decât să arate că existau diferențe ireconciliabile între ele, din moment ce pretențiile Austriei ar fi un obstacol în calea înțelegerii”. În legătură cu această din urmă problemă, Sazonov adăuga că se va consulta cu Sir Edward Grey și cu guvernul francez, fără a indica totuși ce dorea să sugereze. Probabil Sazonov dorea ca propunerea în vederea organizării unei conferințe a Marilor Puteri să vină, așa cum a demonstrat-o convorbirea cu Delcassé, la care am făcut referire, doar pe filieră franceză. Sazonov a mai adăugat, în cadrul discuției cu Sir G. Buchanan, că el “crede și speră că Bulgaria va învinge în cele din urmă Serbia, căci victoria celei din urmă putea duce la complicații internaționale”. Sazonov a mai informat pe diplomatul englez despre cererea guvernului român adresată guvernului francez pentru asistență financiară și celui rus pentru asistență materială constând în arme și muniții. A ținut să asigure că “Rusia va rămâne strict neutră”. Deosebit de interesant ni se pare finalul raportului întocmit de Sir G. Buchanan, deoarece se referă la modul în care cei doi înalți demnitari priveau acțiunea României: “La remarca mea (Sir G. Buchanan – n.n.) că personal credeam că ar fi mai bine ca România să-și restrângă acțiunea la ocuparea liniei pe care a pretins-o, el (Sazonov –n.n.) a spus că ar fi mai bine, probabil, să-i dăm un indiciu în acest scop, deși nu a spus că va face asta”⁷⁷.

Din conținutul documentului reiese, credem, limpede, că, în situația în care nu se putea rezolva “criza balcanică” prin arbitraj, iar Marile Puteri nu adoptau în unanimitate o decizie de non-intervenție, diplomația rusă înțelegea să-și modeleze atitudinea în funcție de poziția Austriei, a cărei intervenție ar fi putut duce la generalizarea conflictului. În acest cadru, acțiunea României dobânda o importanță deosebită, atât pentru aplanarea conflictului, cât și pentru împiedicarea generalizării lui. De aici și atitudinea oarecum oscilantă a diplomației ruse în identificarea unui pilon de sprijin în Serbia sau Bulgaria, pentru elaborarea politicii sale balcanice, precum și dificultatea evaluării ponderii pe care trebuia să o aibă acțiunea militară românească. Oportunitatea intrării României în război nici măcar nu mai era pusă în discuție, atâta timp cât Bulgaria gravita în orbita politică a Austro-Ungariei.

Sir G. Barclay, ambasadorul Marii Britanii la București, îl informa pe Sir Edward Grey pe data de 4 iulie 1913: “Știrea mobilizării a fost primită de populația Bucureștiului cu o evidentă manifestare de bucurie. A fost o demonstrație entuziastă în fața Palatului și mulțimi mai mari au defilat pe străzi. Manifestațiile păreau a fi împotriva Austro-Ungariei la fel de mult ca împotriva Bulgariei, pe mai multe pancarte stând scris «Jos perfida Austrie!»”⁷⁸.

⁷⁷ B.D.O.W., vol. IX, partea a II-a, doc. nr. 1110, p. 884-885. Sir G. Buchanan către Sir Edward Grey, 4 iulie 1913.

⁷⁸ *Ibidem*, doc. nr. 1117, p. 885. Sir G. Barclay către Sir Edward Grey, 4 iulie 1913.

Mobilizarea armatei române trebuia, firește, să determine o reacție din partea diplomației vieneze, mai ales că decizia guvernului român a avut ca urmare evidențierea puternicului curent ostil Austro-Ungariei din cadrul opiniei publice românești. Nekliudov, ambasadorul Rusiei la Sofia, informa Petersburgul că, *“exploatând demonstrațiile favorabile Franței, Rusiei și Serbiei și ostile Austriei și Bulgariei, făcute de populația Bucureștiului, ministrul Austriei s-a dus la Danev. El a presat puternic pe Președintele de Consiliu să cedeze imediat linia Turtucaia-Balcic. Guvernul său va transmite imediat această ofertă României, el fiind garantul sincerității acesteia din urmă (s.n.). Danev a mers numaidecât la Palat. El a spus regelui că a venit momentul de a se lua o hotărâre”*. Această decizie implica, firește, viitoarea orientare politică a țării, situație în care trebuia constituit un nou guvern. Nekliudov opina că *“se poate, acceptând propunerea contelui Tarnovski (ambasadorul Austro-Ungariei la Sofia – n.n.), să se orienteze pentru un timp către Austria. În acest caz, va trebui să se constituie un minister cu Radoslavov și stambuloviștii. Sau să se atașeze cu sinceritate Rusiei, dar cerându-i în schimb menținerea garanției sale contra unei agresiuni”*. Transmițând aceste informații la Paris, Delcassé preciza lui Pichon că Nekliudov a declarat că le deține dintr-o *“sursă absolut sigură”*. În raportul către șeful diplomației franceze, Delcassé adăuga: *“În mod natural, Rusia vrea ca România să-și schimbe atitudinea, în sensul de a accepta oferta bulgară, dacă ea este făcută. Pe de altă parte, absența oricărei declarații de război și menținerea reprezentanțelor diplomatice fac să gândească pe unii că întreaga speranță nu este absolut pierdută de a vedea încetându-se ostilitățile și prim-miniștrii vor lua calea Petersburgului”*⁷⁹.

Deosebit de interesant ni se pare să remarcăm că în ipoteza în care Bulgaria ar fi optat pentru o politică filorusă, acest fapt implica repunerea în vigoare a tratatului din 1902, denunțat de partea rusă, ceea ce complica mult lucrurile, în cazul unei posibile intrări a României în război, deoarece acel tratat, așa cum știm, stipula obligația Rusiei de a ajuta militar Bulgaria în cazul unei agresiuni din partea României. *Faptul că Rusia nu a reacționat negativ la anunțarea mobilizării armatei române reprezenta un factor de presiune deosebit de puternic pentru cabinetul de la Sofia, situație în care Austro-Ungaria nu numai că nu era dispusă să-l sprijine, ci chiar îl sfătuia să cedeze.*

În fapt, fiind de acord cu mobilizarea armatei române, atât diplomația rusă, cât și cea franceză nu doreau neapărat și intrarea României în război împotriva Bulgariei, ceea ce ar fi putut complica lucrurile, după cum apreciasse și Edward Grey. În concepția Marilor Puteri ale Antantei, acțiunea României trebuia să contribuie la aplanarea conflictului și nu la extinderea lui. Dacă simpla anunțare a mobilizării armatei române ar fi fost un fapt suficient pentru realizarea acestui obiectiv, nu mai era necesară intervenția armată a României. În plus, acțiunea României ar fi putut influența reorientarea politică a Sofiei în sensul dorit de Petersburg, atâta timp cât Austro-Ungaria nu putea să o sprijine efectiv. Firește că,

⁷⁹ D.D.F., 3e série, tome VII, doc. nr. 283, p. 303-304. Delcassé către Pichon, 4 iulie 1913.

în acest context, Rusia și Franța nu puteau refuza acceptul lor ca România să ocupe teritoriile revendicate de la sud de Dunăre în detrimentul Bulgariei, mai ales dacă guvernul bulgar ar fi consimțit el însuși la acest lucru. În plus, satisfacerea dezideratelor guvernului de la București ar fi constituit o bună premisă pentru atragerea României de partea Triplei Înțelegeri.

În această situație, activitatea diplomatică la București a reprezentanților Rusiei și Franței trebuia să fie foarte delicată și să se caracterizeze prin multă discreție. Încurajând mobilizarea armatei române pentru a realiza o presiune asupra Bulgariei în vederea evitării războiului, aceștia trebuiau totodată să se asigure că guvernul român nu va face jocul Austro-Ungariei, care, așa cum am văzut, dorea realizarea unei înțelegeri româno-bulgare, pentru atragerea Sofiei alături de Tripla Alianță. Trebuiau prin urmare să se asigure că, la nevoie, acțiunea României va continua printr-o participare efectivă la operațiunile militare, *atât cât va fi nevoie*, în vederea împiedicării înfrângerii Serbiei și Greciei. Dorința guvernului român de a se menține un echilibru de forțe în Sud-Estul Europei crea terenul pentru o fertilă activitate miniștrilor Franței și Rusiei acreditați la București.

În acest context trebuie, credem, înțeleasă poziția lui Blondel, ambasadorul francez, în cadrul întrevederii pe care o avusese cu Titu Maiorescu pe data de 27 iunie 1913, deci înainte de începerea celui de-al Doilea Război Balcanic. Depășindu-și instrucțiunile, nu a vorbit premierului român numai despre mobilizare, ci și despre maniera sa de a vedea o eventuală participare a României la război, ceea ce era prea devreme. Probabil, mizând pe confidențialitatea șefului guvernului român, vroia să se asigure că acțiunea României nu este dirijată *“din umbră”* de Austro-Ungaria. Este posibil ca Titu Maiorescu să nu fi prețuit suficient secretul conversației cu Blondel și, de aceea, se poate emite ipoteza că punctul de vedere al diplomatului francez a fost cunoscut de către ambasadorul austriac. Numai astfel s-ar putea explica cum s-a putut ajunge la demersuri oficiale ale guvernului bulgar pe lângă cabinetele de la Paris și Londra, pentru a se obține clarificări în acest sens. Nu era vorba doar de o campanie de presă care să poată fi pusă pe seama propagandei austriece, în vederea discreditării diplomaților rus și francez la București, ci de demersuri oficiale ale guvernului bulgar.

În lipsa însă a unor documente care să ateste acest lucru, ipoteza menționată nu are susținere și credem că este mai verosimil să acredităm opinia că acțiunile diplomatice ale Bulgariei la Paris și Londra nu erau decât expresia unor manevre ale diplomației austriece, menite să contracareze eficiența diplomației franco-ruse la București. Blondel, în raportul său către Pichon din 4 iulie 1913, prin care justifică demersul său pe lângă prim-ministrul Titu Maiorescu, preciza că *“această conversație a rămas între noi. Dacă deci dl. Stanciov îmi atribuie o atitudine ostilă Bulgariei, el se face ecoul campaniei de perfide insinuări pe care o parte a presei austriece o duce de câțva timp contra colegului meu rus și a mea”*. Asigurându-l pe șeful diplomației franceze că activitatea sa se desfășoară *“în strictă conformitate cu instrucțiunile”*, Blondel preciza totodată că aceasta a fost *“în complet acord”* cu aceea a colegului său rus și că în întrevederile pe care le-au avut cu prim-ministrul

român nu au făcut decât să examineze “soluțiile cele mai potrivite care să împiedice izbucnirea unui conflict între Bulgaria și Serbia”⁸⁰.

Anunțarea semnării de către regele Carol I a decretului de mobilizare a armatei române a făcut obiectul unui lung raport pe care l-a înaintat ambasadorul francez, C. Blondel, ministrului de Externe al Franței, Pichon, pe data de 4 iulie 1913. Blondel relatează că “Președintele de Consiliu a venit să mă anunțe această decizie ieșind din Palat și mi-a dat explicațiile următoare, pentru a justifica măsura luată în legătură cu care el însuși l-a sfătuit pe suveran, de acord cu toți colegii săi din cabinet”. Titu Maiorescu declara: “România, prin notele pe care le-a remis la Sofia și la Belgrad, manifestase de mai multe săptămâni intenția sa fermă de a nu asista inactivă la dezvoltarea conflictului bulgaro-sârb; ea a epuizat mijloacele de conciliere și n-a ascuns opiniile sale la Belgrad și la Sofia. Fiindcă, din nefericire, vechii aliași balcanici preferă să recurgă la arme pentru a tranșa diferențele lor și pentru că echilibrul în peninsulă este din nou pus în pericol, România nu poate rămâne indiferentă în a-și vedea interesele sale lezate și situația sa compromisă printr-o soluție la care ea nu ar lua o parte activă. Iată pentru ce noi ne-am decis să intervenim într-un conflict pe care nu l-am putut împiedica. Noi dorim să putem să se facă auzită vocea noastră...și să nu lăsăm Bulgaria singură să devină arbitru situației. Mobilizarea începe de mâine și nu ne vom opri acțiunea decât atunci când ne vom atinge scopul pe care îl urmărim. Poate – adăuga prim-ministrul român – intrarea noastră în scenă le va da de reflecție beligeranților și vor facilita încetarea ostilităților, în condiții acceptabile pentru ei și pentru noi...”.

Blondel relatează că “după ce semnarea decretului a fost cunoscută, populația Bucureștiului a manifestat zgomotos pe străzi și în fața Palatului. Mii de persoane au aclamat pe rege, pe prințul Ferdinand, pe miniștri și atitudinea generală a populației a demonstrat guvernului că ea aprobă fără rezerve decizia luată. ...Pe parcursul întregii zile, grupuri numeroase au parcurs orașul, ale cărui case erau pavoazate cu culorile naționale. Cine nu ar fi cunoscut obiectivul principal al mobilizării ar fi putut crede că România mergea la război contra Austriei (s.n.)”. Blondel menționează în acest sens că demonstrații purtau placarde pe care se putea citi: “Jos Austria”, “Jos cu perfida Austrie”, “Ne-am săturat de Austria trădătoare”, o singură placardă având inscripția “Jos Bulgaria”.

Blondel arată că populația receptivă decizia regelui și a guvernului român ca pe o schimbare a orientării politicii externe a României: “Conversațiile pe care le-am putut surprinde, discursurile pe care, din loc în loc, oratori improvizați le adresau mulțimii aveau ca temă principală faptul că România își recucerise în sfârșit libertatea sa și își scutura jugul pe care de prea mult timp Austro-Ungaria făcea să-l apese asupra ei, în detrimentul intereselor naționale... (s.n.)”. “Noi mergem în război, se scria în ziare, pentru a afirma întreaga noastră independență ... și noi o vom face fără a ne preocupa de sfaturile sau de părerile mai mult sau mai puțin interesate ale vecinilor noștri”. Blondel ținea să pună în evidență rolul pe

⁸⁰ *Ibidem*, doc. nr. 284, p. 304. Blondel către Pichon, 4 iulie 1913.

care îl are Tripla Înțelegere în reorientarea politicii externe a României: *“Manifestațiile care au avut loc în fața legației Rusiei și în fața legației Franței au subliniat sentimentul general care se pronunță pentru abandonarea politicii externe urmată de rege și de guvernele anterioare și în favoarea unei apropieri de Tripla Înțelegere, al cărei instrument principal continuă să ne considere (s.n.)”*. *“Veștile pe care le-am primit din principalele orașe ale Regatului m-au făcut să cunosc că au avut loc manifestații analoage celei din București. În toate, ca și cum un cuvânt de ordine s-ar fi dat, strigătul «Trăiască armata» a fost acompaniat de strigătele: «Trăiască Franța! Trăiască Rusia!», «Jos Austria!» (s.n.)”*. Blondel arăta că *”în restaurantele sau teatrele din București și din provincie s-au cântat, alături de imnul românesc, «La Marseillaise» și imnul rusesc (s.n.)”*. Blondel concluziona: *“Într-un cuvânt, ziua de 3 iulie a marcat un protest contra politicii externe a guvernului român urmată de 30 de ani”*.

Blondel își încheia raportul menționând că *decizia de mobilizare a armatei române reprezintă indiscutabil un succes de seamă al diplomației franco-ruse*: *“În cercurile politice românești, la fel ca și printre compatrioții noștri, dintre cei care doreau o apropiere între România și Tripla Înțelegere, numărul este mare al celor care vin de câteva zile să mă felicite și să-mi mulțumească pentru ceea ce ei numesc opera mea, pretinzând că eu am dat elanul, încurajând speranțele și reușind să creez, prin relațiile mele personale și acțiunea mea continuă, un curent care în ultimele zile și-a consacrat forța. Nu ar fi just dacă nu aș adăuga că, de asemenea, colegul meu rus ... a contribuit cu putere la a favoriza această mișcare. El a știut să se facă foarte repede simpatizat în societatea românească, să stabilească legături cu oamenii politici cei mai marcanți, iar acțiunea sa să se întâlnească într-un moment propice cu cea pe care eu nu am încetat de a o urma timp de 5 ani. Noi am fost, dl. Schebeko și cu mine, în toate împrejurările în complet acord, combinând demersurile noastre, iar eu atribui în mare parte acest succes final comunității noastre de eforturi (s.n.)”*. *“Nu mai rămâne, și aceasta va fi opera de mâine, decât de a consolida o situație câștigată prin răbdarea și perseverența noastră”⁸¹*.

Pe data de 5 iulie 1913 Sir G. Barclay îl informa pe Sir Edward Grey: *“Cred că Austria va găsi dificil să facă România să ordone demobilizarea în schimbul cel puțin al liniei Turtucaia – Balci. [...] Cred că trupele românești vor fi gata pentru a trece Dunărea într-o săptămână și, dacă până atunci statele aflate acum în război nu vor fi de acord să supună diferendele lor arbitrajului rus și dacă Bulgaria nu va oferi României concesiile teritoriale, nu văd cum aceasta din urmă poate fi ținută în afara războiului”⁸²*.

Dacă Tripla Înțelegere a influențat guvernul român pentru a se decreta mobilizarea, nu accepta însă să și susțină o acțiune militară a României la sud de Dunăre, în condițiile în care Marile Puteri care o alcătuiau au adoptat principiul non-intervenției,

⁸¹ *Ibidem*, doc. nr. 286, p. 306-309. Blondel către Pichon, 4 iulie 1913.

⁸² *B.D.O.W.*, vol. IX, partea a II-a, doc. nr. 1116, p. 890. Sir G. Barclay către Sir Edward Grey, 5 iulie 1913.

pe care doreau să îl impună și Marilor Puteri ale Triplei Alianțe. Pe data de 5 iulie 1913, Pichon îl informa pe Delcassé că a făcut cunoscută lui Sir Edward Grey, prin ambasadorul francez de la Londra, propunerea lui Sazonov de a se supune atenției reuniunii ambasadorilor de la Londra realizarea unui acord al Marilor Puteri pentru a nu interveni în războiul balcanic. Totodată, îl însărcina să comunice lui Sazonov că Franța și Anglia s-au pus de acord pentru a acționa în acest sens. În aceste condiții Pichon preciza: *“Această propunere, care corespunde punctului de vedere al guvernului rus, nu se poate concilia cu un sprijin financiar pe care noi să-l furnizăm României pentru a susține războiul”*. Motivul invocat de șeful diplomației franceze era că *“noi trebuie să ne abținem de la orice act care ar putea să fie considerat, în ziua în care va fi cunoscut, ca direct contrariu conduitei pe care noi o cerem Puterilor să o adopte de acord cu noi”*⁸³.

La două zile de la mobilizarea armatei române, pe data de 5 iulie 1913, Danev, care a rămas la conducerea guvernului bulgar, a avut o întrevedere cu ambasadorul rus la Sofia, Nekliudov, în cadrul căreia și-a afirmat *“atașamentul față de Rusia”*, spunând totodată că în cazul în care Bulgaria va ieși învingătoare în război nu va cere mai mult decât ceea ce este prevăzut în tratatul din 1912. Danev adăuga că în situația în care România va interveni, Bulgaria va fi nevoită să-i abandoneze teritoriul solicitat. Dar, în această eventualitate, Bulgaria va fi nevoită să ceară Serbiei o mică compensație. Pentru a se împiedica realizarea unei acțiuni militare românești împotriva Bulgariei, Danev îl ruga insistent pe ambasadorul rus ca *“Rusia să ne acopere cu protecția sa și să nu permită României să ne invadeze”*. Nekliudov îl sfătuia să întrerupă, de comun acord cu Serbia, încetarea operațiunilor militare⁸⁴.

Rusia însă nu era interesată în a se opri o intervenție a armatei române, ci Austro-Ungaria. Pe data de 6 iulie 1913, Blondel îl informa pe Pichon că ministrul Austro-Ungariei la București depunea toate eforturile pentru a determina guvernul bulgar, prin intermediul reprezentantului său în România, să facă guvernului român ofertele pe care acesta le aștepta și care ar fi, fără îndoială acceptate, dacă Bulgaria ar ajunge la o înțelegere cu Serbia, pe de o parte, și Grecia, pe de altă parte. Ministrul Austro-Ungariei era de aceeași părere cu Blondel că, *“dacă în câteva zile nici o tentativă de conciliere nu ar avea șansa să izbutească, [...] armata română va pătrunde în Bulgaria și nu se va opri decât atunci când își va impune voința sa Bulgariei”*. Pe de altă parte, regele Carol I îi spunea lui Blondel că, *“dacă toate Puterile ar putea să se înțeleagă pentru a impune voința lor statelor balcanice, s-ar putea încă opri intrarea în campanie a armatei române”*⁸⁵.

În aceeași zi, Delcassé îl informa pe Pichon că Rusia va răspunde afirmativ la cererea României în legătură cu armamentul și munițiile. Sazonov a făcut această declarație ambasadorului francez, fără a solicita ca Franța să-i ofere României

⁸³ D.D.F., 3e serie, tome VII, doc. nr. 288, p. 309-310.

⁸⁴ *Ibidem*, doc. nr. 290, p. 311-312. Delcassé către Pichon, 5 iulie 1913.

⁸⁵ *Ibidem*, doc. nr. 296, p. 319. Blondel către Pichon, 6 iulie 1913.

concursul său financiar. Atitudinea lui Sazonov este explicabilă prin rolul pe care îl atribuia României în “criza balcanică”. El declara cu acel prilej lui Delcassé că din punctul de vedere al Rusiei nu este de dorit o victorie bulgară, deoarece ar fi afectat astfel echilibrul balcanic. Pe de altă parte, nu este de dorit o victorie a Serbiei, deoarece Austro-Ungaria nu s-ar resemna și astfel ar fi afectată pacea europeană. În această situație *“România ar putea servi ca regulator”*. Esențial este, adăuga Sazonov, ca *“intrarea în scenă a României să nu fie invocată de Austro-Ungaria pentru a interveni la rândul său. Iată pentru ce o declarație de neutralitate a Marilor Puteri ar trebui făcută fără întârziere”*⁸⁶.

Treptat, ideea lui Sazonov, făcută cunoscută prin filieră franceză, de a se adopta o astfel de hotărâre a Marilor Puteri tindea să devină realitate. Pe data de 7 iulie 1913, Billy, însărcinatul cu afaceri al Franței la Roma, îl informa pe Pichon că guvernul pe care îl reprezintă *“s-a raliat în întregime politicii de non-intervenție în Balcani”*⁸⁷. În aceeași zi, Dumaine, ambasadorul Franței la Viena, relatează lui Pichon că a avut o întrevedere cu ambasadorul german care i-a declarat că *“Germania este favorabilă la orice tentativă destinată să localizeze și să oprească războiul. Totuși, mobilizarea românească îi apăsă ca o redutabilă complicație de natură a împiedica bunul efect al oricărui demers față de beligeranți”*. Contele Berchtold i-a declarat că *“ține cu siguranță la hotărârea Marilor Puteri de a nu interveni”*, dar, după părerea sa, acest lucru nu trebuie spus *“prea deschis”*, deoarece acțiunea statelor balcanice *“ar putea pune în discuție soluțiile stabilite la reuniunea de la Londra”*⁸⁸.

În același timp, Panafieșu, ministrul Franței la Sofia, transmitea că *“guvernului bulgar îi repugnă să dea consimțământul formal României asupra concesiilor teritoriale care ar putea să oprească intrarea în acțiune a armatei sale”*. Din discuția cu Danev rezultă că acesta *“dorește cu putere intervenția Rusiei sau a Puterilor pentru a obține încetarea ostilităților și revenirea la statu-quo-ul antebelic”*. Însă, Sazonov i-a comunicat lui Danev că *“Rusia nu va interveni în nici un caz la București, căci un demers oarecare în beneficiul Bulgariei ar prejudicia Serbia”*⁸⁹.

Pe data de 8 iulie 1913, de la Petersburg, Sir G. Buchanan transmitea lui Sir Edward Grey că *“Sazonov pare atât de înclinat în a detașa România de Austria încât este probabil că nu-i va face dificultăți în privința oricărui teritoriu bulgar care ar putea fi anexat (s.n.)”*. Șeful diplomației ruse i-a declarat ambasadorului englez *“cu multă satisfacție”*, că *“secretarul de stat german pentru afaceri externe nu numai că a refuzat să susțină eforturile făcute de Austria la București pentru a se ajunge la o înțelegere între România și Bulgaria, dar chiar a și criticat sever recenta direcție a diplomației austriece. El pare să creadă că o înțelegere între Berlin și Viena nu este atât de aproape pe cât părea”*⁹⁰.

⁸⁶ *Ibidem*, doc. nr. 297, p. 319-320. Delcassé către Pichon, 6 iulie 1913.

⁸⁷ *Ibidem*, doc. nr. 304, p. 329. Billy către Pichon, 7 iulie 1913.

⁸⁸ *Ibidem*, doc. nr. 305, p. 329-330. Dumaine către Pichon, 7 iulie 1913.

⁸⁹ *Ibidem*, doc. nr. 306, p. 330. Panafieșu către Pichon, 7 iulie 1913.

⁹⁰ *B.D.O.W.*, vol. IX, partea a II-a, doc. nr. 1122, p. 895. Sir G. Buchanan către Sir Edward Grey, 8 iulie 1913.

Apropierea momentului intrării României în război determina guvernul bulgar să acționeze pentru oprirea ostilităților cu Serbia și Grecia. Pe data de 9 iulie 1913 ambasadorul Bulgariei la Petersburg a declarat lui Sazonov că *“este însărcinat să ceară guvernului imperial (rus – n.n.) intervenția sa imediată pentru încetarea ostilităților”*. Totodată îl ruga pe ambasadorul francez Delcassé să-i acorde sprijin, dorind ca acesta să intervină pe lângă Sazonov în acest sens. Informându-l pe Pichon despre conținutul discuției pe care a avut-o pe această temă cu Sazonov, Delcassé arăta că *“Sazonov și-a asumat rolul de mediator. El va cere beligeranților să încheie un armistițiu și să vină la Petersburg pentru a discuta condițiile de pace”*.

Se pare că Delcassé a avut un rol important în schimbarea punctului de vedere al lui Sazonov. Această schimbare de atitudine a fost posibilă prin luarea în discuție a rolului României în cadrul viitoarei politici a Triplei Înțelegeri în Sud-Estul Europei. În raportul menționat se relatează că, în ceea ce privește România, cei doi diplomați au convenit că este bine să acționeze *“pentru a determina Bulgaria să-i facă fără întârziere concesiile dorite, care astfel ar angaja-o puțin câte puțin pe calea intrării sau aderării într-un viitor mai mult sau mai puțin apropiat într-o confederație balcanică în care ea ar fi un element important de echilibru și de pace (s.n.)”*⁹¹. Or pentru aceasta trebuia, mai întâi, aplanat conflictul dintre statele balcanice.

Sir G. Buchanan, ambasadorul Marii Britanii la Petersburg, prezintă într-o lungă scrisoare către Sir A. Nicolson schimbarea de atitudine a lui Sazonov. El relatează că a avut două întrevederi cu șeful diplomației ruse în cursul zilei de 9 iulie 1913. Prima, în care a susținut vechea poziție pe care se plasase anterior, iar cea de-a doua în cadrul căreia a manifestat o cu totul altă linie de conduită. Relatarea lui Buchanan este semnificativă pentru modul în care Sazonov concepea rezolvarea “crizei balcanice” și rolul României în contextul politicii Rusiei în Sud-Estul Europei: *“În prezent – scria ambasadorul englez – el este animat de cele mai amare sentimente împotriva bulgarilor și de dorința de a înlocui permanent Austria la București (s.n.). El nu a fost niciodată într-o dispoziție prietenească la adresa Bulgariei încă de la izbucnirea crizei toamna trecută și teama ca Bulgaria să devină prea puternică și totodată independentă de Rusia nu a lipsit niciodată din mintea sa. El îi reproșează ingratitudea și faptul că a uitat de tot ceea ce Rusia a făcut pentru ea, precum și marea lăcomie pentru teritorii; este foarte indignat că ea a sfidat deschis Rusia prin faptul că nu a respectat cerințele transmise regelui Ferdinand în telegrama împăratului. [...] Cred – comenta Sir G. Buchanan – că acest fel de a vedea lucrurile precum și dorința sa de a preveni războiul l-au dus la a încuraja România să amenajeze cu mobilizarea (s.n.). Nu am nici cea mai mică îndoială că, direct sau indirect, el a îndemnat guvernul român să acționeze, cu toate că neagă zvonul că Schebeko ar fi sfătuit mobilizarea la București (s.n.). El însuși mi-a spus cu puțin timp în urmă despre mesajele de prietenie schimbate cu regele Carol cu privire la faptul că interesele Rusiei și României sunt identice (s.n.)”*

⁹¹ D.D.F., 3e série, tome VII, doc. nr. 319, p. 354-356. Delcassé către Pichon, 9 iulie 1913.

și cel mai important dintre aceste interese este fără îndoială acela de a preveni ca Bulgaria să devină puternică în Balcani. Acum când crede că Bulgaria a fost încurcată de greci și sârbi, el nu va asculta apelul ei de ajutor și nu-și va folosi relațiile pentru a obține termeni favorabili ei. [...] Este deci o problemă de indiferență pentru el cât teritoriu va fi Bulgaria obligată să cedeze Serbiei și României, cu toate că nu vrea să o vadă pe aceasta din urmă stabilindu-se la Varna (s.n.). Politica sa actuală ar fi aceea de a folosi România pentru a slăbi Bulgaria și a stabili astfel o balanță a puterilor în Balcani, în același timp în adoptarea unei atitudini prietenoase față de România, prin faptul că nu se opune pretențiilor lui de a se detașa de Tripla Alianță (s.n.). [...] N-aș putea spune – comenta Sir G. Buchanan – că această politică îmi este pe plac și nu sunt pe deplin sigur că se va ridica la înălțimea așteptărilor lui Sazonov. Opinia mea este că a fost o greșeală încurajarea României de a ordona mobilizarea (s.n.) din moment ce această amenințare nu i-a oprit pe bulgari și a reprezentat un sprijin pentru sârbi tocmai când erau pe punctul de a-l trimite pe Pasici la Petersburg. De asemenea cred că, dacă românii își unesc forțele cu ale sârbilor și înfrâng Bulgaria, situația ar putea deveni complicată datorită cererilor pe care cele două le vor avansa. Opinia publică de aici, în timp ce deplânge unanim războiul, nu s-a exprimat convingător până acum în favoarea uneia sau alteia dintre părți. Totuși mă aștept ca simpatia rusă să fie acordată Bulgariei dacă aceasta va ceda în fața unui atac combinat sârbo-român”.

În cadrul celei de-a doua întrevederi, Sazonov i-a vorbit pe un ton diferit ambasadorului englez. Sir G. Buchanan relatează că șeful diplomației ruse “a hotărât să consimtă să intervină la Atena și Belgrad. El speră ca sârbii să nu creeze dificultăți în privința unui armistițiu și că cei patru premieri vor veni în cele din urmă la Petersburg”. Comentând schimbarea de atitudine a lui Sazonov, Sir G. Buchanan consemna: “Nu știu dacă această schimbare bruscă se datorează veștilor care le-a primit despre starea modestă a armatei bulgare sau dacă nu e decât o altă dovadă a obiceiului său de a se răzgândi când are ocazia să gândească la ceea ce a spus inițial. În acest caz, totuși, gândurile acestea ultime sunt cu siguranță cele mai bune”⁹².

A doua zi, după ce s-a informat în legătură cu motivele care au determinat schimbarea de atitudine a lui Sazonov, Sir G. Buchanan a trimis o telegramă către Sir Edward Grey în care relata despre acțiunea diplomatică a Rusiei întreprinsă la Atena și Belgrad. În final preciza: “Schimbarea bruscă a Excelenței Sale s-ar putea datora gravei înfrângerii a Bulgariei. El nu a încercat să explice mai mult decât că Bulgaria s-a comportat atât de rău încât el a devenit pro-român, dar asta nu înseamnă că dorea ca România să mergă prea departe (s.n.)”⁹³. Nu rezultă totuși că Sazonov i-a făcut cunoscut conținutul discuției cu Delcassé.

⁹² B.D.O.W., vol. IX, partea a II-a, doc. nr. 1128, p. 899-900. Sir G. Buchanan către Sir A. Nicolson, 9 iulie 1913.

⁹³ *Ibidem*, doc. nr. 1129, p. 901. Sir G. Buchanan către Sir Edward Grey, 10 iulie 1913.

Știrea privitoare la asumarea de către Rusia a rolului de mediator a ajuns la cunoștința diplomației engleze și prin intermediul informațiilor transmise din capitala României. Sir G. Barclay, ambasadorul Marii Britanii la București, îl informa pe Sir Edward Grey: *“Am aflat că Bulgaria a plasat acum cazul fără rezerve în mâinile Rusiei. Va fi, prevăd, foarte greu să ținem România inactivă acum după ce a ordonat mobilizarea, dacă nu este asigurată că înțelegera generală îi va acorda măcar linia Turtucaia-Balcic. Mobilizarea ei a fost fără îndoială un factor important în schimbarea atitudinii Bulgariei și rămâne cel puțin de discutat dacă ea merită o răsplată pentru contribuția sa la cauza păcii (s.n.)”*⁹⁴.

Indiferent însă de schimbarea intervenită în atitudinea Rusiei, pe data de 10 iulie 1913, guvernul condus de Titu Maiorescu a decis intrarea României în război. În întrevederea pe care a avut-o cu prim-ministrul român în acea zi, ambasadorul Rusiei la București, N. Schebeko, *“cam speriat”*, potrivit aprecierii lui T. Maiorescu, i-a comunicat, în numele lui Sazonov, că *“bulgarii sunt gata la orice concesie și cer arbitrajul Rusiei”*. În această situație, Rusia a acceptat și a intervenit pentru încheierea unui armistițiu. Sazonov cerea guvernului român, după cum consemna Titu Maiorescu, *“să uezăm de influența noastră la Atena și Belgrad pentru a da același sfat”*. Maiorescu a răspuns că va comunica regelui, fără a-și lua angajamente în sensul dorit de partea rusă⁹⁵.

În aceeași zi, ambasadorul Franței la București, C. Blondel, redacta un raport către Pichon în care analiza pe larg politica externă a României. Reluând conținutul unei telegrame trimisă în seara zilei precedente, în care se relata despre declarația făcută de către Titu Maiorescu ambasadorului rus în legătură cu *“posibilitatea unei alianțe balcanice reconstituite în care ar intra și România (s.n.)”*⁹⁶, Blondel preciza: *“Corespondența mea de după anul 1909, în diverse rânduri, a semnalat evoluția care se producea puțin câte puțin în România și schimbările din ce în ce mai serioase care se acumulau, pentru a abandona orbita Triplei Alianțe și a se apropia de Tripla Înțelegere sau cel puțin pentru a cuceri o independență politică care i-ar lăsa întreaga libertate de acțiune (s.n.). Sub imperiul ultimelor evenimente, sentimentul, pe care eu l-am simțit afirmându-se, a îndrăznit să se manifeste mai deschis decât o făcuse până acum și eu consider că, dacă noi vom ține cont de el și îl vom încuraja, Austria, în posesia eforturilor disperate pe care le multiplică de câteva zile pentru a înlătura acest pericol, nu va putea recâștiga terenul pe care l-a pierdut, mai mult prin stângăciile și ezitățile sale decât prin ceea ce numește intrigile noastre. Cuvântul său nu mai inspiră încrederea și prestigiul de care ea se bucura acum câteva luni. [...] Cât despre oamenii politici care se arătau cei mai înfeudați politicii austrofile, în fruntea cărora se distingea prim-ministrul actual, limbajul lor s-a modificat sensibil și, nemaifiind dominați de teama de a displace regelui, de care depinde, până la urmă, ca ei să dețină puterea, toți sau aproape*

⁹⁴ *Ibidem*, doc. nr. 1125, p. 896. Sir G. Barclay către Sir Edward Grey, 9 iulie 1913.

⁹⁵ Titu Maiorescu, „Însemnări politice zilnice inedite, 1912-1913”, în vol. *România, Războaiele Balcanice și Cadrilaterul*, volum editat de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, București, 1995, p. 133.

⁹⁶ *D.D.F.*, 3^e serie, tome VII, doc. nr. 324, p. 362. Blondel către Pichon, 10 iulie 1913.

toți au manifestat public neîncrederea pe care le-o inspiră politica Austriei și deziluziile pe care aceasta le cauzează (s.n.). Ultima, dar nu cea mai importantă probă a acestui profund reviriment, tocmai ne-a fost dată de conversația, pe care eu aș putea să o numesc aproape senzațională, în legătură cu care v-am telegrafiat. Pentru ca Președintele Consiliului (de Miniștri – n.n.) să fi mers până la a lua inițiativa unei precizări asupra unui subiect pe care eu nu-l abordasem cu el de câteva luni, cu o extremă prudență și sub o formă mai mult academică decât practică, trebuie ca el să fi fost profund impresionat, nu atât de manifestațiile publice care au însoțit anunțul mobilizării, cât de mișcarea de ansamblu cu care presa și opinia publică întrevăd necesitatea abandonării tutelei austriece. [...] Eu estimez că momentul este unic și noi putem sau Rusia mai ales poate să culeagă fructul unei munci lente dar util pregătite și să-și asigure, dacă nu cooperarea, cel puțin neutralitatea unei armate de 600.000-700.000 oameni contra căreia ea trebuia până acum să-și pregătească apărarea, în caz de conflict cu Austria. Ora este propice pentru a desăvârși opera începută. Sentimentul public este de partea noastră (s.n.). Toate eforturile noastre (ale Franței și Rusiei – n.n.) trebuie deci, se pare, să fie astăzi îmbinate pentru a menține România în dispozițiile atât de manifest favorabile intereselor noastre (s.n.)”⁹⁷. În ziua în care ambasadorul francez își trimetea raportul său la Paris, survenea declarația de război a României împotriva Bulgariei. A fost o victorie a Antantei?

Concluziile care se desprind din analiza relațiilor României cu Antanta în perioada premergătoare intrării armatei române în cel de-al Doilea Război Balcanic fac necesară, din punctul nostru de vedere, o analiză critică a surselor.

Considerațiile lui Blondel prezentate pe larg șefului diplomației franceze fără îndoială că se bazează pe niște realități care marcau tendința unei detașări a României de alianța cu Austro-Ungaria și de apropiere de Antanta. Opinia publică și atitudinea liderilor politici din România relevau creșterea ponderii curentului filoantantist care milita pentru o reorientare a politicii externe a țării. Ne surprinde totuși tendința lui Blondel de a prezenta această evoluție ca fiind un proces încheiat sau cel puțin unul ajuns la ora la care trebuia “desăvârșită opera începută”. În plus, această evoluție este legată în mai multe rapoarte politice către Quai d’Orsay de momentul acreditării sale ca ministru al Franței la București. Nu avem nici cea mai mică intenție de a minimaliza rolul său deosebit de important în realizarea unei detașări a României de Tripla Alianță și a unei apropieri de Tripla Înțelegere, dar nu ne putem ascunde bănuiala că modul de prezentare a faptelor lasă cumva să se întrevadă o intenție de a sugera Parisului că practic mandatul său se încheiase la București. Oare tendința de a prezenta mobilizarea armatei române și intrarea acesteia în Al Doilea Război Balcanic ca pe o încununare a activității sale diplomatice nu putea servi ca un pretext pentru a se sugera o avansare în carieră? Bucureștiul își câștigase de mult timp renumele de “trambulină pentru ambasadori”!...

⁹⁷ *Ibidem*, doc. nr. 333, p. 371-373. Blondel către Pichon, 10 iulie 1913.

Realitățile pe care le prezintă sunt evidente, dar se referă la manifestări ale unei părți a opiniei publice și la atitudini ale unor lideri politici filoantantiști, informațiile respective fiind confirmate și de numeroase alte izvoare istorice, în principal de rapoartele politice ale reprezentanților Triplei Alianțe la București. Prin urmare, rapoartele sale politice în nici un caz nu trebuie considerate ca fiind lipsite de obiectivitate, mai ales că erau documente oficiale care trebuiau să stea la baza elaborării politicii Franței față de România, în contextul mai larg al analizei problemelor sud-estului european. În ceea ce privește ultimul dintre rapoartele politice menționate, nu putem însă să nu ne manifestăm surprinderea că relatările sale porneau de la o pretinsă declarație a lui Titu Maiorescu făcută ambasadorului rus N. Schebeko, despre care nu avem, după cunoștințele noastre, o confirmare. Nici memoriile ambasadorului rus⁹⁸, nici memoriile șefului de atunci al diplomației ruse⁹⁹ nu conțin o confirmare în acest sens. Singura confirmare ar putea fi obținută prin cercetarea documentelor originale din arhivele ruse, dar este puțin probabil ca o astfel de declarație a prim-ministrului român să fi fost considerată relevantă din punctul de vedere al diplomației ruse, ca fiind o expresie a unei poziții oficiale a guvernului român. Ea nu este consemnată nici măcar în *Însemnările politice inedite*, în care prim-ministrul român își nota evenimentele politice importante din cursul fiecărei zile. Ar fi de neconceput, după părerea noastră, ca o declarație *“aproape senzațională”* să nu fie menționată în acel jurnal în care Titu Maiorescu își nota uneori amănunte cu totul ne semnificative, cum erau de pildă cele legate de starea vremii. Dacă într-adevăr o astfel de declarație a fost făcută de Titu Maiorescu credem că ea nu poate să fie interpretată decât ca un *gest de oportunitate politică, în condițiile în care Rusia își schimbase poziția în ceea ce privește posibilitățile de soluționare a “crizei balcanice”, prin asumarea rolului de arbitru, situație în care intrarea României în război nu era dorită*. Titu Maiorescu mai făcuse uneori aprecieri similare, așa cum am văzut, consemnate chiar de Blondel în rapoartele sale politice, dar cu toate acestea a rămas fidel orientării politice alături de Tripla Alianță. Chiar Blondel, atunci când, depășindu-și instrucțiunile, a discutat cu premierul român problema participării României la război, rămăsese cu suspiciunea că *România, dacă va intra în conflict, se va mulțumi cu ocuparea liniei Turtucaia-Balcic, care intra de altfel și în planurile diplomației austriece*, dar ca un rezultat al unei înțelegeri bilaterale româno-bulgare. A interpreta amintita declarație a lui Titu Maiorescu ca înscriindu-se în curentul de opinie care cerea *“necesitatea abandonării tutelei austriece”* ni se pare a fi exagerat.

În fapt, așa cum s-a văzut, *atât Franța cât și Rusia doreau mobilizarea armatei române, pentru a se evita un război între statele care constituiseră Alianța balcanică, dar, după ce războiul a izbucnit, intrarea armatei române în luptă împotriva Bulgariei nu mai putea să fie susținută, cel puțin oficial, deoarece era în contradicție cu politica de non-intervenție pe care o adoptaseră și cu decizia de*

⁹⁸ Schebeko, N., *Souvenirs. Essais historiques sur les origines de guerre de 1914*, Paris, 1936, 331 p.

⁹⁹ Sazonov, S., *Les années fatales. Souvenirs ... (1910-1916)*, Paris, 1927, 344 p.

ultim moment a Petersburgului de a acționa pentru încheierea unui armistițiu și a se soluționa conflictul prin arbitrajul Rusiei. De altfel, după intrarea României în război împotriva Bulgariei, toate eforturile diplomației franco-ruse la București vor avea ca obiectiv principal oprirea înaintării armatei române spre Sofia.

Credem că ultimele rapoarte menționate ale ambasadorului Franței la București, la fel ca și manifestările potrivnice Austro-Ungariei înregistrate la nivelul opiniei publice românești din vara anului 1913, au contribuit la crearea unei anumite confuzii în istoriografie, prin faptul că unii istorici, așa cum am văzut, au apreciat că momentul mobilizării și apoi al intrării armatei române în Al Doilea Război Balcanic a reprezentat o dovadă peremptorie a reorientării politicii externe a României. În pofida creșterii ponderii curentului filoantantist, care îngloba tot mai mulți oameni politici, esențială era pentru orientarea politică a țării atitudinea regelui Carol I, pentru care legătura cu Germania reprezenta principalul reper al orientării politice pe plan extern, precum și aceea a prim-ministrului Titu Maiorescu, care, în pofida unor declarații "*mai mult cu caracter academic*", care ar putea sugera contrariul, era un fidel susținător al aceleiași orientări politice. În plus, reorientarea politică a țării nu putea să fie determinată de o propagandă filoantantistă, oricât de abilă, dar desfășurată în funcție de elemente conjuncturale, cum erau problemele balcanice, ci de adevăratele interese naționale legate de unirea teritoriilor românești aflate sub dominație străină cu România. Or acestea nu au fost aduse deloc în discuție, în contextul "crizei balcanice", de către diplomații Antantei acreditați la București.

Criza înregistrată la nivelul Triplei Alianțe, datorată politicii balcanice a Dublei Monarhii, a dat mai multă libertate de mișcare României pe plan extern, iar dacă unele dintre acțiunile diplomatice sau militare ale statului român coincideau cu interesele Triplei Înțelegeri, sau chiar erau sugerate cu acest scop, nu înseamnă că s-a înregistrat o veritabilă reorientare a politicii externe românești. În fond, România avea propriile interese la sud de Dunăre și a intrat în război pentru realizarea obiectivelor sale. În plus, acestea puteau să fie realizate și cu acordul sau chiar cu sprijinul Triplei Alianțe, fapt care nu făcea necesară abandonarea vechilor sale angajamente de politică externă, reînnoite ultima dată în februarie 1913, în perioada premergătoare Conferinței ambasadorilor de la Sankt Petersburg. În fond, extinderea frontierei româno-bulgare pe linia Turtucaia-Balcic era acceptată, în noile condiții determinate de desfășurarea celui de-al Doilea Război Balcanic, de ambele grupări politico-militare ale Marilor Puteri, iar după intrarea armatei române în război, așa cum avea să demonstreze desfășurarea evenimentelor în perioada următoare, nu s-a înregistrat nicio rezistență din partea armatei bulgare, în înaintarea sa pe această direcție. Singura problemă, cu adevărat gravă, era, din perspectiva ambelor grupări politico-militare ale Marilor Puteri, înaintarea unei părți a armatei române spre Sofia. Îndeosebi Rusia și Austro-Ungaria erau îngrijorate de perspectiva ocupării capitalei Bulgariei de către armata română.

PARTICIPAREA ROMÂNIEI LA CEL DE AL DOILEA RĂZBOI BALCANIC (1913)

Constantin OLTEANU*

ROMANIA IN THE SECOND BALKAN WAR (1913) (Abstract)

This article focuses on the Romanian participation in the Second Balkan War (1913), discussing not only the military preparations and the campaign against Bulgaria, but also the diversity of opinions regarding Romania's involvement in the war. A special section of the article presents the contemporary assessments of the actions of the Romanian Army, featured to the south of Danube. This conflict ended with the Peace of Bucharest.

Keywords: Balkan Wars, campaign, diplomacy, peace-treaty.

Cel de al doilea război balcanic, 1913. Cauza principală a celui de-al doilea război balcanic a constat în faptul că „Cei patru aliați nu pot cădea de acord în ceea ce privește atribuirea teritoriilor cucerite”¹, îndeosebi în legătură cu „reglementarea problemei Macedoniei”². Cererea guvernului sârb, de pildă, în legătură cu extinderea părții care pretindea să-i revină din Macedonia, a fost respinsă de Bulgaria. Refuzul Bulgariei față de cererile aliaților, precum și pretențiile acesteia de hegemonie în Balcani, au determinat Serbia, ca la 19 mai/1 iunie 1913, să încheie un acord cu Grecia³. Serbia și Grecia au acționat astfel încât Bulgaria să se afirme ca agresor, ceea ce au reușit, punând-o într-o situație defavorabilă în fața Europei. Totodată, pregătindu-se pentru a face față unei eventuale agresiuni din partea Bulgariei, cele două țări, Grecia și Serbia, luau în calcul intrarea României în acțiune, de partea lor, al cărei potențial militar era intact, în timp ce armatele balcanice erau slăbite datorită pierderilor suferite în luptele duse în primul război din 1912 și a epidemiilor.

Cum se cunoaște, cel de-al doilea război balcanic a fost declanșat de Bulgaria care, la 17/30 iunie 1913 și-a atacat prin surprindere, noaptea, foștii aliați „în scopul unei expansiuni teritoriale care să-i asigure în egală măsură stăpânirea unor teritorii străine și hegemonie balcanică”⁴. Marile puteri urmăreau cu atenție

* General-colonel (rtr), dr, membru al Biroului Executiv SSIR.

¹ Maior Constantin Barbieri, *Istoria militară. Campaniile 1870-1918*, 1934, p. 234.

² *România în anii Primului Război Mondial*, Editura Militară, București, vol. 1, 1987, p.33.

³ *Ibidem*.

⁴ Gheorghe Zbucnea, *România și războaiele balcanice 1912-1913. Pagini de istorie sud-est europeană*, Editura Albatros, București, 1999, p.451.

noua stare de încordare din Balcani. „Austro-Ungaria s-a manifestat de partea Bulgariei, acceptând chiar posibilitatea unui război cu Rusia. Aceasta, mai prudentă, a încercat o mediere între statele balcanice, fără a reuși însă.”⁵ La un moment dat, a intrat în război împotriva Bulgariei și Imperiul otoman⁶. La izbucnirea conflictului militar, țările angajate dispuneau de următoarele forțe și mijloace: **Bulgaria**, 440.000 de oameni, structurați în cinci armate și 720 piese de artilerie de diferite calibre și modele⁷, comandant suprem țarul Ferdinand, având ca loctiitor inițial pe generalul Savov, iar ulterior pe generalul R.Dimitriev⁸; **Serbia**, 384.000 de oameni organizați în 10 divizii de infanterie, o divizie de cavalerie și o divizie muntene-greană, precum și 500 de tunuri de diferite calibre și modele, comandant suprem voievodul Radomir Putnik⁹; **Grecia**, 110.000 de oameni și 180 de tunuri, constituiți la început în 8 divizii, iar în dinamica războiului a mai adăugat o divizie, comandant suprem regele Constantin, având ca ajutor pe șeful Marelui Stat Major, generalul Dousmanis¹⁰; **Imperiul Otoman**, a angajat 200.000-250.000 de oameni¹¹. Bulgaria, care începuse concentrarea trupelor încă din partea finală a primului război balcanic, și-a dirijat majoritatea forțelor împotriva Serbiei și Greciei, lăsând „puține trupe de acoperire în fața turcilor și mai puține încă în partea nordică și nord-vestică; acolo unde ulterior își va desfășura acțiunea armata română”¹².

Conform planului de campanie, comandamentul bulgar a realizat inițial următoarea desfășurare strategică. Împotriva Serbiei: Armata 1, comandată de generalul A.Cutințev, spre nord, pe front larg, de la Pirost prin Belogradcic până la Vidin, cu misiunea de a pătrunde în vechea Serbie¹³; Armata 5, sub comanda generalului S.Toșev, la flancul stâng al Armatei 1, în zona Pirost-Slivnița; Armata 3, comandată de generalul R.Dimitriev, a intrat în dispozitiv ofensiv în zona Custendil¹⁴; Armata 4, comandată de generalul S. Covacev, grupând 1/3 din totalul forțelor bulgare, a fost concentrată în zona Coceana-Stip, având misiunea să ocupe întreaga Macedonie¹⁵.; Armata 2, comandată de generalul N.Ivanov, a fost dispusă în zona Strumița-Seres-Doinan, în fața forțelor grecești¹⁶ Dar rezultatul acțiunii armatei bulgare „nu a fost însă cel scontat. Sârbii au reușit să oprească ofensiva bulgară, în timp ce trupele grecești, au trecut Vardarul în direcția Kavala. Profitând de noua situație, Imperiul otoman a declarat război Bulgariei”¹⁷.

⁵ *România în anii Primului Război Mondial*, vol.1, Editura Militară, București, 1987, p. 33.

⁶ *Ibidem*, p. 34

⁷ Gheorghe Zbucnea, *op. cit.*, p. 190.

⁸ *Ibidem*, p.191.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*, p. 192.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Maior Constantin Barbieri, *op. cit.*, p. 234-235.

¹⁷ *România în anii Primului Război Mondial*, vol.1, Editura Militară, București, 1987, p. 34.

În situația creată, România trebuia să-și exprime atitudinea. Reamintim că Titu Maiorescu, printr-o notă circulară, emisă în mai 1913, la scurt timp de la conferința de la Petersburg, cerea reprezentanților noștri în străinătate să informeze Ministerele Afacerilor Străine din țara în care sunt acreditați „că o agravare eventual a situației din Balcani nu ar putea lăsa România indiferentă”¹⁸. În acest sens, premierul român atenționa, printr-o notă, pe Dimitrie Ghica, reprezentantul României la Sofia: „Să știți pentru dvs. că în ziua când războiul va izbucni între Serbia și Bulgaria, România va mobiliza și va intra în acțiune”¹⁹. Cu privire la această decizie, „Guvernul român a prevenit la timp guvernul bulgar că dacă aliații balcanici s-ar afla în stare de război, România n-ar putea să păstreze rezerva ce-și impusese până acum în interesul păcii și s-ar vedea silită să intre în acțiune”²⁰, însă guvernul bulgar nu a dat nici un răspuns.

Bulgaria a recurs la război, deși în Protocolul încheiat în ședința consiliului de Miniștri din 2 ianuarie 1913, ținut în localitatea Kara Agaci sub președinția țarului Ferdinand, la consfătuire fiind prezenți și 6 importanți șefi militari, în care s-a examinat poziția ce trebuia s-o adopte în cazul în care România s-ar implica într-un război, s-a decis: „1. În condițiile prezente, din punct de vedere tehnic este imposibil pentru Bulgaria să ducă războiul pe două fronturi. 2. Având în vedere urmările grele provocate de ocuparea unei părți din Bulgaria de către armatele române se poate admite rectificarea graniței româno-bulgare, pentru a se evita consecințele unei ocupații”²¹.

România mobilizează. Dată fiind situația creată, la 20 iunie 1913, regele Carol I a semnat Decretul de mobilizare a Armatei, cu începere de la 23 iunie, având în vedere raportul ministrului de război, generalul Constantin Hârjeu. Decretul stipula că acțiunea trebuia să se desfășoare conform planului de mobilizare în vigoare, elaborat de Marele Stat Major. Art. 1 din Decret prevedea că Armata activă și rezervele ei vor forma armata de operații²². În timpul acțiunii de mobilizare au fost chemate sub arme contingentele: 1901-1911 pentru unitățile operative, 1895-1900 din miliții; 1897-1909 pentru marină. La încheierea mobilizării, efectivul total s-a ridicat la 509.820 oameni, reprezentând 6% din populația țării. Din aceste efective, 417.720 formau armata de operații; 56.000 părțile sedentare, 36.100 trupele teritoriale; 8.693 erau ofițeri²³; 150 de ofițeri și 1.400 trupă erau la Marele Cartier General român²⁴. România a participat la cel de-al doilea război balcanic cu 247 de batalioane de infanterie, 93 escadroane de cavalerie, 180 baterii

¹⁸ Titu Maiorescu, *România, războaiele balcanice și Cadrilaterul*, Editura Machiavelli, București, 1995, p.215.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ G.A.Dabija, *Amintirile unui atașat militar român în Bulgaria 1910-1913*, București, 1936, p. 307.

²¹ Mihai Macuc, *România, Balcanii și Europa*, vol.II, Editura ANI, București, 2007, p.67.

²² Colonel V.Parfeni, *Studiu istoric al campaniei româno-bulgare din anul 1913*, Tipografia modernă „Cultura”, Societate Colectivă, București, 1914, p.7.

²³ *Istoria Militară a Poporului Român*, vol V, Editura Militară, București, 1988, p.276.

²⁴ Colonel V.Parfeni, *op. cit.*, p.10.

de artilerie, cu diferite subunități și servicii²⁵. Concentrarea trupelor în raioanele stabilite prin plan s-a realizat astfel: corpurile 3 și 4 armată din Moldova au fost transportate pe calea ferată, iar trupele corpurilor 1 din Craiova și 2 din București s-au deplasat prin marșuri pe jos²⁶. În momentul decretării mobilizării, pe întreaga frontieră a României cu Bulgaria, a intrat în dispozitiv strategic de acoperire unități de grăniceri, vânători, infanterie, roșiori ș.a., granița de sud a fost împărțită în 11 sectoare: Mehedinți, Calafat, Corabia, Zimnicea, Giurgiu, Oltenița, Moștiștea, Ostrov, Cetatea, Caraormer, Mangalia²⁷. „În zorii zilei de 21 iunie-scrie colonelul V Parfeni-ordinul de mobilizare a fost vestit publicului; prin bătaie de tobe, sunetul goarnelor și dăngățul clopotelor de pe la toate bisericile”²⁸. Într-un raport din 23 august 1913, după ce războiul se încheiase, semnat de generalul Alexandru Averescu, în calitate de fost comandant al armatei de operații, se aprecia că „Operațiunile de mobilizare propriu-zise a corpurilor de trupă, atât active, cât și de rezervă, s-au executat în ordine în limita de timp stabilită prin lucrările pregătitoare de mobilizare. Se poate deduce prin urmare că pregătirea mobilizării este așezată pe bune temelii și că modificări în această privință vor fi necesare numai cu privire la unele detalii”²⁹.

Acțiunea de mobilizare a armatei române a fost urmată de concentrarea trupelor în zonele de operații stabilite prin planul de campanie: gruparea principală în sud-estul Olteniei, în zona Corabia-Turnu Măgurele, cu aripa stângă întinzându-se până la Șiștov și cea dreaptă până la Calafat, iar o grupare secundară în Dobrogea. „Concentrarea s-a făcut-se arată în raportul semnat de generalul Averescu-prin transporturi pe calea ferată și prin marșuri pe jos, după lucrările pregătitoare întocmite din anul trecut în vederea unui eventual război cu Bulgaria și modificate foarte ușor prin proiectul de operațiuni”³⁰. Ca și mobilizarea, concentrarea trupelor române s-a efectuat într-un timp scurt. „Luțea cu care s-a concentrat armata, deși a fost o adevărată surprindere pentru lumea militară-se sublinia în raportul citat mai sus-totuși ea ar putea fi încă mărită, dacă s-ar completa rețeaua noastră (de c.f. n.n.) așa cum este proiectat și dacă se vor îmbunătăți unele din liniile noastre secundare”³¹.

În legătură cu timpul scurt în care s-au efectuat mobilizarea, concentrarea armatei române și trecerea ei la îndeplinirea planului de campanie, cunoscutul prof. doctor Dimitrie Gerota, participant la campania din 1913 redă aprecierea unui ofițer superior bulgar, scriind: „Am avut ocazia să vorbesc cu Lt.colonel Stancioff, din armata bulgară, care mi-a afirmat că dacă trupele noastre ar fi întârziat încă 2-3 zile, mersul campaniei noastre ar fi fost altul. Bulgarii nu au crezut că mobilizarea

²⁵ *Istoria Militară a Poporului Român*, vol. V, Editura Militară, București, 1988, p.279.

²⁶ *Ibidem*, p.276.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Colonel V.Parfeni, *op. cit.*, p.10

²⁹ *Istoria Statului Major General român. Documente 1859-1947*, Editura Militară, București, 1994, p. 126.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*.

noastră se va face așa de repede și față de iuțea mișcării trupelor noastre, ei nu au mai putut ajunge la timp să ocupe locurile strategice”³².

Opinii autohtone, pro și contra, privind implicarea militară a României în criza balcanică. Justificând poziția guvernului conservator privind acest război, Nicolae Titulescu, afirma în intervenția sa din Parlament la 20 decembrie 1913: „Când în împrejurările prin care am trecut, și față de rezultatele ce am obținut constat că la cârma țării s-a aflat un guvern, care n-a ieșit din neutralitate atâta timp cât criza balcanică nu implica schimbări teritoriale; care a știut să reziste cu stoicism la toate presiunile ce se făceau pentru a-l determina să ia calea armelor, atunci când în fața lui sta blocul balcanic întreg, iar peste capul lui plutea răspunderea unui război general; care de îndată ce blocul se sfărâmă și atmosfera europeană se limpezește, pășește energic la satisfacerea intereselor lui și nu se oprește decât atunci când pacea e restabilită în Balcani”³³. Într-un articol publicat de marele nostru istoric Nicolae Iorga în ziarul „*Neamul românesc*” nr.1, din 7 ianuarie 1913, își exprima scepticismul față de necesitatea intrării României în al doilea război balcanic, scriind: „Noi, în trecut, totdeauna, pe vremea lui Ștefan cel Mare și a lui Mihai Viteazul, am avut numai războaie de apărare. Cele dintâi întrebări care se pun față de asemenea grave împrejurări sunt: E dreaptă pretenția noastră față de Bulgaria? Nimeni nu știe dacă pentru ziua de mâine ne așteaptă o simplă plimbare militară spre sud sau o îndârjită apărare a pământului nostru spre miază-noapte. Pentru cea dintâi, desigur, armata noastră e gata și nu înseamnă mare lucru; pentru cealaltă însă, nu se cuvine să ne credem niciodată prea bine pregătiți. Nu știm, prin urmare cu cine ne vom bate mâine”³⁴. În consecință, se consideră că în acele circumstanțe, „Atât socialiștii cât și N.Iorga, precum și alte cercuri ale opiniei publice din România, vedeau clar că politicienii din țara noastră erau împinși cu dibăcie spre sud de Austro-Ungaria și Rusia, pentru a nu cere revendicări naționale în provinciile românești ce le-au ocupat și a anihila lupta de eliberare a românilor subjugăți în acele ținuturi”³⁵.

La rîndul său, colonelul George G. Garoescu, motivând participarea țării noastre la al doilea război balcanic, scria că între cauzele de ordin politic, România „nu putea permite formarea unei Bulgarii mari care ulterior să ridice pretențiuni asupra Dobrogei”³⁶; **militar**, „Comandamentul român voia să-și asigure o graniță strategică bună pentru ca țara să fie pusă la adăpostul unui eventual atac bulgar”³⁷;

³² Prof. dr. Dimitrie Gerota, *Impresiuni și aprecieri din timpul acțiunii militare în Bulgaria*, 22 iunie-20 august 1913, București, Atelierele grafice Socec&Co, 1913, p.31.

³³ Nicolae Titulescu, *Discursuri*, Editura Științifică, București, 1967, p.110.

³⁴ Ion Căpreanu, *Mișcarea muncitorească și luptele politice din România, între anii 1900-1914*, Editura Junimea, Iași, 1983, p. 207.

³⁵ *Ibidem*, p.206-207.

³⁶ Colonel George G. Garoescu, *Războaiele balcanice, 1912-1913 și campania română din Bulgaria*, Tipografia Centrului de Instrucție al Infanteriei, Sfântu Gheorghe, 1935, p. 146.

³⁷ *Ibidem*. Experiența ulterioară a campaniei din 1916 a dovedit lipsa de valoare militară a graniței obținute în 1913.

economic, „Artera de comunicație cu Marea, Cerna-vodă, Constanța nu putea fi asigurată decât cu o graniță strategică bună”³⁸. Fruntașul socialist Constantin Dobrogeanu Gherea, în lucrarea sa *Conflictul româno-bulgar*, apărută în 1913, scria că „În cazul de față, în chestia diferendului româno-bulgar, punctul de vedere socialist concordă în adevăr și în toată puterea cuvântului cu interesele țării întregi, cu interesele dezvoltării ei sociale, politice, morale și naționale”³⁹. Între argumentele folosite, C.D. Gherea afirmă că înainte de primul război balcanic, Bulgaria declarase că „nu urmărește anexare de teritorii, ci numai eliberarea fraților de sub jugul turcesc... după război, statu-quo e dat definitiv la o parte, Bulgaria se mărește, ca teritoriu și locuitori, cu aproape cincizeci la sută”⁴⁰. În același timp, C.D. Gherea subliniază că „Dobrogea nu e pentru țara rămânească o provincie oarecare, ea este de o însemnătate mare, vitală. Numai printr-înșa – continua el – avem noi ieșire la mare, ieșire spre Occident, numai printr-înșa putem să facem exportul nostru de grâne”⁴¹.

Planul de campanie al Armatei române. Având în vedere situația politico-militară din zonă, Marele Stat Major, al cărui șef era generalul Alexandru Averescu, între măsurile întreprinse au figurat, cum era firesc, revederea planurilor de mobilizare și de campanie pentru adaptarea lor la împrejurările cerute de o eventuală intrare a Armatei naționale în acțiune. În consecință, conducerea Armatei române a decis ca din mai multe variante ale planului de campanie să fie aplicată „**Ipoteza nr.1 bis**”. Potrivit acestui plan, forma de război o constituia ofensiva cu totalitatea forțelor române de uscat și de apă⁴². Este de remarcat că deși Armata română participa la un război de coaliție, alături de Serbia, Grecia, Muntenegru și Turcia, ea a avut un sector distinct de operare, iar trupele au acționat sub comandament propriu, în conformitate cu planul de campanie. Nu a existat un comandament la nivelul coaliției, coordonarea pozițiilor s-a realizat la nivelul guvernelor și al șefilor de state ai țărilor respective. Totuși, în perioada de pregătire a intrării în acțiune, Comandamentul român a organizat cooperarea cu Armata sârbă, care trebuia sprijinită, delegând în acest scop pe colonelul (viitor general) Constantin Cristescu, un distins ofițer de stat major, care, în campania din Bulgaria, a fost șeful de stat major al generalului Alexandru Averescu.

Comandamentul român a conceput, prin planul de campanie, executarea a două acțiuni pe două direcții diferite, separate în spațiu la circa 200 kilometri, constituind, în acest scop, două grupări de forțe: gruparea principală, care cuprindea 80% din totalul forțelor de uscat (Corpurile de armată 1, 2, 3 și 4 – diviziile 1-8 active, precum și diviziile 1-2 de rezervă de infanterie și 2 divizii de cavalerie), fiind concentrată în sudul Olteniei, între gura Jiului și gura Oltului⁴³. Această grupare

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ Constantin Dobrogeanu Gherea, *Opere complete*, vol.5, Editura Politică, București, 1978, p.83.

⁴⁰ *Ibidem*, p.85.

⁴¹ *Ibidem*, p.86.

⁴² *Ibidem*, p. 150.

⁴³ *Ibidem*, p. 151.

avea misiunea să opereze în direcția Ferdinand, Vrața, Roman, Sofia, pentru a determina Bulgaria să pună cât mai repede capăt războiului.

O a doua grupare, secundară, (comandată de generalul Ioan Culcer) cuprindea circa 20% din forțe (Corpul 5 de armată) și avea un obiectiv operativ-strategic limitat – ocuparea teritoriului dobrogean revendicat de România⁴⁴. Prin dispunerea trupelor în cele două grupări, s-a realizat o perfectă convergență între obiectivul politic urmărit și cel strategic. **Comandant de căpetenie al Armatei române a fost desemnat prințul moștenitor Ferdinand**, care avea gradul de general de corp de armată, șef de stat major, generalul de divizie Alexandru Averescu, care comanda efectiv gruparea principală, având, la rândul său, ca șef de stat major, pe colonelul Constantin Cristescu⁴⁵. „Repeziciunea cu care s-a executat mobilizarea armatei române și concentrarea ei au surprins comandamentul suprem bulgar, care apreciasse, în mod eronat, că pentru aceste operații armatei noastre i-ar fi fost necesare cel puțin 14 zile. Dealtfel, până în anul 1913 nici o altă armată nu reușise un asemenea record.”⁴⁶

Gruparea principală era concentrată în sudul Olteniei. Pentru a ajunge la sud de Dunăre, comandamentul român, luând în considerare situația în care era dispusă Armata bulgară, a stabilit în acest scop două puncte de trecere a cursului de apă, care să corespundă direcțiilor de înaintare prevăzute în planul de campanie. Astfel, unul din sectoare era la Bechet, în fața Rahovei, iar celălalt la Corabia, în dreptul vărsării râului Isker. Prin aceasta, se crea „... posibilitatea ca gruparea principală de forțe să acționeze ofensiv din aceste sectoare pe direcțiile deschise de râurile Isker, Vit, Osom și rețeaua rutieră și feroviară existentă în văile acestora.”⁴⁷ Întrucât nu se dispunea de material decât pentru întinderea unui pod militar, s-a decis ca acel pod de vase să fie realizat la Siliștioara, lângă Corabia, aproape de locul în care fusese construit podul din 1877⁴⁸, iar la Bechet-Rahova trecerea să se facă prin transporturi cu vasele marinei fluviale militare. În același timp, s-a dispus ca la Turnul Măgurele să se întindă al doilea pod, pe șlepuri, pentru a fi folosit, îndeosebi, la aprovizionarea trupelor și la evacuări⁴⁹.

Problema trecerii unor trupe „peste un curs de apă, de o oarecare importanță – scria inginerul Constantin D. Bușilă în anul 1914 – este o operațiune delicată întotdeauna, dar mai ales atunci când acest curs de apă este un fluviu ca Dunărea și când pe țărmul opus se așteaptă la o rezistență a inamicului, cum era cazul la începutul campaniei noastre, când cu toții credeam că bulgarii vor opune rezistență”⁵⁰. În vederea rezolvării trecerii trupelor peste cursul de apă au acționat: **un batalion**

⁴⁴ Colonel George G. Garoescu, *op. cit.*, p. 146.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 185.

⁴⁶ *Istoria Militară a Poporului Român*, vol. V, Editura Militară, București, 1988, p.276.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 277.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Istoria Statului Major General Român. Documente 1859-1947*, Editura Militară, București, 1994, p. 127.

⁵⁰ Inginer Constantin D. Bușilă, *Acțiunea militară a României în 1913. Podul militar provizoriu între Turnul Măgurele și Nicopoli*, București, 1914, p. 3.

de pontonieri de râuri, structurat pe 4 companii, cu câte 4 echipaje de poduri de câte 198 m, repartizate corpurilor de armată 1, 2, 3, 4 și un batalion de pontonieri de fluviu, organizat pe 4 companii⁵¹.

Materialul de poduri necesar a fost pregătit din timp „așa că la 29 iunie 1913 întregul material este debarcat și dat la apă pe brațul din fața portului Corabia”⁵². Podul, în lungime de 1.350 m⁵³, unul dintre cele mai mari din epocă, a fost construit de batalionul de pontonieri fluviu, într-un timp record, 8 ore, respectiv între orele 07.00 ÷ 15.00, în ziua de 2/15 iulie 1913⁵⁴, realizându-se, astfel „un ritm de aproape 170 m pe oră, adevărat record de măiestrie militară a pontonierilor români”⁵⁵, prin introducerea succesivă a 30 porțițe montate mai înainte și remorcate cu șalupe militare și remorchere ale societății Navigația Fluvială Română⁵⁶. Monitoarele „Kogălniceanu” și „Catargiu”, împreună cu patru vedete fluviale au realizat siguranța trecerii. Imediat după ce s-a terminat întinderea podului, unitățile armatei de operații au început trecerea pe malul bulgăresc. În Raportul general din 23 august 1913, semnat de generalul Alexandru Averescu, se menționa că pe 3 iulie, „Maiestatea Sa Regele, venit de la București, a inspectat de la Măgura Ghigheni trupele trecute pe dreapta Dunării, iar apoi a mers pe monitor la Bechet pentru a vedea cum se execută trecerea prin transportul cu vasele în acel punct.”⁵⁷

Conform ordinului comandamentului român, trupele armatei de operații, după ce au ajuns la sud de Dunăre, au început imediat înaintarea (4/17 iulie), conform planului, spre Ferdinand, Vrața, Roman, având ca obiectiv imediat să împiedice regruparea armatei 1 bulgară (două divizii și 15 batalioane de miliții din raionul Belogradcik, Kula și, în același timp, să zădărnicească un eventual atac al forțelor bulgare în flancul său drept⁵⁸. Adoptând acest dispozitiv, Divizia 1 cavalerie a primit ordin să înainteze pe valea râului Ogost în direcția: Ferdinand, Berkovița; Divizia 2 cavalerie a înaintat spre Plevna pentru a intercepta calea ferată Târnovo-Sofia, ulterior să acționeze pe valea Vidului spre Orhanie, facilitând, astfel, înaintarea Corpului 1 armată spre această localitate⁵⁹.

Având în vedere considerente tactice și operativ-strategice, comandamentul armatei române de operații a ordonat trupelor, să treacă imediat la înaintare „deși nu toate trecuseră Dunărea, iar serviciile nu își terminaseră organizarea și concentrarea. Această măsură a fost impusă de situația generală de pe teatrul de acțiuni militare din Balcani și urmărea a se pune stăpânire pe intrările dinspre nord de defileele Munților Balcani, înainte ca forțele bulgare să se dispună definitiv”⁶⁰.

⁵¹ *Ibidem*, p. 5.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ *Istoria Militară a Poporului Român*, vol. V, Editura Militară, București, 1988, p. 277.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *Istoria Statului Major General Român. Documente 1859-1947*, Editura Militară, București, 1994, p. 127.

⁵⁸ *Istoria Militară a Poporului Român*, vol. V, Editura Militară, București, 1988, p.278.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ *Ibidem*, p.279.

La intrarea trupelor române pe teritoriul bulgar, comandantul de căpetenie al Armatei, Ferdinand, principe al României, a dat o Proclamație către populația bulgară, în care, între altele, se menționa: „Populația bulgară a fost chiar de la început pusă în cunoștință că Armata română a intrat în Bulgaria ca să pună capăt unei stări de lucruri apăsătoare și pentru locuitorii acestei țări. Trupele noastre nu au pășit deci cu dușmănie pentru poporul bulgar, iar autoritățile militare și-au dat necurmat silința ca să ușureze cât mai mult sarcinile și neajunsurile ce aduc nelipsit cu sine operațiunile de războiu. S-a ordonat ca tot ceea ce se ia pentru armată, să fie plătit și să nu se ia decât prin autoritățile administrative locale, iar pe de altă parte toate reclamațiunile și contestările au fost ascultate cu bună voință și s-a dat satisfacțiune chiar și celor neîntemeiate. Trupele bulgare care s-au predat nouă, au fost puse în libertate, lăsându-se oamenii să meargă la căminele lor. O asemenea linie de purtare din partea armatei noastre – se spunea în încheiere – impune și populațiunei bulgare datoria de a nu se arăta dușmănoasă față de trupele române”⁶¹.

*Acțiunile trupelor române pe teritoriul Bulgariei s-au desfășurat conform planului de campanie, atingând în timpul prevăzut aliniamentele și obiectivele stabilite. Întrucât guvernul Bulgariei dovedea, în continuare, intransigență, nefiind de acord să înceteze acțiunile de luptă pe toate fronturile, comandamentul român a fost obligat să ordone trupelor proprii să continue înaintarea*⁶². Cum se știe, acțiunea forțelor române a avut preponderent un caracter demonstrativ, fără lupte de amploare, înregistrându-se, totuși, unele ciocniri locale, care însă nu au influențat mersul operațiilor. Au fost și situații în care militari bulgari s-au predat fără luptă trupelor române. Astfel, o brigadă bulgară, din Divizia 9 infanterie, care avea misiunea să acopere retragerea Armatei 1 bulgare și să întârzie înaintarea trupelor române spre Ferdinand, s-a predat unităților noastre fără luptă, cu tot materialul de război din dotare. „Au fost făcuți prizonieri și 31 de ofițeri, în frunte cu generalul A. Sirakov, comandantul diviziei și întregul său stat-major.”⁶³.

În cea de a treia decadă a lunii iulie 1913, trupele române, care formau armata de operații, au ajuns pe aliniamentele stabilite, iar Comandamentul român a făcut pregătirile necesare pentru ca trupele sale să treacă munții și să înainteze în podișul Sofiei, utilizând în acest scop, trei drumuri: Ferdinand, Berkovița, Sofia; Orhanie, Sofia; Zlatița, Sofia⁶⁴. Din inițiativa Comandamentului suprem român, care urmărea restabilirea grabnică a păcii în Balcani, situație care corespundea și sfaturilor insistente ale marilor puteri europene, îndeosebi din partea Rusiei și Austro-Ungariei, acțiunile trupelor române au fost oprite, nu au mai înaintat spre Sofia. În acel moment, nici Bulgaria nu mai putea continua operațiile militare împotriva forțelor care acționau împotriva ei. „În aceeași zi de 11/24 iulie regele Carol I a cerut suveranilor Serbiei, Muntenegrului și Greciei să dispună încetarea operațiunilor militare și începerea negocierilor de pace”⁶⁵.

⁶¹ Colonel V. Parfeni, *op. cit.*, p. 10.

⁶² *Istoria Militară a Poporului Român*, vol. V, Editura Militară, București, 1988, p.279.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 281.

⁶⁵ *Ibidem*.

Trupele române de pe direcția secundară, comandate de generalul de divizie Ioan Culcer, comandantul Corpului 5 armată, au fost concentrate pe aliniamentul general Cernavodă-Constanța, în următorul dispozitiv: Divizia 9 infanterie în zona localității Cernavodă, Divizia 10 infanterie la Medgidia și împrejurimi, iar Divizia 1 rezervă la Murfatlar. Pentru apărarea portului Constanța a fost destinată Brigada 31 rezervă⁶⁶. Conform planului de campanie, trupele acestei grupări din Dobrogea au trecut primele frontiera, în dimineața zilei de 28 iunie/10 iulie, având misiunea de a lua sub control teritoriul aflat între frontieră și linia Turtucaia - Balcic, inclusiv orașul Bazargic. „Operațiunile s-au continuat fără întreruperi, după cum fusese îndrumate, astfel că în seara de 8 iulie tot teritoriul «Dobrogei bulgare», până la sud de linia Turtucaia-Balcic, era ocupat de Corpul 5 Armată. Misiunea Corpului 5 Armată era astfel îndeplinită⁶⁷. La 30 iunie/13 iulie, elementele înaintate al Corpului 5 armată au ajuns pe aliniamentul general situate la 10-15 km sud de localitățile Turtucaia, Bazargic, Balcic⁶⁸. Conform ordinului primit, începând cu 8/21 iulie 1913, trupele Corpului 5 armată nu au mai înaintat, rămânând în zonele de staționare.

După ce Cadrlaterul a trecut sub autoritatea militară a comandamentului român, la Silistra, Balcic, Bazargic, Turtucaia, Curtbunar s-au constituit garnizoane în care au fost dispuse unități românești. Cartierul general al Corpului 5 armată din Dobrogea a fost instalat în satul Baiaramdede⁶⁹. În baza ordinului Comandamentului suprem național, la 7/20 iulie 1913 o parte din trupele corpului din Dobrogea au fost dirijate spre Șumla cu misiunea de a intercepta căile ferate Șumla-Sofia și Varna-Șumla-Rusciuk, care puteau fi folosite pentru o eventuală concentrare de forțele bulgare. Concluzionând, este de subliniat că „Trupele române au desfășurat pe un front larg o campanie dincolo de Dunăre, ocupând nu numai teritoriul sud – dobrogean, dar și apropiindu-se, fără probleme deosebite, de capitala bulgară, în care nu au intrat doar datorită ordinului expres al regelui Carol de încetare a înaintării, după ce Ferdinand al Bulgariei ordonase încetarea acțiunii armatelor bulgare pe toate fronturile⁷⁰. În acest context, regele României, Carol I, a cerut, la 11/24 iulie 1913, suveranilor Serbiei, Muntenegrului și Greciei să ordone încetarea operațiunilor militare și să înceapă tratativele de pace.

Până la 10/23 iulie 1913, când regele Carol I, ținând seama de telegramele primite de la Sofia⁷¹, cu două zile înainte, a dat ordinul de încetare a acțiunilor militare, trupele române ajunseseră, cu unitățile înaintate de cavalerie, la intrările în defileele Balcanilor, lipsind astfel, forțele bulgare de posibilitatea de a închide aceste trecători. Totodată, forțele principale românești, aflate în coloane, se întindeau practic de la pasul Zlatița și de la Etropole până la Dunăre⁷². Sosise momentul ca trupele române să forțeze trecătorile Balcanilor pentru ca apoi să iasă

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ *Istoria Statului Major General Român. Documente 1859-1947*, Editura Militară, București, 1994, p. 133.

⁶⁸ *Istoria Militară a Poporului Român*, vol.V, Editura Militară, București, 1988, p.282.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ Gheorghe Zbucnea, *op. cit.*, p. 200

⁷¹ Rezultă că, în fapt, Bulgaria a capitulat, chiar dacă nu a mărturisit.

⁷² *Ibidem*, p.216.

pe platoul pe care se afla orașul Sofia. Pentru a pătrunde prin defilee spre capitala bulgară se aveau în vedere trei căi de acces: a) Ferdinandovo-Bercovița-Sofia; b) Orhanie-Sofia; c) Zlatița-Sofia⁷³. Prin grăbirea forțării Balcanilor și pătrunderea în podișul Sofiei,, trupele române realizau un obiectiv strategic deosebit de important și, în același timp, acordau un ajutor substanțial grecilor și sârbilor, care erau puternic presați de grosul forțelor bulgare. Aflate în situația menționată, trupele române, prin numeroase manevre au ocupat poziții avantajoase pentru viitoarea ofensivă spre Sofia, preconizată să înceapă la 10 iulie. „Unele unități de cavalerie au pătruns chiar până la aproximativ 12 km sud Sofia”⁷⁴. Regele Carol I, oprind acțiunile militare nu dorea ca Sofia să fie ocupată⁷⁵. Ordinul de încetare a acțiunii, cuprindea și dispozitivul general în care trebuiau să se afle trupele române până la retragerea lor din Bulgaria, operațiune ce va începe cu 25 iulie 1913.

Participarea Armatei române la campania din Bulgaria în 1913, înfățișată succint de noi, a favorizat numeroase concluzii, învățăminte, exprimarea de diverse opinii, cu caracter pozitiv și negativ. În cele ce urmează, nu ne propunem o tratare dezvoltată a acestora, ci doar să reamintim, selectiv, câteva dintre ele: a) guvernul conservator, condus de Titu Maiorescu, deși criticat aspru de opoziție pentru politica sa în timpul crizei balcanice, a încercat, inițial, să realizeze obiectivul propus, rectificarea a frontierei cu Bulgaria în Dobrogea, prin adoptarea unei poziții de neutralitate condiționată, în primul război balcanic, prin negocieri directe româno-bulgare, precum și în cadrul unor întruniri internaționale ca cele de la Londra și Petersburg. Numai după ce demersurile diplomatice în această problemă au eșuat datorită poziției adoptate de Bulgaria, după ce aceasta a declanșat cel de-al doilea război balcanic prin care urmărea anexiuni teritoriale și realizarea unui loc dominant în zonă, România a recurs la soluția militară, intrând în război contra Bulgariei; b) deși Armata română a luat parte la un război de alianță, a operat însă independent, sub comandament propriu, pe baza unui plan de campanie propriu, cu obiective strategice bine definite, distincte; c) spre deosebire de sârbi, greci, muntenegreni care, confruntându-se cu forțele principale bulgare, au dus, preponderent, lupte de apărare, trupele române, de pe ambele direcții strategice-spre Sofia și în Dobrogea, au acționat ofensiv; d) întrucât trupele române au executat, în fapt, un marș strategic, fără lupte reale de amploare, nu se pot desprinde multe învățăminte cu privire la activitatea comandanților, statelor majore și trupelor. Din această cauză, aprecierile unor oameni politici și militari s-au centrat pe unele neajunsuri, care au existat în realitate. Totuși, pe timpul acțiunii au ieșit în evidență modul în care Marele Cartier General român, comandanții și statele majore de la toate eșaloanele au organizat marșul pe distanțe mari, spiritul manevrier, îndeosebi prin folosirea cu iscusință a cavaleriei, întrebuințarea, în premieră, a aviației etc. La comanda corpurilor de armată s-au aflat generali cu o foarte bună pregătire și o bogată experiență, precum Dumitru Cottescu, Grigore Crăiniceanu, Alexandru Iarca, Lambrino, Ioan Culcer; e) activitatea de mobilizare, deplasarea spre zonele

⁷³ *Istoria Militară a Poporului Român*, vol.V, Editura Militară, București, 1988, p.281.

⁷⁴ Gheorghe Zbucnea, *op. cit.*, p.217.

⁷⁵ *Ibidem*, p.218.

de concentrare, realizarea concentrării, propriu-zise, organizarea trecerii Dunării, intrarea în acțiune, conform planului de campanie, toate au fost rațional planificate și bine conduse; f) un element de noutate în această campanie, foarte important pentru istoria artei militare, l-a reprezentat întrebuițarea aviației în scopuri militare. În fapt, piloții și avioanele Școlilor militare de pilotaj de la Cotroceni și Băneasa au constituit, în campania din Bulgaria, Secția I, având 5 avioane și 7 piloți; piloții și avioanele Școlii de pilotaj a Ligii Naționale Aeriene au constituit Secția a II-a, care dispunea de 9 avioane, încadrată cu 8 ofițeri și 2 militari în termen. Aflate în dispozitivul armatei de operații, Secția I dispunea de un aerodrom la Corabia, iar Secția a II-a de două aerodromuri, la Segarcea și la Bechet⁷⁶. Avioanele celor două secții de aviație au executat misiuni de observare-cercetare și de legătură în beneficiul Marelui Cartier General român și al unităților și marilor unități de infanterie și cavalerie. Prin ordinul nr.11 din 30 iulie 1913, generalul Dumitru Cottescu, comandantul Corpului 1 armată aducea mulțumiri aviatorilor pentru sprijinul acordat. Totodată, din acel ordin rezultă că generalii și ofițerii români înțeleseseră corect rolul aviației militare. „Terminându-se activitatea Escadrilei I-a a Secțiunii II Aviație atașată la acest comandament-se menționa în ordinul citat-îndeplinesc o datorie de conștiință adresându-i viile mele mulțumiri pentru zelul deosebit și foloasele reale aduse pe timpul acțiunii militare a acestui corp de armată peste Balcani”⁷⁷. În același timp, în ordinul menționat se face importanta apreciere că modul în care a acționat aviația „ne-a dus la convingerea că aeroplanurile, întrebuițate cu dibăcie, ele trebuiesc să precedeze cele mai înaintate elemente ale armatei, spre a o lumina la vreme”⁷⁸.

În continuare, dorim să menționăm câteva din aprecierile cu conținut critic privind participarea Armatei române la campania din Bulgaria din 1913, precum și opiniile unora care subliniază aspecte pozitive. Astfel, I.G.Duca arăta că între învățămintele reținute de conducătorii Partidului Național Liberal și îndeosebi de I.I.C.Brătianu a fost aceea „Că armata trebuia neapărat întărită și înzestrată cu tot ce s-a dovedit a fi lipsit-fiindcă aici e locul să spunem că lipsurile se dovediseră a fi fost atât de serioase încât dacă am fost siliți să dăm în Bulgaria adevărate lupte, și dacă acest «război» nu s-ar fi redus numai la o plimbare triumfală, am fi avut surprize dureroase”⁷⁹. La rândul său, generalul Vasile Rudeanu, participant la campanie, cunoscut pentru strădaniile sale, în preajma și în timpul Primului Război Mondial, pentru dotarea Armatei române, scrie în memoriile lui: „Întors din Bulgaria, am

⁷⁶ *Istoria aviației românești*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984, p.81.

⁷⁷ *Liga Națională Aeriană. Campanie din 1913 (Secțiunea II-a de aviație militară)*, Tipografia „Jokey”, București, 1914, p.6.

⁷⁸ *Ibidem*, p.7.

⁷⁹ I.G.Duca, *Memorii*, vol.I, Editura Expres, București, 1992, p.2. În context trebuie totuși adăugat că lui Ion I.C. Brătianu, care după ce România a declanșat războiul Bulgariei, a îmbrăcat uniformă și a plecat pe front, conflictul din Balcani i-a oferit și alte încheieri. La sfârșitul campaniei el a anunțat un congres al Partidului Liberal unde urmau a fi adoptate importante decizii pentru viitor. Pe front Brătianu a constatat că armata română alcătuită în majoritate din țărani observase că în Bulgaria cei asemeni lor au pământ vite și islaz și că pe ansamblul condiția materială le era net superioară. Concluzia marelui om politic era că și la noi venise timpul reformelor: a împroprietăririi și a votului universal (n.red.)

fost surprins de părerea pe care unele personalități politice civile și militare, o aveau asupra pregătirii de luptă a armatei noastre, apreciate drept corespunzătoare. Avântul splendid al marșului său de înaintare impetuoasă pe câmpiile Bulgariei ar fi fost dovada ... Din nefericire – scrie Vasile Rudeanu – aceste păreri optimiste nu erau decât simple închipuiri.”⁸⁰ Referindu-se la slaba pregătire a Armatei române pentru a participa la o campanie adevărată, același general afirmă că „După războiul balcanic din 1913, auzeam vorbindu-se că armata noastră era suficient pregătită de război. Ea se întorsese victorioasă din Bulgaria. Se uita că nu fusese vorba de război, ci numai de un simplu marș ofensiv. Adevărul – continuă el – era că se făcea mereu apel la tot felul de argumente, unele mai gălăgioase decât altele, numai pentru ca să nu se dea armatei sumele impuse de o bună pregătire.”⁸¹

Pe aceeași coordonată ideatică se înscriu aprecierile lui Lev Troțki din lucrarea „România și războiul balcanic”, pe care a elaborat-o în calitate de corespondent de război în Balcani al revistei „Kievskaja Misl” („Gîndirea Kieveană”). Se spune că el a scris în acest timp peste 70 de articole pe care le-a trimis de pe front numitei reviste. Cu privire la campania Armatei române din 1913, scria: „Din unghiul de vedere al condițiilor de război, traversarea în timp de șapte ore a Dunării, ca și deplasarea în continuare pe teritoriul «inamicului» ar putea fi demne de toată lauda. Dar nu au existat condiții de război, deci nu a existat război. Pe malul drept al Dunării – continuă Lev Troțki – nu a fost artilerie bulgărească, nimeni nu a obstrucționat trecerea, iar detașamentele de cavalerie din avanposturi n-au întâmpinat nici o rezistență. Trupele românești s-au deplasat pe teritoriul bulgăresc la fel cum s-ar fi deplasat pe propriul teritoriu”⁸².

Generalul Ion Anastasiu, participant la război, în calitate de comandant al Regimentului 22 infanterie de la Târgoviște, afirmă: „O seamă de prieteni și mai ales dușmanii noștri, au numit campania din 1913, din Bulgaria, preumblare militară, cu vădită intențiune a micșora meritele armatei noastre, pe atunci în mare vază. Că în această calificare a actului există și o parte de adevăr, nu încapе îndoială; însă aceasta, nu poate întru nimic să micșoreze buna reputație de care, cu drept cuvânt, se bucura pe atunci armata noastră; adevăr, care nu poate cu nimic reduce calitatea ei, când știut este, că victoriile se produc uneori și fără bubuitul tunului, dacă armata poate sosi la timp și acolo, unde numai apărând, silește pe dușman, să depună armele.”⁸³. Unul din analiștii războaielor balcanice, Corvin M. Petrescu scria că „Deși de foarte scurtă durată și lipsită de vărsare de sânge, nu mai puțin campania noastră din 1913 este, pentru noi înșine de o importanță netăgăduită. Dacă ar trebui să condensez acum într-o singură gândire învățămîntul tras, din punctul de vedere al pregătirii de război din ultima experiență, aş zice că înainte de a merge mai departe cu dezvoltarea puterii noastre militare, să consolidăm ceea ce avem astăzi.”⁸⁴.

⁸⁰ General Vasile Rudeanu, *Memorii din timp de pace și război*, Editura Militară, București, 1989, p. 100.

⁸¹ *Ibidem*, p. 110.

⁸² Lev Troțki, *România și războiul balcanic*, Editura Polirom, Iași, 1998, p. 71.

⁸³ General I. Anastasiu, *Avântul Țării, campania din 1913 în Bulgaria*, Institut de Arte Grafice, Editură și Librărie „Cartea Românească”, Cluj, 1925, p. 8.

⁸⁴ Corvin M. Petrescu, *Istoricul campaniei militare din anul 1913*, București, 1914, p. 133.

În raportul din 23 august 1913, semnat de generalul Alexandru Averescu, se aprecia că „Mari neajunsuri au ieșit la iveală în mobilizarea tuturor serviciilor auxiliare, în special a coloanelor de muniții și parcuri de artilerie, a coloanelor de subzistență și a diferitelor formațiuni sanitare, din cauză de excesivă centralizare”⁸⁵. În calitate de participant la război, prof.dr. Dimitrie Gerota scrie că „În campania aceasta, s-a știut că nepregătirea completă a rezervei, marșurile forțate depărtarea trupei de coloana de subzistență, îmbrăcămintea și medicamentele insuficiente, vor aduce după sine pierderi de oameni prin oboseală, foame și epidemii, dar aceste pierderi au fost mult mai mici decât acelea pe care le-am fi avut prin lupte”⁸⁶. Cele mai multe vieți omenești au fost secerate de epidemia de holeră, în lupta împotriva căreia „au fost mobilizate cadrele medicale, atribuții deosebite revenind savanților dr. Ion Cantacuzino și dr. Victor Babeș. În unitățile avansate, în unele cazuri, boala a lovit circa 10% din efective, iar în rândurile celor contaminați uneori mortalitatea a ajuns la 25%”⁸⁷. Se consideră că pe teritoriul Bulgariei, în rândurile trupelor române, până la 20 august 1913, fuseseră semnați 4.885 de bolnavi de holeră și alte boli, din care au murit 1.087⁸⁸.

Cum era firesc, comandamentul Armatei române a reținut unele învățăminte din campania din Bulgaria din anul 1913. Însă, până la intrarea în acțiune a Armatei noastre în Primul Război Mondial, în august 1916, numai o mică parte din neajunsurile constatate în pregătirea comandamentelor și trupelor, cu deosebire în dotarea Oștirii cu armament și tehnică de luptă, și în asigurarea materială și medicală, au fost înlăturate.

Cel de-al doilea război balcanic s-a încheiat prin Conferința de pace de la București, la care au participat România, Grecia, Muntenegru, Serbia și Bulgaria. Prin tratatul semnat atunci, României i-a revenit partea din sudul Dobrogei (județele Durostor și Caliacra, „Cadrilaterul”) până la linia Turk-Smil-Ekrene⁸⁹. Războaiele balcanice au produs transformări semnificative în plan politico-teritorial în sud-estul Europei. Perioada care a urmat s-a caracterizat prin accelerarea pregătirilor militare ale coalițiilor marilor puteri și ascuțirea la maximum a antagonismelor lor economice, politice și militare; lupta pentru influență tindea să se transforme într-o confruntare armată deschisă⁹⁰. Peste un an, în 1914, cele două coaliții politico-militare europene, *Puterile Centrale* și *Antanta* se vor înfrunța în Primul Război Mondial, cu rezultatele care se cunosc.

⁸⁵ *Istoria Statului Major General român. Documente, 1859-1947*, Editura Militară, București, 1994, p.126.

⁸⁶ Prof. dr. Dimitrie Gerota, *op. cit.*, p. 30.

⁸⁷ Gheorghe Zbucnea, *op. cit.*, p.221.

⁸⁸ *Ibidem*.

⁸⁹ *Istoria României în date*, Editura Enciclopedică Română, București, 1971, p. 295.

⁹⁰ *România în anii primului război mondial*, Vol. I, Editura Militară, București, 1987, p. 131-133.

ASPECTE DIN ACTIVITATEA A DOUĂ GRUPURI ETNICE ROMÂNEȘTI ÎN IUGOSLAVIA INTERBELICĂ

Alexandru A. MAREȘ*

SOME ASPECTS REGARDING TWO ROMANIAN ETHNIC GROUPS IN INTERWAR YUGOSLAVIA (Abstract)

The article focuses on the situation of the so-called Danube Romanians populating the Western Banat and Crain. It presents the tendency of the Serbian/Yugoslav authorities to call the Romanians Wallachians, to change certain toponyms and demographic statistics, as well as the actions of the Romanians for defending their cultural, religious and political rights. In 1926, there was organized the first Romanian National Congress of the Serbian Timoc community, submitting a memorandum to the Romanian government. The Romanian authorities were not able to offer full support lest it might jeopardize the good neighboring relations with Yugoslavia, an important regional ally. The article also presents briefly the changing attitude of the Romanian authorities during World War II and the Communist period.

Keywords: Danube Romanians, Crain Romanians, Serbian change of toponyms, Romanian minorities, cultural and religious rights.

În timpul crizei bosniace (1908) unii oameni politici români precum N. Iorga, P.P. Carp și A.D. Xenopol și-au arătat sprijinul pentru Serbia, fapt ce a stimulat interesul unor cercuri politice belgradene pentru o întărire a relațiilor româno-sârbe. Pe de altă parte, la începutul secolului al XX-lea, între cele două state s-a conturat problema românilor din Valea Timocului, unde trăiau circa 160 000 de români¹.

Noul context internațional marcat de desfășurarea celor două războaie balcanice (1912-1913) a constituit ocazia, pentru reprezentanții etnicilor români din această zonă, de a interveni în repetate rânduri pe lângă guvernul român pentru a primi sprijin.

Un precedent privind obținerea unor drepturi pentru conaționali români, categorie extinsă și asupra etnicilor aromâni, l-a reprezentat *Protocolul de la*

* Profesor dr. Colegiul Național „Ion Creangă”, Școala gimnazială nr. 79, București, vicepreședinte al Filialei Municipiului București a Societății de Științe Istorice din România.

¹ Vezi Catana Bogdan-Marin, *Relații româno-sârbe în perioada 1880-1920*, rezumatul tezei de doctorat Craiova, 2008, p. 5.

Petersburg din 26 aprilie/9 mai 1913 care stabilea ca guvernul bulgar să acorde autonomie școlară și bisericească aromânilor din Macedonia.²

Din punct de vedere diplomatic, Serbia prezenta anumite similitudini cu România, elemente care le-au apropiat în politica externă: au devenit independente în același an (1878) prin *Tratatul de la Berlin*, aveau teritorii însemnate locuite de etnici români și slavi sub stăpânirea aceluiași imperiu și au fost țări aliante în al doilea război balcanic (1913). De aceeași parte a baricadei s-au aflat cele două state și în anii participării lor la Primul Război Mondial. Dispute au apărut în ceea ce privea Banatul, teritoriu cu populație mixtă, unul din obiectivele luptei naționale, atât pentru români, cât și pentru sârbi. *Conferința de pace de la Paris (1919-1920)* a stabilit divizarea Banatului în funcție de configurația etnică a provinciei, ulterior relațiile redevenind cordiale.

După constituirea României Mari, un număr însemnat de români au continuat să trăiască pe teritoriul unor state vecine, așa cum a fost și situația celor din nou creatul regat Sârbo-Croato-Sloven. Majoritatea acestora constituia așa numitul grup al românilor dunăreni, așezați în directă continuitate cu patria-mamă și popula o parte a Banatului occidental și a Crainei sârbești. Un alt grup, mai redus numeric, reprezentându-i pe macedo-români, trăia în Macedonia sârbească, având ca centru Bitola.

Până în anul 1918 întreg Banatul a fost parte componentă a Imperiului Austro-Ungar. Recensământul unguresc din anul 1910 a dat următoarea repartitie a primelor patru naționalități reprezentative³:

Tabelul nr. 1

Populația	Întreg Banatul	Procentul	Numai Banatul occidental	Procentul
români	642 049 locuitori	40,6 %	86 937 locuitori	16,7 %
germani	387 565	24,5 %	165 779	31,8 %
sârbi	284 329	18,0 %	139 750	26,8 %
unguri	242 152	15,3 %	128 405	24,7 %
alte naționalități	26 018	1,6 %	nu deținem date	
Total	1 582 133 locuitori	100 %	520 871 locuitori	100 %

Românii constituiau etnia cea mai numeroasă, reprezentând peste 2/5 din totalul populației Banatului. Densitatea era mai mare în partea orientală a provinciei care, din anul 1918, va deveni parte componentă a statului român. Mai puțin de 90 000 de suflete reprezenta elementul românesc în partea apuseană, mărginită la vest și sud de Tisa și Dunăre.

Au urmat recensămintele iugoslave, din anul 1921, cu date explicite pentru minoritățile naționale, și din anul 1930, când înregistrarea s-a făcut după criteriul religiei cetățenilor.

² Gh. Platon, *Istoria modernă a României*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1985, p. 449.

³ Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond *Ministerul Propagandei Naționale*, partea structurală *Studii și documentare*, dosar nr. 164/1941, f. 5. În continuare se va cita A.N.I.C., fond *M.P.N.*, *Studii ...*

** Calculul cifrelor totale și procentuale ne aparține.

Populația	Întreg Banatul în 1921	Procentul	Evoluția față de 1910	Numai Banatul occidental	Procentul	Evoluția față de 1910
Români	578 980 locuitori	41,2 %	- 63 069	67 897 locuitori	12,7 %	- 19 040
Germani	349 697	24,9 %	- 37 868	126 530	23,7 %	- 39 249
Sârbi	280 710	20,0 %	- 3 619	240 213	45,1 %	+ 100 463
Unguri	196 310	13,9 %	- 45 842	98 471	18,5 %	- 29 934
Total	1 405 697 locuitori	100 %	-150 398	533 111	100 %	+ 12 240

Între 1910 și 1921 populația românească a Banatului întreg a scăzut cu 63 000 de locuitori (cca 10%), numărul germanilor s-a diminuat cu aproape 38 000 (cca 10%), numărul ungarilor a scăzut cu aproape 46 000 (cca 19%), iar al sârbilor cu mai puțin de 4 000 de locuitori (cca 1,5%). Trendul firesc al scăderii de populație se plasează undeva în jurul procentului de 10%, dar prezumăm date pârținitoare pentru unguri în recensământul din 1910 și pentru sârbi în recensământul din 1921. Așa se explică procentele extreme de -19%, respectiv +1,5%, chiar dacă luăm în calcul, în cazul populației sârbe, faptul că începând cu anul 1921 autoritățile de la Belgrad au efectuat în Banat colonizări de „dobrovoltți” (voluntari).

Printre grupurile etnice existente cel românesc era considerat ca având vechimea cea mai mare. Din cele 150 de sate ale Banatului occidental 27 erau curat românești⁵, iar 52 mixte. Cele mai numeroase sate sunt în jurul Vârșetului și Bisericii Albe. Însăși capitala statului vecin se află așezată într-o regiune cu mulți români. Deceniul 1931-1940 a marcat o tendință crescătoare a numărului populației din Banatul vestic.

Cea mai mare concentrare a populației românești ce trăia în Iugoslavia se afla în regiunea Craina, aflată în dreapta Dunării, în porțiunea cea mai strâmtă a văii ei mărginită de râurile Morava și Timoc. Din punct de vedere geografic spațiul etnic dintre Morava și Timoc ocupa o suprafață de 10 000 km², în general zonă muntoasă cu o altitudine de 1000-1200 m, prelungire a Carpaților la sud de Dunăre. Printre cei ce au vizitat efectiv regiunea în scopul documentării și culegerii de date științifice în domeniul etnografic, geografic și lingvistic s-au aflat marele etnograf german Gustav Weigand în 1898, profesorii români G. Vâlsan⁶ și G. Giuglea în 1911, respectiv profesorul Șt. Romansky în anul 1916.

Craina (Krajina) în limba slavă înseamnă „ținut de margine”, respectiv ținutul din marginea nord-estică a slavilor de sud. Românii din Craina, în număr de câteva sute de mii, despart pe sârbi de bulgari. Mărginit de Dunăre, Morava și Timoc, grupul compact românesc se întinde spre sud către Niș și spre est către

⁴ A.N.I.C., fond M.P.N., Studii ..., dosar nr. 164/1941, f. 5.

⁵ Calculul cifrelor totale, procentuale și evoluția numerică îmi aparține.

⁶ Toracul Mare, Toracul Mic, Iancahid, Salcia, Ecica română, Uzdinul, Ianul Mic, Merghita, Sâmainăș, Sân Mihai, Seleușul, Alibunar, Petrovasila, Satul Nou, Nicolințul Mare, Vlaicovățul, Retișorul, Oreșățul, Grebenățul, Straja, Voivodințul, Costerul, Iablanca, Socița, Mesicea, Morcovățul, Ofcea.

⁶ Vezi George Vâlsan, *Românii din Craina Serbiei*, în „Anuarul de Geografie și Antropogeografie”, an II, București, 1911.

Vidin, inclusiv prin sate mixte. Ei se consideră autohtoni pe acele meleaguri, strămoșii făcând cândva parte din Dacia aureliană. Geograful sârb J. Cvijič vorbind despre tipurile de așezări din Craina, menționează că locuitorii de aici trăiesc în sate mici, cu case risipite, constituind așa numitul „stari vlaški tip”, sate de tip vechi românesc și dă ca exemplu cătunul (katun)⁷.

Românii fiind printre cele mai numeroase minorități etnice din Iugoslavia, au atras un anumit tip de atitudine din partea autorităților. Catalogarea unora dintre etnicii români ca „vlahi” avea ca scop crearea unei diviziuni în corpul compact românesc și în final diminuarea numerică din punct de vedere statistic. Tendința de sârbizare s-a exercitat nu numai asupra populației, ci mai ales asupra toponimelor. Pe malul drept al Dunării, în zona Cazane-Portile de Fier se aflau localitățile Degerați, Bârleaga, Bordei și Sârbovlah devenite *Davidovac*, *Milutinovac*, *Djubicevac* și *Srbova*.⁸ Unele denumiri au fost traduse din limba română în limba slavă, ca de exemplu *Isvoru Mic/Mali Izvor*, *Câmpu Bun/Dobropolje*, *Satu Mare/Veliko Selo*, iar altele adaptate la ortografia sârbească, precum *Pârlita/Prlita*, *Gârliana/Grljan*.⁹

Românii din regiunea Crainei trăiau în patru județe: Krajina și Timoc spre est, respectiv Pojarevâț și Morava spre vest. Spre deosebire de Banat, Craina era o regiune foarte omogenă etnic, un număr de 35 de sate fiind locuite exclusiv de români. Tendința de camuflare a românilor în sârbi, vizibilă în special la recensămintele din anii 1890 și 1900 a urmărit diminuarea ponderii minorității românești în totalul populației Serbiei, de la 11,2% în anul 1850 la 5,9% în anul 1900.

Statistica demografică sârbă ne relevă următoarele date pe durata a trei sferturi de veac¹⁰:

Tabelul nr. 3

Anul	Numărul populației românești din Craina	Evoluția procentuală	Procentul din totalul populației Serbiei
1846	97 215 locuitori	100,0 %	?
1850	104 343	107,3 %	11,2 %
1859	122 595	126,1 %	?
1866	127 326	131,0 %	9,5 %
1884	149 727	154,0 %	8,1 %
1890	143 684	147,8 %	6,8 %
1895	159 510	164,0 %	6,9 %
1900	122 492	126,0 %	5,9 %
1921	149 964	154,2 %	?

65% din totalul populației românești de 231 068 locuitori (date oficiale sârbe) ce trăia în regatul Sârbo-Croato-Sloven în 1921 locuia în Craina. Satele declarate în mod oficial pur românești (peste 99% din locuitori) erau: Bordei, Camenița Mică, Cârlova, Cupiziște, Dubociane, Gorniano, Luca, Mălănița, Mosna, Plevna, Podvârșca, Râtcova, Sip, Slatina, Tanda, Topolnița, Toramesta, Văinga, Vârbița Mare, Vârbița

⁷ Jovan Cvijič, *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje*, Belgrad, 1922, vol. I, p. 228, 330.

⁸ Vezi Fl. Florescu, *Românii din Iugoslavia; istoric și evoluție demografică*, în „Timocul”, an VIII, caietul 1, București, 1941.

⁹ A.N.I.C., fond *M.P.N.*, *Studii ...*, dosar nr. 164/1941, f. 13.

¹⁰ *Ibidem*, f. 14-16.

Mică și Velesnița în județul Craina, Criveli, Gradscova, Nicolicevo, Valea cu Anini în județul Timoc, Aliudova, Busur, Isicova, Ranovăț, Siga, Slicovăț, Stâmnîța, Vlaclea și Zabrega în județul Pojarevăț.¹¹

Satele mixte româno-sârbe formau următoarele două grupuri de așezări. Cele cu majoritate românească erau în număr de 80, iar cele cu majoritate sârbească și unde românii reprezentau mai puțin de 50% erau în număr de 23. Pentru cele 4 județe statistica este redată în tabelul de mai jos:

Tabelul nr. 4¹²: Satele românești și mixte româno-sârbe în județele Crainei

Județul	Sate pur românești (peste 99%)	Sate cu majoritate românească (51-99%)	Sate cu minoritate românească (1-50%)	Total pe județ
Craina	21	30	7	58
Timoc	4	20	8	32
Pojarevăț	10	24	4	38
Morava	-	6	4	10
Total	35	80	23	138

După o altă statistică, cea a lui Romansky¹³, numărul satelor cu majoritate românească era și mai mare, astfel încât ar fi existat un total de 204 sate între Morava și Timoc, din care 49 sate în prima categorie, 114 în a doua categorie, respectiv 41 sate în a treia categorie.

De asemenea, etnici români trăiau și în orașele din partea de nord-est a Serbiei, precum: Cladova, Negotin, Pojarevăț, Zăiceri și Craguievaț.

Malul drept (sârbesc) al Dunării în zona Cazane și Porțile de Fier era mai dens populat cu români decât malul românesc. Astfel, în plasa Porțile de Fier (Ključ) și în plasa Milanovățu de Jos (Pereč) nu exista nici măcar un sat pur sârbesc (peste 99%), constatându-se procente de 72,7%, respectiv 86,5% populație românească, comparativ cu 72% în plasa Orșova.

Totuși, datele statistice ale recensămintelor sârbe arată o diminuare a ponderii românești în regiunea Crainei de-a lungul timpului, în ciuda sporului natural înregistrat. De la două județe cu majoritate românească la 1846, s-a ajuns la unul singur (Craina) în 1921, în timp ce în celălalt județ, Timoc, ponderea a coborât la un sfert din numărul populației. În județul Pojarevăț reprezentativitatea s-a diminuat de la peste 1/3 la 1/5.

Tabelul nr. 5¹⁴: Procentele populației românești în județele regiunii Craina

Anul	Craina	Timoc	Pojarevăț	Morava	Total populație românească
1846	68,8 %	51,0 %	36,6 %	17,1 %	97 215
1859	67,7 %	51,6 %	38,8 %	16,1 %	122 595
1884	63,3 %	51,2 %	32,3 %	15,6 %	149 727
1890	59,2 %	42,9 %	26,1 %	5,4 %	143 584
1895	59,2 %	48,1 %	28,1 %	5,4 %	159 510
1921	59,0 %	25,3 %	20,2 %	2,9 %	149 964

¹¹ A.N.I.C., fond M.P.N., *Studii ...*, dosar nr. 164/1941, f. 17.

¹² Ibidem, f. 18.

¹³ Ibidem.

¹⁴ A.N.I.C., fond M.P.N., *Studii ...*, dosar nr. 164/1941, f. 19.

Explicațiile diminuării procentului populației românești din zona Crainei pot să țină de alți factori precum: politica statului sârb de colonizare de etnici sârbi în această regiune, un spor natural românesc inferior celui al sârbilor, deplasări voluntare sau impuse de populație românească spre alte zone.

Numărul de aproape 150 000 de români din regiunea Crainei trebuie coroborat și cu alte date. Astfel, G. Vâlsan și G. Giuglea avansează cifra de 260 000 de români în jurul anilor 1910-1911, iar Șt. Romansky considera că în 1916 se putea vorbi de 210 000 de români.¹⁵ Românii din Serbia, conștienți de faptul că politica de sârbizare le diminuea numărul din statistici, se considerau a fi mult mai mulți. În anul 1926 primul Congres Național Român își asuma reprezentarea a „un milion două sute [de] mii români așezați în Valea Timocului și Homolie”¹⁶, dar cifra apare supradimensionată.

Masa românească din Craina sârbească se continua la răsărit în teritoriul bulgăresc, unde se aflau 34 de sate românești în ținutul Vidinului, între Timoc și cotul Dunării la Calafat. Râul Timoc, frontieră între două state slave, era locuit pe ambele sale maluri de români, vorbind aceeași limbă. Românii din Craina treceau frecvent Dunărea în zona Porțile de Fier, făcând comerț cu frații de neam. Așa se explică păstrarea omogenității etnice și de limbă.

Relațiile politice bune dintre România și Iugoslavia, generate de apartenența la Mica Înțelegere și plasarea acestor țări în rândul statelor doritoare de pace, susținătoare ale sistemului versaillez, constituiau motive temeinice de apropiere necesare într-o Europă ce se îndrepta spre o nouă conflagrație mondială. Ridicarea problemei drepturilor minorității românești de către autoritățile statului român era considerată în anii '20-'30 drept inoportună și mai degrabă contraproductivă pentru interesele politice regionale în zona Balcanilor. Atâta timp cât nu exista un diferend teritorial, *de jure* nu exista un litigiu, deosebirea fiind legată doar de gradul de concretețe pe care fiecare din cele două state înțelegea să le acorde minoritarilor săi.

Făcând o paralelă între minoritatea sârbească din România și minoritatea românească din statul vecin, în privința școlii și a bisericii, Silviu Dragomir constata lipsa de solitudine a autorităților sârbești, ba chiar tendința de a paraliza orice încercare de dezvoltare a acestor două instituții.¹⁷

În România, biserica sârbească era ajutată de stat, dându-i-se drepturi egale cu biserica națională românească, în schimb școlile sârbești erau trecute la învățământul particular spre a nu fi stânjenite în organizarea lor. În Iugoslavia situația era inversă: biserica românească nu primea sprijin din partea statului, fiind necesară susținerea ei de către gospodarii români, pe când școala românească era trecută sub patronajul statului, pentru ca acesta să aibă drept de imixtiune în instituția ce era menită să susțină conștiința de neam.

¹⁵ Ibidem, f. 20.

¹⁶ Ibidem, f. 55.

¹⁷ Vezi Silviu Dragomir, *Minoritatea românească și Banatul iugoslav*, în ziarul „Universul” din 24 noiembrie 1931.

În anul 1919, după retragerea autorităților maghiare, în Banatul occidental (sârbesc) exista un număr de 105 învățători români, iar în Banatul oriental (românesc) își exercitau profesia 53 de învățători sârbi. După 12 ani, în 1931 nu mai rămăseseră decât 4 învățători români în funcție în regiunea din statul iugoslav, în timp ce numărul colegilor de breaslă de etnie sârbă din partea românească a Banatului a crescut la 64¹⁸. Cifrele sunt relevante pentru a sublinia intensitatea cu care se exercita politica de asimilare a populației de etnie română în națiunea sârbă.

Un observator contemporan privea situația din statul vecin cu scepticism, dar într-o justă corelație cu politica externă de atunci a statului vecin: „În Serbia, românii timoceni fără semn a se trezi la o conștiință națională și pe cale de a-i pierde complet. Legăturile de politică externă pe care le avem cu Serbia ne fac să privim sârbizarea timocenilor fără posibilitatea de a încerca o trezire a lor. E știut însă că sârbii nu au aceeași purtare în Banat.”¹⁹

În aceste condiții, care era nivelul de conștientizare a drepturilor ce ar fi trebuit exercitate de etnicii români? Nu credem că se poate accepta *ad litteram* părerea, de altfel dureroasă, a lui Emil Petrovici conform căreia „Românii aceștia n-au nici cea mai rudimentară conștiință națională. Au – e adevărat – o conștiință etnică: știu că sunt români și nu sârbi.”²⁰ Există documente care contestă presupusul nivel incipient al conștiinței de sine și ne relevă un început de organizare cu idei clar conturate și scop bine determinat.

La 20 mai 1926 reprezentanții românilor din Valea Timocului întruniți în pădurea Letiște, aflată între comunele Melnița, Vitovnița și Osanița au luat în discuție formele de acțiune pentru eliberarea, din ceea ce ei numeau „robia sârbilor pe care o suportăm cu umilință de secole”. Badea Muntean și Milan Gruici, în calitate de președinte, respectiv secretar al primului Congres Național Român, au semnat un memoriu al comunității din Timocul sârbesc adresat guvernului român. Dincolo de exagerarea numărului etnicilor români, memoriu prezenta pe larg obiectivele urmărite, solicitând sprijinul autorităților din România. Se făcea apel la dreptul istoric arătându-se faptul că „suntem așezați în aceste ținuturi cu mult înainte de a veni sârbii” și „cu insistență cerem să ni se aprobe să avem școli și biserici, în dulcea noastră limbă românească, și cu timpul, să aruncăm puntea peste mândra Dunăre, unindu-ne cu patria mamă, România Mare ...”²¹

În privința educației în limba proprie românii denunțau următoarea situație: „În școlile sârbești copiii noștri întotdeauna li s-a spus și li se spune și azi: A fi vlah e o rușine și înjositor. Că un scris propriu românesc nu este, ci numai se vorbește o limbă stricată, amestecată cu cuvinte din diferite limbi și că un stat civilizată român nu există, că în România trăiește un popor sălbatic, ... și în fine li se spune că ei trebuie să fie buni sârbi, cum au fost toți străbunii lor.”²² Această situație dincolo

¹⁸ A.N.I.C., fond M.P.N., Studii ..., dosar nr. 164/1941, f. 8.

¹⁹ A.N.I.C., fond M.P.N., Studii ..., dosar nr. 77/1934-1935, f. 14.

²⁰ Emil Petrovici, *Românii dintre Timoc și Morava*, în „Transilvania”, an 72, nr. 3, Sibiu, 1941, p. 181.

²¹ A.N.I.C. fond M.P.N., Studii ..., dosar nr. 77/1934-1935, f. 55.

²² Ibidem.

de „faimosul sistem de acaparare națională al sârbilor” se datora „în mare parte [din] vina mamei noastre, care aproape niciodată nu s-a interesat de fiii ei rămași din vremurile de bejenie printre străini.”²³ Încrezători în faptul că „guvernul roman ne va da un mic ajutor de care nu ne îndoim”, semnatarii își exprimau speranța că „nu numai sârbii vor fi nevoiți să ne recunoască drepturile noastre naționale, ci lumea întreagă ... va cere [e]liberarea noastră și alipirea la patria mamă, România Mare.”²⁴

Într-o primă etapă urma să se constituie un singur partid politic român cu scopul de a putea trimite un număr semnificativ de deputați proprii în parlamentul sârb. Cât mai mulți copii ai etnicilor români din Iugoslavia urmau să fie trimiși în școlile din România și după terminarea studiilor trebuiau să se întoarcă în comunitate „pregătiți și cu sentimentul național roman[esc] bine deșteptat”, devenind lideri de opinie și „conducătorii de mâine”.

În paralel cu aceste măsuri, comunitatea românească avea în vedere să desfășoare propagandă împotriva clerului și corpului didactic sârb cu scopul de a determina autoritățile să le recunoască drepturile naționale. Nu în ultimul rând, pentru asimilarea cât mai rapidă a valorilor culturale românești urma să se producă îndepărtarea de valorile culturii sârbe prin înstrăinarea de tot ce aparținea acestei culturi.

Conștienți de faptul că guvernul român nu va putea oferi un sprijin direct pentru a nu-și periclita relațiile de bună vecinătate cu statul iugoslav, autorii memoriului solicitau sprijin secret prin intermediul lui Ștefan Dulcănescu, agent de legătură, originar din comuna Melnița, refugiat cu domiciliul în București. În cazul în care guvernul român le-ar fi respins demersul, se avansa ideea înființării unor organizații proprii, după modelul societății bulgărești iredentiste „Dobrogea” și „pentru a ne dezrobi ne vom face separatiști.”²⁵

Problema unirii teritoriilor cu majoritate etnică românească din Iugoslavia cu statul român pe cale diplomatică presupunea acordul aliatului României, acord pe care nu se putea sconta. Ridicarea în mod deschis a unei asemenea revendicări ar fi deschis un litigiu suplimentar în condițiile existenței unor relații încordate cu U.R.S.S., Ungaria și Bulgaria. Această chestiune nu se putea rezolva în condițiile sistemului de tratate fixat de Conferința de pace de la Paris (1919-1920), întrucât soluția impunea modificarea granițelor care erau considerate intangibile pe baza principiului statu-quo-ului. În acest context trebuie judecat „dezinteresul” statului român, ca un preț asumat de România pentru buna funcționare a alianțelor regionale defensive. Situația de ansamblu era bine înțeleasă și de liderii comunității românești, dispuși în 1926 să aștepte „o eventuală schimbare de relații între România și Serbia, care se poate întâmpla odată.”²⁶

Până în anul 1935 românii din Banatul sârbesc aveau ca instituție de cultură numai biserica, dependentă de cele două eparhii ortodoxe ale Aradului și

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem, f. 56.

²⁶ Ibidem.

Caransebeșului, precum și cea a Lugojului de care erau legați credincioșii greco-uniți. În școală se predă numai în limba sârbă indiferent de naționalitatea elevilor. După ani de tratative diplomatice, în 1935 s-a semnat și s-a trecut la aplicarea convenției școlare româno-iugoslave care reglementa procesul educativ în circumscripțiile școlare cuprinzând minorități reciproce ale ambelor state. Astfel, pentru școlile sârbești din Banatul românesc se aduceau învățători sârbi din Iugoslavia, iar pentru școlile românești din Banatul sârbesc erau aduși învățători din România.

Unul din liderii comunității românești din Banatul sârbesc era Alexandru Butoarcă. În anul 1934 ajunsese deputat în Skupștina și director al ziarului *Nădejdea*, înființat și finanțat de publicistul Nicolae Roman, originar din Rățișor. A. Butoarcă primea subvenții de la București pentru susținerea ziarului, dar se afla în divergență de păreri cu reprezentantul României la Belgrad, consilierul tehnic pentru reglementarea raporturilor culturale în Banatul sârbesc, Petre Ionescu, el însuși bănățean născut lângă Caransebeș. Eficiența activității sale a lăsat mult de dorit, aceasta fiind considerată infructuoasă. În afara unor promisiuni fără acoperire făcute românilor, el nu a ținut nici un discurs în Parlament și nu a atras suficient pe români la administrarea provinciei.

Declanșarea celui de-al Doilea Război Mondial a adus modificarea raporturilor de forțe pe continent și schimbarea unor alianțe, inclusiv pentru România. Dezmembrarea Cehoslovaciei, orientarea politicii externe românești spre țările Axei și înfrângerea Iugoslaviei în urma agresiunii armatei germane în 1941, au conturat un cadru nou pentru țările fostei Micii Înțelegeri. Sub constrângerile țărilor vecine revizioniste, România Mare a încetat să mai existe, iar pentru restul teritoriului din statul național au funcționat garanțiile germane de securitate. Regimul antonescian, asemenea altor regimuri politice din timpul războiului, se caracteriza printr-un naționalism accentuat, menit a favoriza readucerea în granițele firești măcar a unora din teritoriile pierdute. Mai mult, se efectuau tatonări asupra oportunității integrării teritoriilor cu minoritate românească din Iugoslavia.

Într-o notă a Serviciului Special de Informații din 29 octombrie 1941, intitulată „Situația românilor din Banatul sârbesc” se arăta că imediat după încheierea războiului germano-sârb, minoritățile din statul iugoslav au început să se organizeze în grupuri etnice cu viață culturală și etnică proprie. Minoritățile maghiară și germană s-au manifestat în mod solidar și disciplinat în fața problemelor noi ce li se puneau. Românii s-au constituit în mai multe grupuri, fiecare cu conducere proprie și cu pretenția de a se impune la conducerea grupului etnic român din Banatul sârbesc.

O carență importantă o constituia lipsa de coeziune a conducerii minorității românești. Astfel, gruparea dirijată de Alexandru Butoarcă, avocat din Vârșeț și gruparea lui Silviu Miclea din Becicherecul Mare au întrebuințat fel de fel de mijloace, insulte și acuzații reciproce meschine, inclusiv cele de „a pune mâna pe fondurile de propagandă și a le folosi în interes personal.”²⁷ Consecințele dezorganizării

* Parlamentul iugoslav

²⁷ A.N.I.C., fond M.P.N., *Studii ...*, dosar nr. 175/1941-1945, f. 2.

se răsfângeau asupra vieții comunității în ansamblul ei: liceul românesc și internatul acestuia din Banatul sârbesc și-au început activitatea cu întârziere, cu un corp profesoral incomplet și material didactic insuficient, numirea funcționarilor a fost greoaie, existând liste multiple, pătura țărănească era dezorientată, iar multe din revendicările românești au fost lăsate în suspensie.

În condițiile ocupației militare naziste, comandamentul suprem german din Belgrad decidea și asupra unor probleme ce aveau legătură cu viața naționalităților conlocuitoare din Iugoslavia. După încetarea luptelor și întoarcerea liderilor români din refugiu, comandamentul german a aprobat funcționarea asociației culturale *ASTRA*, cu ramificații în toate satele românești, asociație ce își propunea să revigoreze viața comunității. Situația era departe de a fi una mulțumitoare. Ziarul *Nădejdea* și-a întrerupt timp de peste o lună apariția în lipsa hârtiei, iar din cauza dezinteresului manifestat, materialele de propagandă în loc să fie difuzate cât mai rapid, au zăcut vreme de un an într-un balcon al casei protopopiale din Vârșeț. Trebuie totuși amintită manifestația din 9 decembrie 1942 când un număr de 7 000 de români au mărșăluit spre biserica din centrul orașului Vârșeț, însoțiți de fanfară și flancați din 30 în 30 de metri de agenții de poliție.²⁸

Dacă sub aspect politic activitatea etnicilor români din Banatul sârbesc era ca și inexistentă, se poate însă vorbi de un început al renașterii național-culturale. Animatorii acesteia erau, în general, învățătorii trimiși de statul român prin intermediul Ministerului Propagandei Naționale cu sarcina de a înființa în cât mai multe localități coruri și fanfare, echipe de dansuri populare și echipe sportive care să organizeze manifestații cu ocazia diverselor sărbători, în special cele cu specific național.

Românii timoceni traversau și ei o perioadă grea în anii războiului, dificultățile economice accentuându-se. Lipsa unor alimente și incidența unor boli ca T.B.C. făceau greutățile și mai apăsătoare. Insuficiența petrolului lampant pentru iluminat era suplinită prin arderea seului și a unturii. Soluția pentru aprovizionarea cu petrol era în comerțul transdunărean efectuat cu negustorii mehedințeni.

Guvernul român nu a rămas impasibil față de greutățile conaționalilor săi. În cazul românilor din Macedonia grecească, mai puțin numeroși ca timocenii, guvernul a donat zeci de vagoane cu cereale, iar pentru cei din Iugoslavia a alocat un ajutor în petrol în valoare de 175 milioane de lei: 25 de milioane pentru românii din Banatul de vest și 150 de milioane pentru cei din Timoc. Deși repartitia ar putea părea inegală, s-a ținut cont de faptul că românii din prima regiune „sunt de 7 ori mai puțin la număr ca cei din Timoc și care sunt în procent de 18% față de 70%”.²⁹

Prin portul Gruia din județul Mehedinți urmau să fie livrate românilor din Timoc 10 cisterne de petrol lampant. Era o cale rapidă și sigură de aprovizionare ce nu necesita formalități numeroase și care avea ca avantaj posibilitatea difuzării

²⁸ Ibidem, f. 9.

²⁹ Procent al românilor în regiunea respectivă față de totalul populației sârbe.

²⁹ A.N.I.C., fond *M.P.N.*, *Studii ...*, dosar nr. 175/1941-1945.

în cantitate apreciabilă de materiale culturale destinate celor „mai ascunse cătune timocene.” Totodată, se miza pe faptul că acei etnici români văzând satele mehedintene „s-ar produce o coeziune spirituală și materială între Timoc și patrie.”³⁰

Pentru a da o formă coerentă sprijinirii minorității românești, Ministerul Propagandei Naționale a elaborat un „Proiect pentru organizarea de acțiuni de propagandă în Timoc și Banatul iugoslav.”³¹ El prevedea inserarea metodică de articole în presa din Capitală redactate prin *Direcția Presei și Direcția de Studii*, trimiterea de materiale privind „această masă etnică românească” către serviciile de presă de peste hotare spre a fi publicate în presa străină, precum și difuzarea de ziare românești în cele două regiuni, fie sub forma unor abonamente gratuite, fie trecute clandestin. De asemenea ziarul *Dacia* din Timișoara subvenționat de Ministerul Propagandei Naționale urma să publice frecvent articole din problematica și realitățile ce interesau pe „frații noștri timoceni”. Acest ziar trebuia să-și organizeze mai mulți corespondenți dincolo de graniță, „mărturisiți sau acoperiți”, spre a putea publica materiale utile tuturor românilor, iar săptămânal un supliment special urma să fie difuzat în acele zone. Constantin Miu Lerca, un desăvârșit cunoscător al problemelor timocene, devenea redactor special al *Daciei*.

La radio se avea în vedere difuzarea unei serii de conferințe, a unor corespondențe, știri și comentarii, dar și înființarea unei rubrici permanente intitulată „Românii din afara frontierelor”. La Timișoara urma să se înființeze un *Institut de cultură și editură timoceană* condus de un comitet de intelectuali în frunte cu generalul Ioan Dragalina, cu misiunea de a asigura prin intermediul imprimeriei *Temeschwarer Zeitung* tipăriturile destinate „fraților noștri de dincolo”.³²

Pe plan cultural trebuiau înființate, acolo unde încă nu existau, cămine culturale având coruri și fanfare specifice tradiției, cămine denumite sugestiv „case populare de cetire”. Conducerea lor se făcea fie dintr-un oraș din acele ținuturi, fie de la Timișoara unde urma să se deschidă o filială specială a „Fundației Regele Mihai I” sau a „ASTREI”. Proiectul mai avea în vedere organizarea unei „caravane culturale” cu dublu rol: de a furniza asistență culturală (informații utile, cărți, reviste, proiecție de film) și de a recruta cadre pentru viitorul mișcării culturale, fundament al legăturilor cu România.

După începerea Războiului antisovietic existau puncte de vedere, cel puțin din cadrul Ministerului Propagandei Naționale, care avansau ideea revendicării teritoriale a jumătății apusene a Banatului și a Crainei întregi, pe baza realităților etnice și pe considerente de ordin economic. Exponenții acestui curent de opinie, printre care și Nicolae M. Popp, influențați de doctrina fascistă a lui Mussolini privind realizarea maximului unității etnice și spirituale, sprijineau ideea deplasării granițelor „cu atât mai mult în cazul de față, când populația românească e în directă continuitate teritorială cu populația românească din țara liberă.”³³ Se avea în vedere

³⁰ Ibidem, f. 19.

³¹ Ibidem, f. 12.

³² Ibidem, f. 13-14.

³³ A.N.I.C., fond *M.P.N., Studii ...*, dosar nr 164/1941, f. 22.

și un schimb de populație, astfel încât „cu românii din Macedonia sârbească și cei risipiți în fosta Iugoslavie, circa 80 000, s-ar putea înlocui sârbii care apar sporadic între Timoc și Morava.”³⁴ Această abordare a problemei a devenit o politică de stat, iar derularea ulterioară a evenimentelor militare a impus abandonarea oricărui demers anexionist.

După al Doilea Război Mondial, în condițiile instaurării regimului comunist, atât în Iugoslavia, cât și în România, situația minorităților etnice urma să fie tratată pe bază de reciprocitate, în spiritul „internaționalismului proletar”³⁵.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Este însă de remarcat că în articol sunt folosiți numai autori din prima jumătate a secolului trecut și numai documente din arhiva Ministerului Propagandei Naționale din anii celui de al doilea război mondial, fără a le supune unei analize critice autorul lăsându-se uneori atras de retorica naționalistă a acelor timpuri (n.red.)

III. DIDACTICĂ, METODICĂ ȘI MANAGEMENT EDUCAȚIONAL

IMPORTANȚA MIJLOACELOR DE ÎNVĂȚĂMÂNT ÎN PROCESUL DE PREDARE-ÎNVĂȚARE-EVALUARE A ISTORIEI

Constanțiu DINULESCU*

THE IMPORTANCE OF THE DIDACTIC MEANS IN THE PROCESS OF TEACHING-LEARNING-ASSESSING HISTORY (Abstract)

Modern audio-visual means represent a key feature in teaching historic notions, as substitutes of reality, which allow a better perception of the past, because they contain data, phenoms and information, which can be revealed in their natural state.

At the same time, the didactic means trigger students` interest for knowledge and polarize their attention to what is important or essential, stimulating their capacity, understanding and investigation and communicating a great amount of information with efficiency.

Key-words: didactic movies, visual means, audio means, computer, History laboratory, school`s musem, library.

1. Considerații privind utilitatea mijloacelor didactice în procesul de predare – învățare - evaluare a istoriei

Noțiunea de mijloace audio-vizuale a apărut în Statele Unite ale Americii la începutul anilor `30, ca o reacție la dezvoltarea și perfecționarea tehnicilor electronice de înregistrare și redare a informațiilor de natură audio-vizuală. Această noțiune s-a format de la substantivul „mijloace” (în lb. engleză, *mijloc de comunicare* sau *media*), căruia i s-a adăugat adjectivul „audio-vizual”, care desemnează un complex nou de instruire și educare¹.

* Conf.univ.dr., Departamentul de Istorie și Relații Internaționale, Universitatea din Craiova, Președintele Filialei Dolj a Societății de Științe Istorice din România.

¹ Teodor Mucica, Minodora Perovici, Ioan Cerghit, *Mijloace audio-vizuale în studiul istoriei*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1979, p. 13.

În privința definirii *conceptului de mijloace de învățământ* există mai multe puncte de vedere. Astfel, o serie de pedagogi britanici atribuie conceptului un conținut foarte larg, în sensul că includ alături de tehnicile moderne și materialele folosite în învățământul tradițional. În același timp, mai mulți pedagogi francezi consideră mijloacele audio-vizuale drept „un ansamblu de procedee electrice și electronice de reproducere și de difuzare a imaginilor și sunetelor utilizate pentru o recepție colectivă sau individuală organizată”². În viziunea unui alt pedagog francez, Henri Pieron, sub denumirea de mijloace audio-vizuale „sunt reunite toate procedeele de educație și de informație bazate pe descoperirile moderne de reproducere a imaginilor și sunetelor”³.

Un alt punct de vedere este exprimat de coordonatorii *Dicționarului enciclopedic de pedagogie modernă*⁴, editat în Franța, care precizează, că mijloacele audio-vizuale reprezintă „ansamblul instrumentelor sau aparatelor destinate să faciliteze comunicarea mesajului, fie la emiterea lui, fie la receptarea acestuia”.

Conform *Dicționarului de pedagogie contemporană*⁵, întâlnim următoarea explicație a mijloacelor audio-vizuale: „reprezintă denumirea generică, convențională dată materialului intuitiv și instalațiilor sau aparatelor mecanice, electrice, electromagnetice, cu ajutorul cărora se obțin sunete și imagini folosite în procesul didactic”.

După cum se poate observa, există diverse definiții ale noțiunii de mijloace didactice sau audio-vizuale, însă, de reținut, ar fi faptul că acestea sunt materiale sau instrumente, care stochează și redau informații cu caracter general sau de specialitate, într-o lecție. În acest scop, sunt utilizate aparate și instrumente corespunzătoare unor procedee optice, mecanice și electronice.

În definirea conceptului de mijloace didactice, trebuie să se țină seama de anumite repere, cum ar fi acela privitor la informația stocată pe un dispozitiv (peliculă, bandă magnetică, CD, DVD etc.), care nu poate fi transmisă decât folosind o aparatură corespunzătoare. Un alt aspect caracteristic acestor mijloace ar fi acela că echipamentele audio-vizuale, precum și cele tehnice, alcătuiesc un tot unitar, cu funcționalitate precisă în cadrul procesului instructiv-educativ⁶. Fără aceste echipamente, mijloacele devin inutile și fără o funcționalitate reală.

Analizând elementele menționate anterior, putem defini mijloacele didactice ca fiind ansamblul tuturor materialelor purtătoare de informații și al echipamentelor aferente, prin intermediul cărora se asigură transmiterea unor cunoștințe, deprinderi, abilități și care asigură perceperea sunetelor și a imaginilor, individual sau în colectiv, pe cale auditivă, vizuală sau pe ambele căi concomitent, transferându-se astfel, materiale informaționale de la emițător (cadrul didactic) la receptor (elevii).

² Henri Dieuzeide, *Les techniques audio-visuelles*, Paris, Presses Universitaires de France, 1963, p. 4.

³ Henri Pieron, *Vocabulaire de la psychologie*, Paris, 1968, p. 40.

⁴ *** , *Dictionnaire encyclopedique de pedagogie moderne*, Paris, p. 36.

⁵ *** , *Dicționar de pedagogie contemporană*, București, Editura Enciclopedică, 1969, p. 174.

⁶ Teodor Mucica, Minodora Perovici, Ioan Cerghit, *op. cit.*, p. 14.

Aplicarea la clasă a unor strategii didactice moderne nu se mai poate realiza, la ora actuală, fără utilizarea mijloacelor audio-vizuale. Locul și rolul mijloacelor de acest tip în cadrul unei activități didactice se justifică, numai dacă acestea aduc ceva nou și original față de alte mijloace folosite în învățământul tradițional, având rolul de a soluționa diversele probleme ale procesului educativ, cum ar fi: înlesnirea și grăbirea procesului de conceptualizare sau de elaborare a noțiunilor științifice, declanșarea anumitor stări și trăiri emoționale etc. Devine evident faptul că, atunci când profesorul poate obține aceleași rezultate cu creta și tabla sau cu alte mijloace educaționale, utilizarea mijloacelor audio-vizuale nu se mai justifică⁷. Cu toate acestea, ar fi de menționat câteva caracteristici ale mijloacelor audio-vizuale, pentru a ne putea familiariza cu aspectele ce țin de creșterea eficienței actului educațional, prin aplicarea unor strategii didactice moderne.

O primă caracteristică ar fi aceea că, mijloacele audio-vizuale contribuie la realizarea, pe un plan superior, a *principiului intuiției*. Aceste mijloace se constituie într-un punct de plecare în asigurarea bazei perceptive, în cunoașterea obiectelor, fenomenelor și a evenimentelor istorice. Prin intermediul acestor mijloace sunt supuse observației, diferite procese și fenomene istorice, așezări omenești din vremuri antice, arme și scene de luptă, unelte, costume de epocă, podoabe, monumente istorice, opere de artă, legate de anumite evenimente istorice, domnitori, conducători și personalități marcante ale istoriei naționale și universale. În același timp, mijloacele audio-vizuale aduc în cabinetul de istorie, obiecte și fenomene depărtate în spațiu și timp, care nu se întâlnesc în mod obișnuit. Anumite mijloace, cum sunt filmul didactic, emisiunile de radio și televiziune, reușesc să exploreze spațiul, anulând eventualele distanțe. Prin intermediul acestora, elevii aflați în cabinet, parcurg spații enorme pentru a se familiariza, spre exemplu, cu viața unui popor și a obiceiurilor sale, într-un anumit moment istoric.

O altă caracteristică, pe care o evocă utilizarea mijloacelor audio-vizuale este cea a *explorării temporale*, adică a reconstituirii și a prezentării evenimentelor și fenomenelor care s-au petrecut cu foarte mult timp în urmă. Ele reconstituie atmosfera unei epoci, a unor evenimente și fapte remarcabile. De subliniat ar fi și acele trăsături ale filmului didactic, de a reda numite fenomene ireversibile, care s-au desfășurat la un anumit moment în istorie⁸. Prin mișcare, considerată a fi principala însușire a filmului didactic, imaginile reușesc să reproducă, să simuleze sau să creeze iluzia realității.

În opinia pedagogului Ioan Cerghit, „dincolo de *funcția intuitivă* propriuzisă, situată la nivelul actului perceptiv, există și un alt nivel la care se pot utiliza tehnicile audio-vizuale, cel al *abstractizării*, al *constituirii conceptelor*, al *înțelegerii esenței lucrurilor și fenomenelor*”⁹.

⁷ *Ibidem*, pp. 14-16; Neculai Dumitru, *Puncte de vedere privind elaborarea și utilizarea schemei lecției la tablă în procesul predării-învățării-evaluării la istorie*, în „Studii și Articole de Istorie”, LXXIX, 2012, pp. 118-134.

⁸ Teodor Mucica, Minodora Perovici, Ioan Cerghit, *op. cit.*, p. 17.

⁹ Ioan Cerghit, *Tehnici moderne de instruire (curs teoretic și practic)*, Centrul de multiplicare al Universității din București, 1974, p. 37.

2. Clasificarea mijloacelor de învățământ

În ultimii ani, datorită dezvoltării științelor educaționale și a rezultatelor obținute de practica pedagogică, datorită dezvoltării tehnologiilor, cu precădere a celei informaționale s-a putut determina evoluția acestor mijloace de învățământ.

Marea diversitate a mijloacelor de învățământ face să existe mai multe criterii de clasificare¹⁰ și anume: după proveniența lor; după natura lor; după funcția pe care o îndeplinesc; în funcție de analizatorul solicitat în recepționarea mesajului didactico-educativ.

În cadrul unui învățământ de tip modern, pentru clasificarea mijloacelor de învățământ vom adopta criteriul prezenței sau absenței mesajului didactic, distingându-se astfel, două categorii:

a) mijloace de învățământ care includ mesaj sau informație didactică

În acest caz, mesajul didactic este compus atât din informații, cât și din acțiuni obiectuale. Mijloacele didactice din această categorie redau sau reproduc anumite trăsături, caracteristici, însușiri ale obiectelor și fenomenelor reale. După conținutul mesajului didactic, din această categorie fac parte:

- mijloacele didactice sub formă de modele materiale didactice, care reduc în formă naturală obiectele și fenomenele realității, cum este cazul colecțiilor de documente;
- mijloacele didactice sub formă de materiale grafice și figurative: planșe, imagini, tablouri, tabele etc.
- mijloace tehnice audio-vizuale, în componența cărora regăsim totalitatea instrumentelor electrice și electromecanice, de reproducere și de difuzare a imaginilor și sunetelor, folosite în școală, pentru o receptare colectivă sau individuală organizată.

Avantajul mijloacelor tehnice de instruire constă în „vizualizarea”, materializarea și studierea unor conținuturi complexe, abstracte, greu sesizabile, greu accesibile percepției directe.

b) mijloace de învățământ care facilitează transmiterea mesajelor sau a informațiilor didactice

Din această categorie fac parte mijloacele care sunt folosite pentru transmiterea unei game largi de mesaje: dispozitive automate, tabla magnetică etc. Aceste mijloace înlesnesc transmiterea mesajelor didactice, în cadrul activităților realizate¹¹.

O altă clasificare poate fi și următoarea¹²:

1. Pentru comunicarea informației istorice:

- a) *pe cale vizuală:* diapozitive, diafilme, folii transparente, documente istorice, tablouri, fotografii și ilustrații, hărți și atlase, documente de istorie locală,

¹⁰ Un criteriu obiectiv, de clasificare a mijloacelor didactice este cel propus de Mariana Marinescu, în lucrarea sa intitulată *Tendențe și orientări în didactica modernă*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 2007, p. 55.

¹¹ *Ibidem*, pp. 55-56.

¹² Constanțiu Dinulescu, *Didactica istoriei*, Craiova, Editura Universitaria, 2009, pp. 124-126.

manualul de istorie, beletristică inspirată din faptele istorice, schema lecției la tablă;

- b) *pe cale auditivă*: banda magnetică, discul, CD-ul sau DVD-ul și emisiunea radiofonică;
- c) *pe cale audio-vizuală*: filme didactice, montaje audio-vizuale, emisiunea de televiziune etc.

2. *Pentru obținerea informației istorice*:

- a) *obiecte arheologice*: unelte de muncă, obiecte casnice, arme, podoabe, monede etc.
- b) *modele*: machete și mulaje;

3. *Pentru verificarea și consolidarea informației*: setul cu texte programate, hărți de contur.

4. *Pentru raționalizarea timpului în lecție*: ștampile și șabloane.

5. *Pentru transmiterea și recepționarea informației*: diaproiectoare, epiproiectoare, casetofoane, televizoare, magnetofone, calculatoare, magnetoscoape și video-casetofoane.

3. Funcțiile pedagogice ale mijloacelor didactice utilizate în predarea-învățarea istoriei

Pentru a putea utiliza cu maximă eficiență mijloacele didactice în cadrul unei strategii elaborate, se cer a fi cunoscute și respectate anumite funcții pedagogice ale acestora.

a) *Funcția de comunicare a informațiilor cu caracter istoric*

Mijloacele de învățământ folosite în predarea-învățarea conținuturilor istorice, transmit informații despre fapte, fenomene istorice, evenimente, evoluții, concepte, noțiuni etc. Cu ajutorul acestora, elevii aprofundează, cu ușurință, cunoștințele istorice și își consolidează sistemul de noțiuni, concepte, judecăți, despre cauzele evenimentelor istorice, evoluția acestora sau consecințele lor. Dintre mijloacele de comunicare a informațiilor istorice, pot fi menționate mijloacele audio-vizuale, care asigură, în proporție de 30-60%, reținerea mesajului vizual, cu o diferențiere cuprinsă între 20% pentru mesajul vizual și 30% pentru mesajele auditive.

Pentru comunicarea informației cu caracter istoric pot fi folosite: diapozitive, diafilme, montaje audio-vizuale, filme didactice, emisiuni TV etc. Prin intermediul mijloacelor de comunicare a informației, elevii obțin date concrete, deoarece cu ajutorul acestora, profesorul prezintă studii de caz sau situații problemă, care pot fi analizate în clasă¹³.

b) *Funcția de substituie* se referă la faptul că mijloacele didactice substituie realitatea istorică, într-o manieră ce le este caracteristică¹⁴. Prin imagini, modele etc., acestea asigură observarea în grup, oferă posibilitatea elevului de a analiza realitatea substituită, de a cerceta spațiul istoric sau cauzele care au generat diverse

¹³ Ștefan Păun, *Didactica istoriei*, București, Editura Corint, 2007, pp. 99-100.

¹⁴ *Ibidem*, p. 100.

evenimente. În acest fel, mijloacele de comunicare de tip audio-vizual cresc interesul pentru reconstituirea unor fapte sau evenimente din trecut. Cele mai utilizate mijloace de acest tip sunt: filmele cu caracter istoric sau diapozitivele cu momente și evenimente istorice.

c) *Funcția stimulativă* evidențiază rolul mijloacelor didactice în provocarea și dezvoltarea suportului motivațional al educabilului pentru problemele studiate. Unele mijloace educaționale folosite corespunzător și corelate adecvat cu metodele didactice sunt capabile să trezească interesul și curiozitatea elevului pentru conținutul informațional ce urmează a fi abordat în cadrul procesului de învățământ¹⁵. Profesorului de istorie îi revine rolul de a prezenta într-un mod atrăgător, captivant, tema avută în dezbateri, în cadrul lecției de istorie. În acest sens, profesorul poate prezenta anumite imagini ale construcțiilor din Grecia antică sau a celor realizate în perioada Renașterii artistice.

d) *Funcția formativă* se valorifică în predarea-învățarea istoriei, prin capacitatea mijloacelor audio-vizuale de a stimula analiza, sinteza sau comparația. Prin prezentarea unei proiecții istorice se activează atenția, curiozitatea, interesul de a cunoaște, formează diferite convingeri despre anumite repere istorice.

e) *Funcția ergonomică* se referă la capacitatea mijloacelor didactice de a transmite un volum mare de informații într-o perioadă scurtă de timp. Diversificarea utilizării mijloacelor în activitatea la clasă, oferă profesorului de istorie cadrul necesar unor activități eficiente, cu valențe educative deosebite¹⁶, raționalizând astfel, eforturile de învățare ale elevilor.

f) *Funcția estetică* constă în faptul că, prin mijloace didactice specifice, se dezvoltă capacitatea elevilor de a înțelege și aprecia estetic realitatea obiectivă¹⁷.

g) *Funcția de evaluare* este evidențiată de posibilitatea utilizării mijloacelor didactice în actul de învățare. Utilizarea mijloacelor didactice în procesul de evaluare constituie un factor de bază pentru diminuarea erorilor de evaluare și, în consecință, pentru eficientizarea procesului instructiv-educativ¹⁸. Astfel, profesorul de istorie poate obține informații referitoare la rezultatele instruirii, a cunoștințelor acumulate de către elevi, precum și a capacităților, abilităților și deprinderilor dobândite de aceștia. Mijloacele audio-vizuale, în special, pot fi cele care să creeze situații problemă, în care elevii sunt angrenați în mod activ, pentru a identifica și compara diversele fenomene istorice.

4. Fundamentele studiului istoriei în școală cu ajutorul mijloacelor didactice

a) Fundamente psiho-pedagogice

Utilizarea sistematică a mijloacelor didactice în cadrul predării-învățării istoriei în școală aduce, în mod clar, o serie de transformări în ansamblul situațiilor

¹⁵ Marian D. Ilie, *Elemente de pedagogie generală, teoria curriculum-ului și teoria instruirii*, Timișoara, Editura Mirton, 2005, p. 168.

¹⁶ Ștefan Păun, *op. cit.*, p.100.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Marian D. Ilie, *op. cit.*, p. 168.

psiho-pedagogice, ce caracterizează studierea realităților istorice. Situațiile în care sunt puși să lucreze elevii, angajează, într-o anumită manieră, procesele cognitive, afective și psiho-motorii ale acestora.

Faptul că mijloacele audio-vizuale aduc în atenția elevilor numeroase informații și imagini originale sau reconstituiri despre documente sau vestigii ale trecutului umanității, creează posibilitatea unei îmbogățiri considerabile în sfera reprezentărilor cu conținut istoric, pe care aceștia și le însușesc în cursul anilor de școală¹⁹. Cu ajutorul cuvântului, reprezentările sunt reactualizate în mintea elevilor, pregătindu-se astfel, terenul perceptiv pentru însușirea unor noi cunoștințe.

Forța evocatoare a reprezentărilor audio-vizuale înlesnește, într-un mod considerabil, înțelegerea sensurilor unor noțiuni istorice fundamentale sau complexe, dezvoltă calitativ și cantitativ capacitatea de relaționare a faptelor istorice, pe care elevii le cunosc, ceea ce ajută, la înțelegerea în amănunt, a cauzalității istorice, precum și a succesiunii evenimentelor istorice.

Contextul în care sunt prezentate reprezentările istorice și intervențiile explicative ale profesorului, vin să sugereze elevilor, anumite operații mintale, cum ar fi: descrierea unor conflicte militare, corelarea datelor cu evenimentele, efectuarea unei ordonări cronologice, compararea și interpretarea unor evenimente istorice. În acest fel, jocul de operații de gândire și de imaginație, efectuate pe terenul reprezentărilor furnizate de mijloacele audio-vizuale exercită o influență pozitivă asupra construcțiilor deductive, asupra proceselor de generalizare, care conduc la elaborarea unor noi noțiuni istorice, la formarea unor judecăți de valoare²⁰.

Un mare plus adus de mijloacele audio-vizuale este acela că ele vin în sprijinul folosirii unor metode concrete, active și educative în predarea istoriei. Acestea contribuie, într-un mod semnificativ, la îmbunătățirea formelor de reprezentare și trăire a faptelor istorice. Dispunând de o mare putere de impresionare, limbajul audio-vizual atribuie un conținut afectiv, incomparabil mai bogat, conceptelor istorice, ceea ce crește interesul pentru studierea, de către elevi, a istoriei.

Evenimentul istoric, prin natura sa, se înscrie întotdeauna, în interiorul unor limite bine stabilite de *spațiu* și *timp*. Anumite aspecte sunt legate de perceperea *timpului istoric*, element abstract pentru elevi, dar și a *spațiului* în care s-a petrecut un eveniment istoric. După cum se știe, faptele și evenimentele care compun trecutul istoric sunt ireversibile, ele nu pot fi niciodată reproduse, completate sau trăite în mod direct. Acestea pot fi doar reconstituite, evocate verbal sau prin imagini, fenomen ce poartă denumirea de *substituire a faptelor istorice*²¹. Sub acest aspect, mijloacele audio-vizuale dispun de posibilități superioare oricăror altor mijloace tradiționale de învățământ. Acestea au avantajul că pot să asigure o reprezentare plastică, „intuitivă”, a experiențelor istorice, redând, în mod concret, evenimente care reflectă condițiile de viață foarte diferite de cele din prezent. În general, mesajele audio-vizuale îi ajută pe elevi să se transpună, cu mai multă

¹⁹ Teodor Mucica, Minodora Perovici, Ioan Cerghit, *op. cit.*, pp. 100-101.

²⁰ *Ibidem*, p. 102.

²¹ *Ibidem*, p. 103.

uşurinţă, în atmosfera timpului, să perceapă corect succesiunea faptelor istorice, în ambianţa specifică epocii respective²².

Formarea unor reprezentări cât mai clare şi complete despre faptele şi fenomenele istorice, nu se poate realiza fără o corectă plasare a acestora în *spaţiul geografic*, fără legarea acestora de locul concret în care ele s-au desfăşurat. Din acest punct de vedere, spre deosebire de alte mijloace de învăţământ tradiţionale (hărţi murale, atlase istorice, tablouri, ilustraţii etc), mijloacele audio-vizuale oferă condiţii incomparabil mai bune de percepere a timpului istoric, în strânsă legătură cu cunoaşterea spaţiului geografic în care s-au petrecut anumite fapte şi evenimente istorice. Ele oferă posibilităţi sporite de proiecţie a unor hărţi istorice, geografice, politice, economice, culturale etc., a unor scheme, planuri, schiţe, diagrame etc., fie fixe sau animate, care vin în sprijinul unei mai bune înţelegeri a cauzalităţii istorice, a anumitor particularităţi ale faptelor istorice, sesizării transformărilor istorice, a evoluţiei fenomenelor istorice, cum ar fi: modificarea frontierelor anumitor state, în urma încheierii tratatelor de pace sau evoluţia unor conflicte militare²³.

b) Fundamente didactice

Îndeplinirea acelor sarcini specifice istoriei presupune, pe lângă stabilirea obiectivelor, optimizarea conţinutului şi a mijloacelor de învăţământ şi existenţa unei săli specializate, dotată cu mijloace de învăţământ caracteristice predării-învăţării istoriei şi care să asigure un mediu educativ prielnic dezvoltării capacităţilor cognitive, afective şi psiho-motorii ale elevilor²⁴.

Existenţa unui *cabinet de istorie* în fiecare unitate şcolară, poate schimba optica privitoare la procesul de predare-învăţare-evaluare la istorie, asigurând dezvoltarea acelor capacităţi, abilităţi şi competenţe, necesare studiului acestei discipline de către elevi.

Desfăşurarea lecţiilor de istorie în *cabinet* solicită profesorul de istorie la folosirea acelor metode şi mijloace de învăţământ active, stimulând astfel, interesul elevilor pentru cunoaşterea şi înţelegerea fenomenelor istorice. Fiind dotat cu mijloace didactice specifice istoriei, *cabinetul* oferă posibilitatea integrării adecvate a acestora în desfăşurarea procesului de învăţământ. Prin ambianţa specifică în care se derulează activităţile didactice, cabinetul de istorie are o influenţă benefică asupra dezvoltării trăsăturilor morale ale elevilor.

Funcţionalitatea cabinetului este reliefată chiar de dotarea acestuia cu mijloace audio-vizuale, mijloace tehnice audio-vizuale, modele, materiale arheologice, numismatice sau etnografice²⁵.

Un alt element ce compune baza didactică a unei unităţi şcolare este *biblioteca*. Aceasta trebuie să fie amplasată într-un loc vizibil şi accesibil, să fie funcţională şi dotată cu lucrările necesare studiului istoriei. Fiind pusă la dispoziţia elevilor, profesorul va fi cel care va coordona activitatea de informare şi cercetare a elevilor.

²² *Ibidem*, pp. 103-104.

²³ *Ibidem*, p. 105.

²⁴ Călin Felezeu, *Metodica predării istoriei*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1998, p. 139.

²⁵ *Ibidem*.

Colecțiile de material arheologic, numismatic, de documente istorice sau etnografice, realizate cu ajutorul elevilor, aduc un plus de funcționalitate cabinetului de istorie.

Muzeul școlii reprezintă un cadru potrivit pentru desfășurarea unor activități diverse²⁶. Poate fi folosit în cadrul unor lecții ce au ca temă centrală evocarea unor personalități istorice, politice sau culturale.

5. Importanța utilizării mijloacelor audio-vizuale moderne în cadrul lecțiilor de istorie

Începând cu vârsta preadolescenței, se produc perfecționări neîncetate în activitatea creierului, crește numărul fibrelor nervoase, care stabilesc legătura dintre diferiți centri, se dezvoltă procesele intelectuale.

Percepția se bazează pe analiză, pe examinarea amănunțită a fiecărui element dintr-un întreg. Elevul trebuie îndrumat spre o observație dirijată, spre completarea și sesizarea conținutului mesajului audio-vizual²⁷.

Folosirea mijloacelor didactice îl determină pe profesor ca, în afara vocabularului specific noțiunilor și volumului de cunoștințe prevăzute de programele de istorie, să caute să introducă în limbajul elevului, termeni care țin de interpretarea imaginilor proiectate și aparțin unui domeniu mai larg, acela al culturii generale²⁸.

Mijloacele audio-vizuale cuprind o multitudine de reproduceri după opere din toate domeniile artei: arhitectură, pictură, sculptură, ca ilustrare a potențialului cultural al unui popor, într-o anumită perioadă istorică. Valorificarea conținutului mijloacelor audio-vizuale care reproduc opere de artă, stimulează și întrețin acele trăsături estetice și cultivă tehnici de valorificare creatoare a informației cu caracter istoric²⁹. Utilizarea acestor mijloace la clasă, nu se desfășoară după un tipar fix. Ceea ce determină metodologia de folosire este conținutul lecției și conținutul mijlocului audio-vizual.

La ora actuală, *calculatorul* este mijlocul didactic audio-vizual cu cel mai mare impact în sfera sistemului educațional. Apariția lui a impus o nouă viziune pedagogică, ce exprimată prin intermediul sintagmei „informatizarea învățământului”³⁰. În procesul de predare-învățare a istoriei, utilizarea calculatorului este identificată ca tehnologie auxiliară a procesului instructiv-educativ, aspect ce se referă la generalizarea activității cunoscute sub denumirea de *instruire asistată de calculator (I.A.C)*. În această privință și România, prin implementarea noilor *reforme curriculare*, ține pasul cu alte state europene și extra-europene (Germania, Franța, Anglia, Suedia, Finlanda, Danemarca, Statele Unite ale Americii sau Japonia), în privința utilizării *calculatorului* la orele de istorie, prin folosirea unor programe (soft-uri) educaționale, elaborate cu ajutorul și sub îndrumarea Ministerului Educației și Cercetării.

²⁶ Alice Ionela Roaită, *Didactica istoriei. Un manual pentru profesorul de istorie*, ediția a II-a, revizuită și adăugită, Pitești, Editura Paralela 45, 2012, p. 164.

²⁷ Teodor Mucica, Minodora Perovici, Ioan Cerghit, *op. cit.*, p.188.

²⁸ *Ibidem*, p. 191.

²⁹ *Ibidem*, p. 192.

³⁰ Mariana Marinescu, *op. cit.*, p. 57.

Calculatorul oferă și avantajul că pot fi conectate la acesta și alte mijloace tehnice audio-vizuale, cum ar fi: aparatele de proiecție sau diverse mijloace audio și video, conferindu-le acestora valențe suplimentare.

Un alt mijloc de educație este *Internet-ul*. Fiind o bază inepuizabilă de informații³¹ este utilizat, în mod frecvent, la orele de istorie, desfășurate în cadrul laboratoarelor informatizate, în vederea realizării de către elevi a diverselor proiecte, referate sau portofolii. Dintre avantajele utilizării *Internet-ului*, reținem³²: accesul rapid și liber la informație, iar sub aspect formativ este stimulat interesul pentru cunoaștere și formarea deprinderilor elevilor de a-și căuta singuri informațiile dorite: teme, domenii sau concepte-cheie.

Posibilitățile pe care le oferă noile tehnologii, împreună cu avantajele existente în procesul de predare sunt foarte mari. De exemplu, *computerele* și *sistemele multimedia* fac posibilă proiectarea traseelor de educație individuală, pe care fiecare elev le poate parcurge în ritmul său propriu; în același timp, ele mijlocesc și activitatea de organizare a procesului de acumulare a cunoștințelor, eliminând greutatea pe care le întâmpină profesorii la clasele de elevi cu capacități de asimilare diferită. Un reper important de menționat, în viziunea Marianei Marinescu³³, este acela că, dezvoltarea tehnicilor moderne nu diminuează rolul profesorului, ci, dimpotrivă, oferă cadrelor didactice o șansă în plus, pe care trebuie să o exploateze. Este evident faptul că, într-o societate informațională, profesorii nu mai sunt considerați ca fiind singurii depozitari ai cunoștințelor și informațiilor. Ei devin parteneri asociați ai unui fond colectiv al cunoașterii umane, având menirea de a-i consilia și îndruma pe elevi.

*

* *

Utilizarea mijloacelor didactice în procesul de predare-învățare-evaluare a istoriei este un element fără de care nu se pot atinge obiectivele propuse la debutul activității de instruire a elevilor.

Mijloacele audio-vizuale moderne reprezintă un element de bază în predarea noțiunilor istorice, acestea reprezentând substitute ale realității, care prezintă modalități de percepere superioare față de cele tradiționale, deoarece conțin date, fenomene și informații mai bogate, mai bine selectate și structurate, care pot fi redată în dinamica lor naturală.

În același timp, mijloacele didactice facilitează perceperea unor obiecte și fenomene, care se află departe de mediul în care trăiesc și învață elevii. Ele declanșează interesul elevilor pentru cunoaștere și le polarizează atenția spre ceea ce este important sau esențial, stimulând capacitatea de gândire, înțelegere și investigație și comunicând o cantitate mare de informații, în condiții de mare eficiență.

³¹ Irina Maciuc, *Pedagogie II. Repere ale instruirii*, Craiova, Editura Sitech, 2006, p. 148.

³² Mariana Marinescu, *op. cit.*, p. 57.

³³ *Ibidem*, p. 58.

ROLUL STRATEGIILOR MODERNE ÎN EVALUAREA DIDACTICĂ LA ISTORIE

Bogdan-Ștefăniță MIULESCU*

THE ROLE OF MODERN STRATEGIES IN THE DIDACTIC ASSESSMENT AT HISTORY CLASSES

(Abstract)

Currently, modern didactics is based combines traditional and modern activities, pointing out those characteristics that are specific to each strategy. Modern strategies in the didactic assessment at History form an area of research which is open to permanent improvement. While these strategies are much more difficult to accomplish, because they require preparatory acts, which extend for a long period of time and also, a comprehensive basis in the field of didactic means, used by the History teacher in his work, they allow to evaluate aspects neglected by the traditional assessment methods and motivate better the students, bringing thus added value to the teaching of history.

Key words: *modern strategies, systematic observation, inquiry, project, portfolio, conceptual maps, R.A.I. method, 3-2-1 technique, computerized assessment.*

1. Evaluarea școlară. Repere pedagogice și didactice

Evaluarea reprezintă o componentă de bază a procesului educațional, statutul acesteia fiind reconsiderat mai ales în ultimele decenii, prin prisma numeroaselor studii, cercetări și lucrări elaborate pe această temă¹.

* Prof. drd., Școala Gimnazială Verbița, Dolj.

¹ Dintre cele mai importante lucrări în acest domeniu, menționăm: D. Potolea, I. Neacșu, Ion T. Radu, *Reforma evaluării în învățământ*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1996; I. Jinga și colab., *Evaluarea performanțelor școlare*, Editura Aldin, București, 1999; G. Meyer, *De ce și cum evaluăm*, Editura Polirom, Iași, 2000; J. Vogler (coord.), *Evaluarea în învățământul preuniversitar*, Editura Polirom, Iași, 2000; A. Stoica (coord.), *Evaluarea curentă și examenale. Ghid pentru profesori*, Editura ProGnosis, București, 2001; M. Manolescu, *Activitatea evaluativă între cogniție și metacogniție*, Editura Meteor Press, București, 2004; Idem, *Evaluarea școlară. Metode, tehnici, instrumente*, Editura Meteor Press, București, 2005; Irina Maciuc, *Pedagogie II. Repere ale instruirii*, Editura Sitech, Craiova, 2006; Constantin Cucuș, *Teoria și metodologia evaluării*, Editura Polirom, Iași, 2008; M. Manolescu, S. Panțuru, „Teoria și practica evaluării educaționale (activități, conduite, rezultate) formale și nonformale: structuri, forme, funcții, relații, mecanisme, disfuncții. Strategii și metode de evaluare și autoevaluare. Orientări noi. Aplicații”, în D. Potolea, I. Neacșu, Romița B. Iucu, I.O. Pânișoară (coord.), *Pregătirea psihopedagogică. Manual pentru definitivat și gradul didactic II*, Editura Polirom, Iași, 2008; Ion T. Radu, *Evaluarea în procesul didactic*, ediția a IV-a, Editura Didactică și Pedagogică, București, 2008.

Evaluarea randamentului școlar este înțeleasă astăzi, ca un criteriu integrant în cadrul procesului de învățământ, având, printre altele, rolul de reglare, eficiențizare și optimizare a activităților cu caracter instructiv-educativ.

Actualmente, sensul evaluării educaționale depășește atât ideea de control și măsură, cât și pe cea de judecată de valoare, ori simplă certificare a unei anumite competențe. Nu primează neapărat ceea ce a fost achiziționat de către cel educat, ci calitatea proceselor formative și autoformative, elemente activate de către evaluator. În viziunea cercetătoarei Irina Maciuc², sensul autentic al evaluării este acela de a declanșa actul evaluativ, de a determina asumarea problemelor, într-un joc complex de reglări, în interacțiunea evaluator-evaluat. Ca rezultat al acestei interacțiuni, putem menționa câteva componente esențiale ale evaluării, cum ar fi analiza critică, judecata de valoare, retroacțiunile sistematice și decizia ameliorativă.

Având un caracter complex, evaluarea nu este și nu poate fi considerată doar o operație sau o tehnică, deoarece presupune un ansamblu de operații „mentale și acționale, intelectuale, atitudinale, afective, despre care se presupune că precizează: conținuturile și obiectivele ce trebuie evaluate; în ce scop și în ce perspectivă se evaluează (perspectiva deciziei de evaluat); momentul când se produce evaluarea (la debutul învățării, pe parcursul acesteia sau la finalul învățării); cum se evaluează; în ce fel se prelucrează datele și cum sunt valorizate informațiile; criteriile pe baza cărora se evaluează”³.

În cadrul conceptului de evaluare, regăsim trei elemente definitorii, fără de care, acest proces educativ nu s-ar putea realiza, și anume: măsurarea (cuantificarea sau culegerea de informații), aprecierea (judecata de valoare, utilizarea unor criterii) și decizia de ameliorare (scopul evaluării)⁴.

2. Definirea evaluării didactice la istorie

Dacă ar fi să încercăm o definiție a evaluării școlare la istorie, am putea menționa faptul că: *evaluarea* reprezintă acel proces caracterizat prin măsurarea, aprecierea și notarea rezultatelor sistemului educațional, judecând prin prisma instrumentelor evaluative implicate și a eficienței rezultatelor obținute, utilizând criteriile comparativ și clasificativ, cu scopul de a optimiza randamentul școlar al elevilor la disciplina istorie.

3. Tipologia evaluării

La disciplina *istorie*, evaluarea poate fi orientată către evaluarea programelor școlare, a manualelor, a mijloacelor de învățământ și evident, a elevilor⁵.

În privința sistemului de evaluare aplicat elevilor, acesta este constituit din trei elemente: examinarea (verificarea), aprecierea și notarea. Conform lui

² Irina Maciuc, *op. cit.*, p. 183.

³ Ion T. Radu, *op. cit.*, pp. 10-11.

⁴ Constanțiu Dinulescu, *Didactica istoriei*, Editura Universitaria, Craiova, 2009, p. 191; Ștefan Păun, *Didactica istoriei*, Editura Corint, București, 2007, p. 165.

⁵ *Ibidem*, p. 165.

Gh. Tănăsă⁶, baza întregii strategii de examinare (verificare), apreciere și notare a rezultatelor procesului instructiv-educativ la istorie, o reprezintă obiectivele operaționale, prin care se formulează standarde cognitive, afective și psiho-motorii, elemente ce trebuie atinse de către elevi în cadrul lecțiilor de istorie.

În procesul de evaluare la istorie sunt cunoscute următoarele tipuri de evaluare: *evaluarea inițială* (predictivă); *evaluarea continuă* (formativă); *evaluarea finală* (sumativă sau de bilanț).

4. Strategii moderne de evaluare la istorie

Referindu-ne la strategiile sau metodele moderne ale evaluării didactice la istorie, putem menționa faptul că acestea sunt definite ca tehnici sau proceduri de evaluare noi și se pot constitui ca o alternativă la metodele de evaluare tradiționale (clasice), cum ar fi: evaluarea scrisă, orală sau practică. În privința strategiilor novatoare în spectrul evaluării didactice, cunoscutul pedagog Ion T. Radu menționează faptul că: „Spre deosebire de metodele tradiționale, care se centrează pe evaluarea rezultatelor școlare obținute pe un timp limitat, și în legătură cu o arie mai mare sau mai mică de conținut, dar oricum definită, metodele alternative de evaluare prezintă cel puțin două caracteristici: pe de o parte, realizează evaluarea rezultatelor în strânsă legătură cu instruirea sau învățarea, de multe ori concomitent cu aceasta; pe de altă parte, acestea privesc rezultatele școlare obținute pe o perioadă mai îndelungată, care vizează formarea unor capacități, dobândirea de competențe și mai ales, schimbări în planul intereselor, atitudinilor, corelate cu activitatea de învățare”⁷.

Dintre valențele formative de bază ale metodelor și tehnicilor moderne de evaluare la istorie, se pot menționa următoarele: stimularea activismului elevilor; accentuarea valențelor operaționale ale diverselor categorii de cunoștințe; evidențierea, cu mai multă acuratețe, a progresului în învățare al elevilor și, în funcție de acesta, facilitarea reglării/autoreglării activității de învățare; formarea și dezvoltarea unor competențe funcționale, de tipul abilităților de prelucrare, sistematizare, restructurare și utilizare în practică a cunoștințelor; formarea și dezvoltarea capacităților de investigare a realității; formarea și dezvoltarea capacității de cooperare, a spiritului de echipă; dezvoltarea creativității și gândirii critice; dezvoltarea capacității de autoorganizare și autocontrol; dezvoltarea capacităților de interevaluare și autoevaluare; formarea și dezvoltarea capacității reflective; cultivarea autonomiei în activitate; dezvoltarea motivației pentru învățare; formarea unui stil de învățare eficient etc⁸.

Printre cele mai cunoscute strategii moderne de evaluare la istorie, se pot enumera:

⁶ Gheorghe Tănăsă, *Metodica predării-învățării istoriei în școală*, Editura Spiru Haret, Iași, 1996, p. 194.

⁷ Apud Ion T. Radu, *op. cit.*, p. 188.

⁸ Valentin Dogaru-Ulieru, Luminița Drăghicescu (coord.), *Educație și dezvoltare profesională*, Editura Scrisul românesc – Fundația, Craiova, 2011, p. 180.

– *Observarea sistematică a activității și a comportamentului elevilor, în cadrul lecțiilor de istorie;*

– *Investigația;*

– *Proiectul;*

– *Portofoliul;*

– *Referatul;*

– *Autoevaluarea;*

– *Hărțile conceptuale;*

– *Metoda R.A.I.;*

– *Tehnica 3-2-1;*

– *Studiul de caz;*

– *Evaluarea cu ajutorul ordinatorului (calculatorului).*

Strategiile moderne de evaluare la istorie au multiple valențe formative, care le recomandă ca modalități adecvate de optimizare a practicilor evaluative, fiind susceptibile, în primul rând, să faciliteze cooperarea elevilor la evaluarea propriilor rezultate. Informațiile obținute prin intermediul acestor strategii constituie repere de bază pentru adoptarea deciziilor de ameliorare a calității procesului de predare-învățare⁹.

În cele ce urmează, vom face o caracterizare a principalelor strategii (metode, tehnici) moderne de evaluare la istorie, menționând și câteva exemple, pentru fiecare dintre acestea. Toate acestea reprezintă o parte semnificativă a activității didactice desfășurate la catedră, în ultimii ani, când necesitatea integrării strategiilor moderne de evaluare la disciplina istorie impune o atenție mult mai mare, având în vedere și importanța examenului național de bacalaureat.

Observarea sistematică a activității și a comportamentului elevilor, în cadrul lecțiilor de istorie

Observarea reprezintă investigarea sistematică, pe baza unui plan elaborat anterior și cu ajutorul unor instrumente adecvate, a activităților, evenimentelor, relațiilor și proceselor dintr-un câmp social dat¹⁰. Aceasta reprezintă o modalitate de cunoaștere a evoluției elevilor și este realizată în contextul activității școlare. În fapt, este un produs al interacțiunii profesor-elevi, care oferă celui dintâi posibilitatea de a cunoaște progresele înregistrate în învățare (capacități formate sau informații acumulate), interesele sau aptitudinile elevilor, precum și atitudinea lor față de activitatea școlară.

Deși este subapreciată de către o parte dintre cadrele didactice, fiind percepută ca un mod general de cunoaștere a progreselor elevilor, aceasta pune în evidență, în mod direct, ceea ce toate celelalte metode de evaluare oferă numai indirect și anume, cunoașterea interesului și a atitudinii elevilor față de învățare. Îndeplinirea sistematică a îndatoririlor școlare, oferta de răspuns pe care o

⁹ *Ibidem*, p. 181.

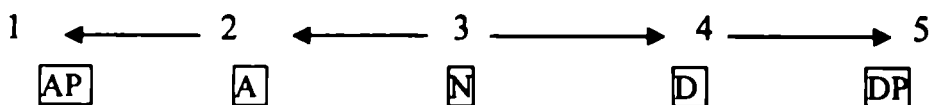
¹⁰ C. Dinulescu, *op. cit.*, p. 197.

promovează în timpul lecțiilor, dorința de a participa la ceea ce întreprinde pe parcursul acestora, precum și alte manifestări de acest fel sunt semnificative pentru relevarea gradului de pregătire al elevilor.

Eficacitatea metodei crește considerabil, atunci când observarea comportamentului elevilor este întreprinsă sistematic, presupunând: stabilirea reperelor acesteia pentru perioadă definită (cunoștințe acumulate, abilități formate, capacitatea de a lucra în grup, a atitudinii față de colegi etc.), utilizarea unor instrumente de înregistrare și sistematizare a constatărilor (fișă, scală de apreciere)¹¹.

Utilizând această metodă de evaluare, profesorul de istorie își propune să obțină informații asupra activității elevilor, folosind în acest demers, următoarele instrumente: fișa de evaluare, scara de clasificare și lista de control.

Fișa de evaluare este un instrument de lucru completat de către profesor, care notează atât comportamentul, cât și aptitudinile elevului în cadrul orelor de istorie. *Scara de evaluare* cuprinde un set de comportamente, ce trebuie evaluate în funcție de existența a cinci trepte, în concordanță cu enunțări care privesc acordul sau dezacordul elevului. Cele cinci trepte sunt: acord puternic (AP), acord (A), neutru sau indecis (N), dezacord (D) și dezacord puternic (DP).

Lista de control este instrumentul prin intermediul căruia se constată prezența sau absența unei caracteristici sau a unui comportament¹².

Pe lângă cele menționate mai sus, introducerea unui *caiet de evaluare a elevului*, în contextul acțiunii de reformă a sistemului de evaluare în învățământul românesc este de natură, între altele, să stimuleze observarea sistematică a comportamentului școlar al elevilor și valorificarea datelor obținute pe această cale, în scopul evaluării performanțelor acestora¹³.

Un exemplu în acest sens poate fi realizarea unui *caiet de evaluare* care să conțină teste pentru fiecare conținut, respectiv unitate de învățare, atât pentru clasele ciclului gimnazial, cât și pentru cele ale ciclului preuniversitar. De un real folos în activitatea la clasă este caietul de evaluare pentru clasa a X-a, propus de către Elena Sîrghie¹⁴, în care regăsim un conținut structurat conform curriculum-ului la istorie, pe unități de învățare și conținuturi. Fiecare conținut este prezentat sub forma unei scheme, completată de un scurt dicționar. La finalul fiecărui conținut regăsim un test de evaluare, prin care se verifică nivelul calitativ și cantitativ al formării de competențe.

¹¹ Ion T. Radu, *op. cit.*, pp. 189-190.

¹² C. Dinulescu, *op. cit.*, pp. 197-198.

¹³ Ion. T. Radu, *op. cit.*, p. 190.

¹⁴ Elena Sîrghie, *Caiet de istorie: clasa a X-a*, Editura Hoffman, Caracal, 2011.

Investigația

Această metodă modernă de evaluare oferă posibilitatea de a aplica, în mod creativ, cunoștințele însușite în situații noi și variate, pe parcursul unei ore sau a unei succesiuni de ore de curs. Printre elementele definitorii care o compun, menționăm:

– definirea unei sarcini de lucru cu instrucțiuni precise, înțelegerea de către elevi a acesteia, înainte de a trece la rezolvarea propriu-zisă, prin care elevul demonstrează și exersează, totodată, o gamă largă de cunoștințe și capacități, în contexte variate;

– formularea și sub aspectul unor teme pentru acasă, însă definitivarea se va face în clasă, prin comentarea concluziilor;

– parcurgerea, cel puțin a următorilor pași: enunțarea de către profesorul de istorie a sarcinii de lucru; identificarea modalităților prin care se pot obține datele sau informațiile necesare de către elev, dar și cu îndrumarea profesorului; strângerea de către elevi a datelor sau informațiilor; stabilirea strategiei de utilizare a datelor sau informațiilor de către elevi, cu îndrumarea profesorului; scrierea unui raport privind rezultatele investigației.

– punerea în valoare a unor repere, precum: creativitatea și inițiativa; perseverența; concentrarea atenției; flexibilitatea gândirii; cooperarea și participarea la lucrul în echipă; adaptarea la vârsta elevilor și a experienței lor intelectuale¹⁵.

Trăsătura de bază a demersului instructiv-educativ bazat pe investigație este aceea că elevului nu i se facilitează cunoașterea informației. Profesorul are rolul de a crea un context socio-intelectual, în interiorul căruia elevul explorează atât elementele esențiale ale obiectului de studiu, cât și strategiile cognitive folosite în cadrul acestui demers investigativ. Principiul care stă la baza sa este acela al propriului aport în investigarea și dobândirea cunoștințelor.

Din perspectiva istoriei, ca disciplină școlară, *investigația* stimulează inițiativa elevilor în luarea deciziilor, oferind un nivel superior al înțelegerii evenimentelor istorice. În acest fel, obiectul de studiu va deveni mai ușor de înțeles, sarcinile de învățare vor fi motivante și cunoștințele metacognitive se vor învăța în mod natural. În același demers, elevul va dobândi o imagine de ansamblu a aptitudinilor sale¹⁶.

Un exemplu de investigație, utilizat atât la gimnaziu, cât și la liceu, poate fi pe *tema impactului pe care l-a avut primul război mondial asupra localității natale*, elevii putând avea în vedere următoarele întrebări: Câți oameni din localitatea sau regiunea ta au participat la primul război mondial și câți au murit în prima conflagrație mondială? Câți dintre cei decedați erau tineri? Ce se poate afla despre cei decedați în război, utilizând alte surse de informare? Ce ne spun și cum putem interpreta datele? Ce concluzii pot fi formulate?

¹⁵ Alice Ionela Roaită, *Didactica istoriei. Un manual pentru profesorul de istorie*, ediția a II-a, revizuită și adăugită, Editura Paralela 45, Pitești, 2012, p. 182.

¹⁶ Laura Căpiță, Carol Căpiță, Mihai Stamatescu, *Didactica istoriei II*, București, 2006, p. 85.

Principalele etape ale unei astfel de investigații, ca activitate de grup, sunt:

- *identificarea problemei* (formularea unei întrebări, care, de regulă, reprezintă ideea centrală a temei investigate);
- *generarea ipotezei* (elevii sunt solicitați să ofere posibile răspunsuri);
- *centralizarea datelor* (sunt adunate datele și informațiile menite să testeze ipotezele alternative);
- *analiza datelor* (elevii supun analizei datele adunate și formulează concluzii).

Pe parcursul investigației, activitățile profesorului de istorie sunt legate de alegerea surselor virtuale, pregătirea unui formular de analiză, conceperea unei grile de evaluare a activității de grup și moderarea etapei de raportare a concluziilor¹⁷.

Proiectul

Proiectul este o metodă complexă de evaluare individuală sau de grup, recomandată în cazul evaluării sumative. Aceasta poate fi un plan sau o lucrare cu caracter aplicativ, elaborat la sugestia profesorului îndrumător, care presupune un demers evaluativ mult mai amplu decât *investigația*¹⁸.

În realizarea unui *proiect* sunt parcurse următoarele etape: enunțarea sarcinii de lucru; repartizarea responsabilităților în cadrul grupului; colectarea datelor și a materialelor; realizarea produsului; prezentarea produsului realizat;

Printr-un *proiect* se pot evalua următoarele capacități: de a observa și de a alege metodele de lucru; de a măsura și de a compara rezultatele; de a manevra informația și de a utiliza cunoștințe variate; de a raționa și de a utiliza proceduri simple; de a sintetiza și de a organiza materialul; de a utiliza corespunzător bibliografia; de a defini un produs¹⁹.

Proiectul se poate derula pe o perioadă mai mare de timp, pe secvențe determinate dinainte sau structurate circumstanțial. La istorie, proiectele se pot centra pe: evenimente de istorie locală (arheologie, presă, personalități etc.), culturi arheologice sau monumente istorice²⁰.

Printre criteriile de evaluare ale unui proiect, în viziunea autoarei Alice Ionela Roaită²¹, se pot regăsi: validitatea; elaborarea și structurarea; creativitatea; calitatea materialului folosit; raportarea la tema proiectului; lucrul în echipă, prin distribuirea și asumarea adecvată a sarcinilor; calitatea rezultatelor obținute.

¹⁷ *Ibidem*, p. 89.

¹⁸ A. Stoica, S. Musteață, *Evaluarea rezultatelor școlare*, Editura Liceum, Chișinău, 1997, pp. 115-116.

¹⁹ Alice Ionela Roaită, *op. cit.*, pp. 182-183.

²⁰ C. Dinulescu, *op. cit.*, p. 199.

²¹ Alice Ionela Roaită, *op. cit.*, p. 183.

Etape ale realizării unui proiect la disciplina istorie

ETAPE	ACTIVITATEA DESFĂȘURATĂ
Enunțarea sarcinii de lucru	Elevii sunt solicitați să realizeze un proiect cu titlul <i>STATUIA DIN CRARIOVA A LUI ALEXANDRU IOAN CUZA</i>
Repartizarea responsabilităților în cadrul grupului	Elevii sunt împărțiți în trei grupuri, fiecare grup având o sarcină distinctă. Astfel, primul grup trebuie să se informeze despre personalitatea și importanța domnitorului Al. Ioan Cuza pentru Principatele Unite; un alt grup trebuie să obțină informații despre autorul statuii, anul în care a fost realizată și locul inițial al amplasării sale; al treilea grup de elevi trebuie să afle impactul pe care l-a avut amplasarea statuii în rândul societății civile craiovene.
Colectarea datelor și a materialelor	Elevii au avut ca material de informare diverse lucrări istorice care prezintă personalitatea și importanța perioadei în care a domnit Al. Ioan Cuza, diverse materiale de arhivă, precum și lucrări referitoare la principalele monumente istorice din orașul Craiova.
Realizarea produsului	Pe baza materialelor strânse, cele trei grupuri de elevi realizează o prezentare a materialului colectat, insistând asupra elementelor definitorii ale sarcinilor avute.
Prezentarea produsului realizat	Prezentarea materialului realizat se poate face în cadrul unei ore de istorie, susținută în cabinet, elevii alegându-și modalitatea de expunere a materialului (suport clasic, materiale în Power Point, imagini, fotografii, etc.). La final, profesorul apreciază calitatea materialelor susținute de către elevi, concluzionând asupra importanței unui astfel de demers pentru formarea și exersarea abilităților și deprinderilor necesare studiului istoric.

Portofoliul

Portofoliul reprezintă, conform *Didacticii istoriei*²², totalitatea documentelor (texte, referate, rezumate, eseuri, referințe bibliografice, notițe, recenzii, fotografii, interviuri, biografii etc.), elaborate de către elevi într-un semestru sau într-un an școlar. De asemenea, acest instrument reprezintă o metodă de evaluare complexă, longitudinală, proiectată într-o secvență mai lungă de timp, care oferă posibilitatea de a se emite o judecată de valoare, bazată pe un ansamblu de rezultate²³.

²² C. Dinulescu, *op. cit.*, p. 199.

²³ Alice Ionela Roaită, *op. cit.*, p. 183.

În esență, *portofoliul* oglindește atât evoluția elevilor, cât și performanțele principale și opțiunile acestora. Datorită bogăției informației pe care o furnizează, sintetizând activitatea elevului de-a lungul timpului, *portofoliul* poate constitui parte integrantă a unei evaluări sumative sau a unei examinări²⁴. În acest fel, *portofoliul* poate concura testul grilă pe temeiul standardizării, dar și al transparenței și, mai ales, al utilității a ceea ce se evaluează²⁵.

Spre exemplu, la elevii claselor al VIII-a, un titlu de portofoliu poate fi „*Constituirea României moderne*”. În cadrul acestui portofoliu, elevii primesc o listă de teme, pe care trebuie să o realizeze pe o perioadă determinată, care poate să fie și de o lună de zile. Între temele portofoliului elevii regăsesc: „Revoluția română din anii 1848-1849”; „Unirea Principatelor din anul 1859 și reformele cu caracter modernizator inițiate de Al. I. Cuza”; „Sistemul politic din România între anii 1866-1914”; „Obținerea independenței de stat a României”; „Participarea României la primul război mondial”. Temele vor fi realizate sub îndrumarea profesorului, care va elabora o listă de lucrări de referință, cu aceste subiecte, pe care elevii le pot împrumuta de la biblioteca școlară, pentru a le identifica aspectele de bază.

La finalul perioadei menționate, elevii vor înmâna portofoliile profesorului de istorie, care le va evalua, fie printr-o notă, fie printr-un calificativ, care, de asemenea, se va transpune în acordarea unei note.

Portofoliul poate fi supus, de asemenea, autoevaluării și evaluării reciproce, elevii putând oferi chiar note sau calificative, pentru materialele susținute de colegii lor. În acest fel, ei sunt încurajați să se autoevalueze corect, scoțând în evidență atât punctele pozitive, cât și pe cele mai puțin reușite în cadrul acestui demers la istorie.

Referatul

Referatul permite o apreciere nuanțată a învățării și identificarea unor elemente de performanță individuală a elevului, care își au originea în motivația lui pentru activitatea desfășurată. În practica didactică sunt utilizate două tipuri de referate:

– *referatul de investigație științifică*, bazată pe descrierea demersului unei activități desfășurate în clasă și pe analiza rezultatelor obținute;

– *referatul bibliografic*, bazat pe informarea documentară, bibliografică²⁶.

Dintre cele două tipologii menționate mai sus, cel mai folosit este referatul bibliografic, acesta oferind posibilitatea elevului de a intra în contact direct cu lucrările științifice, lista bibliografică, de cele mai multe ori, fiind oferită de către profesorul de istorie.

²⁴ C. Dinulescu, *op. cit.*, pp. 199-200.

²⁵ Laura Căpiță, Carol Căpiță, *Tendențe în didactica istoriei*, Editura Paralela 45, Pitești, 2005, p. 74.

²⁶ Alice Ionela Roaită, *op. cit.*, pp. 181-182.

Un exemplu în acest sens, poate fi reprezentat de tema „*Formarea și expansiunea Imperiului otoman*”, pentru ciclul gimnazial. În cadrul referatului cu acest titlu, profesorul de istorie oferă o listă de lucrări de bază în realizarea obiectivului propus²⁷, precum și o structură, din care trebuie să rezulte faptul că, elevul a atins probleme precum:

- Primele cuceriri otomane;
- Statul otoman în timpul sultanului Baiazid I (1389-1402);
- Expansiunea otomană și cucerirea Constantinopolului (1453);
- Politica internă și externă a sultanului Mehmed al II-lea (1451-1481);
- Imperiul otoman în vremea lui Soliman „Magnificul” (1520-1566).

Prin referat, nu se urmărește doar realizarea unei analize sau a evaluării de către elev a unor subiecte de conținut, ci și dezvoltarea unor competențe specifice, parte integrantă a curriculum-ului la istorie, cum ar fi: utilizarea termenilor specifici perioadei studiate, identificarea și clasificarea surselor istorice, relatarea unui fapt istoric pe baza surselor, compararea informațiilor din surse, în vederea stabilirii unor asemănări și deosebiri, susținerea sau combaterea unui punct de vedere pe baza surselor istorice, realizarea unei sinteze tematice etc.

Autoevaluarea

Autoevaluarea reprezintă un instrument alternativ de evaluare, care presupune un set de caracteristici, precum: prezentarea sarcinii de lucru, a obiectivelor/cerințelor curriculare și de evaluare pe care trebuie să le atingă elevii; încurajarea elevilor pentru a-și adresa întrebări legate de modul de rezolvare a unei sarcini de lucru; completarea unui chestionar la finalul unei sarcini de lucru importante; încurajarea evaluării în cadrul grupului sau al clasei; autoevaluarea are efect numai dacă este utilizată în mod constant²⁸.

Această din urmă caracteristică ne este subliniată și de cercetătoarea Irina Maciuc²⁹, care notează faptul că, fișele de autoevaluare trebuie să fie folosite în mod frecvent în activitatea la clasă, deoarece acestea dezvoltă capacități și strategii metacognitive, se stimulează autoevaluarea, capacitatea de estimare a dificultății și se ridică nivelul așteptărilor personale, prin stimularea nevoii de autodepășire.

În același timp, profesorii trebuie să fie unitari și consecvenți în prezentarea cerințelor și în utilizarea criteriilor și să folosească instrumente și tehnici docimologice variate, pe baza următorului model:

²⁷ Pentru realizarea acestei teme pot fi sugerate următoarele lucrări: Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976; Aurel Decei, *Istoria Imperiului Otoman până la 1656*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978; Halil Inalcik, *Imperiul Otoman. Epoca clasică 1300-1600*, Editura Enciclopedică, București, 1996; Robert Mantran, *Istoria Imperiului otoman*, Editura All, București, 2001;

²⁸ Alice Ionela Roaită, *op. cit.*, p. 183;

²⁹ Irina Maciuc, *op. cit.*, p. 205.

CARACTERISTICI	MODALITĂȚI ALE AUTOEVALUĂRII
Prezentarea sarcinii de lucru	Sarcina de lucru este completarea unui chestionar referitor la situația statului român în perioada interbelică, pe baza informațiilor și competențelor acumulate la clasă.
Prezentarea obiectivelor/cerințelor curriculare și de evaluare	Printre obiectivele curriculare și de evaluare pe care trebuie să le atingă elevii, pot fi menționate: -utilizarea termenilor istorici specifici perioadei menționate: vot universal, regență, cenzură, dictat, regim autoritar, dictatură militară, partid unic etc. -analizarea perioadei interbelice, din perspectiva statului român în context european; -evidențierea regimurilor politice autoritariste din perioada interbelică; -importanța monarhiei și a partidelor politice în evoluția politico-economico-socială a României interbelice; -principalele prevederi ale Constituției din 1923;
Completarea unui chestionar	Chestionarul aplicat vizează acele elemente definitorii ale fiecărei competențe menționate, acest instrument având rolul de a identifica punctele slabe sau mai puțin cunoscute în cadrul acestei teme, precum și să evidențieze acumulările pozitive.
Rezultatele autoevaluării	După ce a fost completat chestionarul, profesorul oferă răspunsurile corecte, precum și enunțurile complete ale chestionarului, lăsând elevii să se evalueze pe baza răspunsurilor corecte/complete. Concluziile desprinse de către aceștia în urma rezultatelor autoevaluării, le completează informațiile care le lipseau anterior.

Hărțile conceptuale

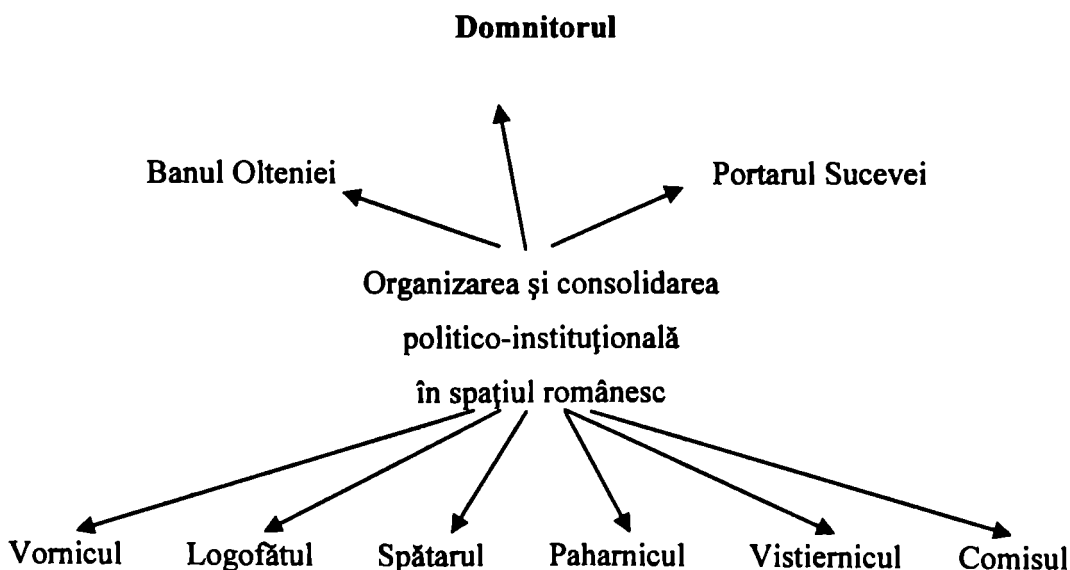
Hărțile conceptuale (conceptual maps) sau *hărțile cognitive* (cognitive maps) pot fi definite drept oglinzi ale modului de gândire, simțire și înțelegere ale celui/celor care le elaborează. Reprezintă un mod diagramatic de expresie, „constituindu-se într-un mod important de evaluare, dar și de predare-învățare și cercetare la toate nivelurile”³⁰. Deși sunt utilizate mai mult în procesul instruirii, *hărțile conceptuale* reprezintă și instrumente, care îi permit profesorului de istorie

³⁰ Apud C.L. Oprea, *Strategii didactice interactive*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 2006, p. 255.

să evalueze nu atât cunoștințele pe care le posedă elevii, ci, mult mai important, relațiile pe care aceștia le stabilesc între diverse concepte, informații, internalizate în procesul învățării, modul în care își construiesc structurile cognitive, asociind și integrând cunoștințele noi în experiențele cognitive anterioare³¹.

Harta cognitivă poate lua forma unei reprezentări grafice, care permite „vizualizarea organizării procesărilor mentale a informațiilor legate de o problemă de conținut sau concept”, aceasta putând fi integrată atât activităților de grup, cât și a celor individuale³².

Cel mai utilizat tip de hartă conceptuală este cel denumit „pânză de păianjen”, în care se plasează în centrul hărții conceptul nodal (tema centrală), iar de la aceasta, prin săgeți sunt marcate legăturile cu noțiunile secundare. Spre exemplu, pentru clasa a VIII-a, la unitatea de învățare intitulată „Statul medieval și instituțiile sale”, se poate constitui următorul tip de hartă conceptuală:

Principalele avantaje ale utilizării *hărților conceptuale* sunt:

- facilitează evaluarea structurilor cognitive ale elevilor, punându-se accentul pe relațiile stabilite între concepte, idei, noțiuni etc.;
- determină elevii să practice o învățare activă, logică;
- permite profesorului să emită aprecieri referitoare la eficiența stilului de învățare al elevilor și să îi ajute să-și regleze anumite componente ale acestuia;

³¹ Valentin Dogaru-Ulieru, Luminița Drăghicescu (coord.), *op. cit.*, p. 181.

³² Elena Joița, *Formarea pedagogică a profesorului. Instrumente de învățare cognitiv-constructivistă*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 2007, p. 22.

- asigură „vizualizarea” relației dintre componenta teoretică și cea practică a pregătirii elevilor;
- poate fi integrată cu succes în orice strategie de evaluare;
- poate servi ca premisă pentru elaborarea unor programe eficiente de ameliorare, recuperare, accelerare sau în alcătuirea unor probe de evaluare;
- constituind elemente ale demersului de evaluare formativă, *hărțile conceptuale* evidențiază progresul de învățare al elevilor.

De asemenea, există și o serie de dezavantaje³³ ale utilizării *hărților conceptuale*, ca strategie modernă a evaluării la disciplina istorie, cum ar fi:

- alcătuirea lor necesită o perioadă de timp relativ mare;
- prezintă un risc crescut de subiectivitate în apreciere, în absența unor criterii de evaluare clare;
- implică un efort intelectual și voluntar intens din partea elevilor, care trebuie să respecte anumite standarde, impuse de specificul acestei metode de evaluare.

Metoda R.A.I.

Metoda R.A.I. vizează „stimularea și dezvoltarea capacităților elevilor de a comunica – prin întrebări și răspunsuri -, ceea ce tocmai au învățat”³⁴. Denumirea acestui tip de metodă provine de la asocierea inițialelor cuvintelor *Răspunde – Aruncă – Interoghează*. Poate fi utilizată în orice moment al activității didactice, în cadrul unei activități frontale sau de grup.

Un demers evaluativ realizat prin intermediul acestei metode, implică respectarea următorilor pași, în cazul unei activități de tip frontal: se precizează tema supusă evaluării; se oferă o minge ușoară elevului desemnat să înceapă activitatea; acesta formulează o întrebare și aruncă mingea către un coleg, care va preciza răspunsul; la rândul său, acesta va arunca mingea unui alt coleg, adresându-i o nouă întrebare; elevul ce nu va putea oferi răspunsul corect la întrebare va ieși din „joc”, răspunsul corect fiind specificat de către cel care a formulat întrebarea; acesta are dreptul de a mai adresa o altă întrebare, iar în cazul în care nici el nu cunoaște răspunsul corect, va părăsi „jocul” în favoarea celui căruia i-a adresat întrebarea; în „joc”, vor rămâne numai elevii care demonstrează că dețin cunoștințe solide în legătură cu tema evaluată; la final, profesorul clarifică eventualele întrebări rămase fără un răspuns clar.

Pe parcursul derulării acestei activități, profesorul-observator identifică eventualele curențe în pregătirea elevilor și poate adopta astfel, deciziile necesare pentru îmbunătățirea performanțelor acestora, precum și pentru optimizarea procesului de predare-învățare. Această metodă alternativă de evaluare poate fi utilizată în cadrul orei de istorie, profesorul atrăgând atenția elevilor, în ceea ce privește necesitatea varierii tipurilor de întrebări și a gradării lor ca dificultate. În acest sens, pot fi sugerate următoarele:

³³ Valentin Dogaru-Ulieru, Luminița Drăghicescu (coord.), *op. cit.*, p. 184.

³⁴ Apud C.L. Oprea, *op. cit.*, p. 269.

1. Care consideri că sunt urmările marilor descoperiri geografice?
2. Care este importanța faptului că, în anul 1881, România a devenit regat, iar Carol I a primit titlul de rege?
3. Cum argumentezi faptul că anul 1918 a fost unul de referință în istoria tuturor românilor?
4. Cum argumentezi faptul că, deși a participat la cel de-al Doilea Război Mondial, România nu a primit statutul de cobeligeranță la tratativele de pace de la Paris?

De exemplu, la clasa a IX-a, la domeniul *Relațiile internaționale*, conținutul referitor la „*Țările Române și statele vecine în evul mediu*”, poate fi sugerat un set de întrebări, în care se observă clar gradarea întrebărilor ca dificultate:

1. Între ce ani au domnit Mircea cel Bătrân, Iancu de Hunedoara, Vlad Țepeș, Ștefan cel Mare sau Mihai Viteazul?
2. Care a fost cel mai mare pericol extern pentru Țările Române în evul mediu?
3. Care au fost relațiile politice și militare ale domnitorilor menționați cu Imperiul otoman?
4. Caracterizați relațiile dintre Țările Române (Moldova, Țara Românească și Transilvania), în secolele XIV-XVI
5. De ce nu a fost posibilă o alianță efectivă și eficientă între domnitorii Țărilor române?
6. De ce statele europene nu s-au implicat mai activ în politica de cruciadă antiotomană?

Tehnica 3-2-1

Această strategie modernă reprezintă „un instrument al evaluării continue, formative și formatoare, ale cărei funcții principale sunt de constatare și de sprijinire permanentă a elevilor”³⁵. Reprezintă o tehnică modernă de evaluare, care nu vizează sancționarea prin notă a rezultatelor elevilor, ci constatarea și aprecierea rezultatelor obținute la finalul unei secvențe de instruire sau al unei activități didactice, în scopul îmbunătățirii acestora, precum și a demersului care le-a generat³⁶.

Denumirea acestei tehnici se datorează solicitărilor pe care aceasta și le subsumează. Astfel, elevii trebuie să noteze: *trei concepte* pe care le-au învățat în secvența/activitatea didactică respectivă; *două idei* pe care ar dori să le dezvolte sau să le completeze cu noi informații; *o capacitate, o pricepere sau o abilitate* pe care și-au format-o sau au exersat-o în cadrul activității de predare-învățare.

³⁵ Apud Valentin Dogaru-Ulieru, Luminița Drăghicescu (coord.), *op. cit.*, p. 185.

³⁶ C.L. Oprea, *op. cit.*, p. 268.

De exemplu, în cadrul secvenței privind „Constituirea României Moderne”, elevii sunt solicitați să evidențieze *trei concepte*, cum ar fi: „Programele revoluționare și rolul acestora în dezvoltarea statului român modern”; „Legislația cu caracter reformativ din timpul lui A.I. Cuza” și „Rolul partidelor politice în stabilizarea climatului intern al statului român în a doua jumătate a secolului al XIX-lea”.

Dintre *ideile* pe care elevii claselor a VIII-a și a XII-a ar putea să le dezvolte, putem specifica:

- Constituția din anul 1866 – act fundamental, temelie a dezvoltării societății românești;
- Situația românilor din afara granițelor naționale în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

O capacitate, pricepere sau abilitate pe care și-au format-o sau au exersat-o în cadrul activității de predare-învățare ar putea fi: capacitatea de a sintetiza informațiile de bază ale conținutului prezentat, folosind metoda învățării prin descoperire și utilizând documente privind această perioadă, cum ar fi: textul Constituției din 1866 sau al Memorandum-ului din 1892 al românilor transilvăneni.

Studiul de caz

Studiul de caz este utilizat de o perioadă relativ îndelungată de timp, ca metodă de învățământ, cu valențe sub raportul învățării, îndeosebi în predarea disciplinelor socio-umane și implicit, a istoriei³⁷. Experiența a demonstrat și valențele acesteia ca metodă de evaluare. Aceleași caracteristici ale studiului de caz, ca metodă de instruire/învățare (observarea unor fenomene, analiza acestora și explicarea lor) sunt utilizate și în scopul măsurării și evaluării capacității elevilor de a realiza asemenea demersuri (analiză, înțelegere și interpretarea unor fenomene, capacitatea de argumentare, de emiteră a unor judecăți de valoare, precum și a unor convingeri și trăsături caracteriale)³⁸. Ca atare, studiul de caz se constituie într-o strategie complementară de evaluare, prin analiza și dezbateră cazului pe care îl implică.

Spre exemplu, la clasa a XII-a, în cadrul domeniului *Religia și viața religioasă*, la conținutul intitulat „*Religia în lumea contemporană*”, se pot analiza și dezbate anumite subiecte, cum ar fi:

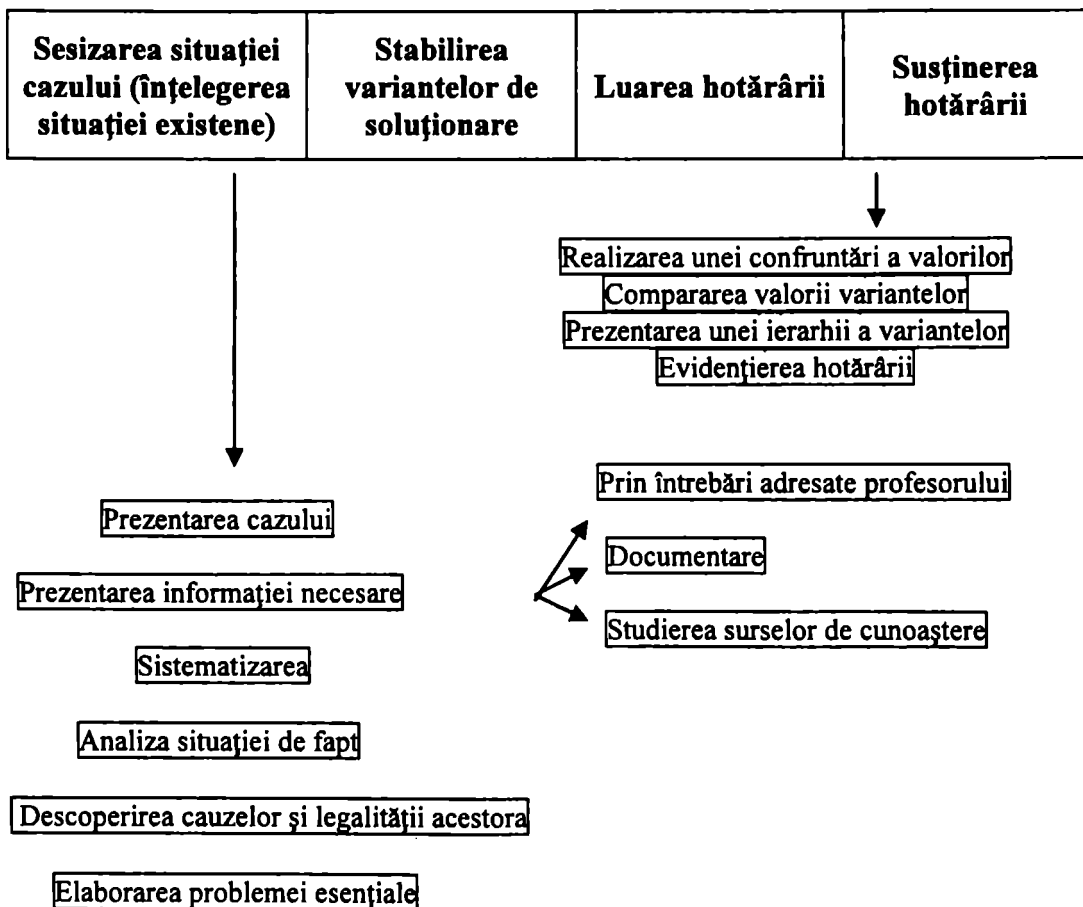
- Fundamentalismul;
- Arhitectura religioasă;
- Pelerinajul;
- Diversitatea religioasă în România.

Un model de prelucrare a unui caz, poate fi redat în schema de mai jos:

³⁷ Valentin Dogaru-Ulieru, Luminița Drăghicescu (coord.), *op. cit.*, p. 186.

³⁸ Ion T. Radu, *op. cit.*, p. 189.

Etapele prelucrării unui caz

Evaluarea cu ajutorul ordinatorului (calculatorului)

Ordinatorul (calculatorul) are multiple utilizări în activitatea didactică³⁹, ce pot fi raportate la:

- instruirea asistată de calculator (IAC), în care interacțiunea elev-ordinator (calculator) reprezintă una dintre notele sale definitorii și are un rol important în aflarea rezultatelor învățării;
- învățarea programării, care reprezintă o finalitate, dar și un mijloc;
- gestiunea pedagogică, însemnând acțiunea de evaluare în sensul complet al termenului și care nu implică interacțiunea elev-calculator, decât în cazul în care evaluarea dobândește caracter de proces autoevaluativ;

³⁹ În privința problemelor pe care le generează utilizarea ordinatorului (calculatorului), ca strategie modernă de evaluare a se vedea: I. Jinga și colab., *Evaluarea performanțelor școlare*, Editura Altim, București, 1999.

Ca mijloc de gestiune pedagogică, pe lângă facilitățile pe care le oferă ordinarul, acesta se constituie într-un mijloc extrem de eficient în realizarea cu succes a proceselor evaluative, având ca obiect performanțele școlare.

Facilitățile privesc multiple aspecte ale actului evaluativ⁴⁰, cum ar fi:

- evidența răspunsurilor, pentru aprecierea exactă a calității acestora și pentru adoptarea măsurilor de remediere, a celor nereușite;
- gestionarea timpului pentru răspunsuri;
- analiza răspunsurilor (identificarea cuvintelor-cheie, analiza formulelor, ortografia etc.);
- corectarea automată a testelor, mai ales a celor cu alegere multiplă;
- facilitarea analizei statistice a rezultatelor, examinarea și compararea tipurilor de răspunsuri, indicând ceea ce lipsește sau erorile apărute.

*

* *

La ora actuală, didactica modernă se bazează pe îmbinarea activităților tradiționale cu cele moderne, punând în valoare acele caracteristici specifice fiecărei strategii în parte.

Strategiile moderne de evaluare didactică la istorie reprezintă un domeniu de cercetare, deschis unor tendințe de permanentă perfecționare, știut fiind faptul că elevii, ca parte integrantă a procesului educativ sunt, în genere, mai deschiși către o evaluare de tip „modern”, în detrimentul celor clasice, cum ar fi *lucrarea scrisă* sau *evaluarea orală*. Având în vedere cele prezentate, se poate, cu ușurință, trage concluzia, că aceste strategii sunt mult mai greu de realizat, deoarece implică o serie de acte preparatorii care înglobează o perioadă lungă de timp, precum și o bază cuprinzătoare în sfera materialelor didactice, utilizate de către profesorul de istorie.

Totuși, strategiile tradiționale, fie ele expositive sau frontale au anumite avantaje, chiar dacă acestea lasă impresia că nu ar mai fi în conformitate cu noile principii ale participării active și conștiente a elevului la procesul educațional. Acestea pot însă dobândi o valoare deosebită în condițiile unui auditoriu numeros, având un nivel cultural care să-i asigure accesul la mesajul informațional transmis raportat la unitatea de timp.

În esență, strategiile moderne de evaluare la disciplina *istorie*, se constituie într-o parte integrantă a procesului instructiv-educativ, care urmărește să ofere o imagine reală a eficienței procesului de predare-învățare în sistemul educațional românesc.

⁴⁰ Ion T. Radu, *op. cit.*, p. 191.

REGIMUL COMUNIST ÎNTRE 1965-1989 ÎN DIFERITE FORME DE REALIZARE A PROCESULUI DE PREDARE-ÎNVĂȚARE-EVALUARE (LECTȚIA CLASICĂ)

Carmen BALCANU, Sorin BALCANU*

THE COMMUNIST REGIME BETWEEN 1965 AND 1989 IN DIFFERENT FORMS OF ACCOMPLISHING TEACHING, LEARNING, EVALUATION (CLASSIC LESSON) (Abstract)

The task of historian is that, from documents and reliable information, to be as close as possible to the truth, while being aware that judgments on historical truth will never be one. This is revealed today in Romanian society, which, even if they are over 20 years from removing communist dictatorship opinions are still divided in many ways.

Starting from the fact that the study of history is fundamental in education and training young generations, but considering also that the history we studied in school differs from other "histories", authors of the article propose a new method of teaching the lesson "Nicolae Ceausescu's – national-communist regime" of curricula for the eighth grade of gymnasium, based on the school curriculum, as an optional program on "Communism in Gorj county (1971-1989)", which can be adapted both the secondary school and the high school in any county from Romania.

Our teaching project is trying to avoid turning the lesson into a rigid activity, focusing on attracting students to practical work, training skills analysis of documents and reasoning to formulate opinions, conclusions.

Theme of proposed optional refers to a period in recent history that has left deep scars in society, mentalities with issues still to be decoded, the opinions and different points of view on contemporary assessments. The authors propose besides knowledge and analysis of events, historical facts, also students can read, understand, and appreciate how the man was seen and perceived by the communist ideology, what kind of personality must have "new man", and starting from here to understand that fundamental rights must be respected not only stated and manifestation of civic attitudes can avoid other historical accidents.

Keywords: *communism, Ceaușescu era, cult of personality, cultural revolution*

* Profesor Liceul Tehnologic Bilteni, Gorj , Profesor Școala Gimnazială "Pompiliu Marcea" Tg-Jiu, Gorj

Istoria ocupă un loc important în ansamblul disciplinelor școlare, în procesul de formare a tinerei generații. Acest lucru se datorează pe de o parte faptului că obiectul cunoașterii istorice este reprezentat de reconstruirea trecutului sub toate aspectele sale (economic, social, politic, cultural, ideologic), iar pe de altă parte datorită valențelor educative, formative și prezenței istoriei în viața cotidiană.

Istoria studiată în școală are caracteristici care o diferențiază de alte „istorii”, în mod deosebit de cea academică: are scop civic, vârsta elevilor afectează selecția conținutului și a modalităților de realizare, este influențată de „așteptările” societății în domeniul politic. Pornind de la ideea că școala nu este singura care oferă surse de cunoaștere în domeniul istoriei și de la faptul că demersul pedagogic trebuie centrat pe elev, modalitățile de realizare a actului didactic astăzi s-au diversificat.

Cel mai utilizat mod de organizare a procesului de învățământ instituționalizat este sistemul de învățământ pe clase și lecții. Modificările fundamentale față de structura inițială și modul de articulare a secvențelor de instruire au fost determinate de următorii factori: **scopul educativ** (obiectivul fundamental al desfășurării procesului de predare-învățare); **organizarea conținutului instruirii**; **modul de grupare**; **relațiile dintre subiecții instruirii, dintre aceștia și cadrul didactic**; **preponderența activităților frontale, grupale sau individuale**; **modul de evaluare uzitat preponderant** (formativă/sumativă) etc.

Lecția este forma organizatorică principală în care se desfășoară activitatea de predare-învățare, variantele structural-funcționale ale acesteia fiind impuse de obiectivele instruirii, conținuturile (cognitive, afectiv-voliționale, psihomotrice, trăsăturile de personalitate și caracter) prin intermediul cărora se vor atinge obiectivele, resursele materiale și umane disponibile¹.

Definirea conceptului de lecție presupune depășirea cadrului fixat prin etimologia cuvântului: *lectio*, în limba greacă, înseamnă: a citi cu glas tare, a audia, a lectura, a medita. Perspectiva curriculară (re)-orientează această „activitate a elevilor desfășurată sub îndrumarea profesorului” la nivelul corelației profesor-elev care evidențiază, pe de o parte, necesitatea profesorului de „*a lectura esențialul*”, iar pe de altă parte, posibilitatea formativă a elevului, de „*a medita eficient*”, înaintea lecției și ca *efect* al lecției².

Tipul de lecție este un mod de constituire și însușire a lecției, determinat de obiectivul fundamental urmărit. Lecția nu este o activitate didactică rigidă, ci complexă, un model flexibil proiectat, pornindu-se de la obiectivul fundamental, în funcție de care este numită fiecare categorie de lecție. Variabilele ce intervin în alegerea tipului de lecție sunt:

- conținutul instruirii;
- gama obiectivelor operaționale;
- analiza diagnostică preliminară a resurselor umane și materiale;

¹ Ioan Jinga, Elena Istrate (coordonatori), *Manual de Pedagogie*, București, Editura All, 2008, p. 310.

² Sorin Cristea, *Dicționar de Pedagogie*, Chișinău-București, Editura Litera internațional, 2000, p. 213.

- strategiile și metodologiile proiectate;
- locul de desfășurare;
- stilul de predare.

Proiectarea activității didactice este un proces de anticipare sistemică, rațională, a ceea ce dorește profesorul să realizeze cu elevii într-o perioadă de timp (proiectul, planificarea anuală, planificarea semestrială). Aceasta oferă o viziune de ansamblu, o perspectivă asupra predării disciplinei de învățământ (asupra istoriei)³.

Proiectarea lecției asigură rigoare activității didactice, eficiență activității de predare-învățare. Alcătuirea proiectului didactic solicită gândire și pregătire metodică și științifică, o anticipare amănunțită a ceea ce va trebui să realizeze profesorul în clasă. Conturarea actului didactic, materializat prin proiectul de lecție (proiect de tehnologie didactică) previne și elimină erorile în activitatea didactică, asigură eficiența lecției, încadrarea activității didactice în timpul stabilit de programa școlară. Pentru o alcătuire corectă a unei lecții de istorie, profesorul trebuie să cunoască elementele de bază ale conținuturilor didactice, ale principiilor procesului de învățământ și tehnologiei didactice și clasa de elevi, să dispună de capacitatea de a anticipa acțiunile didactice. Proiectul didactic stabilește în detaliu desfășurarea lecției, spre deosebire de planul lecției, care este schematic și sumar⁴.

Libertatea de decizie la nivelul școlii este consonantă cu democratizarea societății și reprezintă o șansă de adecvare la un sistem deschis, cu opțiuni multiple. Realizarea unor opțiuni pentru aprofundarea sau extinderea unor problematici din programa școlară se bucură astăzi de aprecierea majorității elevilor, bineînțeles în funcție de tematică, obiective și modalități de realizare. Realizarea unor opțiuni vizând problematici ale istoriei locale reprezintă un element de aprofundare a unor subiecte generale ale istoriei naționale, cunoașterea unor specificuri locale și un element de atragere spre cunoaștere a elevilor. Alcătuirea unui astfel de opțional trebuie să fie realizată într-o programă riguros științifică, dând în același timp câmp de acțiune elevului, intereselor sale, posibilității formării unor deprinderi de cercetare, descoperire, analiză și sinteză, de formare a unor convingeri și valori.

Prezentăm mai jos două modalități de studiere a comunismului în școală, modul de realizare a unei lecții conform programei școlare și modalitatea de realizare și aplicare a unui opțional pe baza curriculumului la decizia școlii.

Proiect didactic al lecției

TEMA: Regimul naționalist-comunist al lui Nicolae Ceaușescu

NR. ORE: 2 h

CLASA: a VIII-a

TIPUL LECȚIEI: Sistematizarea, consolidarea și asimilarea de noi cunoștințe

INFORMAȚIA DIAGNOSTICĂ: Elevii au cunoștințe din lecțiile anterioare despre regimul comunist

³ Ștefan Păun, *Didactica Istoriei*, București, Editura Corint, 2003, p. 105-106.

⁴ *Ibidem*, p. 108.

SCOPUL LECȚIEI: Dobândirea de noi cunoștințe despre regimul comunist în timpul lui Nicolae Ceaușescu

COMPETENȚE SPECIFICE:

1.2. Utilizarea termenilor istorici specifici desfășurării evenimentelor în timpul regimului comunist (1965-1989) și folosirea lor în comunicarea scrisă sau orală

2.3. Studiarea unor materiale din care să extragă principalele caracteristici ale regimului Ceaușescu, cauzele și efectele măsurilor luate de acesta (lucrul în echipă implică relaționarea pozitivă dintre elevi)

3.6. Localizarea în spațiu și precizarea în timp a evenimentelor din perioada comunistă prin citirea hărții și alcătuirea unei axe cronologice care să cuprindă evenimentele importante

3.8. Analizarea unui eveniment sau fenomen considerat important, a cauzelor și consecințelor acestuia pe baza surselor istorice (cultul personalității)

3.10. Formularea unor opinii personale despre cultul personalității

Nr. crt.	Detalii de conținut	Competențe specifice	Activități de învățare	Resurse	Evaluare
1	<p>Etapa destinderii 1965-1971:</p> <ul style="list-style-type: none"> -relativa liberalizare internă și externă -continuă politica de destalinizare începută de Gheorghiu Dej -o nouă Constituție -se ampliază industrializarea forțată -creșterea nivelului de trai -contacte cu Occidentul 	<p>1.2</p> <p>2.3</p> <p>3.6</p> <p>3.8</p> <p>3.10</p>	<p>-definirea termenilor istorici: dizident, propagandă, revoluție culturală, industrializare forțată, cultul personalității și elaborarea unor propoziții cu caracter istoric</p> <p>-studiul unor materiale din care să se extragă principalele caracteristici ale celor două perioade, cauzele și efectele deciziilor lui Nicolae Ceaușescu</p> <p>-formularea unor opinii cu privire la cultul personalității și la mișcările de protest împotriva regimului</p> <p>-utilizarea internetului pentru a obține imagini din epoca Ceaușescu cu ajutorul cărora să se illustreze cultul personalității</p>	<p>-umane: clasa de elevi organizată pentru lucrul individual și pe grupe</p> <p>-de timp: 2 ore</p> <p>-materiale: manual, harta României, dicționar de termeni, material oferit de profesor (schița lecției și surse istorice), fișe de lucru I și II, calculator</p> <p>-metode și procedee: conversația, analiza și interpretarea surselor, organizator grafic, ciorchinele, diagrama Venn, lucrul pe grupe și individual</p>	<p>-observarea sistematică</p> <p>-completarea fișelor de lucru</p> <p>-test de evaluare</p> <p>-temă pentru acasă</p> <p>-eseu: <i>Bilanțul regimului comunist în România</i></p>
2.	<p>Etapa revoluției culturale și a declinului economic (1971-1989); neostalinismul:</p> <ul style="list-style-type: none"> -continuarea industrializării forțată -instaurarea dictaturii familiei Ceaușescu -creșterea datoriei externe -adâncirea crizei alimentare -elaborarea programului de sistematizare a satelor -falsificarea istoriei -cultul personalității -„omul nou” -izolarea diplomatică -mișcări de protest împotriva regimului 				

SCENARIUL DIDACTIC

(descrierea activității didactice)

ORA I

EVOCARE: Profesorul face prezența și asigură condițiile necesare desfășurării lecției (5 min).

După ce a scris titlul noii lecții pe tablă, profesorul împarte elevilor, organizați în grupe de lucru de câte 4 persoane, materialul pregătit: sursele istorice, fișele de lucru. Pe baza informațiilor din manual a materialului primit și a sugestiilor profesorului, fiecare grupă trebuie să completeze parțial fișa de lucru nr. I (20 min.).

REALIZAREA SENSULUI: Pe baza informațiilor obținute de la fiecare grupă se completează de către elevi schema lecției pe tablă după următorul model (10 min):

A. Etapele perioadei Ceaușescu 1965-1989

B. Trăsături specifice etapei 1965-1971

- politică internă
- politică externă

REALIZAREA FEED-BACK-ULUI: Elevii trebuie să completeze parțial fișa de lucru nr. II care cuprinde un ciorchine structurat – Regimul comunist 1965-1989 (10 min). Profesorul le solicită elevilor să realizeze un colaj cu imagini din perioada „epocii Ceaușescu”, utilizând internetul.

ORA II

EVOCARE: Profesorul face prezența și asigură condițiile necesare desfășurării lecției (5 min.). Elevii continuă completarea fișei de lucru nr. I (15 min.).

REALIZAREA SENSULUI: Pe baza informațiilor obținute de la fiecare grupă elevii continuă completarea schemei lecției, după următorul model (15 min.):

C. Trăsături specifice etapei 1971-1989

- politica internă
- politica externă

D. Caracteristici ale cultului personalității lui Ceaușescu

REALIZAREA FEED-BACK-ULUI: Elevii continuă completarea fișei de lucru nr. II. (10 min.)

Profesorul anunța tema pentru acasă – prezentarea unor opinii proprii cu privire la cultul personalității. De asemenea elevilor le sunt anunțate temele pentru testul de evaluare de ora viitoare, iar pentru perioada de evaluare semestrială au ca sarcină să realizeze un eseu cu tema: *Bilanțul regimului comunist în România*. (5 min)

BIBLIOGRAFIE: Manuale de istorie clasa a VIII-a, Ed. Teora, Ed. Humanitas, Ed. Sigma.
Georgescu Vlad, *Istoria românilor*, București, Ed. Humanitas, 1995.
Novac Maria Magdalena, Dumitrescu Anca Luminița, *Istoria românilor din anul 1821 până în prezent*, București, Ed. Teora, 1999.
Stamatescu Mihai și alții, *O istorie a comunismului în România*, Iași, Editura Polirom, 2009.

SURSE

1. „Avem tot ce ne trebuie pentru îndeplinirea misiunii istorice pe care și-a luat-o regimul nostru democratic, forțele noastre democratice; lichidarea înapoierii noastre economice, transformarea României într-o țară industrial-agrară și asigurarea unui nivel de trai ridicat maselor muncitoare.”
(Gh. Gheorghiu-Dej, Raportul politic al C.C. la Congresul P.M.R., feb. 1948)
2. „În societate, în conștiința oamenilor au rămas unele maladii ale trecutului. De aceea, activitatea politico-educativă trebuie să combată cu fermitate ideologiile burgheze, mistice, tendința de a trăi fără muncă [...] făurirea omului nou presupune o luptă hotărâtă, exigentă, împotriva tuturor acestor concepte și mentalități înapoiate.”
(N. Ceaușescu, Cuvântare la Consfătuirea de lucru pe probleme organizatorice și politico-educative din aug. 1983)
3. „Cultul personalității a atins în România un moment nemaiîntâlnit la alte popoare: șeful statului, N. Ceaușescu, a devenit membru activ, titular al Academiei Române. [...] soția sa Elena, devenită cu an în urmă academician [...] au stat alături de [...] oameni de cultură care au îmbogățit patrimoniul cultural, național, universal cu contribuții științifice de mare valoare. Această alegere este [...] o adevărată jignire adusă științei și culturii române...”
(Florea Stănculescu, *Mentalități și istorie*, Bacău, Ed. Fundația Cancicov, 1998)

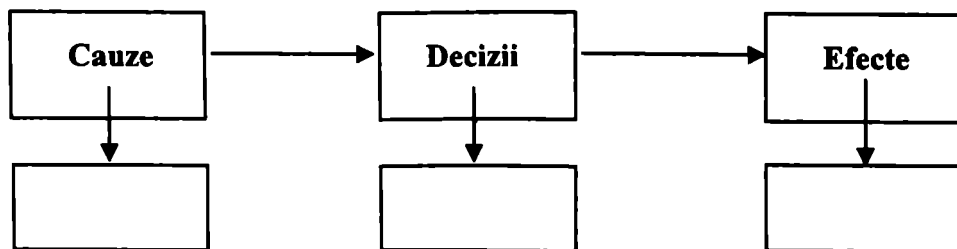
Fișa de lucru nr. I

I. Cu ajutorul dicționarului și al manualului definiți următorii termeni și elaborați propoziții cu caracter istoric: revoluție culturală, industrializare forțată, propagandă, cultul personalității.

II. Pe baza informațiilor din manual și din materialul primit completați organizatorul grafic de mai jos cu informația necesară:

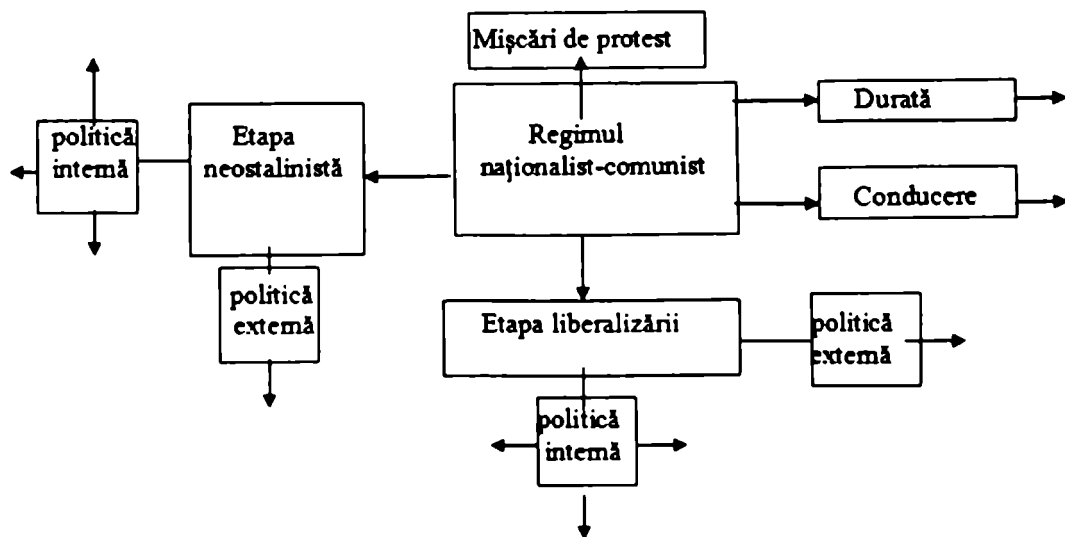
Aspecte	Regimul naționalist-comunist	
Durată	Etapa I	Etapa II
Caracteristica esențială		
Politică internă		
Politică externă		

III. Realizați un exercițiu de tip „cauză-efect” referitor la măsurile economice și politico sociale impuse de Nicolae Ceaușescu

Fișa de lucru nr. II

Completați individual ciorchinele structurat de mai jos:

TEST DE EVALUARE

I. Completați spațiile punctate cu termenii corecți din lista de mai jos: democrație, succesiune, destindere, lider, moștenire, partid.

Moartea lui Ghe. Gheorghiu-Dej a deschis problema la conducerea P.C.R. Nicolae Ceaușescu a ajuns conducător al cu toate că Dej desemnase un alt comunist. După alegerea lui Ceaușescu, în România s-a instaurat o perioadă de relativă

2p.

II. Definiți următorii termeni și elaborați propoziții cu caracter istoric: Industrializare forțată, propagandă, dizidență.

3p.

III. Citiți cu atenție textul de mai jos și răspundeți la întrebări:

„Confrunțați cu măsurile severe de austeritate pe care le-a introdus Ceaușescu pentru a plăti datoria externă, cei mai mulți dintre români au început să-și pună insistent întrebarea dacă autonomia a meritat sacrificiul. În momentul

vizitei lui Gorbaciov în România, în mai 1987, s-a produs o remarcabilă întoarcere de 180 de grade în perceperea de către români a Uniunii Sovietice și a relațiilor acesteia cu România.” (D. Deletant, România sub regimul comunist)

1. Transcrieți din text care este întrebarea pe care și-o puneau Românii la sfârșitul anilor '80. 1p.
2. Precizați 4 măsuri de austeritate impuse de regimul ceaușist pentru a putea plăti datoria externă. 2p.
3. Numiți orașul în care a izbucnit o revoltă anti-comunistă în anul vizitei lui M. Gorbaciov în România. 1p.

Notă: 1p se acordă din oficiu

BAREM DE CORECTARE

I. Se acordă 0,5 puncte pentru fiecare din termenii listei folosiți corect – succesiune, partid, lider, destindere. $0.5 \times 4 = 2p.$

Total 2 puncte

II. Se acordă 0,5 puncte pentru fiecare definiție corectă. $0,5 \times 3 = 1,5p.$

industrializare forțată = acțiune a regimului comunist prin care s-a încercat transformarea României dintr-o țară agrară într-o țară cu o puternică industrie mecanizată, neglijându-se investițiile în agricultură

propagandă comunistă = activitate desfășurată de comuniști prin intermediul mijloacelor de comunicare în masă prin care se urmărea atragerea oamenilor de partea regimului

dizidență = deosebire de opinii, dezacord în raport cu majoritatea, care poate provoca rupturi în societate sau într-un partid

Se acordă 0,5 puncte pentru fiecare propoziție corectă din punct de vedere istoric. $0,5 \times 3 = 1,5p.$

Total 3 puncte

- III.** 1. Pentru transcrierea corectă din text a răspunsului „... dacă autonomia merită sacrificiul”. 1p.
2. Pentru precizarea corectă a oricăror 4 măsuri de austeritate luate de Ceaușescu pentru plata datoriei externe. 0,5x4=2p.
3. Pentru numirea corectă a orașului Brașov. 1p.

Total 4 puncte

Total = 9p+1p. oficiu= 10 puncte

C.D.S.: Comunismul în județul Gorj (1971-1989)

ARGUMENT

Educația valorilor și a atitudinilor este un subiect ce ține de preocuparea fiecărui grup social, fiecărei societăți și epoci istorice de a formula matricea unui sistem de valori care să-i confere identitate, rezistență, solidaritate. Dobândirea, recunoașterea și asumarea sistemelor de valori, formarea mentalităților se face prin modelare educațională, prin experiență socială, formarea deprinderilor de judecată și comportament.

Născuți după înlăturarea dictaturii comuniste, elevii de astăzi află primele lucruri despre perioada comunistă din cărți, din filme documentare. Este o perioadă istorică recentă, cu multe puncte de vedere și cu aspecte puțin descifrate, care a lăsat urme adânci în societate și mentalități. În școală, elevii trebuie să adâncească cunoștințele despre această perioadă, informațiile trebuiesc analizate pentru a crea o imagine cât mai apropiată de adevăr. Demersul trebuie să pornească de la ideea că în această parte a lumii, comunismul a fost o ideologie care a influențat puternic modul de viață. În a doua jumătate a secolului XX istoria județului Gorj a cunoscut specificul perioadei comuniste cu caracteristicile general-naționale, dar și anumite particularități locale.

Opționalul oferă elevilor de clasa a VIII-a sau a XII-a posibilitatea să cunoască trecutul județului nostru în „epoca Ceaușescu”, să poată judeca și forma atitudini din prisma adevărului, utilizând surse trecute și actuale. Identificarea aspectelor din trecut îi poate ajuta să înțeleagă prezentul. Din modul cum era văzut și perceput omul, drepturile și libertățile sale în epoca comunistă, va putea înțelege și milita pentru respectarea acestora ca valori fundamentale ale societății.

Obiectivele opționalului își propun să orienteze activitatea elevilor pe făgașul cunoașterii și înțelegerii evenimentelor și proceselor, pornind de la analiza critică a documentelor. Poate atrage elevii în mare măsură pentru obținerea și utilizarea de mărturii, documente, imagini, fotografii din epoca, cu ajutorul cărora se poate alcătui o bancă de date a comunismului în Gorj⁵.

⁵ Împotriva afirmației din „Argument” potrivit căreia educația pentru valori și atitudini ar fi obiectul propus de acest curs, în cele din urmă se evidențiază doar particularitățile locale ale județului Gorj în contextul regimului comunist (n.red.)

COMPETENȚE GENERALE

- 1. Dezvoltarea vocabularului istoric în cadrul comunicărilor orale sau scrise**
- 2. Utilizarea informațiilor provenite din surse istorice primare și secundare referitoare la istoria locală**
- 3. Rezolvarea de probleme prin aplicarea metodelor, tehnicilor și procedurilor specifice istoriei**

VALORI ȘI ATITUDINI

- conștientizarea raportului de identitate și diferență în relaționarea individului cu mediul social**
- înțelegerea rolului istoriei în viața prezentă și ca factor de predicție a schimbărilor**
- stimularea interesului pentru lecturi și investigații istorice**

COMPETENȚE SPECIFICE

- 1.1 Utilizarea termenilor istorici specifici perioadei comuniste în comunicarea scrisă sau orală**
- 2.1. Analizarea informațiilor din documente istorice în contexte variate**
- 3.1. Realizarea de referate, portofolii cu privire la evenimentele istorice locale specifice perioadei studiate**
- 3.2. Utilizarea instrumentelor specifice istoriei orale (interviuri, chestionare) pentru realizarea unor investigații istorice**

CONȚINUTURI:

I. Introducere.(1 oră)

I.1. Prezentarea izvoarelor istorice și a lucrărilor de istorie utile studiului temei propuse.

II. Comunismul în România: (2 ore)

II.1. Prezentare generală, instaurarea și etapele evoluției comunismului românesc

III. Județul Gorj: date generale:(2 ore)

III.1. Descriere geografică; aspecte ale evoluției demografice

III.2. Scurtă istorie a Gorjului

IV. Evoluții economice ale județului în perioada 1971-1989 (2 ore)

IV.1. Evoluția industriei.

IV.2 Evoluția agriculturii.

V. Viața politică gorjeană în “Epoca de Aur” (5 ore)

V.1. Schema ierarhică a partidului la nivel local.

V.2. Criterii și modalități de promovare politică

V.3. Administrația locală.

V.4. Securitatea și miliția, organizare și modalități de acțiune.

VI. Organizații de masă și obștești (5 ore)

VI.1. Organizații ale cetățenilor: F.D.U.S., O.D.U.S., Organizația femeilor

VI.2. Organizații ale tinerilor: U.T.C., Organizația pionierilor, Șoimii patriei

VII. Evoluția învățământului gorjean în “Epoca de Aur” (2 ore)

VIII. Cultura gorjeană în perioada 1971-1989 (6 ore)

VIII.1. Instituții de cultură comuniste

VIII.2. Viața literar- artistică

VIII.3. Manifestări cultural-artistice și sportive: Festivalul Național “Cântarea României”, “Daciada”

IX. Opoziție și revoltă – Motru 1981 (2 ore)

X. Revoluția din 1989 în Gorj (2 ore)

NOTĂ: Opționalul este propus pentru 1 oră/săptămână, dintre care: 29 ore predare-învățare ; 4 ore recapitulare-evaluare; 2 ore la dispoziția profesorului

Modalități de evaluare:

Tipuri de evaluare:

- Evaluare formativă (continuă)
- Evaluare sumativă (finală)

Instrumente de evaluare:

- Tradiționale:- probe scrise
- probe orale
- Alternative:- portofoliul
- tema pentru acasă
- tema de lucru în clasă
- autoevaluarea

Sugestii metodologice:

- Discuții de grup și dezbateri
- Metode interactive de grup-învățarea prin descoperire, problematizarea, brainstormingul
- Elaborarea și inițierea unor proiecte și portofolii, individuale și în grupuri de lucru
- Comentarea unor texte, statistici
- Completarea unor fișe de lucru
- Vizite la diverse monumente istorice care amintesc de personalități istorice și culturale gorjene, urmate de comentarea situațiilor întâlnite.(ex, cazul Brăncuși)
- Realizarea de interviuri cu persoane care au cunoscut în mod direct perioada studiată

BIBLIOGRAFIE:

- *În sprijinul activistului de partid*, Tg-Jiu, 1983.
- *Programul P.C.R. de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate*, București, Ed. Politică, 1975.
- Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste, *Raport final*, București, Ed. Humanitas, 2007.
- Consiliul popular al județului Gorj, *Monografia demografică a județului Gorj*, Tg-Jiu, 1976.

- Bărbulescu M., Deletant D., Hitchins K., Papacostea Ș., Teodor P., *Istoria României*, București, Editura Corint, 2002.
- Deletant, Dennis, *România sub regimul comunist*, București, Editura Corint, 1997.
- Georgescu, Vlad, *Istoria Românilor. De la origini până în zilele noastre*, București, Ed. Humanitas, 1995.
- Gorj. *Monografie*, București, Ed. Sport-Turism, 1980.
- Gorun, Gheorghe, *Rezistența la comunism*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2005.
- Huidu, Emil et alii, *Monografia mineritului din Oltenia*, Tg-Jiu, Editura Măiastra, 2008.
- Ijeac, Emil, *Municipiul Tg-Jiu pe scara istoriei*, Tg-Jiu, Editura Măiastra, 2006.
- Mocioi, Ion, *Tg-Jiu*, București, Ed. Sport-Turism, 1998.
- Neculau, Adrian (coordonator), *Viața cotidiană în comunism*, Iași, Ed. Polirom, 2004.
- Olteanu, Cristina, Gheonea, Elena, Gheonea, Valentin, *Femeile în România comunistă*, București, Editura Politeia, 2003.
- Pânișoară, Titu, *Municipiul Tg-Jiu*, Tg-Jiu, Ed. Spicon and Dream Edit, 2002.
- Șerban, Alexandru Doru, *Evenimente și personalități Gorjene*, Tg-Jiu, Ed. Rhabon, 2004.

ÎNVĂȚAREA ȘCOLARĂ DIN PERSPECTIVA CALITĂȚII. IMPLICAȚII PENTRU DISCIPLINA ISTORIE

Prof. Ana PREDA-TUDOR*

LEARNING SEEN FROM A QUALITATIVE PERSPECTIVE. IMPLICATIONS IN HISTORY TEACHING (Abstract)

The education process involves the organic integration of teaching, learning and assessment.

School learning as part of general human learning is a systematic activity directed, conducted in an organized, gradual and differentiated cycle and profile with precise finality both informative and formative.

Within learning, the orientation has shifted to student activity and emphasized the concept of interactive learning. Thus, the student has the opportunity to directly engage in acquiring new knowledge and skills, to think freely, independently.

The study of history contributes to the development of high-level cognitive skills such as critical thinking and independent, inter-and transdisciplinary transfers, problem solving, communication, and the formation of the active and conscious citizens.

Keywords: *learning, school learning, learning theory, basic concepts, interactive methods*

Reforma structurală din învățământ, centrată pe îmbunătățirea calității serviciilor educaționale, concepe procesul de învățământ, în mod special, ca activitate de predare-învățare-evaluare. Procesul de învățământ constă în producerea intenționată a unor schimbări progresive, constante și pe termen lung în planul cunoașterii, afectivității și acțiunii, ca urmare a trăirii active a unor experiențe pedagogice organizate. Aceste schimbări se manifestă ca modificări ale unor comportamente specifice: psihomotorii, afective, cognitive. Modificările au semnificația unei dezvoltări generale a potențialului intelectual și fizic al elevului. Analiza mecanismelor învățării și a condițiilor în care se produce învățarea sunt repere de maximă importanță, care trebuie să poată descrie, explica și prevedea anumite conduite de învățare ale elevului, dar și în ce condiții apar dificultățile de învățare

* Profesor, Colegiul Național «Bogdan Petriceicu Hașdeu» Buzău.

și cum pot fi ele depășite. Realitatea complexă a situațiilor de învățare face imposibilă găsirea «unor rețete universale valabile care să poată fi aplicate de profesori cu șanse garantate de succes»¹. În același timp, dincolo de variabilitatea concretă a situațiilor de învățare, putem identifica o serie de elemente, de condiții în care învățarea se derulează și care pot servi drept cadru de analiză pentru situațiile cu care ne confruntăm.

De aceea, organizarea procesului de învățământ reprezintă un demers instructiv-educativ, creator, constructiv, generator de noi comportamente, ce conferă instituției școlare semnificația unui laborator viu, un loc unde asistăm la schimbări individuale și de grup.

Ideea de schimbare implică existența cu necesitate a unor forțe ce declanșează și impun schimbarea, dar și acțiunea asupra a doi actori: a unui subiect al transformării – profesorul – pe de o parte și existența unei ființe în dezvoltare care suportă schimbarea, devine obiect al transformării – elevul – pe de altă parte. Elevul se implică activ în actul transformării, devenind și subiect al transformării; este obiect și subiect în același timp. Procesul de învățământ apare ca o situație de parteneriat pentru învățare, o situație grevată pe interacțiunea subiect-obiect: profesor-elev, a căror activitate se derulează într-o succesiune de alternanțe sau operații simultane; adică alternanța constantă și dinamică dintre acțiunea de predare (intervenția profesorului) și reacția elevului (acțiunea de învățare). Aceste alternanțe sunt orientate spre atingerea unui scop comun: producerea învățării dorite. Prin acțiunile sale, unul dintre parteneri poate stimula sau frâna acțiunile celuilalt partener. Cu cât acțiunile celor doi parteneri se vor afla cât mai mult în concordanță, cu atât aceste acțiuni se vor contopi într-un efort comun de realizare a unui proces unitar de predare-învățare.

Noțiunea prin care dezvăluim influența educativă exercitată de profesor este aceea de “predare”, iar aceea care oglindește activitatea elevilor este “învățarea”. Procesul de învățământ este eficient numai atunci când aceste două laturi – predarea și învățarea – constituie o unitate organică. Acest proces ni se înfățișează astfel ca un complex de interacțiuni a celor două subsisteme amintite, dintre care unul comunică, emite informația și celălalt selectează și asimilează informația. Legăturile complexe, care apar între cele două subsisteme sunt cele care dau identitate procesului de învățământ.

Putem afirma astfel că problema fundamentală a învățământului este aceea a învățării. În sens larg, prin învățare se înțelege o achiziție sau o modificare de comportament în vederea unei adaptări mai adecvate la mediu, cu precizarea că modificarea de comportament sau noutatea acestuia trebuie să fie de durată². Învățarea este modalitatea de asimilare a cunoștințelor și de formare intelectuală, emoțională și volițională, de elaborare a deprinderilor, a conștiinței și comporta-

¹ Emilia Calotă, *Învățarea motivată la elevii de 10-15 ani: Explorări și strategii formative*, teză de doctorat, 2011, p.11.

² Victor Oprescu, *Curs de psihologie școlară*, p. 45.

mentului. Problematika învățării este abordată de mai multe discipline: pe de o parte, biologia și biochimia, care sunt preocupate de determinarea mecanismelor neurofizio-logice ale învățării, iar pe de altă parte, psihologia, pedagogia, sociologia, epistemologia, care sunt preocupate de dimensiunea individuală și socială a învățării, de condițiile în care se produce învățarea, de optimizarea învățării școlare³. De aceea, definițiile date conceptului de învățare sunt numeroase, cu sensuri mai largi sau mai restrânse.

Învățarea școlară

În contextul procesului de instruire, învățarea este definită drept o «activitate sistematică, dirijată, desfășurată într-un cadru organizat, reprezentat de instituții specializate de instruire și educație, orientată în direcția asimilării de cunoștințe și a formării structurilor psihice și de personalitate»⁴. Ea este forma dominantă de activitate pe perioada școlarității obligatorii, dar și a celei de profesionalizare și rămâne activitatea dominantă până la vârste mai înaintate. Organizată gradual și diferențiat pe cicluri și profiluri, cu finalități precise pentru fiecare ciclu, învățarea școlară are un rezultat ce trebuie privit sub două aspecte: unul informativ, care constă în acumularea unui conținut informațional util și altul formativ, care se exprimă în formarea și dezvoltarea personalității.

Învățarea școlară implică activitatea riguros organizată de asimilare a informațiilor teoretice și a abilităților practice acumulate de omenire de-a lungul evoluției sale social-istorice și prezentate selectiv și rezumativ în obiectele de învățământ, precum și de formare a unor capacități și deprinderi care permit elevilor adaptarea nuanțată la condițiile vieții sociale în care se vor integra în viitor. Învățarea școlară se diferențiază de învățarea general umană printr-o serie de particularități specifice :

a) se realizează în condiții speciale în cadrul școlii și respectă exigențele acesteia, ce țin de raportarea conținuturilor la nivelul de vârstă al elevilor, stimularea interesului acestora menit să susțină efortul de învățare și diferențierea abilităților practice de cele teoretice.

b) este o necesitate socială evidențiată prin faptul că elevul acumulează informații și dezvoltă abilități de care societatea are nevoie și care contribuie la dezvoltarea armonioasă a personalității sale.

c) semnifică descoperirea și redescoperirea adevărului prin raportarea elevului la evoluția științei cu ajutorul cadrului didactic.

d) este o activitate conștientă de vreme ce elevul conștientizează că acumularea de cunoștințe și deprinderi îi servesc atât lui, cât și societății.

e) este o activitate planificată pe secvențe de studii, pe cicluri de studii, clase, profile, specializări, obiecte de învățământ.

f) este un proces gradual, desfășurându-se de la simplu la complex.

³ Dorina Sălăvăstru, *Psihologia educației*, Iași, Ed. Polirom, 2004, p.14.

⁴ *Ibidem*, p. 17.

g) este o activitate controlată, dirijată prin diferite forme de evaluare, cu scopul funcționării permanente a feedback-ului.

h) are un caracter individual și unul grupal, realizându-se atât individual, cât și în situații de grup menite să producă fenomene de influențare reciprocă, relații de intercomunicare, intercunoaștere și afectivsimpatetice⁵.

Teorii ale învățării

Ca și în cazul definițiilor, teoriile dezvoltate în jurul învățării sunt diverse, împiedicând realizarea unui sistem ideatic unitar și coerent asupra cunoașterii și învățării.

Teoriile de tip asociaționist-behaviorist se bazează pe existența unor relații între cel puțin două evenimente, cum sunt, de exemplu, acelea dintre un stimul și un răspuns. Acest model a dominat psihologia educațională până în anii 1950 avându-i ca promotori pe psihologii americani E.Thorndike, E. Tolman, dar și pe B.F. Skinner și Hull. Această teorie susținea că învățarea este schimbarea forței de asociere între stimulii din mediu și răspunsurile individului, că profesorul este un distribuitor de recompense și pedepse, iar elevul este un receptor al acestora; metoda predilectă a practicii pe baza acestei teorii este exercițiul.

Teoria învățării ca procesare de informație a fost dezvoltată de psihologul W. Köhler și a dominat psihologia educațională a anilor '60-'70. Învățarea se produce prin realizarea legăturilor dintre cunoștințe (informații) care sunt stabilite prin intuiție (insight) și prin înțelegerea regulii de asociere a informațiilor. Profesorul este sursă de informații pentru elev, iar elevul este procesor de informații. Metoda predilectă folosită este lectura⁶. Raportarea la învățare ca la o complexă activitate de procesare a informației a dus la focalizarea interesului asupra a patru procese care guvernează această activitate: atenția, retenția, producția și motivația. Cercetările asupra învățării școlare au accentuat rolul motivației în desfășurarea acesteia și în obținerea de performanțe înalte.

Teoriile constructiviste, inițiate de psihologul elvețian J.Piaget, se dezvoltă începând cu anii 1980-1990. Profesorul este coordonator, "ghid" pentru elev, iar acesta apare ca un constructor de sensuri și semnificații. Metodele specifice sunt discuțiile, descoperirea dirijată, participarea cu supervizare la rezolvarea de probleme cât mai multe și mai variate⁷. Piaget abordează problema învățării subliniind influența „modificatoare” a mediului asupra dezvoltării intelectuale a copilului, dar dezvoltă și problema centrală a învățământului – „nivelul dezvoltării individului”; aceasta stă la baza oricărui proces de instruire și educare și constituie temelia științifică solidă a elaborării planurilor și programelor de învățământ pentru toate ciclurile⁸.

⁵ V. Opreșcu, *op.cit.*, p. 49.

⁶ *Ibidem*, p. 89.

⁷ *Ibidem*.

⁸ J. Piaget, *Psihologia inteligenței*, București, Editura Științifică și enciclopedică, 1965, p. 199.

Teoria învățării ca negociere socială este în plină dezvoltare, se bazează pe constructivismul social, privește actorii învățării ca pe “negociatori în plan social”⁹ și ia în considerație faptele de natură afectivă, socială și culturală implicate în învățare. Învățarea este abordată în contextul mai larg al schimbării sociale, ca proces de analiză critică și deliberare în contexte sociale concrete.

Concepte fundamentale ale învățării școlare

Explicarea învățării școlare a fost realizată cu ajutorul unor concepte fundamentale precum:

a) legile învățării ca asociere a unui răspuns la un stimul; postulate de L.Thorndike, acestea presupun starea de pregătire, exercițiul și efectul;

b) etapele formării acțiunilor mintale; formulate de P.I. Galperin, ele cuprind familiarizarea cu sarcina învățării, execuția sau realizarea acțiunii; transferul acțiunii în planul vorbirii sau al limbajului extern cu voce tare, fără sprijinul pe materialul cu care s-a operat în executarea acțiunii; acțiunea în planul limbajului intern pentru sine și etapa interiorizării acțiunii materiale în acțiune mentală sau a desfășurării acțiunii în limbaj interior¹⁰.

c) principiile învățării; au fost enunțate de J.Bruner și constau în motivarea elevului, structurarea materialului de învățat, secvențierea materialului și a sarcinii de învățare și întărirea rezultatului obținut¹¹.

d) condițiile învățării, interne și externe; au fost stabilite de R. Gagné. Cele interne sunt determinate de factori biologici și psihici, iar cele externe de pregătirea profesorului, de factori socio-organizaționali, de factori temporali, psihoergonomici, de evitarea factorilor stresanți¹².

e) variabilele învățării în școală; țin de mediul educațional (independente) și de actele de comportament (dependente).

Implicații metodice

Aceasta introspecție în structura învățării, departe de a fi una completă, este menită să reflecte importanța deosebită a învățării, atât în plan individual, cât și ca factor de mobilitate socială a noii reforme derulate în sistem. Spre deosebire de didactica tradițională care separă acțiunea de predare și învățare de actul evaluării, didactica modernă optează pentru integrarea în procesul de învățământ și a evaluării. Și aceasta pentru a ajuta la luarea deciziilor legate de buna organizare și desfășurare a procesului, pentru a facilita introducerea îmbunătățirilor, ameliorărilor și ajustărilor cerute pe întregul proces al desfășurării predării și învățării. În consecință, procesul de învățământ se definește ca integrare organică a celor trei aspecte fundamentale predare-învățare-evaluare, accentul punându-se pe organizarea optimă a interacțiunilor dintre acestea.

⁹ V. Negovan, *Psihologia învățării*, București, Editura Universitară, 2007, p. 90.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ J.S. Bruner, *Pentru o teorie a instruirii*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1970.

¹² R. Gagné, *Condițiile învățării*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1975.

Concomitent, didactica actuală încearcă o reconsiderare a raportului dintre predare și învățare. Astfel, dacă didactica tradițională era călăuzită de postulatul potrivit căruia rolul hotărâtor în obținerea rezultatelor școlare revine predării, accentul punându-l, deci, pe predare, didactica nouă proclamă primatul învățării elevului în raport cu predarea profesorului. Ea pornește de la ideea că rezultatele învățării reflectă mai întâi munca de învățare depusă de elevi, că învățarea are un rol hotărâtor în explicarea eficienței activității școlare. Aceasta deplasare de accent echivalează cu o trecere în mai mare măsură a răspunderii învățării asupra elevului însuși. Faptul că profesorul va fi mai interesat de studiul elevului, de îmbunătățirea muncii acestuia, îi va conferi mult mai multe șanse să ridice nivelul calitativ al întregului proces de învățământ decât atunci când se abordau problemele mai mult din unghiul său de vedere, adică al predării.

Întrucât “problema principală a învățământului este problema învățării”¹³, acesteia trebuie să i se acorde prioritate, fapt ce atrage după sine numeroase schimbări în modul de a concepe și organiza practic procesul predării și învățării. Întrebărilor tradiționale ale didacticii, „*ce învățăm*” și „*cum învățăm*”, li se adaugă în ultimii ani cu tot mai multă insistență și cele precum „*de ce*”, „*pentru ce*”, „*pentru cât timp*”, „*cum*”, completând astfel abordarea fenomenului învățării ca fenomen specific didactic. Ca tip special de învățare, învățarea școlară se evidențiază ca activitate riguroasă care trebuie să conducă nu la simple acumulări de informații, ci la formarea unor capacități de orientare, de gândire și creativitate, la flexibilizarea structurilor cognitive și atitudinale, pentru a permite o adaptare optimă la schimbările rapide cu care ne confruntăm¹⁴.

Reforma structurală din învățământ, centrată pe îmbunătățirea calității serviciilor educaționale, a urmărit orientarea activității didactice pe elev și nevoile sale educaționale, pe dezvoltarea așa numitelor competențe transversale și pe formarea unor atitudini bazate pe valori, care să permită o cât mai facilă inserție socială a viitorilor absolvenți. În acest sens, în activitatea la clasă, accentul a fost deplasat de la aspectele teoretice (“să știe că”) la aspectele practice (“să știe să facă”), adică de la cunoștințele academice la cele funcționale; de la cantitate (“cât”) la calitate (“cum”), adică de la un volum mare de informații la informații structurate, care să permită legături de sens; de la predare la învățare: profesorul nu mai ține un discurs, ci intermediază și facilitează învățarea; de la evaluarea cantității de informație acumulată la evaluarea capacității de aplicare a acesteia, prin schimbarea accentului de la metodele clasice de evaluare la cele alternative și prin creșterea obiectivității evaluării ca urmare a elaborării descriptorilor de performanță – criterii de notare formulate de echipe alcătuite din specialiști în curriculum și evaluare.

Întreaga sarcină didactică este pusă sub semnul conceptului de învățare interactivă, centrată pe elev. Acesta are șansa de a se implica nemijlocit în

¹³ *Elemente de teoria și metodologia instruirii*, prelegeri universitare, p. 28.

¹⁴ D. Sălăvăstru, *op.cit.*, p.15.

activitatea de dobândire de noi cunoștințe și deprinderi, de a gândi liber, independent. Profesorul nu are doar responsabilitatea transmiterii de cunoștințe, ci și organizarea unei succesiuni de situații de învățare prin intermediul cărora elevul să ajungă la cunoștințe de unul singur, sau, de preferat, împreună cu colegii săi. Profesorul trebuie să facă o legătură directă între «ce» se învață și «de ce» se învață.

O cercetare¹⁵ realizată asupra conduitei elevilor în activitatea de învățare evidențiază faptul că aceștia își recunosc gradul slab de orientare a atenției în ore și susțin că mobilizarea atenției se poate realiza prin sarcini speciale, adresate direct de către profesori, iar învățarea în prezența unor excitanți ritmici moderați nu ar conduce la distragerea atenției, ci dimpotrivă, la menținerea ei. Elevii menționează că prezentarea celor predate sub aspecte variate le trezește un viu interes și le determină nemijlocit orientarea spre obiectul sau fenomenul în cauză. Structurarea materialului are o influență relativ mare asupra memoriei. Repetarea are un rol de întărire în formarea noilor legături temporare, iar modul în care se repetă materialul influențează direct trăinicia cunoștințelor dobândite. Elevii preferă profesorii care predau cu competență și entuziasm, care le creează o dispoziție vie, le sporesc capacitatea de muncă intelectuală, aceștia fiind apreciați și iubiți.

Totodată, se subliniază că o lecție monotonă, banală produce inhibiția de protecție și însușirea defectuoasă a materialului predat în procent de 70%. Educarea motivelor învățării reprezintă pentru elevi o condiție importantă pentru creșterea capacității lor de muncă. Cadrele didactice și părinții trebuie să-i ajute pe elevi în activitatea de învățare în sensul schimbării percepției față de învățare (deformată datorită particularităților de vârstă, demotivării cadrelor didactice, dezorientării părinților, factorilor socio-economici ș.a.) în sensul dorit de un real management al calității învățării motivate.

Învățarea activă a Istoriei

Abordarea constructivistă a învățării a condus spre un nou model de învățare activ, presupunând implicarea directă a elevului în procesul de dezvoltare a capacităților de învățare, în asimilarea cunoștințelor, în atribuirea de sensuri și semnificații. Constructivismul fundamentează un nou tip de relaționare multidirecțional la nivelul activității în clasă: profesor-elev, elev-elev, elev-profesor, aflată în opoziție cu relația de tip unidirecțional profesor-elev, proprie modelului tradițional.

Învățarea activă și noile roluri ale profesorului nu se fundamentează exclusiv pe teoria constructivistă a învățării. Pentru studiul istoriei este foarte importantă teoria privind dezvoltarea gândirii critice¹⁶. Profesorul de istorie trebuie să dezvolte competențe cognitive de înalt nivel precum gândirea independentă și critică, rezolvarea de probleme, comunicarea. În același timp, profesorul de istorie trebuie să aibă capacitatea de a răspunde convingător la întrebări de felul “de ce învățăm

¹⁵ Emilia Calotă, *op.cit.*, p. 57.

¹⁶ Al. Ion Dumitru, *Dezvoltarea gândirii critice și învățarea eficientă*, Centrul Educația 2000+, Timișoara, Editura de Vest, 2000.

istorie?”, “cum ne ajută istoria să înțelegem mai bine lumea în care trăim?”, “ne poate ajuta istoria să devenim cetățeni implicați în mod activ și conștient în viața comunității în care trăim?”¹⁷

Consecința directă asupra predării-învățării istoriei în școală este abandonarea interesului pentru memorarea datelor și a faptelor istorice în favoarea dezvoltării de competențe și a promovării unor valori și atitudini, care să faciliteze educația pentru cetățenie și valori democratice. Educația pentru cetățenie democratică, înțeleasă ca “un set de practici și activități al căror scop este de a pregăti cât mai bine tinerii și adulții pentru a participa la viața democratică prin asumarea și exercitarea drepturilor și responsabilităților lor în societate”¹⁸ devine unul dintre obiectivele centrale ale școlii. Pentru însușirea unui stil de viață caracterizat prin participarea activă și conștientă la viața publică, profesorul de istorie trebuie să ofere elevilor săi șansa de a cerceta și discuta probleme economice, sociale, politice relevante pentru lumea contemporană, să înțeleagă, să accepte și să se raporteze la diversitate ca la una dintre sursele valorilor democratice. În termeni practici, în spiritul educației pentru cetățenie democratică, profesorul de istorie trebuie să contribuie la cunoașterea și înțelegerea de către elevi a cadrului instituțional în care funcționează democrația, la înțelegerea și formarea opiniilor referitoare la lumea contemporană (locală, națională, globală) și la implicarea conștientă în viața socială. Cunoștințele dobândite la ora de istorie trebuie completate de competențe precum gândirea critică și argumentată, exprimarea și justificarea propriei opinii, rezolvarea de probleme, adoptarea de decizii, precum și evaluarea activității individuale sau colective.

Studiul istoriei este orientat “spre învățarea metodelor și a căilor de a stăpâni, a utiliza și a evalua informația”¹⁹. Centrarea învățării pe formarea de competențe, atitudini și valori este completată de nevoia de a depăși granițele propriei discipline și de a pătrunde în “teritoriile necunoscute” reprezentate de alte discipline decât cea în care se simte atât de confortabil. Profesorul de istorie nu poate să se mai limiteze la transmiterea de date și fapte, la descifrarea unor “legiți istorice”, ci trebuie să faciliteze dezvoltarea competențelor transdisciplinare. “Compartimentarea instruirii, produsă de modelul pe discipline, se transferă în plan cognitiv prin operarea cu structuri foarte clar delimitate, situate în interiorul “teritoriilor disciplinare”²⁰.

Profesorul are și alternativa recurgerii la instruirea asistată de calculator, oferind noi puncte de vedere asupra unei anumite probleme sau direcții de studiu. Pentru anticiparea naturii și nivelului modificărilor ce trebuie introduse în comportamentul elevilor pe plan cognitiv (a ști), afectiv (a simți) și psihomotor (a face),

¹⁷ Mihai Manea et alii, *Predarea istoriei și educația pentru cetățenie democratic: demersuri didactice inovative*, București, Centrul Educația 2000+, 2000, p.18.

¹⁸ Cezar Bîrzea et alii, *Manual pentru asigurarea calității educației pentru cetățenie democratică*, UNESCO, Consiliul Europei, CEPS, 2005, p.24.

¹⁹ Laura Căpiță, Carol Căpiță, *Tendențe în didactica istoriei*, Pitești, Editura Paralela 45, 2005, p.32.

²⁰ Lucian Ciolan, *Dincolo de discipline. Ghid pentru învățarea integrată/crosscurriculară*, Centrul Educația 2000+, București, Editura Humanitas Educațional, 2003, p.19.

profesorul are la dispoziție atât un sistem integrat de predare-învățare și gestiune a conținuturilor, bazat pe principii educaționale moderne, precum platforma de e-learning AEL, dar și o paletă largă de metode de învățare active. Dacă metodele activ-participative descriu un tip de “experiență de învățare” care urmează a fi parcursă pentru a ajunge la competențele stabilite, AEL oferă diferite tipuri de conținuturi educaționale, precum materialele interactive tip multimedia, ghiduri interactive, exerciții, simulări, jocuri educaționale. Sistemul este optimizat pentru “învățarea sincronă”²¹, profesorul controlând în întregime lecția, creând, coordonând și monitorizând mediul educațional, dar și pentru “învățământul asincron”²², ce presupune studiul în ritmul personal al elevului sau pentru învățarea la distanță.

Dacă în modelul tradițional de învățare obiectivele unei lecții de istorie încercau să descrie cu precădere conținuturile învățării ce trebuiau transmise elevilor, iar programele analitice precizau exact timpul de care era nevoie pentru a face acest lucru. Noul context educațional centrează programele nu pe conținuturi, ci pe competențe, pe care elevii trebuie să le dobândească ca urmare a activității de învățare. Programele nu mai au caracter analitic, limitându-se la a face sugestii de conținuturi și transferându-i profesorului decizia asupra numărului de ore în care trebuie să le parcurgă. Prin activitățile de învățare pe care le proiectează, profesorul de istorie trebuie să contribuie la formarea și dezvoltarea competențelor generale și specifice precizate în programele școlare, prin mijloace specifice.

Așadar, în exercițiul de proiectare a lecției de istorie, chiar atunci când are în vedere dezvoltarea unor competențe transdisciplinare, profesorul de istorie trebuie să acorde atenția cuvenită înțelegerii de către elevi a modului în care societatea umană a evoluat de-a lungul timpului. De asemenea, proiectarea unei lecții trebuie să pună în evidență importanța și relevanța cunoașterii diferitelor concepte, fapte și procese istorice pentru înțelegerea lumii contemporane.

Așa cum menționam mai sus, întreaga strategie didactică este pusă sub semnul conceptului de învățare interactivă, centrată pe elev, care presupune organizarea unei succesiuni de situații de învățare prin intermediul cărora elevul să poată ajunge la cunoștințe de unul singur sau împreună cu colegii. Selecția metodei de învățare potrivite se face de către profesor, în funcție de specificul obiectivelor lecției, dar și de caracteristicile clasei de elevi cu care lucrează. Nu e deloc neobișnuită practica de a negocia cu elevii metodele de învățare ce urmează a fi utilizate.

Între mutațiile produse în ultimii ani atât în predarea istoriei, cât și a celorlalte discipline de învățământ se numără și învățarea prin cooperare²³. Aceasta reprezintă o alternativă la învățarea bazată pe competiție, caracteristica învățământului de tip tradițional. Aceasta abordare didactică presupune organizarea învățării în grupuri mici, compuse din nu mai mult de 5 elevi. Învățarea prin cooperare conduce la creșterea responsabilității fiecărui elev în parte, la creșterea motivației pentru

²¹ <http://www.siveco.ro/products>

²² Idem.

²³ C. Ulrich, *Managementul clasei de elevi – învățarea prin cooperare*, Centrul Educația 2000+, București, Editura Corint, 2000.

învățare, precum și la dezvoltarea deprinderilor de lucru în grup; acestea presupun organizarea activității, asumarea de roluri, respectarea sarcinilor de lucru, solidaritatea de grup. Metoda presupune și dezvoltarea unei comunicări eficiente atât în interiorul grupului, cât și în afara acestuia. Punându-i la treabă pe toți, incitându-i să-și etaleze calitățile personale, se acționează în direcția diminuării procentului de elevi “slabi”. Totodată, dezvoltarea spiritului de grup are efecte benefice asupra calității relațiilor interpersonale, inclusiv în planul relațiilor interetnice, acolo unde acestea există.

Acest tip de învățare este prin excelență unul democratic, orientat spre maximizarea succesului grupului și nu al membrilor săi. Învățarea prin cooperare are astfel o mare valoare din perspectiva pregătirii pentru viața socială a elevilor, dezvoltându-și astfel aptitudinile sociale pentru activitatea pe care o vor desfășura la viitorul loc de muncă, pentru munca de echipă și promovarea de oportunități egale²⁴.

Învățarea cooperantă este legată de o bună dobândire de aptitudini de raționalizare, de gândire creatoare și un excelent transfer de învățare a unor teme fără legătură între ele.

Din perspectiva implicațiilor metodice, exigențele învățării prin cooperare fac efortul de proiectare a activității didactice mai complicat. În această situație, profesorul trebuie să ia mai multe tipuri de decizii²⁵ vizând atât obiectivele cognitive ale învățării și a competențelor sociale ale elevilor, cât și cele legate de componența și dimensiunile grupurilor de lucru, rolul fiecărui elev în cadrul grupului, materialele care vor facilita învățarea, dar și cele privind evaluarea rezultatelor învățării.

Noile modele interactive presupun, așa cum am arătat mai sus, deplasarea centrului de greutate de la profesor către elev; acesta trebuie determinat să formuleze opinii argumentate, să-și formeze deprinderi durabile de muncă intelectuală, să înțeleagă logica evenimentelor, să deprindă tehnicile de lucru în echipă. Metodele interactive sunt consumatoare de timp, dar, în final, achizițiile elevilor contează.

Metodele și tehnicile active și interactive au avantaje și dezavantaje. Dezvoltarea gândirii critice, caracterul formativ și informativ, valorificarea experienței proprii a elevilor, determinarea elevilor de a căuta și dezvolta soluții la diverse probleme, evidențierea modului propriu de înțelegere, climatul antrenant, relaxat, bazat pe colaborarea, încrederea și respectul dintre profesor-elev/ elevi, elev-elev/ elevi sunt câteva dintre avantajele metodelor și tehnicilor active care fac din lecție o aventură a cunoașterii în care copilul participă activ, după propriile puteri. Dintre dezavantaje putem menționa pe cele de ordin evaluativ, pe cele de ordin temporal, material, de proiectare, se creează agitație în rândul elevilor, necesită introducerea de elemente de creativitate pentru a evita monotonia, repetiția.²⁶

²⁴ Geoff Petty, *Teaching Today A Practical Guide* (<http://www.clcrc.com/pages/academic.htm#what>; <http://nscx.sccd.ctc.edu/~eceprog/bstprac.html#thoughtful>).

²⁵ C. Ulrich, *op. cit.*, p.43.

²⁶ G.Gibbs, *Improving the quality of student learning*, Technical and Educational Services Ltd., 1992.

Sintetizând informațiile prezentate despre metodele interactive putem alcătui un tipar al aplicării acestora la clasă:

- a) Fixarea sarcinii de lucru – Sarcina de lucru trebuie să fie clară și în scris. Elevii primesc roluri individuale.
- b) Elevii lucrează individual sau pe grupe.
- c) Feedback-ul elevului – Profesorul primește feedback din partea elevilor referitor la descoperirile acestora.
- d) Recapitulare – Se pune accent pe punctele-cheie și se pot folosi și notițele.
- e) Verificare și corectare – Profesorul verifică atenția elevilor și desfășurarea activității²⁷.

În concluzie, scopul acestui demers a fost acela de a analiza mecanismele învățării, văzută ca problemă fundamentală a învățământului. Structura învățării cuprinde definiții și teorii diverse, condiții, forme de realizare și finalități. Ca tip special de învățare, învățarea școlară se diferențiază de învățarea general umană prin particularități specifice, presupune concepte fundamentale de explicare și organizare graduală și diferențiată. Ea implică nu doar simple acumulări de informații, ci și formarea capacităților de orientare, gândire, creativitate, precum și flexibilizarea structurilor cognitive și atitudinale, cu scopul unei adaptări optime la schimbările din societate.

Implicațiile pentru disciplina pe care o predăm sunt strâns legate de presiunile exercitate asupra sistemului de învățământ pentru îmbunătățirea calității serviciilor educaționale. Urmărindu-se orientarea activității didactice pe elev și spre nevoile sale educaționale, învățarea devine interactivă. Aceasta presupune modificări la nivelul programelor analitice, care se centrează pe competențe, la nivelul proiectării prin selecția metodelor potrivite în funcție de obiective, dar și de caracteristicile clasei, la nivelul desfășurării lecției, în cadrul căreia elevul își formează deprinderi durabile de muncă intelectuală, își dezvoltă gândirea critică, învață să formuleze opinii argumentate, se obișnuiește cu tehnicile de lucru în echipă și cu exersarea autoevaluării.

²⁷ <http://nscx.sccd.ctc.edu/~eceprog/bstprac.html#thoughtful>

IV. ISTORIA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI

MARIN BUNESCU, UN ÎNVĂȚĂTOR ÎN TIMPUL LUI SPIRU HARET (II)

Bogdan TEODORESCU*

MARIN BUNESCU, A TEACHER IN THE TIMES OF SPIRU HARET (Abstract)

Continuing the idea of the article published in the previous issue of this journal, the author follows, specifically, the social and political militantism of the teacher Marin Bunescu at the end of the 19th – beginning of the 20th century. Born in a rural community where he spent most of his life, he nurtured the desire to help the progress of the Romanian countryside, but this couldn't be done without first improving the life of the poor peasants. Access to education would have helped the peasants to become conscious of their basic rights, to learn more efficient ways to manage their work and assets, and thus to improve their living. Naturally, this program could only be done through a political party, but Marin Bunescu failed in constituting a Peasant Party, so he became very close to the Social Democratic Party of Romanian Laborers and was one of the most dedicated militants of the socialist movement in the rural area (1898-1899). Although the socialist movement in Teleorman and in other surrounding counties was perfectly legal, Marin Bunescu was accused of instigating several rebellions against land owners, so all socialist organizations were wiped out and its promoters (Marin Bunescu included) were arrested and brought to justice.

The teacher was sentenced to prison where he served 7 months then he was acquitted but suspended from the school in Suhaia where he had worked for 25 years and for 3 years he was forced to do his job in very difficult conditions (1901-1904). During the 1907 rebellion, the new Minister of Education Spiru Haret nominated Marin Bunescu as School Inspector in Teleorman, but the Liberal Organization in Turnu Magurele didn't welcome him, so he was sent back to his regular job after a few days.

His aspirations reached a climax only when the Peasant Party was created with him as one of its founders (1918). Marin Bunescu was elected in 1919 to the first Parliament after the Great Union, but his parliamentary activity was short-lived as the Parliament was dissolved in 1920 and he did not succeed to be reelected.

Keywords: *militantism, socialist organizations, job suspension, Peasant Party, Parliamentary elections.*

* Prof. Dr., secretar general al Societății de Științe Istorice din România.

Sfârșitul anilor '80 al celui de-al XIX-lea secol îl găsea pe învățătorul suhăian Marin Bunescu într-o situație net superioară grelelor sale începuturi. Lăudat de revizorii școlari aflați în inspecție¹, el atinsese un prestigiu și se bucura de aprecierea și recunoașterea aproape unanimă a confracților. Și sub aspect material situația sa se schimbase, deși de la un an la altul casa era împovărată de alți copii nou veniți pe lume. Câștiga totuși împreună cu soția, și ea învățătoare, 200 lei lunar, ceea ce îi permitea un trai la limita decenței.

Convingerile sale politice îl așezau printre adepții ridicării satului prin bună gospodărire, economisire, credite avantajoase acordate celor harnici, și accesul neîngrădit la învățătură. Promovarea lor consecventă îl apropiase de un coleg, învățătorul C. Dobrescu-Argeș, împreună cu care sperase constituirea unei „Partide Țărănești”. Regimul votului cenșitar și lipsa resurselor amânaseră asemenea inițiative pentru vremuri mai bune, pe care după cum vom vedea, Marin Bunescu avea să le trăiască. Mai târziu, a descoperit în paginile presei socialiste tovarăși ai idealului său, un grup de intelectuali în mijlocul cărora strălucea V.G. Morțun. Parlamentar încă din 1888, apoi membru în Comitetul executiv al Clubului Muncitor (1891), el avea să fie mentorul politic al lui Marin Bunescu și prietenul apropiat în vremuri de restriște.² Aflat la începuturile sale, socialismul autohton de inspirație occidentală era îndreptat spre o largă reformă, întâlnindu-se astfel cu aspirațiile „țărăniste” ale lui Marin Bunescu.

Se conturau astfel cele două aspecte pregnante ale personalității sale, învățătorul competent, bine motivat și eficient, și militantul social, cert orientat spre stânga, căutând în lumea satului din care provenea și pentru care lucra un spațiu de acțiune și de schimbare.

¹ Între actele păstrate, în arhiva Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice am aflat și câteva procese verbale de inspecție care la intervale mari de timp remarcă în termeni pozitivi activitatea la catedră a lui Marin Bunescu, Arhivele Naționale Istorice Centrale (se va cita A.N.I.C.), fondul Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice (se va cita M.C.I.P.), doc. din 28 iunie 1875, 14 martie 1892 și 11 decembrie 1892, respectiv dosar 185/1875, foile 64, 65, și dosar 1142/1892, foile 287, 288. Mulțumesc și pe această cale d-nului profesor N. Adăniloiaie, care mi-a semnalat referințele de mai sus.

² V.G. Morțun (1860-1919), scriitor și om politic. Provenea dintr-o familie de moșieri, ceea ce i-a îngăduit să facă studii universitare la Paris și Bruxelles, de unde s-a întors ca atâția alții fără diplome, dar cu un puternic crez socialist pe care l-a expus cu talent în ziarele vremii, multe din publicațiile la care a colaborat numărându-se printre lecturile preferate ale lui Marin Bunescu. Adunate în colecție și păstrate în biblioteca familiei multă vreme după dispariția sa, au ajuns în anii 50 ai secolului trecut la autorul acestor rânduri, care a găsit multe numere (posesorul lor fusese abonat) din „Revista Socială” (1884-1887), „Contemporanul” (1881-1891), unde V.G. Morțun a fost redactor pentru partea literară din 1885, „Munca” (1890-1894), preluată în 1891 de Comitetul Executiv al Clubului Muncitorilor, din care Morțun făcea parte, și devenită ulterior organul de presă al Partidului Social Democrat al Muncitorilor din România, cu un supliment științific și literar, și „Lumea Nouă” (apărută în trei serii între 1894-1900, inițial cotidian, apoi publicație săptămânală), însoțită de asemeni cu un supliment, „Lumea nouă, literară și științifică; *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, Editura Academiei R.S.R. 1979, pentru V.G. Morțun, p. 588-589, pentru „Contemporanul”, p. 208-210, pentru „Munca”, p. 595, pentru „Lumea Nouă”, p. 513-514.

Marin Bunescu și reforma școlii

Deceniul care a urmat mării guvernări liberale încheiate în 1888 a fost marcat de importante tensiuni sociale și nu în ultimul rând de semnificative prefaceri instituționale care au determinat mișcarea decisivă spre modernizarea școlii românești. Au fost anii în care cele două partide care își disputau întâietatea pe scena puterii din România au impus pe rând două legi ale instrucției: conservatorii, prin Take Ionescu, în 1893 și 1900, și liberalii, prin Petru Poni, în 1896, și Spiru Haret, în 1901. În acest context trebuie așezat „Memoriul învățătorilor teleormăneni în chestia învățământului public”, dezbătut la Alexandria în cadrul conferinței anuale de specialitate, în zilele de 5-10 august 1892. Textul tipărit în localitate în același an atestă, peste unele exagerări, gradul înalt de competență și de determinare a celor mai mulți dintre oamenii de atunci ai școlii. Prefața îl recomandă drept inspirator și organizator al dezbaterii, finalizate cu documentul mai sus numit, pe Marin Bunescu.³ Adresat corpurilor legiuitoare, proiectul propunea egalizarea cursurilor primare pentru băieți și fete la orașe și sate, corespunzător acestei situații solicitându-se ca învățătorii din rural să lucreze cu o singură clasă și nu cu o școală întreagă, iar salariile să fie echivalente cu ale celor din urban.⁴ Se afirma răspicat ca drepturile, dar și datoriile să fie egale pentru toți, indiferent de locul unde lucrau, întru totul în consens cu cele declarate tot atunci în Parlament de C-tin Dobrescu-Argeș, mai sus invocat.⁵ În ce privește vârsta școlarizării, durata studiilor și conținutul planului de învățământ se preconiza o școală rurală de 6 ani, care să înceapă la 9 ani, și al cărei curriculum să cuprindă o mare varietate de discipline de studiu: limba română, dar și istoria (eșalonată pe 4 ani), dreptul, retorica, fizica, medicina populară sau contabilitatea.⁶

Este de înțeles că se dorea ca cei mai mulți absolvenți să rămână în sat și să folosească ulterior în activități agricole toate aceste cunoștințe, fără a ține cont de împrejurările adverse. Familia țărănească greu se putea dispensa de munca copiilor, chiar și înainte ca aceștia să împlinească 9 ani, iar cursurile atât de diverse cereau specializări pe care școala superioară românească nu le putea oferi atunci.

Pentru a așeza realitatea în drepturile ei, să privim o descriere a școlii din Suhaia, chiar din acele zile, așa cum apare într-un raport de inspecție al revizorului județean. Astfel, localul, deși proaspăt renovat, mai necesită unele mici reparații, iar mobilierul deteriorat este un „supliciu” pentru elevi. 92 (din cei 129 care figurează drept înscriși), frecventează, dar neregulat, repartiția pe clase fiind net avantajoasă primilor doi ani (67 de copii în bănci), rarefiindu-se treptat, pe măsură ce înaintăm în timp cu 20 la clasa a treia, 10 la a patra, și numai 3 la a cincea.⁷

Despre cei doi învățători, noul venit, Ștefan Cernăianu, funcționa de la începutul anului școlar 1891-1892, la cererea imperativă a lui Marin Bunescu

³ *Memoriul învățătorilor teleormăneni în chestia învățământului public*, Alexandria, 1892, p. 3.

⁴ *Ibidem*, p. 4-6.

⁵ N. Adăniloai, *Istoria învățământului primar 1859-1918*, București, Editura Chris-Book, 1998, p. 164.

⁶ *Memoriul...*, p. 8-10, 11-13.

⁷ A.N.I.C., fond M.C.I.P., dosar 1142/1892, f. 287.

pentru un nou post,⁸ toate constatările sunt pozitive. Se folosește metoda rațională în locul celei intuitive, preponderentă în urmă cu mai mulți ani, atitudinea față de elevi este demnă și impunătoare, iar progresul școlar este satisfăcător. Ce se întâmplă însă în clase știm din descrierea unei ore, cu elevi de vârste și de niveluri diferite, povestită de un învățător la o reuniune profesională.

„Când fac lecția în clasa a IV-a, un elev de clasa I reclamă că și-a pierdut condeiul și plânge, iată liniște stricată, iată atenția celor din clasa a IV-a distrasă, iată pierderea șirului lecției. Copilul se satisface.

Învățătorul continuă la clasa a IV-a. Un copil de clasa a II-a își varsă cerneala scriind. Altul de clasa a III-a cere explicații asupra unui cuvânt ce nu-l înțelege. Alt tapaj acum, altă vorbire. Unde e lecția? Unde e înțelegerea? Unde e tăcerea? Care e atenția în clasa a IV-a? Totul un zgomot și nimic mai mult!”⁹

În anul următor, adoptarea legii Take Ionescu a stârnit o nouă furtună. Școala primară rurală împărțită în trei cicluri distincte, după numărul de elevi, era încă odată discriminată. În cătune, unde erau sub 40 de copii, se parcurgea doar o treime din programă, în satele cu 80 de elevi, patru clase și un învățător, se constituia școala primară inferioară, unde se preda 2/3 din materie, programa fiind parcursă integral doar în școlile primare zise superioare, cu peste 80 de elevi și doi învățători.¹⁰ Era clar că se mențineau astfel diferențele dintre învățământul primar urban și rural, atât sub aspectul volumului de muncă, cât și al salariului, și că doar copiii din școlile superioare, care încheiau cele cinci clase, puteau să-și continue studiile.

Nemulțumirile răzbat printre rânduri și cu ocazia conferințelor parțiale ale învățătorilor din plasa Dunărea, desfășurate în decembrie 1894, amânate în primăvara 1895, în fine reluate la insistențele revizorului școlar în decembrie 1895.¹¹

Unitatea administrativ teritorială astfel numită era subordonată județului Teleorman și cuprindea în cea mai mare parte zona sa sudică și sud-vestică. În centrele comunale funcționau școli și cum cvasi-totalitatea lor și-au păstrat denumirea până azi, sunt ușor de identificat. Veneau deci învățătorii din Seaca, Lisa, Piatra și Vișoara, toate la nord de Suhaia, pe latura opusă, spre vest, din Frumoasa și Conțești, la sud, din Bragadiru, și spre Dunăre, din Năsturelu. Satul Voivoda face parte azi din comuna Furculești și se găsea într-o poziție extremă spre nord. Capitala plășii era la Zimnicea, unde au avut loc și cele două conferințe.

Protocolul reuniunii comporta stabilirea prezențelor și absențelor (lista se înainta la revizorat), alegerea Biroului conferinței (alcătuit dintr-un președinte, Marin Bunescu în ambele situații, și unul sau doi secretari), stabilirea orarului de

⁸ A.N.I.C., fond M.C.I.P., dosar 83/1890, f. 32.

⁹ Arhiva Marin Bunescu, *Conferințele parțiale ale învățătorilor din plasa Dunărea*; aici și referatul despre „Cel mai iernicos mod de a ține încordată atențiunea elevilor în timpul prelegerilor”, susținut de învățătorul C. Voiculescu din Lisa, de unde textul de mai sus, p. 14.

¹⁰ N. Adăniloae, *op.cit.*, p. 165-166.

¹¹ Sub titlul de mai sus se adună în arhiva Marin Bunescu într-un dosar de 28 de pagini procesele verbale și referatele întrunirii din 28-30 decembrie 1894 (p. 3-8, 11-14), procesul verbal al reuniunii din 5 aprilie 1895 (p. 17), circulara pentru convocarea conferinței (p. 21), și procesele verbale care o consemnează, în zilele de 28-29 decembrie 1895 (p. 23-27).

lucru, de regulă între 9:30-12:00 dimineața, și 14:00-16:00 după-amiaza, durata lucrărilor fiind stabilită la trei zile.

Adunarea din decembrie 1894 a cuprins pe ordinea de zi dezbateri pe două teme: „Metodu cel mai nimerit pentru învățător și folositor pentru elevi în cercetarea lucrărilor lor scriptice” (28-29 dec., orele 14:00-16:00, 9:30-12:00) și „Modul cel mai nimerit de a ține încordată atențiunea elevilor în timpul prelegerilor”. Pentru ambele teme, învățătorul din Lisa a alcătuit referate.¹² S-a adăugat și o lecție model, cu tema „Introducere în studiul matematicii și formarea numerelor până la 10”, care însă nu s-a putut ține, elevii preferând să rămână acasă în preajma sărbătorii noului an.¹³ La sfârșit s-au stabilit subiectele pentru conferința parțială ce urma a avea loc de Paști în aprilie 1895, dar aceasta nu s-a mai întrunit, întrucât salariile învățătorilor participanți nu s-au plătit trei luni la rând, iar revizorul ordonase în chiar acele zile efectuarea recensământului copiilor.¹⁴ După un an, conferința parțială din decembrie 1895 s-a concentrat asupra a două chestiuni: „Mijlocul înlăturării pedepselor corporale în corectarea vinelor” (sic!) și „Influența mediului asupra educației școlare”.¹⁵

Să remarcăm de la început că cele patru subiecte abordate în anii 1894-1895 erau de mare interes, ceea ce explică participarea la dezbateri a cvasi-totalității participanților, îngrădiți în expunerile lor doar de lipsa de timp. Păstrarea trează a atenției pe întreaga durată a orei de curs a fost, este și va fi esențială pentru buna desfășurare a lecției; sancționarea neatenției, a vorbei nepotrivite, a jocului în clasă și a câtor alte năzdrăvănii copilărești s-a aflat întotdeauna între blânda mustrare și pedeapsa corporală, ce e drept întotdeauna condamnată, dar de multe ori folosită pentru rezolvarea rapidă a unor situații care altfel ar fi degenerat. Cum să corectezi lucrările „scriptice” în așa fel încât rezultatul lor să fie cât mai benefic pentru elevi e o întrebare didactică la care s-au dat zeci de răspunsuri, niciunul optim. În fine, ce poate face școala (educația școlară) pentru a corija prin tinerele ei generații o lume dominată încă de sărăcie, malnutriție, boli de tot felul și ignoranță. Spațiul nu ne îngăduie să insistăm asupra tuturor punctelor de vedere aici exprimate, dar cum ne-am oprit la Marin Bunescu, incontestabilul lider al dascălilor teleormăneni, să-i surprindem modul de a gândi asupra acestor probleme.

El este astfel adeptul lecției creative, centrată pe elev, căruia nu trebuie să i se lase nicio clipă de indiferență și superficialitate față de subiectul propus. Lucrul permanent cu toți copiii din clasă nu se poate susține decât printr-o comunicare inteligentă, atractivă și diversă, „colorată în cele mai vii culori”.

Evaluarea trebuie să fie corectă, exigentă și transparentă. Marin Bunescu obișnuia să ofere un model, corectând câteva lucrări, după care îi lăsa pe elevi să-și aprecieze singuri erorile și apoi să învețe discutând pe marginea lor.¹⁶

¹² Arhiva Marin Bunescu, *Conferințele...*, p. 3-8, 11-14.

¹³ *Ibidem*, p. 8.

¹⁴ *Ibidem*, p. 17.

¹⁵ *Ibidem*, p. 23-27.

¹⁶ *Ibidem*, p. 17.

Deși recunoaște că le-a practicat la începutul carierei didactice, el se declară a fi dușmanul înverșunat al pedepselor corporale, „umilitoare, abrutizante și dezonorante pentru cel care le folosește”, care își arată astfel incapacitatea și nedestoinicia. Esențial este să nu oferi elevilor ocazia să producă dezordine, ori regulile simple pe care și-a întemeiat lecția sunt și aici cel mai bun mijloc.¹⁷

Care sunt valorile morale pe care trebuie să ne întemeiem viața și ce trebuie să condamnăm? iată o întrebare pe care și-o pune a sieși, dar și celorlalți. Credința în binele obștesc se află deasupra tuturor, în vreme ce lenea, risipa, disprețul față de celălalt se regăsesc în a doua categorie. Iată în fine și un portret al învățătorului ideal: să fie blând și sever, iubitor și netolerant, să nu-și piardă nici un minut elevii, să-i cheme la ordine pe cei abătuți sau neinteresați și să le ofere motive să-l urmeze, să-i relaxeze pe cei obosiți cu gimnastică și cântece.¹⁸

Fără a fi un subiect pe ordinea de zi, discriminarea școlii rurale față de cea urbană revine frecvent în luările de cuvânt ale participanților. A fost vorba mai sus despre învățătorul din Lisa, care a descris o oră la o clasă cu predare simultană, iar colegul lui de la Voivoda s-a plâns că în situația în care lucrează concomitent cu toți elevii din școală „lecția nu se poate desfășura conform cu regulile pedagogice”. Se adaugă și lipsa de mobilier/material didactic și frecvența neregulată a copiilor, care face greu comparabilă situația învățământului primar de la oraș față de cel de la țară.¹⁹

Era și momentul pentru ca aceste discuții să găsească ecoul potrivit. Cu numai două luni în urmă, Carol I chemase la conducerea țării pe liberali, cu D.A. Sturdza prim-ministru și Petru Poni ministru al Instrucțiunii Publice. Revenindu-se la proiecte anterioare, (între care cel mai vechi fusese alcătuit chiar de noul șef al guvernului împreună cu Spiru Haret încă la 1886) era trimisă Parlamentului în februarie 1896 o nouă lege, care după dezbatere și aprobare era promulgată la 29 aprilie același an. În motivare se afirmă explicit că trebuie să înceteze pentru totdeauna diferența de tratament între elevii de la oraș și cei de la sat. Spiru Haret, care a participat la dezbateri, a susținut că învățământul primar este o minimă de cunoștințe și de idei pe care orice om trebuie să le posede.²⁰

Potrivit legii recent adoptate, școala primară devenea obligatorie pentru toți copiii între 7 și 14 ani, care beneficiau de același tip de instrucție, indiferent de locul nașterii, cu același volum de cunoștințe, diferite doar prin durata studiului (5 în rural, 4 ani în urban), datorită specificului școlii de sat, care rămânea tot cu un singur învățător. Retribuțiile tuturor treceau la bugetul statului, primăriei rurale revenindu-i doar cheltuielile cu construcția, întreținerea și repararea școlilor.²¹ După o scurtă revenire la legea din 1893, în timpul guvernării conservatoare (în aprilie 1900), liberalii impuneau din nou propria lor lege care va rămâne în funcție până după primul război mondial.²²

¹⁷ *Ibidem*, p. 25.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*, p. 24.

²⁰ N. Adăniloaic, *op.cit.*, p. 167-168.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*, p. 169-170.

Statistică școlară la Suhaia la sfârșitul sec. al XIX-lea

Școala unde lucra de mai bine de 20 de ani Marin Bunescu a suportat o presiune demografică foarte puternică mai cu seamă în anii de la sfârșitul secolului al XIX-lea, căreia nu i-a putut face față decât cu greu. Statisticile ne arată că în 1893 a fost creat al treilea post, de fapt secția de băieți unindu-se cu cea de fete²³, dar în 1899, într-unul din momentele de vârf ale creșterii populației rurale, acest post s-a desființat, rămânând ca soții Bunescu să facă față singuri unui număr din ce în ce mai mare de elevi²⁴. Iată cifrele²⁵:

	1892	1893	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900
Copii de vârstă școlară	280	287	462	456	505	511	530	515	477
Elevi	129	162	160	161	164	162	177	172	118
Absolvenți	4	4	10	12	5	12	19	10	5
Coeficient alfabetizați	46%	56%	34%	37%	32%	31%	35%	33%	22%

Statistica de mai sus impune câteva concluzii:

I. Din 1892, numărul copiilor de vârstă școlară a crescut continuu, de la 287 la 462, în primii doi ani ai acestei perioade, ajungând în 1898 la 530, în vreme ce în școală au intrat 129 în 1892 și 162 un an mai târziu, la 1899 fiind chiar 172. Formulăm în legătură cu această serie de cifre o ipoteză: oare nu cumva surplusul de 175 de copii înregistrat în anul imediat următor remixării (1893-1894) să-l reprezinte populația de sex feminin, mult mai puțin școlarizată și care acum intra în evidența lui Marin Bunescu, care înregistrase până atunci doar băieții?!

II. Corespunzător boom-ului demografic, rata de absorbție școlară înregistrează de la un an la altul cifre corespunzător mai mici decât în deceniul anterior²⁶: 37% în 1895, 31% în 1897. În plină dezbatere teoretică pentru un viitor mai bun al învățământului, cu două noi legi adoptate în 1893 și 1896, conducerea superioară a școlii nu găsește nici un răspuns acestei provocări. Situația din Suhaia se complică și mai mult în anii crizei economice de la sfârșitul secolului. În 1899 guvernul conservator își aplică politicile de austeritate și în domeniul educației, și în consecință, al treilea post de învățător, înființat în 1893, este acum suspendat. Drept urmare, celor 172 copii înscriși în matricole, trebuiau să le facă față două învățătoare, o titulară și o suplinitoare, Marin Bunescu se afla în detenție, iar Ștefan Cernăianu fusese transferat în comuna învecinată, la Fântânele, rata de absorbție coborând la doar 22%.

²³ M. Bunescu, *Monografia (istoric) școlii din comuna Suhaia, plasa Dunărea, județul Teleorman*, Alexandria, Tipografia și Librăria Alexandri A.N. Vasilescu, 1906, p. 5.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*, p. 7.

²⁶ Vezi Bogdan Teodorescu, *Marin Bunescu, un învățător în vremea lui Spiru Haret*, în „Studii și articole de istorie”, LXXIX, 2012, p. 220.

III. Din 1893 și până în 1900, cifrele anuale ale absolvenților oscilează între 4-5 (1893-1896-1900), și 10-12, anul de grație fiind 1898 cu 19, ceea ce dovedește că în realitate, de alfabetizarea completă beneficiau puțini elevi, marea majoritate încheind practic școala după primii doi ani, care le asigurau cunoștințele elementare de scris/citit, precum și operațiile matematice esențiale. Ar fi de dorit ca atunci când prezentăm gradul de absorbție în școală a populației de această vârstă să operăm cu două serii de cifre: una care să cuantifice numărul de înscriși în clasa începătoare, și alta – numărul de elevi care încheie ciclul complet al celor cinci ani de studiu. Spre a exemplifica cu promoția 1895, la pornire – 1890 – din 264 copii de vârstă școlară, vin să învețe 126, adică 47%. La sosire însă ajung doar 12, ceea ce reprezintă abia 9%.

IV. Este de remarcat că până la 1900 și în anii următori, încărcătura elevi pe învățător nu se modifică esențial în favoarea celor din urmă. Media se așează undeva la 50, pentru ca în momente de vârf, în 1897, să ajungă la 58, iar în anul foarte greu, 1899, chiar la 86, ca să nu spunem că și aici statistica este înșelătoare, căci acolo unde sunt trei învățători, doi își asumă majoritatea elevilor, iar cel de-al treilea, care este și dirigintele școlii, doar pe cei din clasele terminale (III, IV, V), mult mai puțini.

Peste toate bunele intenții ale reformelor școlare de la răscrucea secolelor XIX-XX, trebuie recunoscut că efectele lor reale s-au dezvoltat gradual, în timp, înregistrându-se abia la sfârșitul celor trei mandate haretiene (1908-1910), când numărul învățătorilor și al edificiilor școlare a marcat cu adevărat o creștere semnificativă.

Anii cluburilor socialiste la sate

Activismul social în spiritul căruia Marin Bunescu militase perseverent în toți acești ani, și-a găsit expresia potrivită în epoca organizării cluburilor socialiste la sate și formulării statutului lor. Este momentul hotărâtor al vieții sale care îi va aduce o notorietate națională, dar și lungi ani de sacrificii și privațiuni. Subiectul a fost relativ bine cercetat în istoriografia anilor '60,²⁷ așa că ne interesează acum doar să-l surprindem pe Marin Bunescu în vâltoarea evenimentelor din acei ani. Este contestabil că situația satului românesc, oricum dominată de o repartitie nedreaptă a proprietății, s-a complicat mult odată cu marea creștere demografică de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Astfel, numai la Suhăia, din cele 2300 hectare ale comunei, doar 750 aparțineau locuitorilor, suprafață care trebuia să hrănească peste 700 de familii, însumând aproape 3000 de suflete. La mai bine de 30 de ani de la reforma agrară din vremea lui Cuza, conștiința generală era că la împrăștierea țăraniilor fuseseră furați, în repetate rânduri delimitările făcute de autorități fiind vehement contestate. De altfel, izgoniți de sărăcie, locuitorii de aici se angajau să lucreze în condiții dezavantajoase pe moșiile vecine, ajungând uneori până la Zimnicea.²⁸

²⁷ Cea mai reprezentativă și completă cercetare, care datorează însă foarte mult timpurilor în care a fost elaborată: Gh. Matei, *Cluburile socialiste la sate, 1898-1899*, București, Editura Științifică, 1968.

²⁸ *Ibidem*, p. 68-69. Situația mării proprietăți la Suhăia prezentată și în monografia satului, realizată de Marin Bunescu în 1926-1928 (manuscris dactilografiat), p. 2.

Situația din Suhaia era asemănătoare cu a multor comune din Teleorman și din județele agrare vecine, și din acest motiv în ultimii 20 de ani, sub diverse forme, lumea satului românesc se găsea într-o stare de permanentă nemulțumire.

Pe de altă parte, mișcarea socialistă, constituită într-un partid în 1893, nu a cunoscut imediat succesul așteptat. Organizat ca un club la București, care, ce e drept, și-a dublat numărul de membri din 1895 până în 1897, afirmarea noii forțe politice a întârziat să se producă și în provincie. Majoritatea membrilor săi era alcătuită din intelectuali din clasa mijlocie, care apreciau că perspectivele trecerii la socialism în România erau nule, câtă vreme industrializarea progresa lent, iar proletariatul era puțin numeros.²⁹ A devenit astfel aproape obligatoriu apelul la țărănime, la cea săracă în special, care conștientizată de drepturile ei și organizată în lupta împotriva abuzurilor proprietarilor și funcționarilor, ar fi putut deveni o forță a schimbării. Din această fericită conjuncție a socialismului cu lumea rurală se vor naște primele cluburi socialiste la sate, deloc întâmplător, la Zimnicea, în Teleorman, cu un prilej care marca cea mai mare sărbătoare a proletariatului, ziua de 1 mai 1898. Evenimentul a fost însoțit de o întrunire la care a participat și un reprezentant al conducerii socialiste, continuată după-amiază, când s-a vorbit despre nesocotirea constituției, abuzurile administrației, despre impozitele discriminatoare și lipsa de acces la învățătură a copiilor. Pe calea deplinei legalități li se recomanda țăranilor prezenți să se informeze asupra drepturilor pe care le au și cunoscându-le, să combată astfel nedreptățile de tot felul, „să pună astfel capăt necazurilor”. 164 de țărani se înscriu în organizația acum constituită și cer, firesc, afilierea la P.S.D.M.R.³⁰

În lunile următoare, când au loc ședințe săptămânale, de regulă duminica, se adună și săteni din localitățile învecinate, veniți să vorbească despre ilegalități și nedreptate. Prima extensie importantă a organizației de Zimnicea a fost chiar la Suhaia, unde la începutul lui iunie 1898, a fost aleasă o comisie (care să ia legătura cu centrul), activitățile urmând a se desfășura tot în reuniuni duminicale, la capătul cărora plângerile celor prezenți (300 de înscriși) urmau a fi înaintate oficiosului P.S.D.M.R., publicația „Lumea Nouă”.³¹ După ce conducerea P.S.D.M.R. a luat act de existența clubului (12/24 iulie 1898), a fost aleasă conducerea, printre membrii căreia s-a aflat și Gh. Marinescu, figura cea mai reprezentativă din sat fiind țăranul Ioan Lungu.³² Până la sfârșitul lunii august 1898, organizații similare apar în alte șapte localități, și acum este momentul în care la solicitarea membrilor acestei

²⁹ Keith Hitchins, *România 1866-1947*, București, Editura Humanitas, 1996, p. 151.

³⁰ Gh. Matei, *op.cit.*, p. 64-66, unde descrierea completă a înființării primului club socialist la Zimnicea, după publicația „Lumea Nouă”, din 26 aprilie 1898.

³¹ „Lumea Nouă” consemnează constituirea acestui nou club socialist în numărul din 28 iunie 1898, apud Gh. Matei, *op.cit.*, p. 69.

³² La această reuniune s-a adoptat o hotărâre prin care cei prezenți se angajau „să răspândească propaganda socialistă, „care va aduce dezrobirea muncitorilor și muncitorilor plugari”, considerând programul socialist „drept cel „mai potrivit pentru îmbunătățirea soartei lor”, „Lumea Nouă” din 30 iulie 1898, la Gh. Matei, *op.cit.*, p. 69.

asociații centrul delegă două persoane pentru a coordona activitatea din Teleorman. Vreme de trei zile, muncitorul strungar Ioan Banghereanu și studentul facultății de drept Theodor Ficșinescu, poposesc în toate cele nouă organizații locale (28-31 august/9-12 septembrie 1898);³³ ajung și la Suhaia și probabil aici are loc întâlnirea celor doi cu Marin Bunescu.

Putem considera fără a avea alte informații decât cele care provin de la personajul principal al acestei expuneri că abia atunci el s-a lămurit asupra a ceea ce reprezentau cluburile socialiste, și că după această dată a început să se implice. Mi se pare astfel firesc ca cel puțin la constituirea cluburilor din plasa Dunărea, la Bragadiru, Lisa sau Vânători, ca și la Viișoara, în sate ai căror învățători îi erau bine cunoscuți, și unde prestigiul lui profesional era recunoscut, rolul său în organizare e de bănuț să fi fost important.³⁴

După consfătuirea cluburilor socialiste, desfășurată la București în 17-18 octombrie 1898 (29-30 oct. 1898), și până la sfârșitul anului, în Teleorman luaseră ființă 101 organizații din cele 229 care funcționau pe plan național (39 erau în Olt, 32 în Vlașca și la fel și în Romanai, câte unul la Buzău și la Botoșani).³⁵

Din modelele de statut care s-au păstrat, rezultă că la întrunirile duminicale țărării erau îndemnați să se unească și să protesteze împotriva tuturor nedreptăților cărora le erau supuși. Plângerile ajungeau la publicația „Lumea Nouă”, care le încredința tiparului, iar clubul, din cotizații, îi ajuta pe țărării aflați în proces cu moșierii și arendașii. Orice prilej trebuia folosit pentru afirmarea drepturilor sătenilor,³⁶ și în acest sens, alegerile comunale din 1/13 noiembrie 1898 au reprezentat un succes. În mai multe comune teleormănene lista cluburilor a fost câștigătoare, inclusiv la Suhaia, unde s-au obținut 271 de voturi, devansând-o pe cea a primarului liberal, cu doar 219.³⁷

Deși dominate de spiritul desăvârșit al legii, în mod inevitabil însă, discuțiile purtate în cluburile socialiste recent înființate plecau de la numeroasele frustrări ale țărânimii sărace și ajungeau la cele două revendicări esențiale: pământul și votul obștesc. Activitatea febrilă din aproape toate comunele teleormănene, deplasările repetate ale țărănilor nemulțumiți la sediul central al P.S.D.M.R., și nu în ultimul rând actele de revoltă deschisă³⁸, au alertat autoritățile, și l-au determinat pe ministrul liberal Mihail Pherychide, să anunțe la 21 ianuarie 1899 că „forța armată a fost pusă la dispoziția autorităților pentru ca ordinea publică să nu mai fie

³³ I.C. Atanasiu, *Pagini din istoria contemporană a României, mișcarea socialistă (1891-1900)*, București, Editura Adevărul, p. 252.

³⁴ Într-o autobiografie târzie, M. Bunescu menționa că a organizat cluburile socialiste din Teleorman „împreună cu Banghereanu și Ficșinescu și alte elemente locale”, Arhiva M. Bunescu, *Note biografice*, p. 2.

³⁵ Gh. Matei, *op.cit.*, p. 74-75.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ „Lumea Nouă”, 7 noiembrie 1898, apud Gh. Matei, *op.cit.*, p. 102.

³⁸ Tabloul general al mișcărilor sociale determinate de activitatea cluburilor socialiste, la Gh. Matei, *op.cit.*, p. 112-123.

tulburată”.³⁹ În fapt s-au declanșat represalii împotriva tuturor celor implicați, activitatea cluburilor a fost interzisă, sediile devastate și activiștii arestați.

La sfârșitul lui aprilie 1899, 35 de militanți din care nu lipseau Ioan Banghereanu, Theodor Ficșinescu, Gh. Marinescu, dar și învățătorii Marin Bunescu, Petre Stroescu și Neagu Priteșcu, erau judecați la Turnu Măgurele în prezența a 70 de martori. Importanța procesului e dovedită și prin aceea că în apărare au pledat nume ilustre ale baroului, de la C-tin Mille și V. Pellea, la I.C. Atanasiu, care au cerut achitarea a 27 inculpați.⁴⁰

Reluat în iunie 1899, procesul s-a încheiat cu condamnarea a 24 din cei acuzați, cei trei învățători primind pedepse privative de libertate de la 15 zile la 3 luni.⁴¹ Mersul implacabil al justiției nu a putut fi însă oprit. A urmat recursul de la Curtea de Apel Ilfov și confirmarea sentinței de la Turnu-Măgurele (13 septembrie 1899). Abia la 22 mai 1900 sentința de condamnare a fost casată, rejudecarea la Curtea de Apel din Galați aducându-le achitarea învățătorilor inculpați, între care și a lui Marin Bunescu.⁴² Deși s-a vorbit doar de trei luni de prevenție, acesta afirma ulterior că a fost reținut 7 luni și 4 zile în arestul din Turnu Măgurele și la închisoarea Văcărești.⁴³ Motivul pentru care a fost inculpat și condamnat merită însă a fi adus în discuție. I se imputase „escrocheria” lui și altora, acuzați fiind că ar fi vândut, în interesul partidului sau al lor personal, materiale de propagandă, evident, cu sume mai mari decât valoarea, o înscenare penibilă ca atâtea altele.⁴⁴

Normal ar fi fost, pentru că a fost achitat, să urmeze reintegrarea în învățământ. Nu s-a întâmplat așa, deoarece a fost acuzat acum de participare morală la răzvrătirile din 1898-1899, și în consecință a fost din nou suspendat de la 7 martie 1901 până la 1 septembrie 1902, perioadă în care urma să fie lipsit de leafă.⁴⁵

³⁹ *Ibidem*, p. 124-125.

⁴⁰ Lista completă a inculpaților, precum și desfășurarea procesului, la I.C. Atanasiu, *op.cit.*, p. 287, și Gh. Matei, *op.cit.*, p. 131-132.

⁴¹ Gh. Matei, *op.cit.*, p. 131-132.

⁴² *Ibidem*, p. 133.

⁴³ Arhiva M. Bunescu, *Note biografice*, p. 43.

⁴⁴ O spune răspicat Marin Bunescu însuși, într-un memoriu adresat Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, înregistrat la 27 martie 1901. „Am fost judecat pentru delictul de escrocherie în care eram implicat împreună cu țărani care s-au mișcat în 1898”. A.N.I.C., fond. M.C.I.P., dosar 57/1901, f. 5.

⁴⁵ După statele de plată de la M.C.I.P., Marin Bunescu a fost suspendat de la catedră prima dată în martie 1899, data probabilă a arestării sale. Pe luna februarie 1899 el apare alături de Cleopatra Bunescu și Ștefan Cernăianu. A.N.I.C., fond M.C.I.P., dosar 120/1899, f. 54., pentru ca în martie 1899 numele său să fie șters. *Ibidem*, f. 77., iar din aprilie 1899 și până în septembrie 1899 până la deschiderea anului școlar, locul său este ocupat de un suplinitor; *Ibidem*, f. 92-97, 110-131, 145 etc. Interesant este că în această situație se desființează al treilea post de învățător la Suhaia, cu începere de la 1 septembrie 1899. Nu este însă al lui, din moment ce Ștefan Cernăianu este obligat să se transfere la Fântânele, o spune singur într-un memoriu adresat Ministerului în iunie 1902. A.N.I.C., fond M.C.I.P., dosar 38/1902, f. 19, iar pe cea de-a doua catedră este angajat un suplinitor. Că este așa o dovedește și tabelul învățătorilor din Suhaia, alcătuit chiar de Marin Bunescu, de unde rezultă că titularizarea sa s-a întrerupt abia la 1 septembrie 1901. Vezi M. Bunescu, *Monografia școlii*, p. 12, reintegrarea sa făcându-se de fapt doi ani mai târziu. A.N.I.C., fond M.C.I.P., dosar 38/1904, f. 140.

Calvarul lui Marin Bunescu continuă însă. Nu știm în ce împrejurări a ajuns în comuna Grosu din Vlașca, unde a funcționat tot anul școlar 1901-1902,⁴⁶ în mai-iunie 1902, suplinind catedra Cleopatrei Bunescu, bolnavă, cu certificat medical.⁴⁷ Cum Ștefan Cernăianu plecase la Fântânele, când se desființase postul al treilea, și cerea imperativ să se întoarcă, invocând între altele că la Suhaia au rămas o titulară și o suplinitoare (două femei),⁴⁸ se face o rocadă avantajoasă și pentru Marin Bunescu, care după 1 septembrie 1902 părăsește comuna Grosu pentru comuna Fântânele, oricum mai aproape de familie.⁴⁹ Aici va rămâne însă doi ani, abia la 1 septembrie 1904, după repetate demersuri, nu în ultimul rând ale revizorului școlar județean, care îl aprecia, reîntorcându-se la școala de care se lega toată activitatea sa anterioară.⁵⁰

Să recapitulăm. Un învățător de cert prestigiu, întru totul devotat profesiei sale și comunității din care face parte, și pe care o reprezintă la nivel de excelență, întru totul determinat să amelioreze condiția consătenilor săi, utilizând numai mijloacele pe care regimul democratic din țara sa și legislația în vigoare i le punea la îndemână, se încadrează într-un partid de stânga, activează împotriva abuzului și nedreptății săvârșite împotriva consătenilor săi, iar consecința este arestarea, judecarea, condamnarea, achitarea, iar după aceea suspendarea nemeritată de la catedră, reintegrarea, dar la o școală situată departe de casă și de familie, drumul reînțoarcerii durând practic trei ani. Una peste alta, între arestarea sa în martie-aprilie 1899 și reocuparea catedrei de unde fusese suspendat, în septembrie 1904, trecuseră cinci ani, ultimii trei sub mandat liberal și ministeriatul lui Spiru Haret.

Și totuși, evenimentele din acei ani vor avea un epilog neașteptat. La alegerile parlamentare din noiembrie 1919, primele după Marea Unire, organizația de Teleorman a Partidului Țărănesc, din conducerea căreia făcea parte și Marin Bunescu, a câștigat 10 mandate în Adunarea Deputaților, unul dintre ele fiind obținut și de

⁴⁶ De aici solicita la 26 aprilie 1902 transfer la Fântânele sau Piatra, pe motiv că Grosu e departe de Suhaia unde are familia și unde funcționează Banca Populară pe care o înființase cu un an în urmă. A.N.I.C., fond M.C.I.P., dosar 38/1902, f. 139.

⁴⁷ Concediul medical al Cleopatrei Bunescu durează de la 1 mai la 15 iunie 1902. *Ibidem*, f. 151, 172-173, timp în care M. Bunescu se reîntoarce la Suhaia pe catedra soției, *Ibidem*, f. 153.

⁴⁸ Memoriul lui Ștefan Cernăianu, *Ibidem*, f. 190.

⁴⁹ Revizorul Spulbereanu aprobă la 7 iulie 1902 transferul lui Cernăianu la Suhaia și pe-al lui M. Bunescu la Fântânele, ceea ce se face pe 9 septembrie 1902. *Ibidem*, f. 236.

⁵⁰ Același Spulbereanu solicită prin două rapoarte adresate ministerului retitularizarea „celor doi învățători socialiști Marin Bunescu și Tudor Stroescu care au lăsat la Suhaia și Peret gospodăria model, soții învățătoare și case pline de copii. Pentru amândoi transferarea este ca un divorț impus de lege”. „Îi cunosc pe amândoi și de-ar fi slabi aș zice că să li se aplice pedeapsa cu toată rigoarea, spre a scăpa școala de ei, dar sunt buni învățători, și ar putea face progres, de-ar avea liniștea sufletească”. A.N.I.C., fond M.C.I.P., dosar 35/1903, f. 232. Demersul nu are însă succes. Revizorul revine însă în anul următor, toamna 1904, punând accent pe rezultatele deosebite ale lui M. Bunescu la Fântânele, și pe opera sa socială, atât de dragă lui Haret, care era ministru de trei ani: bancă populară, asociații pentru țărani etc., argumentul hotărâtor fiind că amândoi (M. Bunescu și T. Stroescu), „s-au cuminițit”. În fine, abia la 12 octombrie 1904, se aprobă retitularizarea, concomitent cu înființarea celui de-al treilea post. A.N.I.C., fond M.C.I.P., dosar 38/1904, f. 140.

învățătorul din Suhaia, acum pensionar.⁵¹ În ședința din 11 februarie 1920, în timpul căreia parlamentarii socialiști au fost atacați reproșându-li-se că au legături cu bolșevicii din Rusia, un deputat al acestei grupări a denunțat încălcarea „de către liberali” a dreptului de asociere, precedentul fiind reprezentat de dizolvarea cluburilor socialiste la sate, arestarea lui Banghereanu și Ficșinescu, și darea lor în judecată „ca escroci”, la care o voce din sală îl adaugă și „pe Marin Bunescu, la 1899”.⁵² Zece zile mai târziu, pe 21 februarie 1920, Marin Bunescu ruga pe președintele Camerei, N. Iorga, să-i pună la dispoziție dosarele reprimării mișcărilor țărănești din 1899, cu deosebire acelea de la tribunalul Teleorman, în vederea unei interpelări.⁵³

Deși oarecum descurajat de indiferența cu care cauza sa fusese rezolvată la ministerul de resort, Marin Bunescu nu a ezitat, chiar în acei ani să adopte haretismul, întrucât multe dintre ideile sale erau și ale promotorului mișcării – ridicarea satului prin cultură fusese profesiunea sa de credință de o viață, iar creditarea și organizarea de cooperative de într-ajutorare i se părea a fi o soluție economică menită să ajute munca și câștigul onest. La 30 decembrie 1901, în vacanța de Crăciun, a înființat banca locală „Suhaia” cu 54 de membri și 341 lei capital, luptându-se cu toți cămătarii satului și cu autoritățile administrative. Patru ani mai târziu, datorită și felului în care știuse să o conducă se adăugaseră cifrelor inițiale 274 de membri și 22 750 de lei. De altfel, încă în 1902, extinsese rețeaua acestor organizații, înființând bănci noi la Orbeasca de Jos (în partea centrală a județului Teleorman), iar ulterior a contribuit la constituirea altora la Piatra, Viișoara și Fântânele, satul în care a profesat între anii 1902-1904. La el acasă, la Suhaia, reușise astfel să procure pentru săteni unelte de cea mai bună calitate, să le vândă trei ani consecutiv cerealele la prețuri avantajoase, să aducă un vagon de sare denaturată, nutreț pentru vite etc., și să acorde credite la 300 de săteni care altfel, într-un an de criză (1904) și-ar fi pierdut în mod cert proprietățile. Dezvoltând aceste activități a alcătuit și o obște de producție și consum „Munca”, al cărei scop esențial era să arendeze și să exploateze o moșie, și să vândă apoi produsele în beneficiul locuitorilor.⁵⁴

⁵¹ I. Scurtu, *Istoria Partidului Țărănesc, 1918-1926*, București, Editura Enciclopedică, 2002, p. 47; din cele 6 liste ale P.Ț. prezentate, M. Bunescu a candidat pe lista a patra, pe care au fost aleși 9 deputați, cel mai mare succes al partidului din care făcea parte, la acele alegeri, fiind obținut de Ilie Georgescu cu 17 813 voturi, urmat de Eduard Mirto, cu 17 800 voturi, M. Bunescu fiind al treilea, cu 17 785 voturi. A.N.I.C., fond Parlament, 1919, f. 182.

⁵² Dezbaterile Adunării Deputaților, sesiunea ordinară 1919-1920, ședința din 11 februarie 1920, p. 503-504.

⁵³ *Ibidem*, ședința din 21 februarie, p. 659. Ulterior M. Bunescu a absentat trei zile de la dezbateri (1-3 martie 1920). *Ibidem*, p. 833-857, 869; a votat pentru legea împrumutării în Basarabia (12 martie 1820), *Ibidem*, p. 1012, și a recunoscut calitatea de persoană juridică și morală societății Mărășești, alcătuită din veteranii de război. (13 martie 1920) *Ibidem*, p. 1022-1023. În 26 martie 1920, Generalul Averescu, noul prim-ministru, a citit mesajul regal de dizolvare a Parlamentului, și astfel interpelarea sa nu a mai fost susținută niciodată. *Ibidem*, f. 2004.

⁵⁴ Cu multă mândrie, M. Bunescu, își inventaria la sfârșitul anului 1905 toate aceste reușite. M. Bunescu, *op. cit.*, p. 9-10.

„Monografia școlii din Suhaia”

În absența sa (1901-1904) la Suhaia doi învățători s-au confruntat cu o masă cuprinsă între 111-140 de elevi, confirmându-se astfel rata foarte scăzută a absorbției din ultimii ani ai secolului al XIX-lea, asigurând doar o creștere lentă, de la 22% în 1901 la 32% în 1903.⁵⁵ Întoarcerea la școală a lui Marin Bunescu în septembrie 1904 a produs un reviriment, celor 140 de elevi înscriși putându-li-se adăuga încă 48, corespunzători celui de-al treilea post reînființat, iar rata absorbției a crescut la 43%, mult peste media națională a începutului de secol. În anul următor însă sunt 590 de copii de vârstă școlară, elevii înscriși ajung la 197, raportul se dovedește copleșitor, iar alfabetizații scad din nou la 34%, cifra de referință a lui Spiru Haret la sfârșitul celui de-al treilea mandat ministerial.⁵⁶

La solicitarea ministrului instrucțiunii publice, printr-un ordin din octombrie 1905 (funcția era deținută de Mihai Vlădescu), el alcătuiește în două luni de zile *Monografia școlii Suhaia* publicată în anul jubileului regal – 1906 – la Alexandria. Este o reconstituire istorică de valoare întemeiată în bună măsură pe actele din arhiva sa și a instituției pe care o reprezenta de 40 de ani și din acest motiv este și o autobiografie, și o mărturie de viață. Marin Bunescu cercetează începuturile școlii, prezintă baza sa materială, „resursa umană”, învățătorii din trecut și din prezent, organizarea spațiului de studiu, cheltuielile pentru întreținere și salarii, manualele utilizate, biblioteca înființată în 1898 cu 380 de volume, din care anual se rulau 40, inițiativele extrașcolare. Două tabele alcătuite cu grijă pentru detalii prezintă mai întâi lista completă a cadrelor didactice, de la Stan Chiriță, primul învățător numit în epoca regulamentară (1841-1846), și până la cei de la începutul secolului XX, 14 la număr, într-o jumătate de secol, semn de mare stabilitate și atașament pentru școală.

Al doilea tabel urmărește pe toți cei 157 de absolvenți (între 1869 și 1905).⁵⁷ Între aceștia, și copiii săi: Aurel, promoția 1892, student, Constantin, 1894, silvicultor, și Horia, 1900, cinci ani mai târziu elev de școală comercială. Cel mai mic, August-Gusti era încă elev la acea dată. Partea cea mai interesantă și intens folosită și în această lucrare este însă cea statistică, foarte importantă, pentru că ne arată variabilele pe termen lung (1872-1905) ale numărului de copii de vârstă școlară, ale celor alfabetizați și ale absolvenților. Marin Bunescu se ferește însă să aducă vorba de activitățile sale politice, inclusiv de episodul cluburilor socialiste, datorită căruia lipsise din școală cinci ani, poate și din teama că, dacă și-ar fi făcut și în acest mod publice convingerile, ar fi putut să fie implicat în alte tracasări. Viitorul apropiat avea să-i arate că nu a procedat chiar greșit.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 7.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 13-15. De observat totuși că, deși școala era mixtă, M. Bunescu nu inventariază și fetele, categoric mai puțin numeroase, dar între care se numărau și copilele sale, cel puțin cea mai mare, Rodica (n: 1891), care avea 14 ani în 1905 și care cert a făcut integral cursurile școlii primare la Suhaia și liceul la București, unde a absolvit și cursurile Facultății de Litere, în 1913 (din informații de familie).

Marin Bunescu la 1907. Ultimii ani la catedră.

Evenimentele din februarie-martie 1907 îl vor fi supărat și dezamăgit pe Marin Bunescu. Se considerase până atunci fiul satului în care se născuse, iar mai târziu nu își dorise altceva decât să-l slujească. Ori, pe măsura desfășurării din iarna răscoalelor, constata cu amărăciune că între aceleași hotare trăiau de fapt mai multe Români, și că oricât s-ar fi străduit, lumea lui nu era tot una cu aceea a sătenilor din Suhăia. Se ridicase dintre ei, dar ajunsese prin a fi altfel: beneficia de confortul unei case cuprinzătoare, chiar dacă locuită de mulți copii, avea o stupină și probabil câteva vaci cu lapte, patrona o bancă populară, într-un cuvânt ieșise din clasa țărănimii sărace pentru a intra în cea de mijloc. Veniturile lui, deși nu-i permiteau mai mult decât să ducă un trai decent, erau regulate, și nu se puteau compara cu nesiguranța vieții de fiecare zi a celor mai săraci locuitori ai satului. Se adăugau la toate acestea și eternele invidii din partea celorlalți membrii ai elitei satului, care nu puteau să-l surclaseze, și desigur, și trecutul său socialist. Vom avea astfel imaginea completă a celor petrecute atunci, și conștient că trăiește un moment istoric, Marin Bunescu a elaborat un memoriu al răscoalelor⁵⁸ cu observații foarte pertinente asupra celor întâmplate, din care esențiale ni se par următoarele.

Notele debutează, scrise inițial caligrafic cu cerneală, probabil la biroul său, pe data de 10 martie, când este încă liniște la Suhăia. Totuși, legăturile cu centrul județean și național au fost întrerupte, ziare nu mai vin, și absența lor va fi menționată în toate zilele următoare, telefonul nu mai sună, iar trenul n-a mai sosit în gara apropiată din seara trecută. De la Zimnicea vin vești despre devastări de prăvălii „ale ovreilor și grecilor” și circulă și primele zvonuri despre instigatori la revoltă din sat.⁵⁹

A doua zi, 11 martie, duminică, Marin Bunescu se informează despre distrugerile din comunele învecinate. După ce cu o zi înainte țărani ieșiți în uliță refuzaseră să-l asculte, acum are inițiativa unei întâlniri, împreună cu primarul și preotul, și sătenii întărâtați, pentru a încerca să-i liniștească. Din păcate, intenția sa nu poate fi dusă la bun sfârșit. Pe tot parcursul acestor zile, poziția sa a fost de pacificare, de înțeleaptă cumpănire a lucrurilor, de evitare a exceselor și abuzurilor. Cu toate aceste eforturi, situația se inflamează din nou pe seară, când într-un grup se hotărăște jefuirea și uciderea logofătului moșiei locale, plan dejucat de alți săteni mai responsabili. După ora opt seara, află însă că un alt grup are intenția să-i distrugă casa și apoi banca, considerându-l „vândut ciocoilor”. Ajuns acasă, nu-și poate liniști soția și copiii, care plâng toată noaptea.⁶⁰ Dimineța sunt încurajați de prieteni și are puterea să scrie că „lumea e liniștită”. Situația se schimbă însă radical în 12 martie, luni, când au loc primele devastări la un conac și un pătul din sat; țărani își împart grâul și vitele și se cred „într-o țară cucerită, fără stăpân”. Trăiește o altă noapte de veghe, speriat că familia și bunurile îi sunt primejduite.⁶¹

⁵⁸ Bogdan Teodorescu, *op.cit.*, în *loc.cit.*, p. 213, nota 4.

⁵⁹ Arhiva Marin Bunescu, *Jurnalul din 1907 (Memoriul răscoalelor)*, p. 1-7.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 8-14.

⁶¹ *Ibidem*, p. 15-19.

Marți, 13 martie, e nemulțumit că autoritățile nu intervin în nici un fel, doar primarul „scrie” vitele furate.⁶² Inerția autorităților, se prelungește și a doua zi, 14 martie, când citind un număr recent din „Dimineața”, află de schimbarea guvernului, „venirea liberalilor, cu Morțun (la Lucrări publice), Ionel Brătianu (la Interne), Averescu (la Război) și Spiru Haret (la Instrucțiune), îi dă speranțe că situația va intra sub control.⁶³

Joi, 15 martie, lovitură de teatru, e chemat la București la Ministerul Instrucțiunii⁶⁴ unde sosește matinal, la 8 dimineața, a doua zi. Un inspector general îl primește spre orele 11⁰⁰, iar Spiru Haret la 16⁰⁰, încredințându-i un post de subrevizor școlar la Teleorman. Deși Marin Bunescu nu face nici un comentariu, ne întrebăm totuși dacă noul ministru îi aprecia munca de o viață și îi acorda astfel o recompensă, sau dacă vechiul prieten, Morțun, acum și el în guvern, a intervenit pentru a-l scoate din Suhaia, unde era amenințat permanent. În aceeași seară, noul funcționar al statului, se întoarce acasă pentru a-și rezolva problemele curente la școală și bancă,⁶⁵ și în 18 martie se prezintă persoanelor de autoritate din Turnu Măgurele, capitala Teleormanului, așteptând, și a doua zi chiar se întâmplă, și numirea revizorului.⁶⁶ Situație complicată, a căzut în plină dispută între cele două facțiuni liberale care își împart județul, și nu are decât susținerea uneia dintre părți. Încearcă să-și vadă de treabă, încrezător că Haret, „care face politica școlii și dorește calitate în învățământ”, va descuraja pe cei care îl vor îndepărtat. „Fie voi sta cât Domnul Ministru mă va ține”, și-l va mai ține încă două zile. În 22 martie, după o săptămână, același Haret îl invită să se întoarcă la postul din Suhaia.⁶⁷

Desigur că trecutul său socialist, binecunoscut la Turnu, unde i se judecase și procesul, era un bun motiv de respingere, dar meritele sale de om al școlii îl recomandau cu prisosință, și nu ne-am fi așteptat ca un om de prestigiu și autoritatea lui Haret să cedeze așa de ușor, încălcându-și în câteva zile o decizie pentru care avea toate motivele. Specific atitudinii lui Marin Bunescu, dominate toată viața de rigoare și principialitate, el își cere plata pentru cele 6 zile lucrate la revizorat și se reîntoarce la școala unde era titular, unde, cel puțin în prima seară, „totul este bine”.⁶⁸

Au început însă arestările, primii cinci au fost deja depuși, grăul și vitele furate au fost abandonate, și se așteaptă armata.⁶⁹ De altfel, în 26 martie, o fracție „de 20 de soldați și jandarmi” continuă arestările, iar o zi mai târziu găsește în ziare

⁶² *Ibidem*, p. 20-22.

⁶³ *Ibidem*, p. 23-24. Ordinea portofoliilor este cea din textul lui Marin Bunescu; schimbarea guvernului avusese loc într-adevăr pe 12 martie 1907 (Ioan Scurtu și colaboratorii, *Enciclopedia de istorie a României*, București, Editura Meronia, p. 128).

⁶⁴ *Ibidem*, p. 25.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 29.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 30.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 33-35.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 37.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 38-39.

informația că în numele Regelui s-au promis ușurări țăranilor și are cuvinte de ocară pentru proprietarii și arendașii care nici nu vor să audă despre așa ceva.⁷⁰

În 28 martie, se întorc primii eliberați din arest, care povestesc despre tot felul de silnicii, bătăi, amenințări cu revolverul,⁷¹ iar pe 30 martie, o semi-companie de călărași cercetează casă cu casă, spre a se restitui toate cele furate.⁷² În săptămâna următoare, suntem de-acum în 8 aprilie, logofătul moșiei și preotul satului alcătuiesc o listă după care au fost arestați și torturați alți 15 săteni. În această situație, primăria a devenit „local de supliciu”, iar școala „cazarmă și arest”.⁷³ În fine, ce bănuia de multă vreme se întâmplă. În 9 aprilie este chemat și interogat asupra „relațiilor ce are cu Kogălniceanu” (Vasile) și dacă „a citit broșura lui”. Fusese pârât de preot. Evident era vorba de cunoscutul om politic, care înființase în 1906 un partid țăranesc, fără mari șanse, dar care răspândise la sate programul său „Către săteni”, din care nu lipseau votul universal și împrumutarea, și pe care sigur Marin Bunescu îl cunoștea (deși nu fusese găsit asupra sa), motiv suficient pentru a fi declarat instigator.

Eliberat după o oră de interogatoriu, este rechemat după-amiază și obligat să asiste la torturarea consătenilor săi.⁷⁴ Îi cere prefectului să fie lăsat în pace, dar și pe 10 aprilie e interogat și amenințat. Crede că va fi din nou arestat și se bucură de compătimirea unor arestați la fel ca el. Din fericire, se intervine „de sus” și toți sunt eliberați. Pleacă și soldații, dar în urma lor, „jale și ruină”.⁷⁵

Jurnalul lui Marin Bunescu este în primul rând „un reportaj de front”. Autorul e mereu în centrul evenimentelor, consemnând în timp real tot ceea ce se întâmplă, sub presiunea faptelor care vin asupra lui în avalanșă. Este de asemenea o mărturie pentru istorie, scrisă de o persoană implicată, pentru care adevărul acelor zile este mai presus de orice. În paginile lui, Marin Bunescu nu se sfiește să se arate așa cum este: împăciuitor cu țăranii revoltați, temător pentru viața familiei sale, și bruma de bunuri pe care atât de greu o dobândise, bucuros că noul guvern va face ordinea dorită, încrezător că Spiru Haret îi va acorda poziția de merit așteptată, în fine, resemnat pentru nedreptatea îndepărtării sale și pentru eventualele neplăceri din care abia scăpase.

Anii care au urmat până la pensionarea sa în 1911 nu au marcat schimbări majore. Dintr-o inventariere a veniturilor sale, aflăm că, după aproape 40 de ani de activitate, 1872-1911, salariul încremenise la suma de 90 de lei, e drept, cu o gradație de încă 54.⁷⁶ Va beneficia însă de o festivitate în cursul căreia în anul

⁷⁰ *Ibidem*, p. 39-40.

⁷¹ *Ibidem*, p. 40-41.

⁷² *Ibidem*, p. 42.

⁷³ *Ibidem*, p. 42-43.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 44-45.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 75.

⁷⁶ Arhiva M. Bunescu, *Certificat de la Înalta curte de Conturi*, solicitat în urma unei cereri, la 22 iulie 1910, și emis la 7 februarie 1911, pentru stabilirea drepturilor bănești la pensie.

pensionării, un fost elev, subdirector în Ministerul Instrucțiunii în vremea lui Haret, i-a înmănat medalia „Răsplata Muncii”.⁷⁷

Prestigiul și autoritatea sa profesională nu îi vor îngădui să stea deoparte, manifestându-se cu aceeași determinare în viața publică. Invitat la inaugurarea unui nou local de școală în cătunul Ulmeni, în august 1912, Marin Bunescu își pregătește o intervenție, în care, punând accent pe succesele școlii din ultimii ani, nu ezită să vorbească și despre „disproporția îngrijorătoare în cultură generală”, invocând cei peste 76% analfabeți (pe care ni-i arată statistica) și care înfățișează „o stare de boală a nației noastre, o boală care nu se poate îngriji decât cu mari eforturi”. Lăudând ceea ce era de lăudat la Haret, Marin Bunescu nu ezită să adauge imediat că „refacerea popoarelor nu poate fi opera unui singur om, cu atât mai mult cu cât el este „parte a unui sistem ale cărui reguli trebuie să le urmeze, căci la noi șefii învățământului se retrag odată cu partidul care îi susține, îndrumările sănătoase n-au continuitate, ce mai mult se străgănesc, dacă nu se strică ce s-a făcut”. Concluzia este că poporul continuă să-i lipsească lumina cărții, avuția și drepturile politice.”⁷⁸

Ca o confirmare, chiar în 1912, situația suhăienilor nu se deosebea prea mult de cea din anii tinereții sale. În afara sătenilor țărani, în localitate mai trăiau un preot, trei învățători, câțiva meseriași, toți străini (șase rotari, șase fierari, un cojocar și un morar), șapte cârciumari și doi pescari. Din cele 646 de case, doar una era de cărămidă, cu cinci încăperi și beci, majoritatea covârșitoare fiind de pământ bătut, din care 571 aveau două camere, 52 trei, și numai 14 mai multe.⁷⁹

La 1 septembrie 1912 școala câștigase însă al patrulea post, Ștefan Cernăianu era acum diriginte, iar unitatea sub formă mixtă fusese recunoscută ca fiind de tip urban (cu învățători la fiecare clasă).⁸⁰

Viața avea să-i rezerve în continuare lui Marin Bunescu destule surprize. Nu avem informații despre activitatea sa în anii războiului și nici nu știm cum a participat la înființarea Partidului Țărănesc în Teleorman, dar în 1919, an marcat de tragedia pierderii succesive a soției, după aproape 40 de ani de conviețuire, și a doi din cei patru băieți maturi, victime ale mării epidemii de gripă spaniolă, alegerile parlamentare, primele după împlinirea României Mari, îi aduceau într-o manieră categorică un mandat de deputat, recunoașterea participării sale consecvente, de pe poziții de stânga, la viața publică, vreme de mai bine de 30 de ani.

Lucrarea sa de-o viață confirma o dată mai mult că progresul unei societăți nu trebuie raportat doar la elitele politice și culturale. Reformele lui Spiru Haret nu ar fi avut succesul așteptat dacă în rândurile învățătorilor rurali pe care s-a bizuit nu s-ar fi aflat personalități de anvergura lui Marin Bunescu. Un om simplu, venind

⁷⁷ Arhiva M. Bunescu, *Note biografice*, p. 3.

⁷⁸ Arhiva M. Bunescu, *Cuvântare ce era a se ține cu ocazia inaugurării localului din Ulmeni, în august 1912 în prezența lui Spiru Haret*, p. 3-4.

⁷⁹ Arhiva M. Bunescu, *Monografia comunei Suhaia, manuscris dactilografiat*, capitolul „Puterea economică a comunei”, p. 2.

⁸⁰ *Ibidem*, capitolul „Școala”, p. 1.

dintr-o familie țărănească dintr-un sat dunărean oarecare, el a reușit printr-o mare strădanie să-și depășească condiția, să acceadă într-o altă categorie socială, păstrând însă o puternică legătură sufletească cu cei din rândul cărora provenea. Drama sa, câtă este, se află în permanenta sa inadecvare cu timpurile și cu cei care le cârmuiau. Neputința sa de a ieși din lumea de fier a principiilor și de a face compromisuri utile l-a așezat într-un conflict permanent cu sistemul politic al acelor vremuri, care uneori putea să-i aprecieze competența, dar niciodată convingerile și integritatea.⁸¹

⁸¹ Marin Bunescu a murit la 4 decembrie 1930, la vârsta de 78 de ani, și a fost înmormântat la Turnu Măgurele, unde se așezase cu trei dintre cele patru fiice ale sale, după moartea soției, risipirea în lume a celorlalți copii și intrarea sa în marea politică. După ce și-a exercitat mandatul de deputat în legislatura 1919-1920 a mai candidat, în numele Partidului Național Țărănesc, fiind unul din liderii săi teleormăneni, de data asta pentru Senat, în 1928, pierzând însă în favoarea lui Victor Antonescu (PNL), a cărui listă întrunise 564 de voturi, față de a sa, cu numai 383, și a lui Stan Ghițescu (Partidul Poporului), cu 329. Vezi *Dezbateri parlamentare. Senat, sesiunea 1928-1929*, 11 ianuarie 1929, p. 26. În restul timpului a lucrat la monografia satului Suhaia, pe care nu a încheiat-o, și din care nu a publicat decât câteva fragmente în presa locală, și și-a ajutat colegii mai tineri să facă față dificultăților profesiei de dascăl. O fotografie – poate ultima – împreună cu cei șase nepoți ai săi, ni-l arată senin, împăcat cu sine însuși, un înțelept jovial ale cărui povește bucură și îmbogățesc lumea. Așa a rămas și în amintirea fiicei și nepoatei sale, bunica și mama celui care a scris aceste rânduri, și așa m-am străduit s-o transmit mai departe.

ACTIVITATEA LUI EM. PROTOPOPESCU-PAKE LA ȘCOALA LIBERĂ DE ȘTIINȚE POLITICE

Dragoș Lucian ȚIGĂU*

EMMANUEL PROTOPOPESCU-PAKE'S ACTIVITY AT THE FREE SCHOOL FOR POLITICAL SCIENCES

(Abstract)

Little is known about this in the Romanian historiography. In 1871 Emmanuel Protopopescu-Pake founded the Free School for Political Sciences in Bucharest, whose aim was "to train students for administrative, judiciary, commercial and financial careers, as well to communicate to citizens notions about public Law and political economy". The School had three departments: administration, judiciary and commerce-finance. Emmanuel Protopopescu-Pake was the principal of the School from 1871 to 1893 and taught courses in political economy and in commercial, administrative and constitutional Law. Always concerned with improving administrative and judiciary education, the teacher proved his competence and reliability in his entire activity. Due to his qualities and achievements, Emmanuel Protopopescu-Pake received the teachers' esteem and the students' respect. Therefore, in 1890 he was elected the chairman of the Society of Students in Political and Administrative Sciences in Bucharest.

The institution created by Emmanuel Protopopescu-Pake functions today as the National School of Political and Administrative Sciences.

Keywords: *Emmanuel Protopopescu-Pake, Education, Students, Political Sciences, University.*

Personalitatea lui Emanoil Protopopescu-Pake¹ s-a impus în conștiința contemporanilor mai ales datorită realizărilor edilitare și priceperii acestui om de a conduce administrația Capitalei între anii 1888-1891. Chiar și astăzi, la mai mult de un secol de la dispariția sa, Em. Protopopescu-Pake rămâne cunoscut bucureștenilor exclusiv prin calitatea sa de primar. Tot astfel, majoritatea studiilor istorice

* Profesor la Școala Superioară Comercială „Nicolae Kretzulescu” din București; e-mail: dragoslucian68@yahoo.com

¹ A trăit între 12/24 ianuarie 1845 – 28 aprilie/10 mai 1893; apelativul Pake, dat de colegii săi de școală, și-l adaugă definitiv la nume în 1868, cf. Dem. Teodorescu, *Biografia lui Em. Protopopescu-Pake*, București, 1899, pp. 5, 11.

de până acum au cercetat cu predilecție doar acele activități prin care Pake Protopopescu a contribuit la progresul Capitalei².

O cercetare mai atentă a documentelor epocii evidențiază faptul că pe parcursul a trei decenii, Em. Protopopescu-Pake s-a remarcat în viața publică nu numai ca un bun primar, ci și ca un mare avocat, publicist și dascăl, capabil să cultive multor tineri interesul pentru studiul Dreptului și Științelor politico-administrative. Cariera sa didactică a fost bogată în împliniri³, dar astăzi se află în necunoaștere și în uitare. Prin urmare, am considerat că este utilă prezentarea unui aspect puțin cercetat din cariera lui Em. Protopopescu-Pake, anume activitatea acestuia ca director și profesor al Școlii Libere de Științe Politice din București, între anii 1871-1893.

Începuturile acestei importante instituții erau evocate într-un raport din 9 octombrie 1876 de către însuși „dirigintele școlii”, Em. Protopopescu-Pake: „în octombrie 1871, câțiva avocați și magistrați, titrați de la diferite facultăți din Europa, doctori și licențiați în Drept și în Științele politice și administrative, se uniră pentru a lua inițiativa fondării unei școli libere de științe politice, în scop de a prepara pe elevi pentru carierele administrativ-judiciare, comerciale și financiare, precum și a comunica cetățenilor cunoștința Dreptului public și Economiei politice (...) În vederea acestui scop, orele cursurilor acestei școli au fost totdeauna combinate astfel încât oricine să poată a le frecuenta cu înlesnire. Cursurile de Economie politică și de Drept administrativ (susținute de Pake – n. n.) au fost predate duminică în timpul zilei, iar celelalte cursuri au urmat în serile peste săptămână⁴. Așadar, având ca model *École Libre de Sciences Politiques* fondată la Paris în 1871, câțiva tineri inimoși: C. I. Polizu, M. Paleologu, R. N. Opreanu, Gr. Vulturescu, El. Bosianu, Gr. P. Olănescu și Protopopescu-Pake au cerut Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice acordul pentru înființarea unei Școli de Administrație (6 octombrie). Petiționarii au subliniat scopul și utilitatea viitoarei instituții, precizând că: „noi n-avem pretențiunea să umplem cu totul acest gol din programa instrucțiunii noastre publice, ci voim prin un modest început să arătăm cât suntem și noi de devotați fondării unei instituțiuni atât de importante”⁵.

² „Calendarul revistei *Lumea Ilustrată* pe anul 1894”, pp. 65-66; Dimitrie R. Rosetti, *Dicționarul contemporanilor*, București, 1897, pp. 155-156; C. Diaconovich, *Enciclopedia Română*, vol. 3, Sibiu, 1904, p. 684; *Minerva. Enciclopedie Română*, Cluj, 1929, p. 787; I. A. Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționar enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”*, partea II, <București, 1931>, p. 1824; L. Predescu, *Enciclopedia Cugetarea (Material românesc. Oameni și înfăptuiri)*, București, 1940, p. 698; I. Vitan, *Em. Protopopescu-Pake, primar al Capitalei (1888-1891)*, în „Anuar al Arhivelor Municipiului București”, 1, 1997, pp. 51-57; Dragoș Lucian Țigău, „Un excelent, un energic și foarte prob primar” *Em. Protopopescu-Pake*, în *Ipostaze ale modernizării în Vechiul Regat*, V, București, 2008, pp. 179-201.

³ Dragoș-Lucian Țigău, *Activitatea lui Em. Protopopescu-Pake la Școala Comercială din București*, în „Revista Arhivelor”, 79, vol. 64, nr. 1-2, 2002, pp. 32-45.

⁴ *Școala Superioară de Științe de Stat din București; ce a fost, ce este și ce rezultate a dat*, București, 1931 (în continuare, *Școala Superioară de Științe de Stat*), pp. 22-23, doc. 5.

⁵ *Ibidem*, p. 3 și p. 19, doc. 1.

Consiliul Permanent de Instrucțiune și-a dat avizul favorabil chiar a doua zi (7 octombrie 1871): „*consiliul opină că petiționarii pot deschide o școală specială pentru învățământul administrativ, conformându-se pentru aceasta întru toate cu dispozițiile Legii Instrucțiunii relativ la instrucțiunea privată (...) Consiliul opină că sălile Palatului Universității nefiind în număr suficient chiar pentru serviciul universitar, nu li se poate acorda <petiționarilor> sala ce cer pentru ținerea cursurilor școlare*”⁶. La rândul său, Ministerul a comunicat în timp util (11 octombrie) această hotărâre membrilor societății instituite pentru deschiderea școlii administrative⁷.

Acestea au fost începuturile unei importante și prestigioase instituții de învățământ românesc. Dacă în primii ani s-a numit simplu *Școala de Administrație*, în 1876 a primit denumirea de *Școala Liberă de Științe Politice*, iar la câteva luni după dispariția lui Em. Protopopescu-Pake s-a adoptat titulatura de *Școala Superioară de Științe de Stat* (23 septembrie 1893). Sub această ultimă denumire, școala a funcționat până la desființare, în anul 1949.

Fondarea Școlii de Administrație a fost prima realizare din cadrul ambițiosului plan al tinerilor avocați și profesori, instruiți în spirit european modern, de creare a unor publicații, societăți și școli prin care să se popularizeze noțiunile de Administrație, Drept și Economie Politică. Astfel, într-un interval scurt (octombrie–decembrie 1871) au apărut *Școala de Administrație*, *Societatea Juridică* și revista *Dreptul*⁸. După mai mulți ani a apărut și o *Societate de Economie Politică* (1885)⁹.

Aspectele evocate mai sus implică cercetarea motivelor pentru care Protopopescu-Pake a fost preferat la ocuparea postului de director. În 1871, la numai 26 de ani, Em. Protopopescu-Pake avea o frumoasă carte de vizită, care prefigura o remarcabilă carieră nu numai în domeniul juridic, ci și în învățământ, publicistică, administrație și politică. El și-a manifestat de la o vârstă fragedă înclinația către studiu, dar și dorința de a-i învăța pe alții. La doar 15 ani, când era încă elev în cursul superior al Colegiului Sf. Sava, a reușit să alcătuiască și să

⁶ *Ibidem*, pp. 20-21, doc. 3.

⁷ *Ibidem*, p. 21, doc. 4: „*ministerul are onoare a vă face cunoscut că sunteți autorizați a deschide școală privată pentru învățământul administrativ*”.

⁸ Primul număr al revistei „Dreptul” a apărut joi, 16/28 decembrie 1871, și avea subtitlul *Legislațiune, Doctrină, Jurisprudență, Economia Politică; esse Joia și Dumineca*. A fost una din cele mai longevive publicații periodice românești. Cu unele întreruperi, revista își continuă existența până în zilele noastre, când apare a treia sa serie (1990 –). Em. Protopopescu-Pake a avut o contribuție însemnată la conducerea publicației. La 7 martie 1874, el apărea prezentat în mod explicit ca redactor, iar de la 30 noiembrie 1880 a fost cooptat în noul comitet de redacție al revistei (cf. „Dreptul”, IV, nr. 19, 7 martie 1874, p. 145; IX, nr. 1, 30 noiembrie 1880, p. 1). Din primul număr al revistei „Dreptul” cititorii au aflat și de înființarea unei *Societăți Juridice*, care își fixase ca scop dezvoltarea cunoștințelor juridice și economice în România. Cea mai însemnată realizare a societății rămâne editarea, uneori cu mari dificultăți financiare, a revistei sui amintite.

⁹ *Statutele Societății de Economia Politică din București*, București, 1885, 8 pp. (16 articole); scopul societății era „*de a discuta în sânul ei cestiuni economice, atât sub punctul de vedere teoretic, cât și practic, și a întrebuița mijloacele de persuasiune de care va dispune pentru a face ca principiile economiei politice să se propage și să se aplice*”.

publice (împreună cu V. Popescu) un *Dicționar român de ziceri străbune uzitate în limba română*¹⁰. Ulterior, lucrarea a fost reeditată în două variante mult mai ample și îmbunătățite¹¹. Preocupările lingvistice ale lui Em. Protopopescu-Pake nu s-au oprit doar la cele trei dicționare. În 1862 a realizat o traducere din limba franceză a unor *Elemente de filologie*. Prin această lucrare, tânărul Em. Protopopescu a încercat să popularizeze noțiuni despre originea, caracterul și clasificarea numeroaselor limbi vorbite pe Glob¹². În ceea ce privește scrierea de manuale, de la Em. Protopopescu-Pake a rămas cunoscut un singur titlu: *Noua geografie elementară așezată pe un plan metodic spre uzul junimei studioase*. Se pare că editarea acestui manual este legată de activitatea autorului la conducerea tipografiei lui Cezar Bolliac (1863)¹³.

După trei ani de studii juridice în Capitală (1863–1866), Em. Protopopescu-Pake a obținut, succesiv, două diplome de licență din partea Facultăților de Drept din București (1866) și Paris (1867), precum și două titluri de doctor, acordate de Universitățile din Bruxelles (1867) și Geneva (1870)¹⁴.

În paralel cu studiile universitare, Em. Protopopescu a luat contact și s-a familiarizat cu activitatea din tribunale. La 5 mai 1865, un decret al domnitorului Alexandru Ioan Cuza a stabilit că Em. Protopopescu „*care are un stagiu de un an și patru luni ca copist la greșa Tribunalului de Comerț din București, care a absolvit gimnaziul și are un studiu regulat de doi ani la Facultatea de Drept din București (îndeplinind condițiile de admisibilitate și înaintare în funcțiile judecătorești) este numit ajutor de greșă la acel Tribunal*”¹⁵. Imediat după obținerea licenței,

¹⁰ *Dicționarul român de ziceri străbune, uzitate în limba Română*, de Em. Protopopescu și V. Popescu, București, 1860, 1 f. + 100 coloane (50 pp. cu alfabet de tranziție).

¹¹ *Nou dicționar portativ de toate dicerile radicale și streine reintroduse și introduse în limbă, cuprindend și termeni științifici și litterari*, de Em. Protopopescu & V. Popescu, București, 1862, vol. I, 3 f. + 332 pp.; vol. II, 1 f. + pp. 336-650 + XVI pp. (cu alfabet de tranziție); *Nou dicționar portativ de toate dicerile noi (radicale) reintroduse și introduse în limba română și de termeni tehnici ai științelor, litterilor și artiloru, cu ua explicație mai întinsă a termenilor de dreptu și economie politică*, de Emmanuel Protopopescu-Pake, Licențiatu și Doctoru de la Facultățile de Dreptu din București, Paris și Bruxelles, București, 1870, 2 f. + 403 pp.

¹² Pascal Duprat, *Elemente de filologie*, traduse de E. Protopopescu, București, 1862, 47 pp.

¹³ *Noua geografie elementară așezată pe unu planu metodicu spre usulu Junimei studiöse*, de Em. Protopopescu. *Revădută și aprobată de mai mulți profesori*, Imprimeria Cesar Bolliac, București, 1864, 60 pp. O însemnare rămasă de la Petre Ispirescu (septembrie 1870) arată că: „în anul 1863 d. Boerescu vându tipografia d-lui Bolliac (...) După două luni de funcțiune dl. Protopopescu-Pake mi-a luat locul. N-a jnint însă mult. D. Bolliac, după ce a schimbat mai mulți directori, a vându tipografia”, cf. *Documente și manuscrise literare*, ed. Paul Cornea și Elena Piru, vol. 2, București, 1969, p. 197.

¹⁴ Dem. Teodorescu, *op. cit.*, pp. 10-11. *Dreptul Romanu. De emptione et venditione. Dreptul Român. Despre <cumpărare și> vânzare (Codul Civil art. 1294-1387). Tesă pentru licență. Actulu publicu assupra materiei coprinse aci, va fi prezentatu și susținutu Vineri 14/ 26 Octobre 1866, de Emanuel Protopopescu născut în București la 12 Ianuarium 1845*, București, 1866, 56 pp. *De l'In integrum restitutio des mineurs en Droit Romain et de l'action en nullité ou en rescision des conventions en Droit civil*, par Emmanuel Protopopescu Pake, Avocat, Docteur en Droit, Docteur en Sciences politiques et administratives, Paris, București (tipărită la Geneva), 1870, 146 pp.

¹⁵ „Monitorul Oficial”, nr. 100, 8/ 20 mai 1865, p. 449.

Em. Protopopescu a renunțat la postul de ajutor de grefă¹⁶, principalul său obiectiv fiind obținerea doctoratului la Paris. Există informația că Pake Protopopescu s-a reînscris în corpul avocaților la 30 martie 1869¹⁷, indiciu al faptului că mai activase în barou, dar studiile doctorale nu i-au permis să profeseze. După reîntoarcerea de la studii, în noiembrie 1870, Em. Protopopescu-Pake își începe adevărata carieră de avocat ale cărei rezultate nu au întârziat să apară. Astfel, la 6 aprilie 1871, Comisia interimară a Capitalei îl numea cap al Serviciului Contencios și avocat al Comunei București¹⁸. Așadar, la alegerea lui Em. Protopopescu-Pake ca director al Școlii de Administrație au contribuit în mod decisiv pregătirea profesională, bunul renume și influența de care acesta se bucura.

*

Informațiile despre primele două decenii de existență a școlii sunt sporadice și dispersate în diverse publicații. Deși există un fond documentar al instituției, el luminează doar epoca de după moartea întemeietorului Protopopescu-Pake¹⁹. De asemenea, în primele decenii ale existenței, școala nu a avut un local propriu. După mărturisirea lui Em. Protopopescu-Pake (9 oct. 1876) „*în trecut școala a obținut ospitalitate de la Onor. Eforie a Spitalelor Civile, care a avut bunăvoința a acorda gratuit amfiteatrul de chimie de la Spitalul Colțea. Dar pentru serviciul școlii, subsemnatul diriginte eram nevoit a plăti câte doi galbeni pe lună, din propria mea avere, numai ca să se poată întreține școala*”. De aceea, „*cu drept cuvânt <școala> merită ospitalitatea pe un picior mai larg*”²⁰, adică posibilitatea de a funcționa în clădirea Universității. De această dată, cererea directorului Protopopescu nu s-a mai lovit de refuzul autorităților școlare, ca în 1871. La 19-21 octombrie 1876, Ministerul și Consiliul Permanent de Instrucțiune „*apreciind utilitatea școlii, opinăm a se invita d. Rector să dea în orele libere, sălile necesare cursurilor zisei școli*”²¹.

Demersurile eficiente făcute atunci de Pake Protopopescu în interesul școlii pe care o conducea, sunt cunoscute și din câteva însemnări târzii. Astfel, cu ocazia adoptării *Legii pentru recunoașterea calității de persoană morală Școlii Superioare de Științe de Stat* (1905), rapoartele Adunării Deputaților și Senatului precizau că între 1876-1879, școala primise de la minister o mică subvenție²². Acest ajutor l-a scutit pe directorul Protopopescu de a mai face, măcar pentru câțiva ani, cheltuieli din propriul buzunar.

Lipsa unui local și a unor subvenții din partea Statului, nu a afectat bunul renume al școlii. Tematica interesantă a cursurilor și competența profesorilor au

¹⁶ Dem. Teodorescu, *op. cit.*, p. 9.

¹⁷ *Ibidem*, p. 11.

¹⁸ *Ibidem*, p. 12. Despre primele procese în care a pledat cauza Primăriei, a se vedea „Buletinul hotărârilor Curții de Casațiune date în materie civilă”, tom X, 1871, nr. 5, pp. 90-92 și 98-99.

¹⁹ Serviciul Municipiului București al Arhivelor Naționale, fond *Școala Superioară de Științe de Stat*.

²⁰ *Școala Superioară de Științe de Stat*, 1931, p. 23, doc. 5.

²¹ *Ibidem*, p. 23, doc. 5 (rezoluția ministrului G. Chițu și a Consiliului Permanent); p. 27, doc. 8 (adresa ministerului către rectorul Universității).

²² *Ibidem*, pp. 34 și 36.

făcut ca școala să aibă căutare. Încă din 1871 s-a proiectat o programă pentru două secțiuni: *politico-administrativă* și *economico-financiară*, ambele de câte trei ani. Pentru început, în anul I se studiau noțiuni de Drept civil și procedură; Drept public intern; Drept penal și procedura criminală; Drept administrativ (predat de Pake) și Statistică. În anul II se predau cursuri de Economie politică (susținute de Pake); Contabilitate administrativă; Dreptul ginților; explicarea diferitelor legi administrative și Știința finanțelor²³. În 1875 „*Consiliul profesoral constatând că rezultatele a patru ani au fost mulțumitoare și că 15 elevi au depus examene cu succes, a decis a se elabora un regulament pentru organizarea și completarea școlii cu noțiuni de Drept roman și Drept comercial (...) Cursurile s-au împărțit pe secțiunile: administrativă, judiciară și comercial-financiară*”²⁴.

Regulamentul din februarie 1876 a păstrat aceste secțiuni, pentru primele două stabilind durata studiilor la trei ani, iar pentru ultima la doi ani. Nu existau restricții la admitere, în școală fiind primiți chiar și elevi cu studii elementare. Cursurile se desfășurau între 15 septembrie–15 iunie și se finalizau prin examene parțiale (la 15 ianuarie și 15 mai) și generale (între 15–25 iunie). Cursanții care treceau toate examenele și susțineau o teză primeau Diploma de absolvire a Școlii Libere de Științe Politice. Regulamentul stipula ca un avantaj faptul că „*școala este absolut gratuită*” (art. 19)²⁵.

Absența programelor de studiu și a planurilor de învățământ, lipsa informațiilor concrete despre cărțile utilizate reprezintă o piedică greu de surmontat în cunoașterea mai amplă a conținuturilor predate. De asemenea, nu se poate aprecia influența altor instituții similare din Occident în stabilirea curriculum-ului școlii bucureștene. Cel mai probabil, profesorii au apelat la cursurile și materialele pe care le utilizau în cadrul facultăților de Drept și Filosofie. Un avantaj îl constituia existența broșurilor și cărților tipărite, care conțineau legislația uzuală.

La început, școala și-a făcut publicitate prin paginile revistei „Dreptul”²⁶. La 10 septembrie 1872, se anunța că peste o săptămână cursurile urmau să fie reluate „*în amfiteatrul de la Colțea*”. Școala avea deja opt profesori, printre care și Pake Protopopescu. Acesta preda Dreptul administrativ la anul I (joi, între orele 19-20) și Economia politică la anul II (duminică, între orele 11-12)²⁷. În anul următor s-a publicat primul bilanț al școlii: 53 de cursanți înscriși, din care 21 erau apreciați ca silitori, iar 9 viitori absolvenți urmau să ia certificatul de capacitate. De la 2 septembrie 1873, Em. Protopopescu-Pake a putut fi urmărit în expunerea cursurilor de Drept administrativ, Economie politică și Statistică²⁸.

În 1874, școala a avut tot doi ani de studii și opt profesori. La deschiderea noului an școlar, proiectată pentru 7 octombrie 1874, directorul Protopopescu-Pake

²³ *Ibidem*, pp. 6-8; p. 20, doc. 2.

²⁴ *Ibidem*, pp. 22-23, doc. 5.

²⁵ *Ibidem*, pp. 24-26, doc. 6 (regulamentul era semnat de dirigintele Em. Protopopescu-Pake).

²⁶ A se vedea articolul *Școla de administrațiune*, în „Dreptul”, II, nr. 59, 14 septembrie 1872, p. 7.

²⁷ *Ibidem*, nr. 58, 10 septembrie 1872, p. 8.

²⁸ *Idem*, III, nr. 50, 23 august 1873, p. 8.

intenționa să țină un discurs inugural pe tema învățământului profesional²⁹. Pentru anul următor, directorul a prezentat un bilanț mulțumitor: 15 cursanți au trecut examenele generale, iar „*astăzi din elevii acestei școli s-au recrutat șefi de birou în Ministerele de Finanțe și Lucrărilor Publice, comisari de poliție, directori la comisii, judecători de pace etc.*”³⁰. Pe aceste considerente, directorul și profesorii școlii au elaborat un nou regulament (19 articole), o nouă programă de studii și o nouă titulatură pentru instituția în care funcționau. Regulamentul, mai sus cercetat, arată că scopul școlii era „*răspîndirea cunoștințelor necesare unei instrucțiuni liberale*” și „*de a prepara pe elevi pentru carierele administrative, judiciare, comerciale și financiare ce vor voi a le îmbrățișa*”³¹. Totodată, s-a anunțat publicului că Școala Liberă de Științe Politice era „*vechea școală de administrație din amfiteatrul Colțea*”³². În ceea ce privește activitatea lui Em. Protopopescu-Pake, acesta preda Economia politică la secțiile juridică (anul III), administrativă (anul III) și comercial-financiară (anul II), precum și Dreptul administrativ (în anul III la primele două secțiuni și în primul an la secția comerț-finanțe)³³. Pentru anul 1876-1877, se știe că directorul Protopopescu a ținut la anul III prelegeri de Economie politică și Statistică, iar toate cursurile se desfășurau în localul Palatului Academiei (Universității)³⁴. În anul următor, activitățile didactice erau îndeplinite de zece profesori, fiind găzduite într-o sală (nr. 18) a Facultății de științe. Aici, Pake își susținea în serile de joi cursurile de Economie politică, Statistică (orele 19-20) și Drept administrativ (orele 20–21) pentru cursanții anului III. O parte a sarcinilor administrative ale directorului erau preluate de secretarul Ioan Tănăsescu³⁵.

O nouă prezentare a programei cursurilor și a numelor profesorilor datează din 29 noiembrie 1878. Astfel, Em. Protopopescu-Pake preda Dreptul administrativ și constituțional la anii II-III (vinerea, între orele 19-20), iar D. Theodoreșcu cu Grigore Petroni – Dreptul civil; N. Brezeanu – procedura civilă; I. Poenaru – Dreptul comercial; Remus Opreanu – Dreptul internațional; C. Fortunatu – Dreptul penal; Grigore Chirilov – Contabilitatea; G. Vulturescu – Economia politică; Grigore Olănescu – Finanțe; Paul Petrini – medicina legală³⁶. Recrutarea profesorilor s-a realizat îndeosebi prin demersurile directorului Protopopescu. Mulți dintre aceștia îl cunoșteau pe Em. Protopopescu din timpul studenției, activau laolaltă în baroul bucureștean și chiar în cadrul lojilor masonice, erau colegi la Școala Comercială. Totuși, dovada unei solicitări exprese a lui Pake față de colaboratorii

²⁹ Idem, IV, nr. 57, 3 octombrie 1874, pp. 463-464; se preciza că 14 elevi au trecut examenele anuale.

³⁰ Școala Superioară de Științe de Stat, p. 23, doc. 5.

³¹ Ibidem, p. 24-26, doc. 6.

³² „Alegătorul liber”, II, nr. 155, 18 februarie 1876, p. 4 (aici se publica întreg regulamentul).

³³ Școala Superioară de Științe de Stat, p. 24-26, doc. 6; copia programei de studii din 1876 arată că prelegerile erau ținute luni, marți, joi și sâmbătă, între orele 19-21, iar duminica între orele 12-14, cf. *ibidem*, pp. 26-27, doc. 7.

³⁴ „Dreptul”, VI, nr. 31, 5 decembrie 1876, p. 248.

³⁵ „Românul”, XXII, 16 febr. 1878, p. 151.

³⁶ „Binele Public”, I, nr. 1, 29 noiembrie 1878, p. 4; lista profesorilor poate fi consultată în Școala Superioară de Științe de Stat, pp. 11-13.

săi se lasă încă așteptată. Cu această pleiadă de avocați, juriști și medici care formau corpul profesoral, Școala de Științe Politice și-a căpătat un renume solid.

Indiscutabil, mersul școlii nu a fost scutit de critici mai mult sau mai puțin întemeiate. De exemplu, în decembrie 1886, a apărut zvonul potrivit căruia Consiliul de disciplină al baroului din Ilfov (din care făcea parte și Pake³⁷) a luat decizia de a înscrie ca avocați și pe absolvenții Școlii Libere de Științe Politice din București. În mod firesc, un grup de avocați a luat imediat atitudine, prevenind de la început că „*nu voim să atingem susceptibilitatea nimănui sau să punem la îndoială seriozitatea studiilor de la zisa școală liberă*”. Ei demonstau imposibilitatea numirii ca avocați a absolvenților amintitei școli, pentru că aceasta este o instituție particulară, fără drept de a da diplome similare celor emise de Facultatea de Drept³⁸. Em. Protopopescu a sesizat acest inconvenient și a căutat să-l înlăture. Astfel, într-o prezentare a școlii din 1890, se arăta că directorul Protopopescu și ceilalți profesori au subliniat Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice utilitatea instituției, solicitând ca ea să fie recunoscută ca școală a Statului, apoi, prin adăugarea unor cursuri noi, să devină *Academie de Comerț*³⁹.

În acest răstimp, școala a continuat să funcționeze în bune condiții⁴⁰:

Disciplina	Profesori		
	1885-1886	1886-1887	1887-1888
Contabilitatea	N. Kirilov	N. Kirilov	N. Kirilov
Științele financiare	N. At. Popovici	N. At. Popovici	N. At. Popovici
Economia politică	G. D. Palade	G. D. Palade	G. D. Palade
Dreptul administrativ și constituțional	I. Athanasiade	I. Athanasiade	I. Athanasiade
Dreptul comercial	Em. Protopopescu-Pake	Em. Protopopescu-Pake	Em. Protopopescu-Pake
Dreptul civil (anul I)	T. T. Djuvara	C. N. Miclescu	Spiru Eftimiu
Dreptul civil (anul II)	N. Budișteanu	T. T. Djuvara	H. Fundățeanu
Dreptul civil (anul III)	H. Fundățeanu	Spiru Eftimiu	T. T. Djuvara
Procedura civilă	I. Rădoi	I. Rădoi	I. Rădoi
Dreptul internațional	N. At. Popovici	A. D. Solacolu	A. D. Solacolu
Dreptul penal și procedura sa	Victor Romniceanu	Victor Romniceanu	Victor Romniceanu
Medicina legală	Dr. Paul Petrini	Dr. Paul Petrini	Nicolae Garoflid

³⁷ Pake a fost membru al consiliului între 1879-1887, cf. C. Polysu, *Legile constituirii Corpului de avocați din 1864 și 1884. Regulamentele din 1866 și 1889. Tabloul avocaților din Ilfov pe anul 1889 cu arătarea vechimii, titlului și domiciliului. Tabloul Decanilor și membrilor Consiliului de Disciplină din Ilfov de la 1864-1889*, București, 1889, p. 53.

³⁸ „Dreptul”, XVI, nr. 5, 18 decembrie 1886, p. 33.

³⁹ Vezi articolul *Școala Liberă de Științe Politice și Administrative*, în „România”, VII, nr. 1730, 1 aprilie 1890, p. 2; se arăta că școala eliberase până atunci 17 diplome.

⁴⁰ Cursurile au început la 7 oct. 1885, 1 oct. 1886 și 1 oct. 1887. Ele se țineau de luni până sâmbătă, seara, între orele 19-21, cf. „România Liberă”, IX, nr. 2459, 4/16 oct. 1885, p. 3; X, nr. 2738, 24 sept./6 oct. 1886, p. 3; XI, nr. 3025, 27 sept./9 oct. 1887, p. 3. Pake Protopopescu era director, iar Traian Fortun – secretar.

Între 1885-1888 școala a avut 12 profesori, iar în anii 1888-1890 cursurile erau predate de zece profesori⁴¹. Progresul așezământului se reflectă deopotrivă în programa cursurilor (ținute de la 1 octombrie 1888) și în însemnările profesorilor de atunci. Prelegerile se desfășurau de luni până vineri⁴², între orele 19-21, iar directorul Protopopescu-Pake își fixase cursul de Drept comercial miercurea de la ora 19. Unul din colegii săi, avocatul Adolphe Stern, nota următoarele: „*acum câteva zile am început cursul meu de drept internațional privat la „Școala liberă de științe administrative și politice”, al căruia întemeietor și director e Em. Protopopescu Pake. Cursurile se țin în sălile Universității și sunt bine frecventate de oameni de toate clasele și felurile: funcționari, preoți, militari, femei*”⁴³.

Pentru anul școlar 1891-1892 se constată o primenire a corpului profesoral, noii dascăli fiind persoane cu prestanță evidentă⁴⁴:

Nume și prenume	Funcția	Disciplina predată
Em. Protopopescu-Pake	avocat	nespecificată
G. D. Palade	avocat	Economia politică
Grigore Manu	avocat	Contabilitatea
N. Procopescu	magistrat	Dreptul comercial
D. Mavrodin	magistrat	Procedura civilă
I. Athanasiade	avocat	Dr. administrativ și constituțional
N. Ath. Popovici	avocat	Științele financiare
Al. Mimy	magistrat	Dreptul civil (anul I)
T. T. Djuvara	magistrat	Dreptul civil (anul II)
P. T. Sfetescu	magistrat	Dreptul civil și procedura sa
A. Vianu	medic	Medicina legală
Adolf Stern	avocat	Drept internațional
M. Antonescu	avocat	Dr. Internațional civil (an II)

*

Împlinirea a 20 de ani de existență a școlii (1891) coincide cu înființarea *Societății Studenților în Științe Politice și Administrative din București*. Statutele și regulamentul Societății s-au discutat și votat în unanimitate la 16-18 decembrie 1890⁴⁵. Scopul organizației era „*cimentarea spiritului de colegialitate, dezvoltarea intelectuală prin conferințe și discuțiuni folositoare, care se vor mărgini numai asupra materiilor predate în școală*”. Președinte de onoare al societății a fost

⁴¹ „Anuarul Bucureștilor pe anul 1886-1887”, p. 40; idem pe anii 1888-1889, p. 43 și 1889-1890, p. 31.

⁴² Programa cursurilor din anul 1888-1889 este publicată în „România”, V, nr. 1301, 28 septembrie 1888, p. 3; erau menționați 12 profesori.

⁴³ Adolphe Stern, *Însemnări din viața mea*, vol. 1, București, ed. Cercului Libertatea, 1921, p. 84 (12 oct. 1888).

⁴⁴ „Anuarul Bucureștilor pe anul 1891-1892”, București, 1891, p. 68.

⁴⁵ *Statutele și regulamentul Societății Studenților în Științele Politice și Administrative din București*, București, 1891, 32 pp.; statutele aveau 51 de articole.

proclamat Em. Protopopescu-Pake. Alegerea semnifica recunoașterea meritelor celui care fondase școala și o conducea cu pricepere de două decenii. Totodată, profesorii școlii (atunci în număr de 13) erau proclamați pe viață ca membri onorifici ai Societății.

Conducerea asociației a fost încredințată unui comitet de administrație format din: un președinte (Traian Fortun), doi vicepreședinți, cinci membri, un casier, un secretar de ședință, un bibliotecar și trei cenzeni. Membrii Societății se împărțeau în: fondatori (cei care participaseră la votarea statutelor), activi (studenții și absolvenții) și corespondenți (din afara Capitalei). Ei participau la ședințele duminicale și plăteau o cotizație lunară de un leu. Statutele preconizau ca îndată ce fondurile ar fi fost suficiente, să se închirieze un local unde să fie amenajate cancelaria, biblioteca și sălile pentru conferințe, schimburi de idei, citirea de ziare etc. Localul urma să se numească *Clubul Societății Studenților în Științe Politice și Administrative din București*.

Toate amănuntele prezentate mai sus dovedesc faptul că la moartea lui Em. Protopopescu-Pake, Școala Liberă de Științe Politice se afla în plină afirmare. La 26 mai 1893, profesorii deplângeau dispariția „*mult regretatului director și fondator, avocatul Pake*”, alegând în locul rămas vacant pe avocatul Constantin Ghiță Ion⁴⁶. În acele zile, Adolph Stern nota în jurnalul său: „*A murit Pake Protopopescu în floarea vârstei. Păcat! Se bucura de multă simpatie. A întemeiat școala liberă de științe politice și administrative și bulevardul Pake rămâne mărturia hărniciei sale ca Primar al Capitalei*”⁴⁷. Câteva luni mai târziu (23 septembrie 1893) s-a creat Școala Superioară de Științe de Stat cu patru secții: *administrativă, juridică, economică-financiară și diplomatică*⁴⁸. Generațiile următoare au contribuit la progresul școlii creată și condusă cu atâta dăruire de Pake Protopopescu. La conducerea școlii s-au remarcat marele diplomat și politician Take Ionescu (în funcție din anul 1902), apoi colaboratorul acestuia, Stanislas Cihoschi – cunoscut mai ales ca rector al Academiei de Înalte Studii Comerciale și Industriale. Desființată în 1949 de regimul comunist, instituția a renăscut după Revoluția din Decembrie 1989 sub forma *Școlii Naționale de Științe Politice și Administrative*.

⁴⁶ Școala Superioară de Științe de Stat, p. 28, doc. 9 (adresa școlii către minister) și p. 29, doc. 10 (apostila ministrului Take Ionescu pentru confirmarea noului director).

⁴⁷ A. Stern, *op. cit.*, p. 111 (însemnare din mai 1893).

⁴⁸ Școala Superioară de Științe de Stat, pp. 29-30, doc. 11 (programa și noua titulatură a școlii).

SERBAREA ȘCOLARĂ DE 10 MAI (1897-1910): UN STUDIU DE CAZ PENTRU EDUCAȚIA PATRIOTICĂ ÎN VREMEA LUI SPIRU HARET

Vlad PAȘCA*

THE 10TH OF MAY NATIONAL HOLIDAY IN ROMANIAN PUBLIC SCHOOLS (1897-1910). A CASE STUDY OF PATRIOTIC EDUCATION IN THE TIME OF SPIRU HARET (Abstract)

This article deals with the ways of celebrating the Romanian national holiday on May 10th in the system of public schools during the time when Spiru Haret had been the Minister of Public Education. Shortly after his appointment in 1897, the liberal politician enacted a set of ceremonial events in which students – in both primary and secondary schools – took part and which aimed to strengthen the traditional celebrations of the Coronation and the patriotic sentiments of the pupils. Not only artistic ways of communication (poetry, music, theatre), but also militaristic and masculine experiences, such as the procession of troops and the oina game, made up an event that was meant to bring the symbol of the ruler of the nation embodied by King Charles I closer to future citizens. Students were expected to express the love for their country and the loyalty to their ruler following a schedule and a given repertoire, as the ceremony kept going in an organized setting. A more detailed description of the events that were happening in Bucharest on the 10th of May helps us better understand how the pedagogical mechanism of patriotism worked at the dawn of the twentieth century in Romania.

Keywords: patriotism, education, public schools, ceremony, monarchy, national holiday.

În ultimii douăzeci de ani, în istoriografia română s-a conturat o direcție de cercetare deconstructivistă și demitizantă, menită să analizeze mecanismele și conținuturile „marilor narațiuni” despre națiunea română. Tardivă în raport cu fenomenul similar occidental, această abordare a devenit totuși dinamică prin studiile unor istorici tineri, care au operat cu conceptele de „memorie” și „identitate națională” dintr-o perspectivă critică. În cazul educației patriotice, au fost identificate și analizate politicile identitare și „didactica apartenenței” cetățenilor români

* Doctorand în istorie, Universitatea din București. E-mail: pascavlad@yahoo.com

la o națiune și la un destin comun, de la configurarea statului-națiune în a doua jumătate a secolului al XIX-lea¹ și de-a lungul secolului al XX-lea².

Din setul de elemente didactice cu scopuri identitare, comemorările au adus laolaltă construcția memoriei și consolidarea identității naționale într-un cadru ritualizat, devenind astfel serbări fascinante al căror tipar nici astăzi nu a fost abandonat³. Primul ministru care a instituționalizat aniversările naționale în lumea școlii românești – ca de altfel părintele fondator al celor mai multe „măsurii specifice vizând educația naționalistă”⁴ – a fost Spiru Haret. Șirul serbărilor cu tematică istorică introduse de acesta – serbările de la Războieni (1898), de la Călugăreni (1903), comemorarea lui Ștefan cel Mare (1904) etc.⁵ – a fost deschis de serbarea școlară de 10 Mai, de a cărei prezentare ne vom ocupa în cuprinsul acestui articol. Această serbare a fost cercetată anterior⁶, contribuția noastră fiind mai degrabă de ordin narativ (prin valorificarea unor surse de arhivă) și mai puțin de tip analitic.

La sfârșitul secolului al XIX-lea, aniversarea venirii pe tron a principelui Carol I (1866), serbată la 10 mai (stil vechi), avea atașate încă două semnificații – determinate de prima – și anume proclamarea independenței principatului României față de Imperiul Otoman (1877)⁷, respectiv proclamarea Regatului României

¹ Mirela-Luminița Murgescu, *Între „bunul creștin” și „bravul român”. Rolul școlii primare în construirea identității naționale românești (1831-1878)*, Iași, Editura A92, 1999.

² Cătălina Mihalache, *Didactica apartenenței. Istorie de uz școlar în România secolului XX*, Iași, Institutul European, 2012.

³ Pentru răspândirea universală și *pattern*-ul acestor comemorări, vezi John R. Gillis (ed.), *Commemorations: the politics of national identity*, Princeton, Princeton University Press, 1994; Gabriella Elgenius (ed.), *Symbols of nations and nationalism: celebrating nationhood*, Houndmills, Palgrave Macmillan, 2011. Pentru unele cazuri românești, vezi și Andi Mihalache, *Mănuși albe, mănuși negre. Cultul eroilor în vremea dinastiei Hohenzollern*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2007.

⁴ Mirela-Luminița Murgescu, *Spiru Haret și educația națională în școala românească*, în „Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca”, vol. XXXIV, 1995, p. 239 și urm.

⁵ *Ibidem*. Vezi și *Instituirea zilei de 24 ianuarie ca sărbătoare națională și celebrarea sa în mediul școlar*, în Dumitru Ivănescu (ed.), *Unirea Principatelor. Momente, fapte, protagoniști*, Iași, Editura Junimea, 2005, p.171-179; Nichita Adăniloaică, *Spiru Haret – inițiatorul și organizatorul comemorării lui Ștefan cel Mare în 1904*, în „Revista istorică”, nr. 3-4, 2004, p. 11-24; Spiru Haret, *Raport adresat M. S. Regelui asupra activității Ministerului Instrucțiunii Publice și al Cultelor*, București, „Carol Göbl”, 1903; idem, *Opere*, vol. I-XI, București, s.a.; *Lui Spiru Haret*, București, 1911.

⁶ Mocanu Alina Ștefania (Bruja), *Sărbătorirea zilei de 10 mai în școala românească haretistă*, prezentare la Simpozionul „Cultură, Politică și Societate în timpul domniei lui Carol I. 130 de ani de la Proclamarea Regatului României”, Iași, 2011 (<http://www.usv.ro/pro-doct/database/2010/27/prezentate/03.pdf>).

⁷ Conform datelor reale (vezi succesiunea evenimentelor la Nichita Adăniloaică, *Data proclamării independenței naționale a României*, în „Studii și articole de istorie”, vol. LXVI, 2001, p. 145-150), proclamarea independenței României a avut loc la 9 mai în ședințele celor două Camere ale Parlamentului. Faptul că a doua zi, la aniversarea urcării pe tron, principele Carol a rostit un discurs prin care a susținut declarația de independență, precum și faptul că România a ieșit învingătoare în războiul ruso-turc sub conducerea militară a aceluiași principe Carol, au determinat transferul simbolic al momentului originar al statului român suveran de la 9, la 10 mai.

(1881)⁸. Sărbătorirea zilei de 10 mai a devenit în egală măsură un prilej de a celebra România și națiunea română, care, fiind condusă de un rege înțelept, ar fi obținut un loc de seamă între statele civilizate ale Europei moderne. Cu această ocazie, cetățenii, în frunte cu demnitarii, îi omagiau pe rege și pe membrii familiei regale, în cadrul unei ceremonii replicate în întreaga țară, care începea cu un serviciu religios (*Te Deum*) și care își avea punctul culminant în timpul paradei militare. În orașul București, populația și autoritățile se bucurau de prezența regelui și a membrilor Casei Regale, atât la serviciul divin, cât și la parada militară desfășurată pe actualul bulevard Elisabeta, în fața statuii ecvestre a lui Mihai Viteazul, unii cetățeni fiind apoi onorați cu invitația de a lua parte la recepțiile de la Palatul Regal. Fără îndoială, monarhul ca întruchipare a statului român a fost figura centrală a evenimentului.

Sărbătorirea acestei zile trebuia să antreneze întreaga comunitate a supușilor, incluzându-i aici pe tinerii școlari, care, înainte să își manifeste loialitatea față de rege și țară, trebuiau să învețe codul comportamental al devotamentului și să interiorizeze un set de valori și elemente identitare care să declanșeze acel comportament.

În ziua de 10 mai cursurile erau suspendate, iar elevii puteau asista la serbare în rândurile spectatorilor. Poate că vreun profesor sau vreun învățător conducea elevii la ceremonie, dar acest gest sporadic era făcut din inițiativă proprie. Caracterul oficial – implicit obligatoriu – al participării elevilor și cadrelor didactice la această aniversare a fost conferit doar începând din luna aprilie a anului 1897, de către Spiru Haret, noul ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice⁹. La nici o lună de la instalarea sa în fotoliul ministerial, prin circulara către unitățile de învățământ secundar și superior, publicată în „Monitorul Oficial” la 23 aprilie 1897, Spiru Haret a instituit serbarea școlară de 10 mai, la care participarea elevilor și a profesorilor a devenit o datorie morală și instituțională.

Textul circularii¹⁰ era un veritabil manifest în favoarea educației patriotice, fiind confirmat ulterior și de alte acțiuni ministeriale ale lui Spiru Haret. Era enunțat scopul primordial al școlii, anume acela de a forma „buni cetățeni”, această calitate civică fiind asigurată de sentimentul patriotic, care însemna deopotrivă „iubirea de țară” și iubirea monarhului. Unul dintre mijloacele cu ajutorul cărora patriotismul putea fi insuflat școlarilor era – bineînțeles – serbarea „cu caracter patriotic” și ce zi putea fi mai potrivită pentru aceasta decât ziua națională? Ideea lui Spiru Haret nu era originală ci, așa cum specifica, aceasta era împărtășită nu numai de cadrele didactice din România, dar și de elitele din „alte țări”, unde cultivarea „sentimentului național” prin acest mijloc era deja instituționalizată. Particular acestui text era mesajul mobilizator, nimic altceva decât un text programatic, în

⁸ Proclamarea Regatului a fost făcută de Parlament la 14 martie 1881, dar serbarea proclamării, care a coincis și cu aniversarea a 25 de ani de domnie, a avut loc la 10 mai. Vezi și *ibidem*, p. 148.

⁹ Spiru Haret a fost în fruntea acestui minister în intervalele: 31 martie 1897 – 11 aprilie 1899, 14 martie 1901 – 26 decembrie 1904 și 12 martie 1907 – 29 decembrie 1910.

¹⁰ Textul acestui act ministerial este reprodus integral în anexa acestui articol.

care erau angrenate elemente ale mitologiei naționale într-o schemă progresistă a destinului excepțional al națiunii române. Cultivarea idealismului patriotic mobilizator, a disponibilității de a face bine națiunii de care aparțin, acestea erau sarcinile pe care Haret le transmitea profesorilor, asigurându-i pe aceștia că, oricât de departe vor merge, nu vor cădea în exces.

Pentru început, doar școlile de nivel secundar au fost însărcinate cu organizarea serbării, dar Spiru Haret îi încuraja deja pe directorii școlilor primare, mai ales pe cei din localitățile în care lipseau școlile secundare, să pună la punct o serbare. Pentru a doua ediție, o circulară a lui Spiru Haret în care a fost declarat caracterul perpetuu al serbării, a fost adresată și directorilor din învățământul primar¹¹. Față de școlile particulare, ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice nu a exercitat o presiune în privința organizării serbării de 10 mai până în 1910¹², ținând totuși să se asigure că elevii români învățau „Imnul regal”, pe care trebuiau să îl intoneze la toate solemnitățile școlare¹³.

Organizatorilor li s-a cerut să trimită programul la Minister înainte de data serbării – pentru ca ministrul să o aprobe sau să facă sugestii pe marginea ei –, urmând ca ulterior să comunice modul în care a decurs evenimentul, printr-o dare de seamă sau printr-un raport. Această formă de control exercitată de Minister, precum și publicarea dărilor de seamă în „Buletinul oficial al Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice”, au impus o anumită etichetă a serbărilor din întreaga țară, conținutul acestora variind între limitele unui anumit repertoriu acceptat și perpetuat de autoritățile școlare. Așa cum a indicat și Spiru Haret în menționata circulară din 1897, „conferințe, cântece patriotice, pelerinaje la locuri istorice” au alcătuit programele primei ediții, acestea fiind completate în anii următori cu defilări, jocul de oină, serbări corale și serbări gimnastice. După multitudinea rapoartelor primei serbări școlare¹⁴, putem spune că inițiativa lui Spiru Haret a fost acceptată și s-a bucurat de succes în majoritatea orașelor României, ceea ce a condus la consfințirea serbării prin decretul regal din 24 mai 1897, cu articol unic: „Ziua de 10 mai se instituie ca zi de serbare școlară pentru toate școalele din

¹¹ „Anul acesta, ca și în toți anii viitori, vom continua a serba ziua de 10 mai în același spirit și cu toată tragerea de inimă”. (V. Costăchescu, *Serbările naționale: 10 mai și 24 ianuarie*, în *Lui Spiru Haret*, și urm., p. 933-934).

¹² În circulara nr. 30 543 / 18 iulie 1910, Spiru Haret cerea ca zilele naționale să fie sărbătorite, iar programul să cuprindă „Imnul regal”, cântece și recitări în românește, urmând ca acesta să fie comunicat în prealabil Ministerului (Ministerul Instrucției Publice și al Cultelor, *Colecțiunea legilor, regulamentelor, programelor și diferitelor deciziuni și dispozițiuni generale aflate în vigoare la 1 septembrie 1912*, vol. III. *Învățământul profesional și particular*, București, Imprimeria Statului, 1912, p. 347). Flexibilitatea lui Spiru Haret față de finalitățile educației în școlile particulare arată nu atât un naționalist, cât un om de stat care dorea ca școala publică să formeze cetățeni veritabili.

¹³ Vezi circulara nr. 7 104/1 august 1903, în „Buletinul Oficial al Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice”, an VIII, vol. IX, nr. 218 / 1903, p. 3 752.

¹⁴ Acestea sunt publicate în „Buletinul Oficial al Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice”, an III, vol. VI, nr. 93, 15 iunie 1897, p. 908-935.

țară”¹⁵. În anul următor, Spiru Haret a exploatat prilejul de a descrie succesul ediției precedente prin repetarea doleanțelor sale: „Serbarea a dat institutorilor și profesorilor o nouă ocazie solemnă de a împlini, față de școlarii lor, cea mai însemnată și mai înaltă parte a datoriei lor, aceea de a le înălța sufletul în iubirea țării, a neamului și a Regelui. Pentru părinți, ea a fost o zi de bucurie, pentru că apropia pe toți, cetățenii, copiii și profesorii, într-o idee care trebuie să ne înfrățească totdeauna, ideea de patrie”¹⁶.

Avem totuși motive să credem că serbarea școlară de 10 mai nu s-a bucurat de popularitate peste tot în țară, cu toate că mărturiile în acest sens sunt puține. Cum dările de seamă puteau contribui la sporirea prestigiului organizatorilor, aceștia aveau tot interesul să raporteze punctele bune, și nu punctele slabe, ale evenimentului aniversar. În schimb, într-o adresă de la 26 aprilie 1904 către Spiru Haret, fruntașul liberal Dimitrie A. Sturdza – mentorul și protectorul celui dintâi și care la acea dată deținea funcțiile de prim-ministru și de ministru de război –, se plângea că funcționarii civili din serviciul statului și al comunelor nu au un comportament corespunzător la serbările naționale, unii dintre aceștia chiar lipsind de la evenimente. Conștient fiind că autoritățile locale puteau exercita o influență negativă asupra celorlalți, Spiru Haret a transmis cuvintele superiorului său directorilor de școli secundare și speciale, cu două zile înainte de serbare, printr-o circulară în care erau rugați să pună în vedere colegilor lor următoarele: „Prezența tuturor funcționarilor Statului și Comunelor la aceste solemnități nu trebuie considerată ca o sarcină, ci ca o datorie de cel mai înalt ordin, din punctul de vedere al sentimentului patriotic pe care trebuie să-l manifeste în asemenea ocaziuni. Cu modul acesta, pe lângă că arătăm lumii străine gradul de simțământ patriotic ce posedăm, dăm totodată un stimulent restului populației și un frumos exemplu tinerelor generațiuni”¹⁷.

În 1909, Grigore Bârsan, directorul Liceului Național din Iași, raporta ministrului că „entuziasmul, atât al publicului cât și al lumii școlare, pentru această însemnată serbare națională scade simțitor an cu an”, fiind de părere că „lumea așteaptă în locul vorbelor fapte”¹⁸. O altă dovadă a potențialului dezinteres manifestat de public era o măsură luată de Haret pentru serbarea de 10 mai din același an prin care profesorii conferențieri trebuiau să vină din alte orașe, preîntâmpinându-se astfel eventualitatea unui eșec al comunicării publice¹⁹. Per

¹⁵ Ministerul Instrucției Publice și al Cultelor, *Colecțiunea legilor, regulamentelor, programelor și diferitelor deciziuni și dispozițiuni generale ale acestui departament*, vol. I, București, Imprimeria Statului, 1901, p. 611.

¹⁶ V. Costăchescu, *op. cit.*, p. 933.

¹⁷ Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice (în continuare prescurtat ANIC-MCIP), dosar nr. 500 / 1904, f. 1-2.

¹⁸ ANIC-MCIP, dosar nr. 2 017/1909, f. 28 v.

¹⁹ Iată fragmentul extras din referatul lui Constantin G. Ionescu către ministru: „Pentru zilele de 24 ianuarie și 10 mai se organizează de mai mulți ani în toate orașele serbări școlare, care se țin satisfăcător pretutindeni. S-a observat însă că aproape în toate orașele, afară de București și Iași, la aceste serbări se țin cuvântări de aceiași profesori doi sau trei, încât după câțiva ani se repetă

ansamblu, lucrurile nu erau atât de îngrijorătoare, mai ales dacă ținem cont că serbările continuau să fie organizate an de an, cu rezultate satisfăcătoare.

Pentru elevi, serbarea școlară de 10 mai trebuia să fie nu numai un moment de *receptare* a pedagogiei patriotismului, ci și unul al exersării declarațiilor de patriotism prin *emitere*, devenind astfel un act de învățare prin comunicare. Participarea la serbare trebuia să fie pentru cât mai mulți una activă, prin exersarea formelor de exprimare cu un impact psihologic pozitiv și eficient în raport cu scopurile afirmate de către Spiru Haret și confirmate de către profesori²⁰. De aceea, muzica, declamația, teatrul erau instrumentele artistice cele mai folosite în cadrul acestei serbări, programa de studiu favorizând învățarea poeziilor și cântecelor cu un conținut istoric și patriotic.

O serbare școlară de 10 mai tipică începea cu participarea elevilor la serviciul religios, îmbrăcați în uniformele îngrijite sau în costumul național, în cea mai importantă biserică a localității, urmând ca elevii să ia loc între spectatori la parada militară, iar unii chiar să defileze în cadrul acesteia. Deplasările se făceau în cortegii cu drapelele școlilor în frunte. Momentul cel mai important al zilei din punctul de vedere al unei autorități școlare era ceremonia școlară propriu-zisă, organizată și repetată din timp. Aceasta cuprindea în mod invariabil cel puțin o cuvântare făcută de un profesor – cel mai adesea, profesorul de istorie – despre „importanța zilei de 10 mai”, adică un panegiric al regelui Carol I prin care erau vehiculate principalele mituri naționale (rezistența în fața cotropitorilor, unitatea românilor, vitejia conducătorilor și a ostașilor români etc.), declamații și cântece patriotice (corale, de cele mai multe ori), precum și alte numere artistice (fie o scenetă de inspirație istorică, fie dansuri populare, fie demonstrații de gimnastică etc.). Printr-o astfel de ceremonie a „religiei neamului” elevii nu numai că demonstau calitățile lor și efortul depus pentru reprezentare, ci mai ales își declarau patriotismul și participau activ la difuzarea lui în rândul școlarilor spectatori, așa cum am subliniat înainte. După-amiaza și seara puteau fi petrecute la concursul de oină sau într-o scurtă excursie către un loc cu încărcătură istorică din împrejurimi. La prima ediție, de exemplu, profesorii au ținut cont de sugestia lui

profesorii care vorbesc. Acest lucru are inconvenientul că expunerea faptelor în comemorarea cărora se organizează serbările este făcută din două sau trei puncte de vedere și se repetă aceleași idei expuse în anii trecuți. Din cauza aceasta publicul nu va mai asista în mare număr la aceste serbări și astfel scopul educativ pentru care sunt organizate serbările nu mai este ajuns. De aceea, respectuos supun aprecierii dvs. propunerea ca unii profesori dintr-un oraș să țină cuvântări în alt oraș.” (ANIC-MCIP, dosar nr. 2 017/1909, f. 9). Propunerea a fost aprobată, iar în următoarea perioadă a fost întocmită o lungă listă cu profesorii doritori să țină un discurs de 10 mai într-un oraș diferit de cel în care își aveau postul (ANIC-MCIP, dosar nr. 2 017/1909, f. 15-16).

²⁰ Iată un exemplu, al profesorului N.G. Dumitrescu de la liceul din Pitești, care salută „măreța idee a serbărilor școlare, instituite de dumneavoastră în scopul de a resădi și întări în inimile tineretului școlar, viitorul țării, cel mai frumos și mai nobil sentiment al iubirii de patrie, de naționalitate și a tot ce este românesc”. („Buletinul Oficial al Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice”, an III, vol. VI, nr. 93, 15 iunie 1897, p. 912).

Spiru Haret, astfel că elevii conștanțeni au fost la Valul lui Traian, elevii din Giurgiu au fost la cetatea Sf. Gheorghe, iar cei din Turnu-Severin – la podul lui Traian, la ruinele castrului roman și la Cerneți²¹. În rest, tinerii nu scăpau ocazia de a participa la petrecerea orășenilor, întreținută de muzica militară și care se termina de obicei cu o retragere cu torțe.

Repertoriul serbării era diversificat de la an la an, dar rămânea circumscris setului de coruri și poezii cu subiecte istorice și motive patriotice, bucăți ce le reaminteau elevilor de faptele mărețe ale națiunii și în mod special de curajoasa participare a României la războiul ruso-turc pentru obținerea independenței. După cum se poate observa din lista de mai jos, autorii „canonici” la primele ediții au fost Vasile Alecsandri și Ioan Nenițescu, lor alăturându-li-se după 1900 George Coșbuc și Ștefan Octavian Iosif²². În rândul corurilor, „Deșteaptă-te, române!” era cântat aproape la fiecare serbare, urmându-i în clasamentul pe frecvențe „Imnului regal”. La cererea ministrului sau din proprie inițiativă, maeștrii de muzică au compus muzică de cor pe versuri consacrate, ori au armonizat cântece folclorice, contribuind astfel la îmbogățirea și diversificarea repertoriului serbării.

Listele celor mai folosite cântece și poezii la serbările școlare de 10 mai, 1897-1901

<i>Bravi copii ai României</i> (G. Ștefănescu)	<i>10 mai</i> (V. Alecsandri)
<i>Deșteaptă-te, române!</i> (A. Pann)	<i>Balcanul și Carpatul</i> (V. Alecsandri)
<i>Ginta latină</i> (I. Costescu)	<i>Cornistul de la Grivița</i> (I. Nenițescu)
<i>Hora ostașilor români</i> (A. Flechtenmacher)	<i>Din Carpați și pân' la mare / Hora lui Cuza Vodă</i> (D. Bolintineanu)
<i>Hora Unirii</i> (A. Flechtenmacher)	<i>Dumbrava roșie</i> (V. Alecsandri)
<i>Imnul regal / Trăiască Regele!</i> (Hübsch)	<i>Oda ostașilor români</i> (V. Alecsandri)
<i>Imnul vânătorilor</i> (Wachmann)	<i>Peneș Curcanul</i> (V. Alecsandri)
<i>Sună buciul de-alarmă</i>	<i>Pui de lei</i> (I. Nenițescu)
<i>Zece mai</i> (Gh. Ionescu)	<i>Scrisoarea III – fragmentul „La Rovine”</i> (M. Eminescu)
	<i>Sentinela română</i> (V. Alecsandri)

Dintre serbările școlare de 10 mai, cea de la București avea o importanță sporită datorită faptului că dubla ceremonia oficială organizată de autoritățile politice pentru omagierea regelui în persoană și pentru că putea – prin capitalul

²¹ „Buletinul oficial al Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice”, an III, vol. VI, nr. 93, 15 iunie 1897, p. 910-911, 915, 918.

²² Este cunoscută colaborarea lui Spiru Haret cu unii scriitori contemporani, printre care se numărau și aceștia doi. Mai puțin cunoscut este faptul că în 1901 poezia „Încoronarea”, scrisă de poetul basarabean Sergiu Cujbă, este trimisă școlilor secundare din țară în câte 30 de exemplare pentru a fi distribuite elevilor, după ce Casa Școalelor a achiziționat 3 000 de astfel de exemplare. (ANIC-MCIP, dosar nr. 485/1901, f. 29). În anul următor, Ministerul a distribuit broșura intitulată „10 Mai” (ANIC-MCIP, dosar nr. 311/1902, f. 83).

simbolic al sediului puterii – exercita o influență asupra viitoarelor programe de prin țară. De aceea, o să urmărim desfășurarea acestei serbări în intervalul 1901-1910, cu ajutorul informațiilor din arhiva Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice.

În dimineața zilei de 10 mai, 21 de salve de tun anunțau începutul sărbătorii. Cuplul regal pornea de la Palat în sunetul a 101 de salve de tun, urmând drumul flancat de plutoane de soldați din Corpul II Armată – București, dispuse pe ambele trotuare, către biserica de pe Dealul Mitropoliei, unde se oficia un *Te Deum* la ora 10 și jumătate. Apoi, cortegiul regal sosea la Bulevardul Academiei, în dreptul statuii ecvestre a lui Mihai Viteazul, unde avea loc parada militară. La aceste două acte ale ceremoniei, elevii puteau participa numai într-un număr de dinainte stabilit și în mod organizat. Serbarea școlară urma să se desfășoare la Ateneul Român, iar din 1902 – pe scena mai încăpătoare pentru coruri și orchestră a Teatrului Național²³. După-amiaza se desfășura etapa finală a concursului de oină între echipele școlilor secundare de băieți din oraș.

În privința paradei militare, ministrul Instrucțiunii Publice primea în fiecare an solicitarea din partea Ministerului de Război de a comunica numărul elevilor care ar fi urmat să defileze (în cadrul defilărilor armatei) și școala pe care o reprezentau. Deoarece participarea cu trupă nu era obligatorie, de obicei nu defilau mai mult de două școli și s-a întâmplat ca uneori – cum a fost în 1904 și în 1908 – să nu defileze nici o școală, deoarece elevii primiseră puști model 1878, „mai greoaie și nepotrivite cu talia elevilor”²⁴, sau nu învățaseră marșuri²⁵, ori Spiru Haret comunicase că nici o școală nu va defila²⁶. Vedeta a fost trupa liceului „Mihai Viteazul”, care în anii 1901-1903 a defilat pe muzica fanfarei proprii cu puști Mannlicher model 1893²⁷, fiind substituită în cele din urmă de elevii Școlii Superioare de Arte și Meserii²⁸. În 1902, la împlinirea a 25 de ani de la proclamarea Independenței, au defilat doar trupele celor două școli menționate (împreună cu trupa institutului privat „Otescu”, admisă în urma unor tergiversări²⁹), iar băieții de la celelalte școli secundare prezenți în uniforme „speciale”, au asistat, urmând ca toți să se deplaseze în cortegiu de la Piața Romană la Șoseaua Kiseleff³⁰.

La serbarea jubiliară de la 10 mai 1906, sub ministeriatul lui Mihai Vlădescu, a fost programată defilarea băieților de la fiecare școală secundară din

²³ ANIC-MCIP, dosar nr. 311/1902, f. 7.

²⁴ ANIC-MCIP, dosar nr. 492/1904, f. 14.

²⁵ ANIC-MCIP, dosar nr. 2 266/1908, f. 10, 15.

²⁶ ANIC-MCIP, dosar nr. 2 266/1908, f. 10. Spiru Haret nu a ținut cont de anunțul că trupa Școlii Superioare de Arte și Meserii era pregătită pentru paradă.

²⁷ ANIC-MCIP, dosar nr. 485/1901, f. 15; dosar nr. 311 / 1902, f. 23; dosar nr. 296/1903, f. 11-12.

²⁸ ANIC-MCIP, dosar nr. 651/1905, f. 6.

²⁹ ANIC-MCIP, dosar nr. 311/1902, f. 26. După ce I. Otescu a anunțat pe 27 aprilie că elevii săi vor lua parte la defilare, „organizați militărește”, Haret i-a răspuns că „despre participarea unei școli la defilare decide ministrul, nu direcția școlii, și hotărârea Ministerului este ca nici o școală privată să nu participe la defilare”, ceea ce nu l-a împiedicat ca în cele din urmă să revină asupra deciziei. (f. 17-20).

³⁰ ANIC-MCIP, dosar nr. 311/1902, f. 24, 44-44 v.

București, cu puști sau fără, în uniforme curate, fetele fiind plasate pe trotuarele de pe dealul Mitropoliei³¹. Deoarece în acel an fuseseră introduse exercițiile de infanterie începând cu clasa a treia primară, la defilare a participat și un regiment al „micilor dorobanți” (companii din județele Ilfov și Prahova), urmat de o companie de instructori militari³².

Programul serbării școlare era stabilit în cadrul mai multor ședințe ale măștrilor de muzică și de gimnastică de la școlile secundare din București, care aveau loc de obicei la Liceul Lazăr cu câteva luni înainte de eveniment. Această comisie, ținând cont de sugestiile ministrului, schița programul, distribuia repertoriul corurilor întrunite, stabilea numărul elevilor pentru fiecare cor și pentru fiecare registru vocal, și lua decizii în privința concursului de oină. Aveau loc câteva repetiții generale în ajunul zilei de 10 mai, acompaniamentul instrumental fiind oferit fie de orchestra Conservatorului, fie de orchestra permanentă a Ministerului³³. O listă de titluri ale corurilor interpretate în perioada studiată ne-ar putea oferi câteva indicii cu privire la atmosfera și mesajul pe care organizatorii intenționau să o creeze, respectiv să o transmită:

Cântec de primăvară (Porumbescu)

Cântec soldățesc (Ed. Wachmann)

Cântecul gintei latine (Marchetti)

Ciocârlia (Mendelsohn)

Dragă țară

Drapelul (V. Soloveanu)

Ginta latină (I. Costescu)

Graiul neamului (G. Dima / G. Coșbuc)³⁵

Hora încoronării de 10 mai (G. Ionescu)³⁷

Imn triumfal (W. Humpel)

Imnul Încoronării (G. Ștefănescu)³⁴

Imnul regal (Hübsch)

Imnul Școlii Normale (Ed. Wachmann)

Imnul vânătorilor (Ed. Wachmann)

Marș patriotic (D. Chiriac)

Marș regal (G. Musicescu)

Plugar și ostaș (M. Tănăsescu)

Sus inima (G. Ștefănescu / G. Coșbuc)³⁶

Trompetele răsună (Musicescu)

Zece mai (Gh. Ionescu)

³¹ ANIC-MCIP, dosar nr. 1 544/1906, f. 3, 5, 29.

³² ANIC-MCIP, dosar nr. 1 544/1906, f. 64. Cu cinci zile înainte de serbare, ministrul Mihai Vlădescu a dat dispoziția să se studieze de urgență marșul „Viitorul Țării” pentru cor și fanfară, compus de C. S. Iustin, directorul cancelariei Corpului Instructorilor Militari, pentru „micii dorobanți” (ANIC-MCIP, dosar nr. 1 544/1906, f. 41-42). Este puțin probabil ca acest marș să fi fost executat, având în vedere că organizarea repetițiilor se făcea de regulă cu cel puțin o săptămână înainte.

³³ Aceasta din urmă era condusă de Dimitrie Dinicu (unchiul lui Grigoraș Dinicu), conform ANIC-MCIP, dosar nr. 2 266/1908, f. 3 v.

³⁴ Maestru de muzică la Azilul „Elena Doamna”, secția normală, și profesor la Conservator.

³⁵ Prin adresa din 22 noiembrie 1904, ministrul îi însărcinează pe G. Ștefănescu, D. Chiriac și G. Dima (Brașov) să compună muzica pentru poeziile „Sus inima” (Coșbuc), „Marș patriotic” (se specifică „melodie veche popularizată”), respectiv „Graiul neamului” (Coșbuc), în urma propunerii lui D. Popovici, care considera că acele coruri stabilite pentru ediția următoare „nu corespund în chip mulțumitor pentru sărbătorirea unei zile atât de mărețe, ca fiind prea cunoscute și chiar banalizate”. (ANIC-MCIP, dosar nr. 492/1904, f. 58-59).

³⁶ Spiru Haret dorea să popularizeze noile coruri, dovadă fiind în cazul acesta tirajul de 6 000 de exemplare. (ANIC-MCIP, dosar nr. 492/1904, f. 63).

³⁷ Maestru de muzică la școala de fete gr. I „Carmen Sylva”.

Pentru elevi, această zi de sărbătoare prilejuia și confruntarea la proba de oină între echipele școlilor secundare din același oraș³⁸. Decizia de a institui practicarea acestui „joc național” sub forma concursurilor interșcolare a aparținut lui Spiru Haret, luând naștere – începând cu 1898 – tradiția ca după serbarea școlară propriu-zisă de 10 mai să se joace etapa finală a concursului, care trebuia divizat din cauza numărului mare de echipe participante. Astfel, aveau loc 2-3 etape preliminare ale concursului în zilele anterioare datei de 10 mai, urmând ca etapa finală să aibă loc, evident, într-un cadru mai festiv și cu un public mai numeros. Până la amenajarea Parcului „Carol I” cu prilejul jubileului din 1906, jocul de oină se desfășura pe un platou de la Șosea, în fața Monetăriei Statului (clădirea a fost demolată în 1912), apoi locul concursului a fost mutat din 1907 pe platoul fără iarbă din fața noului parc expozițional³⁹. Se disputa locul întâi pe faza locală, deoarece, în scopul popularizării jocului la nivelul întregului învățământ secundar de băieți, la sfârșitul lunii mai era organizat un concurs național de oină, la care participau în mod regulat, printre cele câteva echipe (în număr de 5-7, între care se afla obligatoriu cea care deținea trofeul), câștigătorii din orașele București și Iași⁴⁰.

Pentru asigurarea liniștii publice la partidele de oină, ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice solicita Prefecturii Poliției Capitalei un număr de 20 până la 50 de sergenți de stradă pentru cele câteva ore de joc. La concurs participau în fiecare an câte trei delegați din partea Ministerului, Spiru Haret primind ulterior de la aceștia scurte rapoarte făcute în scris, în care erau evidențiate abaterile de la disciplină ale elevilor. În mod surprinzător, incidente cauzate de nemulțumirea cu privire la acordarea punctajelor au fost la fiecare ediție. Discuții între elevi și arbitri, fluierături, huiduieli și bruscări, culminând cu bătăi între concurenți sau cu părăsirea jocului de către o echipă care se simțea nedreptățită⁴¹, l-au determinat pe Spiru Haret să dea cu promptitudine dispoziții disciplinare. Spiritul protestatar și obrăznicia trebuiau amendate cu pedepse exemplare, care constau din eliminarea din școală pe o anumită perioadă, din interzicerea participării la concursul de oină următor sau chiar din obligația de a repeta anul școlar. Pentru a feri juriul de furia unor spectatori, ministrul a cerut în 1901 construirea unei estrade pentru oficialități și împrejmuirea terenului de joc cu „sârmă cu colți”⁴². Contrar opiniei că membrii echipelor de oină erau elevi slabi la învățătură, deci mai înclinați spre indisciplină,

³⁸ Fiecare echipă număra 12 elevi.

³⁹ ANIC-MCIP, dosar nr. 2 038/1907, f. 13.

⁴⁰ Cu toate că anual erau alese doar câteva echipe – privilegiate –, s-a încercat acordarea de prioritate echipelor care nu mai participaseră la edițiile precedente.

⁴¹ ANIC-MCIP, dosar nr. 485/1901, f. 38-38 v.; ANIC-MCIP, dosar nr. 492/1904, f. 18; ANIC-MCIP, dosar nr. 2 038/1907, f. 36; ANIC-MCIP, dosar nr. 2 277/1908, f. 62. Concurența între echipele școlilor secundare era considerabilă, cu toate că miza era doar cea a prestigiului. Iată echipele câștigătoare la câteva ediții: Seminarul Central (1901), Liceul „Matei Basarab” (1902), Școala Normală a Societății pentru Învățătura Poporului Român (1904), Seminarul Central și Liceul „Mihai Viteazul” – la egalitate (1905), Liceul „Matei Basarab” (1907), Liceul „Sf. Sava” (1908), Liceul „Lazăr” (1911).

⁴² ANIC-MCIP, dosar nr. 485/1901, f. 38 v.

unii maeștri veneau cu argumentul că elevii lor erau bursieri și conștiincioși, în speranța că autoritatea școlară le va împlânzi pedeapsa⁴³. Spiritul competitiv, solidaritatea membrilor echipei, respectul față de adversari, vitalitatea erau valori pentru care jocul de oină reprezenta un instrument eficace de inculcare, așadar Spiru Haret nu a fost descurajat de abaterile de la regulile vieții de școlar, ci a continuat – cu micile îndreptări – să susțină popularizarea acestui „sport național”⁴⁴.

La capătul acelor zile de 10 mai, elevii adormeau cu imaginea proaspătă în minte a regelui și a națiunii române, bucuroși că făceau parte dintr-un popor viteaz și solidar. Suspendarea cursurilor a făcut loc unei mărețe lecții de patriotism și de „simțire națională”, urmând ca de a doua zi cadrele didactice să continue să întrețină aceste sentimente în sălile de clasă.

După cum am văzut, educația patriotică în acest caz avea două direcții principale: pe de o parte, sentimentul apartenenței la etno-națiune (neam), pe de altă parte – loialitate față de monarhie, ambele având o finalitate pro-activă (declarația de iubire și un comportament – în prezent sau în viitor – adecvat acesteia). Educația patriotică e de aproape aceeași vârstă cu statul național, continuând și în România de azi să fie prezentă în forme mai slabe sau mai discrete. Din acest punct de vedere, Spiru Haret nu a fost un părinte fondator, dar rolul său în *instituționalizarea „pedagogiei patriotismului”* din România (din care serbarea de 10 mai este o mică parte) a fost indiscutabil cel mai însemnat.

Anexă

Circulară către toate școlile secundare și speciale de ambele sexe, cum și Universități, relativă la serbările școlare de 10 mai.

(„Monitorul oficial” nr. 18/23 aprilie 1897 și Ministerul Instrucției Publice și al Cultelor, *Colecțiunea legilor, regulamentelor, programelor și diferitelor decisiuni și dispozițiuni generale ale acestui departament*, vol. I, București, Imprimeria Statului, 1901, p. 1390-1391)

Cea dintâi datorie a școlii, care trece înaintea oricărei alteia, este de a forma buni cetățeni, și cea dintâi condiție pentru a fi cineva bun cetățean este de a-și iubi țara fără rezervă și de a avea o încredere nemărginită într-înșea și în viitorul ei.

⁴³ Cum e cazul echipei de la Liceul „Lazăr” în 1904 (ANIC-MCIP, dosar nr. 492/1904, f. 46).

⁴⁴ În 1908, Spiru Haret a emis o circulară prin care se cerea fiecărei școli primare din București să trimită câte zece elevi din clasele a III-a și a IV-a pentru a asista la jocul de oină de la 10 mai, „în vederea practicării și răspândirii jocului oina printre elevii de curs primar” (ANIC-MCIP, 2 277/1908, f. 20-20 v.). Într-o schiță de circulară (de după serbarea din același an) către maeștrii de gimnastică, Haret scria următoarele: „Mai pretutindeni, jocurile și în special oina nu sunt practicate deloc de către școlari, cari continuă, ca și în trecut, a-și pierde timpul exercițiilor cu ocupații rele și nepotrivite vârstei lor; iar maeștrii se ocupă să dreseze doar o echipă de 12 copii, cu câteva zile înaintea concursului, doar pentru a-și face față și a scăpa din încurcătură [...] Copiii trebuie să se joace, căci pentru asta sunt copii, și scopul gimnasticii acesta este ca să curețe școlile de plaga bătrânilor de 15 ani. Neîmplinirea acestei obligații face aproape inutil învățământul gimnasticii, și o vom considera ca o abatere gravă de la datorie” (ANIC-MCIP, 2 277/1908, f. 82 v.)

Toată activitatea, toată îngrijirea celor însărcinați cu educarea tinerimei, acolo trebuie să tindă.

Nu mă îndoiesc că corpul didactic, în generalitatea lui, înțelege această datorie a lui, și se silește a și-o îndeplini. Totuși, cred că este încă mult de făcut, din partea noastră, a tuturor, în această direcție, și că nu trebuie negles [sic!] nici un mijloc care ar fi propriu pentru deșteptarea și întărirea în inima tinerimei a patriotismului celui mai nețărnut.

Printre aceste mijloace, cred că unul destul de eficace este și acela de a se stabili serbări școlare cu caracter patriotic. Știm cu toții că în alte țări asemenea serbări sunt intrate adânc în obiceiurile poporului și că exercită o influență puternică asupra dezvoltării sentimentului național.

Doresc, dar, ca chiar cu începere din anul acesta să stabilim și la noi obiceiul serbărilor patriotice pentru școli.

În această privință, ziua de 10 mai este cea mai potrivită din toate punctele de vedere. În adevăr, această zi este deja recunoscută ca zi de serbare națională. Evenimentele a căror aniversare este ea: întronarea M. Sale Regelui, proclamarea independenței țării, urmărită timp de patru secole, stabilirea regatului, sunt fapte de o însemnătate capitală în istoria noastră și justifică pe deplin alegerea zilei de 10 mai ca zi de serbare națională. Tot din cauza acelor evenimente, alegerea ei se impune ca zi de serbare școlară. Nici o altă zi de peste an nu este legată cu realizarea unor aspirațiuni mai mari și mai nobile ale neamului românesc, urmărite cu atâta energie timp de veacuri întregi și îndeplinite cu atâta fericire și în mod așa de complet. Va fi dar ușor ca în această zi să se vorbească tinerimei despre faptele mari din trecut, despre cele realizate în zilele noastre și despre destinele strălucite ale țării și ale neamului nostru în viitor.

Mai este și un alt motiv de o ordine mai secundară, dar având și el importanța lui: momentul favorabil al anului, atât din punctul de vedere al temperaturii, cât și al studiilor, cari atunci sunt pe sfârșit.

Hotărâm dar ziua de 10 mai ca zi de serbare școlară în toată țara și vom începe a o serba chiar de anul acesta.

În Capitală, am luat deja măsuri în acest sens. Serbarea va consta din conferințe asupra unor subiecte patriotice, precedate de imnul regal, și urmate de alte cântece patriotice executate de coruri.

Pentru orașele din județe, mă adresez d-voastre, corpului didactic secundar și superior, și îl rog să dea concursul său pentru realizarea demnă de dânsul și de țară a serbării școlare.

Nu impun, nici nu recomand nici o programă.

Conferințe, cântece patriotice, pelerinaje la locuri istorice, cari ar fi la îndemână, orice mijloc va fi binevenit dacă va contribui la ajungerea țintei noastre.

Pentru aceasta, căutați a face pe copii să prețuiască evenimentele mari ale istoriei noastre mai mult decât pe acele din istoria altor popoare; să se convingă că strămoșii lor au fost eroii ce au luptat și și-au vărsat sângele ca să conserve țara care îi adăpostește astăzi; redeșteptați în inima lor aceeași aprinsă iubire de țară, pe

care și ei trebuie să o aibă, ca urmași ai acelor mari eroi. Siliți-vă a-i convinge că țara lor este cea mai bună țară, că neamul lor este cel mai viteaz, cel mai nobil, cel mai energetic din toate neamurile. Nu vă temeți că veți cădea în exces pe calea aceasta; oricât de departe veți merge, cu atât mai bine va fi. Căutați încă a face să intre adânc în mintea tinerilor că epoca în care trăim este una din cele mai mari din istoria noastră; că Suveranul nostru este unul din cei mai mari din câți au ocupat până acum tronul țării, că niciodată poporul român nu a avut mai bine conștiința exactă a valorii sale; că niciodată nu a dat, într-un timp așa de scurt, mai multe și mai mari dovezi de vitalitate și de pricepere; că niciodată nu a avut o pozițiune mai înaltă între popoarele Europei, decât aceea pe care și-a câștigat-o în această din urmă jumătate de secol, prin vitejia și înțelepciunea lui. Luptați pentru a nu lăsa să prindă rădăcină la dâștii deprinderea de a găsi rău tot ce văd și tot ce înconjoară în țara lor.

Combateți din toate puterile tendințele unei școli nenorocite, care lucrează pentru a distruge în sufletul lor orice avânt generos și orice încredere în oamenii și în instituțiunile țării; iarbă veninoasă, care paralizează tocmai ceea ce face puterea și bucuria tinereții, credința în bine.

Precum vedeți, rolul corpului didactic este mare și nu mă îndoiesc că patriotismul profesorilor de toate gradele le va înlesni împlinirea lui. În particular, serbarea școlară va fi un puternic mijloc de acțiune, pe cari ei vor ști să-l utilizeze. De aceea vă rog să vă puneți în înțelegere, atât cu profesorii școlii pe care o dirigeți, cât și cu directorii celorlalte școli din orașul d-voastră, pentru a organiza serbarea prin înțelegere comună.

Pentru anul acesta nu mă adresez încă membrilor corpului didactic primar. Am socotit că se cuvine, la început, a organiza lucrul pe o scară mai restrânsă, până îi vom cunoaște bine toate fețele. Dar e bine înțeles că voi fi foarte mulțumit dacă, mai ales în orașele unde nu sunt școli secundare, directorii școlilor primare vor intra chiar de acum în vederile acestei circulare și vor organiza și ei serbarea școlară de la 10 mai.

Vă rog să faceți cunoscute și ministerului măsurile ce veți lua.

Ministru, Haret.

SPIRU HARET ÎN MEMORIA POSTERITĂȚII

Nichita ADĂNILOAIE¹

SPIRU HARET'S POSTERITY (Abstract)

Spiru Haret, the most brilliant Minister of Education in the entire Romanian history, passed away on the 17th of December 1912 and was deeply regretted by large sections of the Romanian society, especially by teachers and peasants with whom he had identified himself in feelings and aspirations.

By praising his achievements in education and his social work, his admirers felt proud to follow his example and to abide by his great ideas, both in education and teaching as well as in raising the peasantry to a better cultural and economical life, through enlightenment and association. Many scholars have written books or articles in which they showed that Spiru Haret will always be appreciated for the way he organized the modern Romanian educational system. Those authors highlighted that Haret's name is profoundly connected to our nation's educational system and culture and agreed that he will remain as such for eternity by the raising of Haret's statue in front of the Bucharest University. With this statue, posterity has paid a debt of gratitude towards one of the most distinguished personalities in the panoply of great Romanian teachers.

Keywords: *Haret, "school advocate", "peasantry supporter", the great Minister, "life and school", Gh. Adamescu, "teacher of the nation"*

Spiru Haret a fost considerat un om fenomenal în timpul vieții și activității și a rămas o legendă post-mortem. Posteritatea a căutat să ducă mai departe modelul lui Haret, moștenitorii simțindu-se mândri să-i urmeze exemplul.

Precum se știe, la 30 ianuarie 1978, Spiru Haret și-a susținut cu deosebit succes doctoratul în științe matematice la Sorbona – cu teza „Sur l’invariabilité des grades axes des orbites planétaires” – uimindu-i pe profesorii examinatori, care i-au propus să rămână la Paris pentru a-și desăvârși specializarea în mecanica cerească. Doctoratul în științe matematice nu-l mai obținuse niciun străin la Paris până atunci. Reviste științifice franceze și românești au publicat recenzii elogioase asupra tezei de doctorat.

¹ Prof. Univ. Dr., președinte de onoare al Societății de Științe Istorice din România.

Decanul facultății de științe de la Sorbona, printr-o adresă către Gh. Chițu, ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice, a felicitat România pentru marele succes al lui Haret. Impresionat de aceasta, și răspunzând și la o interpelare parlamentară, Gh. Chițu, s-a simțit dator să declare, în februarie 1878, exagerând oarecum situațiile comparabile, că țara noastră a obținut în ultimul timp „două mari victorii: căderea Plevnei și doctoratul lui Spiru Haret la Paris”. În interpelare, unii deputați l-au criticat că, „în loc să facă transferări de profesori de la universitatea din Iași la cea din București”, a dispus să fie scoase la concurs catedrele vacante spre a putea fi ocupate „de oameni tineri ieșiți din școlile străine.”²

Revenit în țară, în martie 1878, Spiru Haret, atât ca profesor, cât și mai târziu, ca ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice, și-a făcut cu prisosință datoria, reușind să organizeze sistemul școlar, spre a răspunde trebuințelor și aspirațiilor țării, și căutând să impulsioneze la elevi sentimentele de unitate și solidaritate națională.

Revista germană „Tagliche Rundschau”, analizând în 1908 opera școlară a lui Haret, scria că „nici într-o țară nu este așezată instrucția publică și întreaga operă de educație prin școală, în toată întinderea sa, pe bază atât de națională ca în România. Întregul edificiu este pătruns de spiritul acestui bărbat, al profesorului de la Universitatea din București, dl. Spiru Haret. Decenii întregi a fost el ca profesor, în repetate rânduri ca ministru al Instrucțiunii Publice, centrul către care se îndrepta și de la care pleca întreaga activitate de educație națională a României. Cu o claritate și precizie exemplară, s-a pronunțat el asupra necesității unei educațiuni naționale”.³

Dar revista germană nu evidențiază și spiritul democratic în baza căruia Haret a urmărit răspândirea culturii și a bunăstării în toată masa națiunii, și mai ales – cu sprijinul învățătorilor – în rândurile țărănimii ce fusese ignorată până atunci, ridicând-o, prin luminare și asociere, la o viață mai bună, la cunoașterea drepturilor și datoriilor ei. Prin aceasta, Haret a contribuit eficient la progresul societății românești prin cultură, iar rolul său a fost de îndrumător și educator al acestei societăți în spiritul național.

Privită astfel, opera lui Haret depășește cadrul timpului și a circumstanțelor în care s-a realizat, iar principiile sale au trasat o linie pe care au urmat-o în general și noile reforme școlare. Moartea prematură a lui Haret în decembrie 1912 a fost regretată de întreaga țară, și mai ales de învățătorime și țărănime, cu care – după cum s-a spus și la înmormântare – se „identificase în simțăminte și aspirații”.

Pentru Spiru Haret, posteritatea începea atunci sub privirile cernite ale numeroșilor participanți la înmormântare, inclusiv ale principelui moștenitor Ferdinand (viitorul suveran). Dar dacă perioada Haretistă (1897-1910) a rămas în posteritatea românească drept cea mai bogată în realizări în domeniul școlar, Spiru Haret, promotorul acestor realizări a intrat în istorie, și apoi în legendă, ca un mare

² Vezi „Educația”, nr. 1-2/ianuarie 1923, p. 25-26.

³ Apud Marin I. Nicolescu, *Spiru Haret, pedagog național*, București, 1933, p. 129.

reformatore, atât al învățământului, cât și pe plan social și național ca adevăratul luminător al poporului.

A doua zi după înmormântare s-au întrunit la liceul Lazăr numeroși profesori, de toate gradele, și au hotărât să se publice liste de subscripție pentru o colectare de fonduri spre a i se ridica lui Haret un monument în București. De asemenea, să se adune cuvântările și articolele din reviste, spre a se publica într-un volum cu un studiu introductiv, cu prilejul inaugurării monumentului. S-a ales și un comitet de acțiune în acest scop, compus din profesorul universitar Ermil Pangrati, ca președinte, Gh. Adamescu, Gh. Costescu, dr. Proca, Leon Mrejeru și P. Gârboviceanu, ca administrator și casier. S-au ținut apoi două concursuri pentru alcătuirea machetelor.

Prin liste de subscripție s-au strâns până la începutul războiului 140.000 lei; dar ulterior valoarea leului a scăzut foarte mult, și cu toate că s-au mai adunat prin donații încă pe-atâția bani, erau totuși insuficienți pentru a se trece la realizarea monumentului. De aceea, la 17 decembrie 1922, când se împlineau 10 ani de la trecerea în eternitate a lui Haret, P. Gârboviceanu a propus în ședința Camerei ca toți deputații să dea diurna pe o zi. Vintilă Brătianu, ministru de finanțe, s-a asociat la această propunere, aprobată la 1 februarie și de membrii Senatului. Suma adunată a fost totuși prea mică, iar deputatul P. Gârboviceanu a publicat în revista „Educația” un articol prin care printre altele a precizat: „Vom face un nou apel la toți admiratorii lui Spiru Haret pentru marea și rodnică lui activitate în serviciul lui obștesc, al neamului și al țării, și avem credința că vom reuși. Nu a fost un om mai mare în neamul nostru care să fi prevăzut mai luminos vremurile mari pe cari le trăim. Votul obștesc și reforma agrară sunt realități inițiate și susținute de el”.⁴

În același număr al revistei au publicat articole elogioase despre Haret urmașii lui la ministerul Instrucțiunii Publice, I. Gh. Duca și doctorul C. Angelescu. Primul arată că, în trecerea vremii, chipul lui Haret apare tot „mai luminos și mai senin”. El a trăit „stăpânit de un singur cuget: ridicarea culturală a poporului român” și scopul lui a fost „să ducă lumina la sate”. Ce a făcut el „pentru învățământul rural e uriaș”. Și toate înfăptuirile lui „au fost săvârșite cu modestie, cu conștiință așa de înaltă a datoriei”, străin de „orice vanitate personală, încât dădea lui Haret înfățișarea unui apostol”. Doctorul C. Angelescu sublinia: „Zece ani se împliniseră de la moartea lui Spiru Haret și numele său are încă printre noi un răsunet puternic. Și va trebui să răsunе neîncetat acest nume ca o trâmbiță de chemare la muncă fără preget și la împlinirea datoriei sfinte către Patrie”. Se știe cum a lucrat „acest dascăl al neamului pentru școala și cultura românească”, iar greutățile mari ce le-a întâmpinat „nu i-au sleit puterile, ci din contră, i le-au oțelit așa de mult încât prin această muncă spornică el a putut să fie principalul promotor al dezvoltării culturale și naționale, arătând căi noi de progres și izvor de întărire și îmbărbătare pentru urmașii săi”.⁵

⁴ Vezi „Educația”, nr. 1-2, din ianuarie-februarie 1923, p. 19-20.

⁵ *Ibidem*, p. 2-3.

Revista „Educația”, care i-a consacrat un întreg număr lui Haret, arată că oamenii mari, ca el, „luminează o clipă în viața unui neam, întocmai ca acei meteori luminoși care brăzdează firmamentul în nopțile senine de vară”. Influența lor însă se continuă mai departe și după ce ei au dispărut, „servind de pildă generațiilor viitoare”.⁶

Un inspector școlar, Gh. Costescu, scria în aceeași revistă că „cu cât vremea trece, cu atât mai deslușit apare opera strălucită” lăsată de Haret. În epoca de renaștere „a acestei țări, Haret este un înflăcărat apostol care și-a împletit nemurirea din muncă și din marea lui iubire de școală și de binele public. Nimeni n-a dus cu mai multă energie și cu mai mult folos lupta împotriva ignoranței și sărăciei de la sate, ca acest ministru mare”, care a înlăturat „politica din Ministerul Școalelor”.⁷

La 26 octombrie 1931, Asociația generală a învățătorilor a hotărât „să comemoreze în anul viitor” – la împlinirea a 20 de ani de la deces – pe Spiru Haret, „cel mai mare conducător și organizator pe care l-a avut școala primară”. Se vor organiza atunci, scrie „Gazeta învățătorilor”, serbări de comemorare în toate capitalele de județ, iar publicațiile învățătoresți, în frunte cu „Școala și viața”, vor „închina amintirii lui” numere speciale. Învățătorii „vor dovedi astfel – se menționează în hotărâre – că nu uită și știu să cinstească amintirea celor care le-au fost călăuzitori și binefăcători”. La 1 decembrie 1931 Gazeta arată că „pentru școala satului, Haret a fost părintele și creatorul ei”. Stâlpul acestei școli a fost învățătorul. În jurul lui „trebuia să se polarizeze întreaga viață socială și economică a satului”. Școala primară era în serviciul luminării poporului și a „deșteptării lui” la o viață morală și economică mai bună. Ridicarea economică a satelor în preajma războiului din 1916 este opera lui Haret. Dar el a pus și bazele unui învățământ secundar, „care a rămas în picioare cu unele modificări pe care le-a cerut vremea”. Într-un alt număr al Gazetei, din 6 februarie 1932, se menționează că doctorul C. Angelescu „este urmașul demn al marelui Haret și i-a urmat cu sfințenie credința”. Gazeta critică, totodată, guvernul care în anul 1929/1930 a suprimat în fapt legea obligativității școlare și a desființat școli normale, gimnazii, școli primare și profesionale.

Ultimul număr al „Gazetei învățătorilor” este din 15 decembrie 1932. În acest număr se elogiază – exagerând puțin lucrurile – comemorarea a 20 de ani de la moartea lui Haret, care înseamnă „evocarea celei mai proeminente figuri, a personalității care a pus temelia solidă și adevărată a culturii noastre”. Spiru Haret, „simbol al idealului superior, omul de înaltă valoare, va străluci în toată vremea ca razele soarelui pentru toți românii”. Se arată că învățătorii „proslăvesc memoria întemeietorului adevărat al școlii, al întregului popor românesc”. Este o „datorie de celor ce astăzi brăzdează ogorul moștenirii de la senina figură și înțelepciune a marelui Haret. Vie va fi în veci amintirea acestui mare suflet, și în istoria școlii pururi preaslăvit”.

⁶ *Ibidem*, p. 42.

⁷ *Ibidem*, p. 52-54.

După cum s-a menționat, și revista Asociației generale a învățătorilor „Școala și viața”, a consacrat comemorării lui Haret un număr special, în care mulți oameni de cultură – inclusiv foști colaboratori – au adus elogii marelui reformator al învățământului românesc. Încă de la început, D. V. Țoni, președintele Asociației, amintea: „Se împlinesc la 17 decembrie 1932 douăzeci de ani de la moartea lui Spiru Haret, cel mai de seamă om de școală pe care l-am avut noi, românii. Învățătorii, deși nu l-au uitat nicio clipă, au socotit o mare datorie să-i cinstească în chip deosebit amintirea cu acest prilej, căci dacă Haret – prin personalitatea și opera lui uriașă – aparține neamului întreg, prin gândurile ce le-a închinat învățătorilor, prin marile îndemnuri cu care i-a călăuzit către înfăptuire, în slujba binelui obștesc, prin părinteasca iubire cu care i-a susținut și apărat, îndeosebi al lor este”. El a înțeles cel mai deplin „rolul școlii pentru ridicarea poporului”.⁸

Profesorul universitar I. Simionescu scria că Haret a fost „un ministru al Instrucțiunii ideal, neîntrecut de alții. Pentru el școala era un altar sfânt; o apăra pe cât putea de pângărire. A căutat să-i deie o temeinică viață în legătură cu menirea ei, restrânsă la nevoile țării”. Pentru el, „numai cultura răspândită în mulțime, împletită cu buna stare economică a oamenilor reprezintă întărirea și salvarea neamului... Crezul lui politic și social, ridicarea țărânimii pe toate terenurile, nu era un vis ori utopie, ci convingerea rezultată din cunoașterea adâncită a stării de la noi. De aceea I. Simionescu crede că pe nedrept i-a rămas lui Haret numai numele de *omul școlii*. Ca și lui M. Kogălniceanu, se potrivește mai bine să rămâie *Părintele țărânimii*”.⁹

G. Țițeica arată că Haret „și-a pus pentru viața noastră socială” o problemă de mare interes național „ridicarea culturală și economică a păturii țărănești”. În acest sens, „a înflăcărat aproape pe toți învățătorii, chemându-i să sprijine acest program. G. Țițeica aprecia că „numele lui Haret – Omul școlii – a rămas simbolul unui ideal superior”.¹⁰

N.G. Longinescu apreciază impulsivitatea de către Haret a activității extrașcolare, subliniind că raportul dintre aceasta și „primatul școlii se pune azi la noi pentru învățătorime și toată profesoria cu mai multă gravitate și în împrejurări mai grele decât acum 25 de ani. Fac urarea ca pioasă comemorare a lui Haret să fie, mai ales pentru învățătorimea noastră, un prilej de reculegere și începutul luptei pentru o nouă eră de strălucire a școlii primare”.¹¹

Fostul revizor și inspector școlar D. Theodosiu scrie, cu „evlavie, de cel mai autentic ctitor al școlii românești, de Haret”, care i-a fost șef și care a prețuit „aspra muncă” a învățătorilor „pentru ridicarea poporului”. El consideră că datorită muncii învățătorilor, impulsionați de Haret, s-a întreit numărul știutorilor de carte în lumea satelor. Și „grație acestui nivel cultural ridicat atins de satele noastre sub

⁸ „Școala și viața”, nr. 9-10, din 1932, p. 361.

⁹ *Ibidem*, p. 364-367.

¹⁰ *Ibidem*, p. 370-371.

¹¹ *Ibidem*, p. 377.

geniala conducere spirituală a lui Haret a fost cu puțință cea de-a doua mare revoluție pașnică de după război: exproprierea latifundiilor și acordarea votului obștesc”. Această „uriașă reformă politică și socială” poate fi considerată „ca operă postumă a lui Haret”. Pioasa amintire „despre Haret, acum când se împlinesc 20 de ani de la moartea lui, să ne fie prilej de reculegere și de împărtășire din spiritul lui; și întărind Asociația, să pomim lupta pentru dezinfectarea școalei de politică... Și, după aceea, să reluăm firul întrerupt al muncii noastre generoase, mergând pe urmele lui Haret”¹²

Stanciu Stoian scrie că Haret, impulsionând activitatea extrașcolară a fost considerat drept revoluționar. Revoluția pregătită de Haret „a avut un efect hotărâtor pentru viața satului nostru, expresia adevărată și modernă a întregii națiuni”. Personalitatea lui Haret însă „nu se poate închide într-o formulă simplă”. El nu a fost doar un „om al școalei” sau „părinte al țărănimii”, „mare ministru” etc. „A fost un mare reformator, cel mai mare poate din pragul veacului nostru românesc”¹³.

Un alt dascăl, M. Nicolescu, opinează că „pentru învățători, Spiru Haret nu a murit”. El „trăiește în sufletul învățătorimii române, sufletul în care i s-a ridicat cel mai mare monument pe care nu-l vor roade nici intemperiiile timpului schimbător și nu-l vor întuneca nici numărul anilor curgători”. Oricine va înțelege „că sentimentele de recunoștință și admirație ce le exprimă astăzi învățătorii față de acest om al școalei, care a fost cel mai sincer apărător al lor, cel mai bun îndrumător al lor, sunt așa de curate și sincere cum era și sufletul lui Haret pentru dâșii”¹⁴.

Învățătorul Iordan I. Tacu redă unele amintiri și relatări ale soției lui Haret, Ana Popescu. Astfel, el arată că în 1907, când Haret a redevenit ministru, a dispus să se vândă, la licitație publică, mașina Ministerului – pe care o cumpărare predecesorul său – precizând, după relatarea soției: „Eu pot să merg și pe jos de acasă până la Minister ori Președinție”. (De altfel, modestia lui Haret reiese din paginile multor contemporani.) Învățătorul Tacu dezvăluie faptul că Haret lucra mult și acasă. În sala de bibliotecă primea audiențe în fiecare zi, de la ora 6 la 9 seara. Audiențele erau hotărâte de mai înainte, „cu ziua și ora fixate matematic”. El mai menționează că în timpul celor trei ministere ale sale – tot după relatarea soției – Haret „n-a putut agonisi nimic... și atunci când s-a sfârșit din viață, pe neașteptate, modesta locuință din strada Verde era ipotecată pentru 35.000 lei”¹⁵.

În decembrie 1932, Haret a fost comemorat și de secțiile locale ale Asociației generale ale învățătorilor. De pildă, la secția Romani, comemorarea s-a făcut la 18 decembrie în prezența a peste 300 de învățători, și s-au rostit discursuri elogioase despre importanța lui Haret pentru școala și societatea românească. Se subliniază că „numele acestui luceafăr și stâlp al renașterii române se pomenește cu

¹² *Ibidem*, p. 385-386.

¹³ *Ibidem*, p. 408.

¹⁴ *Ibidem*, p. 413, 421.

¹⁵ *Ibidem*, p. 424-425.

evlavie și duioasă recunoștință și de învățătorii pe care i-a iubit, ajutat și sfătuit, și de popor, al cărui priceput îndrumător a fost. Viața întreagă și-a închinat-o școlii și culturii poporului”. În discursuri – scrie o gazetă – s-a ilustrat în chip emoționant „geniul creator al *omului școlii*, rămas legendar în conștiința neamului românesc”.¹⁶

În anii următori au apărut o serie de lucrări în care autorii se referă la activitatea lui Haret. Astfel, Marin I. Nicolescu reliefează că „dacă Haret a găsit în corpul învățătoresc entuziasmul și abnegația în munca desfășurată, se datorește și faptului că el a știut cum să-i însuflețească, le-a dat demnitatea și încrederea cuvenită, i-a apărat când au fost atacați”. Învățătorii aveau o sarcină grea „dar onorabilă, de a forma cu încetul” educația sătenilor, „de a ilumina asupra drepturilor și datoriilor cetățenești”.¹⁷

Petre Gârboviceanu scrie că „după marele război s-au făcut două mari reforme: votul obștesc și împrumutarea. Aceste reforme, fără cultura minții, nu se pot aplica cu folos. S-a găsit însă un ministru înțelegător și anume dr. C. Angelescu, un adevărat continuator al operelor lui Haret”. De patru ani însă „nu s-a mai făcut nicio îmbunătățire școlii rurale”. Din contră, „s-au desființat posturi de învățători; s-au desființat școli normale... s-a desființat aproape obligativitatea”, nemaifiind amendați părinții care nu-și dau copiii la școală; s-au desființat „școli elementare de meserii și de agricultură. Trăim vremuri de mare criză pentru școala poporului rural”. În toate capitalele de județ învățătorii au comemorat pe Haret și au criticat aceste măsuri potrivnice dezvoltării învățământului. Iar D. Ţoni, președintele Asociației învățătorilor, în cuvântarea ținută la 18 decembrie 1932, a apreciat opera lui Haret pentru școala primară și pentru țărănime și în final a accentuat: „să muncim, să fugim de demagogie, să ne întoarcem la școala lui Haret”.¹⁸

Un bucovinean, Gh. Tudose, ne îndeamnă să cinstim „cu toată osârdia pe această măreață figură a neamului care a fost Haret, căci cinstind pe oamenii noștri mari ne cinstim pe noi înșine”. Sămânța aruncată de el „a căzut pe pământ bun și a adus rod însutit”. De altfel, „nici posteritatea nu i-a fost nedreaptă”, și poporul l-a cântat în cântecele sale:

„Că a fost Haret odată
Om cu mintea luminată,
A fost mare pe pământ,
Mare e și-n cer și sfânt:
Sfântul nostru al mulțimii,
Al școlii și-al țărânimii”¹⁹

Profesorul G.G. Antonescu opinează că „cel mai frumos omagiu pe care îl putem aduce autorului unei opere mărețe, ca cea săvârșită de Spiru Haret, este de a

¹⁶ Vezi gazeta „Vremea” din 15 ianuarie 1933.

¹⁷ Marin I. Nicolescu, *op.cit.*, p. 123-124.

¹⁸ P. Gârboviceanu, *Spiru Haret. 20 de ani de la moarte*, București, 1933, p. 32-35.

¹⁹ Gh. Tudose, *Spiru Haret*, Cernăuți, 1933, p. 20.

încerca să înțelegem cât mai adânc această operă, și dacă avem posibilitate, să o continuăm”.²⁰

Lupu Antonescu scria în 1933 că monumentul de bronz pentru Spiru Haret nu s-a realizat încă. Dar Haret și-a ridicat în inima și conștiința contemporanilor un monument *aere perennius* care va trebui prin școală trecut în inimile și conștiința viitorimii”.²¹

Îată că în 1935 s-a inaugurat în fața Universității din București un monument de marmură, care străjuiește și astăzi. La „dezvelirea monumentului lui Haret” a luat cuvântul și G. Țițeica, secretarul general al Academiei Române. Acesta, printre altele, a subliniat că Academia, „în sânul căreia Haret regăsea seninătatea științifică de care avea nevoie pentru clădirea operei sale mărețe, e fericită să aducă în aceste clipe solemne adânc prinos de recunoștință aceluia care a luat parte covârșitoare la înălțarea neamului românesc”.²² În ședința Academiei din 14 iunie 1935, G. Țițeica prezintă și operele lui Haret, în șase volume (atâtea apăruseră până atunci), și mulțumește lui Gh. Adamescu (care devenise membru corespondent) „pentru devotamentul și abnegațiunea cu care a adunat document cu document, lucrare cu lucrare, provenind de la Haret, spre a le înfățișa astăzi marelui public”.²³

În adevăr, Gh. Adamescu, cel care a fost mulți ani secretar general al Ministerului Instrucțiunii și colaborator apropiat al lui Haret, s-a îngrijit în mod deosebit de adunarea și publicarea scrierilor acestuia între anii 1934-1938, în zece volume, plus un volum de corespondență. El a redactat și studiul introductiv la primul volum. De altfel, în 1936, Gh. Adamescu a publicat și o amplă monografie despre viața și activitatea lui Haret. Printre altele, în monografie se reliefează și contribuția lui Haret la intensificarea „pregătirii pentru ceasul cel mare al luptei pentru marea idee a unității naționale, care a fost pentru dânsul o preocupare constantă în tot cursul activității sale publice”.²⁴

În 1937, Gh. N. Costescu, revizor și inspector școlar, într-o altă monografie, apreciază activitatea deosebită a lui Haret în domeniul învățământului, activitate continuată apoi de dr. C. Angelescu, și deplânge situația de după 1928, când, practic, desființându-se obligativitatea școlară, s-a diminuat simțitor numărul elevilor, și s-au desființat și cursurile de adulți. „Învățătorimea – scria Gh. N. Costescu – pătrunsă de adevărul propagat de marele Haret și de urmașul său... dr. C. Angelescu, că cel mai mare serviciu ce se poate aduce cauzei românești este cultura maselor de jos, se trudise să înființeze numeroase instituții culturale și de asistență școlară, menite unele să sporească frecvența, „ajutând pe elevii săraci”, iar altele, „să smulgă din neștiință pe sătean” (cantine școlare, biblioteci, cercuri culturale, șezători etc.). După 1928 – schimbându-se cârmuirea – o generală „stagnare s-a lăsat asupra tuturor acestor binefăcătoare instituțiuni”.²⁵

²⁰ G.G. Antonescu, *Spiru Haret pedagog*, București, 1934, p. 3.

²¹ Lupu Antonescu, *Spiru Haret*, București, 1933, p. 22-24.

²² Academia Română, „Anale”, tom LVI, p. 5.

²³ *Ibidem*, p. 6.

²⁴ Gh. Adamescu, *Viața și activitatea lui Spiru Haret*, București, 1936, p. 333.

²⁵ Gh. N. Costescu, *Contribuții la istoria învățământului nostru primar*, București, 1937, p. 203-205.

C. Kirițescu scria în 1938 că prin ridicarea monumentului lui Haret din fața Universității, „posteritatea și-a plătit, cu aceasta, o datorie de recunoștință față de unul din sufletele cele mai alese care au împodobit galeria marilor dascăli ai țării, ai gânditorilor și ai realizatorilor, adevăraților oameni de stat care au tras brazde adânci și roditoare în ogorul patriei... Statuia ce i s-a ridicat este o consacrare definitivă: Haret a fost admis în Pantheonul gloriilor românești”. Haret este astăzi – continuă autorul, „unul din marile capitaluri morale ale neamului nostru”. De multă vreme „el intrase în legendă”. În final, C. Kirițescu conchide că statuia ce s-a ridicat lui Haret „e din marmură albă. Nici nu se putea găsi un material mai potrivit spre a simboliza curăția lui sufletească. Este prinosul de recunoștință al României noi pentru unul din marii ei ctitori”.²⁶

Între timp, C. Brâncuși propusese realizarea unui altfel de monument consacrat lui Haret. El identifica opera lui Haret ca un izvor de apă ce a înviorat pe învățători și pe țărani. De aceea a propus – spre a-i eterniza memoria – să ridice într-o piață din București „o fântână arhaică stilizată”, pe care să scrie „Fântâna lui Haret”, fiindcă toți s-au adăpat din ea. Guvernul a refuzat însă oferta lui Brâncuși. Oamenii școlii au continuat să-i aprecieze activitatea lui Haret. D. Gusti, într-un articol omagial, intitulat *Pilda lui Haret*, scria, în decembrie 1939, că „opera lui Haret trebuie continuată”.²⁷

După ce în primii ani ai comunismului amintirea marelui reformator al școlii părea uitată C. Dinu arăta în 1970 că „amintirea lui Haret și a operei sale a rămas adânc întipărită în inimile tuturor cadrelor didactice care l-au cunoscut... a rămas în inimile intelectualității pe care el a antrenat-o, în opera de ridicare a școlii și poporului nostru”. Iar numele lui va rămâne „înscris la loc de cinste în istoria școlii și a culturii naționale”. Pentru noi, „azi – scrie C. Dinu – opera lui Haret... constituie un mesaj a cărui preluare, înfăptuire și dezvoltare s-a petrecut și se desfășoară sub ochii noștri”. De aceea i se pare potrivită ideea lui Brâncuși „de a-i dedica un monument ce trebuie să reprezinte o fântână”.²⁸

În 1972 a apărut o monografie în care autorul Emil Bâldescu face o analiză critică a operei lui Haret, dar pe alocuri plătește tribut totalitarismului vremii. Astfel, Emil Bâldescu afirmă că opera lui Haret este contradictorie, are „merite excepționale”, dar și „regretabile rămăneri în urmă”, explicabile prin poziția socială a marelui pedagog reformator, care s-ar fi încadrat „în parametrii ideologiei burgheze interesată în progresul României”. Autorul arată – în mod obiectiv – că prin legea din 1898 Haret a pus bazele învățământului secundar modern, care, „cu unele modificări, a contribuit până în 1948 la dezvoltarea culturii românești”. Conchide însă – în mod contradictoriu – că „ideile lui Spiru Haret au fost traduse de fapt în viață în anii socialismului”. Opera vastă a lui Haret „atât de rodnică în vremea ei”, ar fi fost „depășită – afirmă autorul – prin revoluția socialistă din epoca noastră”. Dar ea a rămas „unde va în temelii, iar semnificația, năzuințele și

²⁶ C. Kirițescu, *Făclii stinse*, București, Editura Cartea Românească, 1938, p. 7-8 și 17.

²⁷ Vezi ziarul „Ordinea”, din 19 decembrie 1939.

²⁸ C. Dinu, *Spiru Haret*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1970, p. 121-131.

aspirațiile ei abia acum se realizează cu adevărat”.²⁹ (Atunci nu mai e depășită de revoluția socialistă???)

În 1976 I. D. Lăudat de la Iași arată că Haret este „un precursor al multor aspecte ale școlii de azi, un pedagog cu idei originale, ieșite din situațiile concrete ale vieții sociale”. Și el consideră că ideea lui Brâncuși de a sculpta o fântână stilizată pentru a-i eterniza memoria lui Haret ar fi fost bine-venită.³⁰

O ultimă lucrare de care ne ocupăm privind opera lui Haret a apărut în 1994, și e semnată de Eugen Orghidan. Autorul arată că Haret „va fi întotdeauna apreciat pentru modul în care a organizat învățământul modern românesc”. Prețuirea de care s-a bucurat atât în timpul vieții, cât și după moarte, „este pe măsura marilor lui realizări”. Pe munca lui titanică „stă rezimată întreaga clădire a învățământului”. În adevăr, numele lui Haret – conchide autorul – „este strâns legat de învățământul și cultura poporului nostru, și va rămâne, ca atare, pentru totdeauna”.³¹

Desigur, posteritatea a exagerat uneori meritele lui Haret în domeniul învățământului și al dezvoltării societății românești, dar înfăptuirile sale mărețe au rămas în istorie și nu pot fi negate. El a realizat cât i-au permis condițiile istorice. A trebuit să țină seama de necesitățile și posibilitățile momentului respectiv. A făcut ce se putea în acel timp și cu mijloacele de care a putut dispune. De altfel, aceasta rezultă și din testamentul său redactat în 1910 din care reproduc o frază drept încheiere.

„Plec din viață cu mulțumirea că nu am pierdut vremea și că mi-am îndeplinit datoriile în împrejurările în care am trăit și în marginea puterilor mele fizice și intelectuale”.

²⁹ Emil Băldescu, *Spiru Haret*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1972, p. 9-10, 279.

³⁰ I.D. Lăudat, *Două personalități ale veacului nostru: Spiru Haret, îndrumătorul școlii românești și V. Pîrvan sau cultul muncii*, Iași, 1976, p. 19-20.

³¹ Eugen Orghidan, *Spiru Haret*, București, 1994, p. 109-110.

**NICOLAE HASNAȘ, SUSȚINĂTOR AL REFORMEI
ÎNVĂȚĂMÂNTULUI PUBLIC ROMÂNESC
INTERBELIC. ACTIVITATEA CA SENATOR DE GORJ
(1922 – 1926)**

Gheorghe NICHIFOR*

**NICOLAE HASNAȘ SUPPORTER OF THE ROMANIAN
INTERWAR PUBLIC EDUCATION REFORM.
HIS ACTIVITY AS GORJ COUNTY SENATOR (1922-1926)
(Abstract)**

Nicolae Hasnaș (1875–1966), remarkable doctor, journalist, liberal politician, senator, deputy and prefect of the Gorj County, was deeply concerned with the Romanian school system. During 1922-1926 he was representative of Gorj County in the Romanian Senate, and in this period the Liberal Party promoted the most important law of education of interwar Romania. Hasnaș showed a deep knowledge of school life and he was also a bold representative of its modernisation. Nicolae Hasnaș attended all school teachers' Congresses and was willing to help by delivering speeches on various topics. He knew very well the financial situation of teachers and he did everything he could to support them.

Keywords: Nicolae Hasnaș, Education Law, The National Liberal Party, Romanian Senate, advocate of education.

Medicul Nicolae Hasnaș (1875-1966) s-a stabilit pentru totdeauna în județul Gorj în primii ani ai secolului al XX-lea. Bun profesionist, gazetar, senator și deputat, prefect, om politic de atitudine, a făcut istorie și a rămas în memoria celor care l-au adoptat.¹

S-a născut în localitatea Salcia-Nicșeni, județul Botoșani,² într-o familie de intelectuali, tatăl fiind învățător, cum susțin unele informații.³ Școala primară a

* Prof.dr., Vicepreședinte al Societății de Științe Istorice din România.

¹ Vezi, pe larg, Gh. Nichifor, Dorina Nichifor, *Nicolae Hasnaș – „medicul” liberalismului gorjean*, Craiova, Editura Arves, 2012.

² Azi există numai localitatea Nicșeni, sat reședința cu același nume. (Eliza Ghinea, Dan Ghinea, *Localitățile din România. Dicționar*, București, Editura Enciclopedică, 2000, p. 366).

³ C. Lupescu, *Biografii sentimentale*, Târgu-Jiu, Editura „Gorjeanul”, 1993, p. 49.

absolvit-o în comuna natală, iar studiile gimnaziale și liceale la Botoșani⁴. Ajuns în Gorj a condus o vreme filiala locală a Ligii Culturale Gorj și a fost director de spitale militare în primul război mondial. După ce a cochetat o vreme cu ideile socialiste, dr. Nicolae Hasnaș își va găsi definitiv temeiurile politice în Partidul Național Liberal, pe care-l va onora până la dizolvarea sa. Apropiindu-se de viitorul premier Gh. Tătărescu, va fi un militant de valoare, intrând în galeria personalităților gorjene. În această calitate ca senator, prefect, deputat, a activat neobosit în arena vieții publice, fără a-și ignora vreodată preocupările profesionale.

În intervalul 1922-1926 a reprezentat Gorjul în Senatul României, fiind an de an ales în funcția de secretar al comisiei de sănătate. Din multitudinea problemelor abordate, între care și adoptarea Constituției din 1923, s-a aplecat de fiecare dată cu mare atenție asupra școlii românești, a învățământului județului adoptiv, pe care l-a sprijinit sub cele mai diverse forme.

A avut șansa de a se afla în Parlament atunci când liberalii au promovat cea mai importantă lege a învățământului perioadei interbelice, și în ciuda profesiei sale s-a dovedit nu numai un profund cunoscător al școlii, dar și un militant al modernizării acesteia.

La 6 iunie 1924 a participat la dezbaterile în Senat a „*Proiectului de lege pentru învățământul primar de stat și învățământul normal primar*”. Se avea în vedere, în primul rând, unificarea tipurilor diferite de școli primare existente, punându-se bazele unei dezvoltări unitare a învățământului pe această treaptă. „*Cele patru tipuri de școli de altădată, – preciza textul – cu tendințe și aspirații deosebite, trebuie unificate, pentru ca, prin această unificare culturală, să producem unificarea sufletească a întregului neam, îndreptată spre același țel, către aceleași năzuințe, către același ideal.*”⁵ În al doilea rând se urmărea implementarea în mod real a obligativității învățământului primar pe întreg cuprinsul țării.

Prelungirea, prin lege, a școlii primare cu încă trei clase (V-VII), într-o vreme în care și în statele avansate din Europa se trecuse la acest sistem, reprezenta, în mod evident, un pas înainte în legislația școlară românească. Raportorul, St. Popa, prezenta o extinsă Expunere de motive, cu 16 capitole, în care s-a analizat amănunțit evoluția instrucției publice în toate provinciile țării, cu modificările survenite de-a lungul timpului în ce privește structura, salarizarea corpului profesoral etc.⁶

Ne vom referi, în cele ce urmează, numai la acele secvențe care-l reprezintă pe dr. Nicolae Hasnaș – un parlamentar extrem de combativ – în dezbaterile acestui act normativ. Absolut utilă, în acest context, este evidențierea evoluției numerice a

⁴ V. Bobocescu, Emil Ceaușu, C. Bălăieț, Gr. Gr. Lupescu, *Personalități gorjene în medicină de-a lungul istoriei. Înaintașii – precursorii*, vol. 1, București, 2010, p. 50.

⁵ *Lege pentru învățământul primar al Statului (școale de copii mici, școale primare, școale și cursuri speciale pentru copii de boli și anormali educabili) și învățământul normal primar*, București, Editura „Cartea Românească”, 1925, p. 4.

⁶ „Monitorul Oficial” (Senat), nr. 69, din 15 iunie 1924, p. 1287-1323.

personalului didactic de la reforma din 1864 până la momentul respectiv. Cu acest prilej aflăm că în anul școlar 1909-1910, județul Gorj avea 169 învățători titulari și 40 suplinitori, în 1914-1915, 215 titulari, 30 suplinitori, 1920-1921, 278 titulari și 117 suplinitori. Facem precizarea că, pentru anul 1921 aveau atât de puțini suplinitori doar județele: Iași, Buzău, Brăila, Mehedinți, Muscel, Râmnicu Sărat și Romanați.⁷

La discuția din acea zi, cel mai activ a fost senatorul opoziției, N. Costăchescu, care prezintă plenului mai multe memorii cu privire la salarizarea necorespunzătoare a cadrelor didactice. „*Nu vă mai răpesc timpul – spune el – să vă citesc pasaje din aceste memorii în care găsiți accente de disperare ale corpului didactic, și în special ale învățătorilor, ca să vă dați seama că nu mai poate dăinui această situație care cere o rezolvare urgentă.*”⁸ Aici a intervenit și Nicolae Hasnaș cu o precizare generalizatoare: „*Toți funcționarii statului suferă!*” În replică, N. Costăchescu îl consideră răspunzător pentru respectiva stare de lucruri pe ministrul Instrucțiunii, susținut grijuliu de senatorul gorjean: „*Domnul ministru a făcut și el peste poate!*”⁹

Dezbaterea legii a continuat în ședința din 9 iunie 1924, unde a luat cuvântul și dr. Nicolae Hasnaș, din start susținător al societății democratice, a statului de drept și pluralismului politic. Orice lege nouă, în concepția sa, caută să evidențieze „*directivele noi pe care acea lege le dă*”, se pune de acord cu ideile celorlalte partide și a societății civile și „*caută a se vedea și dovedi dacă legea, care se prezintă, are în adevăr însușirile trebuitoare pentru epoca în care trăim și pentru scopul în care se înfăptuiește.*”¹⁰

Meticulos, ca un autentic chirurg politic, Nicolae Hasnaș dezbate punctele de vedere exprimate de celelalte formațiuni politice. În opinia sa, din intervenția deputatului țărănist Emil Costăchescu nu s-a putut reține nimic semnificativ. „*Nu am găsit – spune el – nici o idee generatoare de concepții superioare, afară de mici răutăți de om politic, iar ca profesor domnia sa nu a putut nici combate, nici nu a voit să evidențieze directivele pe care le dă proiectul de lege actual, și care sunt fundamentate, și ca concepție și ca execuție.*”¹¹

Propunerea diminuării numărului de școli normale i se pare greșită și deopotrivă „*o crimă asupra națiunii, căci cine altul (învățătorul – n.n.) ar fi putut să ducă vorba și scrisul românesc peste Prut și peste Carpați până la Tisa, precum și cine ar fi putut să lumineze pe țaranul nostru astăzi fără carte, dar cu drept de vot și stăpân asupra pământului, deci conducător de fapt al țării.*”¹² Dacă nu s-ar fi constituit asemenea instituții de învățământ, spune Nicolae Hasnaș, „*ar fi însemnat să punem în locul elevilor ieșiți din aceste școli oameni și mai nepregătiți și mai*

⁷ *Ibidem*, p. 1322.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Dr. Nicolae Hasnaș, *Discursuri ținute în Senatul României Mari în sesiunea parlamentară a anului 1924*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1924, p. 19.

¹¹ *Ibidem*, p. 20.

¹² *Ibidem*.

nepotriviți". Avantajul constă în faptul că școli de acest tip formează „o pastă destul de maleabilă, susceptibilă de perfecționare, care va da roadele pe care le așteptăm în țara noastră”.¹³

În discursul său, Em. Costăchescu a vorbit și despre lipsa de potențial creator a legislației din învățământ. Nicolae Hasnaș se lansează într-o veritabilă demonstrație, în încercarea de a justifica cu fapte și nume lipsa de conținut a unei asemenea afirmații. „Dar ce a fost un Conta, cu geniul lui de concepție filozofică mare – spune el – ce este un Babeș, pe care-l admiră străinătatea, ce este un Toma Ionescu, al cărui geniu creator, nu în politică, dar în chirurgie, e cunoscut în lumea întreagă, ce este marele nostru istoric Iorga, dacă nu un geniu creator, ce ai fost Titu Maiorescu, Coco Dumitrescu, Asache, pictorul Grigorescu sau Grecescu, acel bătrân profesor de la medicină, la care vin din toate părțile lumii să ia știință de la el?”¹⁴ Admirând acest important potențial intelectual, secretarul Ligii Națiunilor care a vizitat România în 1924, informează Nicolae Hasnaș, „a rămas adânc impresionat de progresele noastre, și el spunea că are o admirație și un izvor de impresii bogat, căci România are bogate instituții de cultură, în plin progres.”¹⁵

Bun cunoscător al scrierilor lui Pestalozzi, senatorul gorjean pledează pentru deschiderea învățământului, pentru ieșirea sa dintre pereții școlii. „Învățătorul, ca cetățean – declară el – trebuie să se ocupe și cu partea politică, este obligat chiar să o facă, căci el este îndrumătorul celor care sunt chemați să ia învățatură de la ei.”¹⁶ Această solicitare se adresează nu numai corpului didactic din România, ci tuturor celor care posedă un grad de cultură ridicat. „Căci dacă oamenii serioși se vor blaza iute – spune în continuare – și vor fugi de treburile publice, atunci cei îndrăzneți, șireți, șnapani, ariviști și toată puzderia de nemernici, de oameni fără suflet și fără credință, sau mai bine zis hoți de suflete și de credințe, găsind calea deschisă, vor lua conducerea, ceea ce din nenorocire se întâmplă uneori, și atunci cei ce au stat în rezervă vor suferi, și pe drept, căci au stat deoparte, nu au intrat în luptă.”¹⁷

Concepția despre politică a lui Nicolae Hasnaș este exprimată în numele întregului partid și în dezbaterăa unei asemenea legi: „A face politică nu înseamnă a uza de funcția ce o îndeplinești și de autoritatea ce o ai, pentru ideile tale care nu corespund cu nevoile marilor mase ale poporului”. Cu fermitate respinge zvonul că liberalii ar dori introducerea politicii în școli și cooperative sătești. Dimpotrivă, are exemple de învățători care au spus elevilor să-și îndemne părinții să voteze „secera”, simbolul electoral al Partidului Țărănesc, în caz contrar urmând a fi pedepsiți.¹⁸

Partidul Național Român este incorect taxat de senatorul gorjean ca o formațiune prea puțin interesată de problemele specifice minorităților din

¹³ *Ibidem*, p. 20-21.

¹⁴ *Ibidem*, p. 21.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, p. 22.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

Transilvania.¹⁹ Indiscutabil, avea propriile sale rezerve, chiar ostilități, față de partidul condus de Iuliu Maniu, situându-se pe poziții similare mai târziu și în cazul Partidului Național Țărănesc. În fond era rivalitatea dintre doi competitori politici redutabili, ce au asigurat aproape tot timpul alternanța la guvernare în perioada interbelică.

În opinia lui Nicolae Hasnaș, nici Partidul Poporului, formațiunea condusă de gen. Al. Averescu, nu are o concepție coerentă cu privire la învățământ. Mai mult, lucrarea unui anume Prie D. Prie, averescan convins, este criticată de un specialist al școlii din Transilvania, Onisifor Ghibu. Acesta, încă din 1914, la rugămintea ministrului Instrucțiunii de atunci, I.G. Duca, a realizat un proiect de organizare a învățământului de peste Carpați, „*pentru că se știa și se pregătea ca noi să intrăm în Ardeal, ca să desrobim pe frații de acolo.*” Între timp, în mod realist, după observațiile pe care le-a făcut în Basarabia, concepția sa despre școală s-a mai nuanțat.²⁰

Greutatea demersului formulat de parlamentarul de la Târgu-Jiu se centrează, firește, pe concepția Partidului Național Liberal cu privire la învățământul românesc. Tratănd istoricește evoluția sa, pornește de la 1848, subliniind că de câte ori această formațiune s-a aflat la guvernare a acționat constructiv, spre deosebire de Partidul Conservator, „*care când venea la putere desființa școlile pentru economii bugetare.*” Continuând, pe aceeași linie, este și mai tranșant: „*Așa, pe când conservatorii adăugau pentru noi școli câte 5, 10, 20 mii lei, sume derizorii, liberalii adăugau sume enorme, iar Haret începuse să dea un așa avânt învățământului, încât epoca sa devine nemuritoare.*”²¹

Nicolae Hasnaș delimitează trei etape în evoluția învățământului românesc, din perspectiva Partidului Național Liberal. Prima este reprezentată de „*școala pentru a distinge slovele*”, a doua pentru a forma funcționari (în județul Gorj „*din școlile profesionale nu a ieșit niciun atelier de lucru, din școlile de menaj toate absolventele căutau să fie învățătoare sau suplinitoare, iar din școlile celelalte căutau să se facă notari la sate sau profesori*”), și cea de-a treia urmează a fi lansată de proiectul de lege aflat în dezbatere.²² Marea inovație a sistemului de învățământ, ce urma să fie inaugurat, consta în înlocuirea învățământului primar de patru clase, cu cel de șapte clase, avându-se în vedere ca în cei trei ani de învățământ complementar „*să se învețe agricultură, meserii, lucrul manual, ca săteanul să stea la el acasă și să fie folositor.*”²³

Necesitatea adoptării unei asemenea legiuiri este demonstrată de Nicolae Hasnaș cu noul cadru impus de sfârșitul războiului: înfăptuirea Marii Uniri, împrumutarea țăranilor, votul universal etc. „*România, – spune el – din cauza exproprierii și a bogățiilor imense ce zac în solul și subsolul ei, trebuind să devină*

¹⁹ *Ibidem*, p. 24.

²⁰ *Ibidem*, p. 24-25.

²¹ *Ibidem*, p. 26.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*, p. 27.

o țară industrială, nevoia de cultură e imperios cerută, pentru a introduce în ramurile industriale români, căci altminteri vom fi inundați, în scurt timp, numai de elemente străine neamului."²⁴ Nicolae Hasnaș nu poate să nu admită, în spiritul obiectivității, existența unui anume avans al Transilvaniei, unde „știința de carte este mult mai intensă” și pe de altă parte „starea culturală într-adevăr înapoiată în care se află Vechiul Regat, Basarabia și chiar Bucovina.” Deși războiul s-a încheiat, urmează altul „mult mai crâncen și mai tenace, războiul pentru cultură, pentru a putea face din țara noastră un rai, prin muncă, economie și cinste.”²⁵

Interesantă ni se pare analiza pe care Nicolae Hasnaș o face cauzelor analfabetismului, de neeradicarea sa făcându-se vinovat chiar partidul al cărui membru era. Motivul pentru care ardelenii au parcurs mai mulți pași înainte s-ar regăsi în concepția reformatoare promovată de mitropolitul român Andrei Șaguna, cel ce a înțeles ca nimeni altul că trebuie „să facem pe români, să facem pe săteni să-și facă ei singuri școala, pentru că lucrul făcut de ei o să fie mai iubit și mult mai înzestrat și deci mai cu sfințenie urmat.”²⁶ Din nefericire, în Regat, modelul promovat de învățatul ardelean nu a fost preluat, întrucât prin Constituția din 1866 „am declarat de la început că învățământul este al statului, obligatoriu și gratuit.” Or, tot ceea ce este obligatoriu, „tot ce este introdus prin restricțiuni și pedepse prea mari, niciodată nu poate să dea rezultatele cele mai bune la care cineva se așteaptă.”²⁷

Pentru a nu se îndepărta de la această idee, Nicolae Hasnaș își avertizează proprii colegi de partid că va interveni atunci când se va discuta despre obligativitatea și sancțiunile ce vor fi aplicate pentru nerespectarea legii. „Să căutăm pe țăran să-l deprindem cu școala, – spune el – și spre bucuria noastră, domnilor senatori, țăranul a început să se deprindă cu ea și astăzi avem atâtea școli câte ne sunt trebuincioase, pentru a da masei mari cultura și studiile ce le sunt necesare.”²⁸

O altă cauză a situației precare din învățământul românesc o constituie, în opinia omului politic gorjean, lipsa de interes a proprietarilor de pământ pentru acest domeniu. Deși au existat de-a lungul timpului elemente progresiste, care au înțeles că „proprietatea este o funcție socială și cere sacrificii de muncă, nu numai stoarcerea și exploatarea neomenească”, au apărut în perioada fanariotă proprietari străini, ce „nu caută altceva decât numai să sugă și să soarbă tot sângele și vloga sătenilor”.²⁹

Cunoscător avizat al evoluțiilor din țara sa, dar și din statele vecine, Nicolae Hasnaș recunoaște înțelepciunea locuitorilor din Banat, Ardeal și din celelalte provincii, care nu au alimentat adâncirea disensiunilor, cum se întâmpla la momentul respectiv în Iugoslavia. Pentru construirea unei legislații școlare realiste

²⁴ *Ibidem.*

²⁵ *Ibidem.*

²⁶ *Ibidem*, p. 28.

²⁷ *Ibidem.*

²⁸ *Ibidem*, p. 28-29.

²⁹ *Ibidem*, p. 29.

se impunea luarea în considerație a tuturor acestor lucruri și în plus „*trebuie să fim călăuziți de iubirea poporului, dar nu în sensul patriotismului romantic.*”³⁰

Amuzant, oarecum, este schimbul de replici cu senatorul Ermil Pangrati. Nicolae Hasnaș reamintește că românul, „*în mândria lui cuminte*” a mers până acolo că în propria religie nu și-a născocit în nici un fel sfinții, cu excepția celui „*Sfânt așteaptă*”. Replica omului politic țărănist, a fost că sfântul invocat nu este de neglijat deoarece „*dascălii toți îl cumosc și așteaptă să le dea ceva și până acum nu le-a dat nimic.*”³¹ Era, desigur, o aluzie directă la slaba salarizare a cadrelor didactice, în fapt de atâtea ori invocată și de senatorul din Târgu-Jiu.

Reforma învățământului, în concepția lui Nicolae Hasnaș, trebuie să se înscrie obligatoriu pe direcția promovării reformei morale. „*Idealul nostru național – spune el – va trebui să fie liber de orice egoism, de orice tendință spre tiranie din partea celor tari și puternici.*” În acest loc, socialistul de odinioară, liberalul din acel moment, combate cu toată fermitatea comunismul, ce trebuia îndepărtat printr-o educație serioasă. Era singura șansă „*ca acei care caută să ne otrăvească sufletele, comunismul roșu – care sunt cei mai mari reacționari și ultrareacționari – să nu prindă și la noi.*”³²

Luând în discuție obiectivele generale ale școlii românești, Nicolae Hasnaș trece practic în revistă programul Partidului Național Liberal de a realiza o legislație coerentă în concordanță cu necesitățile reale ale țării. Legiuirile promovate de liberali „*nu sunt niște verigi de lanțuri disparate, unele de un fel, altele de altfel, ci este o continuitate lentă, conducând întotdeauna spre progres.*”³³ Într-un plan mai amplu, legile din învățământ, justiție, domenii, căi ferate „*coroborează una cu alta, încât să meargă spre progresul cel mare.*”³⁴

Pentru că scopul imediat al școlii, în viziunea formațiunii sale, este acela de a trece de la formarea excesivă de funcționari la pregătirea meseriașilor de calitate, Nicolae Hasnaș aduce un exemplu din județul său, de la Novaci, unde, după război, un grup de americani ofereau localnicilor nevoiași haine și alte produse. Un țaran, pe nume Pătrășcoiu, „*cât un brad de munte*”, comenta cu înțelepciune: „*Ei ne împart țoale, dar cu ochii spre munții noștri!*” Iată de ce, se justifică senatorul gorjean, „*trebuie să deprindem poporul nostru cu munca, cu ideea că plugăria și munca e necesară, și ținta actualului proiect de lege este tocmai ideea de viață, de muncă, de energie.*”³⁵ Era, firește, o aluzie limpede și argumentată la politica „prin noi înșine”, promovată de formațiunea sa.

Aceluiași parlamentar țărănist, Costăchescu, ce acuza vehement lipsa caracterelor tari la români, Nicolae Hasnaș îi răspunde cu exemplele conservatorilor N.

³⁰ *Ibidem*, p. 30.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*, p. 32.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*.

Filipescu sau Take Ionescu, ce se alăturau unei întregi generații de politicieni liberali. Adevărata înfățișare a oamenilor, continuă el, se vede numai când sunt puși la treabă, „*diploma searbădă pe care poate să o ia orișicine și oricând, nu arată caracterul.*”³⁶

Constatăm, la dezbaterea legii, că Nicolae Hasnaș nu este deloc străin de opera lui K. Marx, lucru explicabil gândindu-ne la trecutul său socialist. El selectează, pentru parlamentarii din sală, celebrul citat despre religie considerat „*ca o frază inventată de unii, pentru a asupra pe cei mulți*”, utilizat și de Mihai Eminescu în poezia „*Împărat și proletar*”. În propria opinie, religia este mai degrabă „*acea ușurare sufletească, este acel care se adresează spiritului, care educă, care naște, care creează dacă-i dăm ceea ce trebuie să-i dăm, este potolitoare și înălțătoare.*”³⁷

Educația religioasă, în concepția senatorului gorjean, trebuie să înceapă de la bază, „*căci prin familie trebuie crescut copilul zi cu zi, minut cu minut, secundă cu secundă, în iubirea de religie, în iubirea de Dumnezeu.*” Din acest motiv învățătura religioasă trebuie bine introdusă în școlile normale, „*astfel ca învățătorii să fie adânc pătrunși de ea, ca și ei la rândul lor să o împrăstie apoi, zi cu zi, ceas cu ceas.*”³⁸

Nicolae Hasnaș, bine orientat și profund cunoscător al realităților românești, vehiculează cu lejeritate conceptele operaționale de bază ale organizării vieții social-politice, analizând, de exemplu, școala prin prisma relațiilor intrinsece cu statul. „*Va să zică – spune el – trebuie să privim educația ca o funcție socială și, în același timp, ca o afacere de stat. Deci, statul are interesul și e obligat ca educația să fie bine îndrumată și proiectată în școlile primare, unde mai cu seamă învățământul e obligatoriu.*”³⁹ În plus, școala fiind organul principal de funcționare corectă a mecanismelor sociale, scopul ei teoretic și practic trebuie să fie acela de a deveni o „*instituție de dezvoltare a vieții complete și de adaptare la existență, un mijloc de adâncire a existenței.*”⁴⁰ Toate acestea erau motive suficiente, ca proiectul de lege avansat să mențină ținta în baza căreia școala „*să scoată din copiii țării, muncitori îndemânatici, independenți și buni gospodari.*”⁴¹

Un spațiu important îl acordă Nicolae Hasnaș școlilor pentru minorități, în viziunea sa Partidul Național Liberal fiind singura formațiune politică dispusă în abordarea tranșantă a problemei, celelalte eschivându-se, de cele mai multe ori, din motive electorale. Liberalii consideră că minoritățile trebuie să se educe în limba lor, conform cu obiectivele generale ale statului român. În aceste școli este obligatoriu să se învețe și limba română pentru că „*nu este interesul minorităților să nu cunoască limba statului în care trăiesc.*”⁴²

³⁶ *Ibidem*, p. 33.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*, p. 33-34.

³⁹ *Ibidem*, p. 34.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*, p. 35.

Pentru a demonstra că este la curent cu realitățile din provinciile care s-au unit cu patria-mamă, Nicolae Hasnaș, fără a cita sursele folosite, trece în revistă progresele înregistrate de învățământul minorităților din Transilvania, de la introducerea guvernării românești. Astfel, numărul școlilor confesionale a crescut de la 781 la 1060, în limba maghiară, de la 261 la 314, în limba germană și de la niciuna la 32 pentru șvabi. În ce-i privește pe românii uniți, consideră că la Alba-Iulia a fost ratată șansa reunificării bisericilor ortodoxă și greco-catolică. Din acest motiv lucrurile trebuie abordate ca atare, școala conaționalilor noștri aparținând acestei confesiuni, urmând a fi tratată cu toată înțelegerea.⁴³

Atunci când senatorul Hans Otto propune susținerea de către stat a școlilor minoritare oriunde s-ar afla peste 30 copii de vârsta școlară, Nicolae Hasnaș este categoric: „*Noi nu avem școală pentru noi și să facem pentru ei?*” El crede că mai degrabă scopul liderilor formațiunilor politice aparținând minorităților este de a privi peste granițe „*și nu se gândesc decât la lucruri pe care mintea mea refuză să le primească.*”⁴⁴

Din postura de medic, senatorul gorjean nu putea să neglijeze problemele de sănătate și igienă școlară în cadrul respectivului act legislativ. Invocând gânditori precum Rabelais (Gargantua devenise „*prin abuz de latinește și grecește, idiot, tâmpit, îndobitocit și nebun*”, fiind salvat de Teodor, un medic ilustru care-l tratează „*cu igienă, aer și muncă*”), Montaigne sau Napoleon, solicită instituirea funcției de medic școlar. „*Noi nu vroim să construim genii – spune el – ci vroim numai să creștem tinerele vlăstare sănătoase, la corp și la minte, vânjoase și robuste, oameni solizi și puternici, care, toți la un loc, vor face o țară de oameni sănătoși din care va îșțina ideea creatoare genială, după cum îșținește apa clară din muntele maiestuos și care cu încetul și cu alte izvoare formează măreția maiestuoasă a fluviului gigant.*”⁴⁵

Luând în calcul exemplele pe care le cunoștea personal, Nicolae Hasnaș, pornind de la profesia pe care și-o onora atât de bine, demonstra necesitatea medicilor în școli, pentru prevenirea unor boli, cum ar fi tuberculoza, generatoare de mortalitate infantilă. „*Lupta contra tuberculozei trebuie să fie începută la vârsta copilăriei... Școala ar deveni astfel un mare filtru pentru cazurile de tuberculoză*” – spune el. În preconizata reformă a Instrucției Publice „*latura igienică pentru educația copiilor și pentru păstrarea sănătății lor trebuie să se afle pe primul loc.*”⁴⁶

În acest context, relația implicită dintre rezultatele elevilor și sănătatea acestora este de luat foarte serios în calcul. „*Am văzut – mărturisește Nicolae Hasnaș – copii atinși de sifilis ereditar, de care învățătorul disperase că nu poate*

⁴³ *Ibidem.*

⁴⁴ *Ibidem*, p. 35-36. Trebuie totuși să observăm că, deși aceste afirmații datează din 1924, și atunci, ca și azi, minoritățile naționale se bucurau în țara noastră de aceleași drepturi cetățenești ca și românii (inclusiv de dreptul la învățătură). În consecință, statul avea obligația „să facă școli” pentru toți, indiferent de etnia căreia aparțineau (n.r.).

⁴⁵ *Ibidem*, p. 37.

⁴⁶ *Ibidem.*

să facă ceva și desigur că, cu bătaie și chinuri nu face nimic, căci unui asemenea copil îi trebuie un tratament special.”⁴⁷

În școli mai este nevoie și de medicul pedagog, consideră senatorul. „Pedagogia – spune el – este o știință care are nevoie de multe cunoștințe, care este în legătură cu psihologia, cu cunoașterea creierului și cu atâtea alte cunoștințe de științe pozitive”.⁴⁸

Pentru o mai bună înțelegere a filozofiei proiectului de lege, aflat în dezbatere, liberalul de la Târgu-Jiu revine asupra problemei pregătirii dascălilor din învățământul rural. Se resimte nevoia ca numărul lor să crească și să conducă la o „instrucțiune științifică unitară.” Este îmbrățișată călduros inițiativa ministrului Instrucțiunii Publice, C. Angelescu, de a înființa o Școală Normală Superioară, instituție ce urma să-i condiționeze pe absolvenții de practicarea meseriei pentru care s-au pregătit, așa încât „banul statului să nu se cheltuiască în zadar.”⁴⁹

Ca și în alte situații, Nicolae Hasnaș nu ratează posibilitatea de a trage un serios semnal de alarmă asupra stării precare în care se zbătea din punct de vedere financiar corpul didactic. „Cunoaștem și greutățile statului – spune el – dar gândiți-vă ce educație, ce foc sacru poate să însufle cel cu coatele roase și cu genunchii ruși, care se gândește cu groază la hrana de la amiazi, a lui și alor lui? Se impune o imperioasă îndreptare, statul e dator s-o facă, și cât mai iute, va fi mai bine.”⁵⁰

În încheiere, Nicolae Hasnaș ține să precizeze că proiectul de lege „nu e o imitație servilă a legilor anterioare”, ci este o continuare a acestora și o punere în concordanță cu legislația adoptată după război. Inițiatorului, Ministerului Instrucțiunii Publice, îi reamintește că nu și-a făcut decât datoria, „ca un dascăl muncitor și priceput”, exprimându-și speranța că generațiile viitoare îi vor fi recunoscătoare.⁵¹

Între alte motive, ampla intervenție a senatorului gorjean pe problemele școlii se dorea și o susținere a ministrului C. Angelescu „în lupta pe care o ducea pentru ridicarea maselor populare la un alt nivel de cultură.” Susținut de I. I. C. Brătianu, înaltul demnitar avea de suportat opoziția celorlalți miniștri, care nu vedeau cu ochi buni eforturile financiare ce se făceau în ultima vreme în acest domeniu. Până și marele savant N. Iorga, referindu-se la numărul mare de școli inaugurate susținea că s-au „făcut pereși fără să le dea suflet.” Un reproș asemănător îl formulase principele-moștenitor Carol.⁵²

După aprobarea de către Parlament, legea învățământului primar a fost publicată la 26 iulie 1924, devenind în felul acesta operatorie. Denumită și „legea Angelescu”, era considerată „nu numai competentă, dar cuprindea și instrucțiuni ce traduc în dispoziții legale principii pedagogice din cele mai avansate”, inclusiv

⁴⁷ Ibidem, p. 39-40.

⁴⁸ Ibidem, p. 40.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ Ibidem, p. 41.

⁵¹ Ibidem.

⁵² Nicolae Hasnaș, *În volbura vieții...*, Târgu-Jiu, Editura Măiastra, 2010, p. 169.

ideea „regionalistă” a învățământului.⁵³ Cele mai multe prevederi, la a căror dezbateri participase și senatorul de la Târgu-Jiu, erau de ordin administrativ.

Bucurându-se de o relație specială cu ministrul Instrucțiunii, Nicolae Hasnaș a reușit să finalizeze multe proiecte pentru alegătorii săi. Între ele se numără, Școala Normală, Liceul Comercial, iar „*pentru Liceul Teoretic de Fete a obținut, cu primarul Titi Bălănescu, Școala primară, pe care a reparat-o, transformând-o spre a putea fi pus în funcție liceul de mai târziu.*” Împreună cu același destoinic edil, dar și cu alții, a organizat construirea localurilor pentru cele două școli primare de băieți, extinderea Școlii profesionale de fete și înființarea școlilor de meserii de la Peștișani, Șomânești, Borăscu, Logrești și Târgu-Cărbunești. A făcut eforturi pentru a le înzestra cu „*unelte, scule, în special școala de la Vădeni, căreia i-a asigurat secția ceramică din Târgu-Jiu, care, în ultimul timp stagna din lipsă de fonduri și materiale.*”⁵⁴

Elevii silitori, dar săraci, au primit burse și au fost procurate cărți pentru înzestrarea bibliotecilor școlare, cu deosebire a celor sătești.⁵⁵

Ministrul C. Angelescu a aprobat cu multă dărnicie toate aceste inițiative, dar, cum va nota cu nefericire în memoriile sale publicate postum, unele instituții de învățământ au fost desființate mai târziu de guvernările național-țărăniște, cum a fost cazul Școlii de meserii de la Șomânești.⁵⁶

Ca prefect și deputat, în deceniile următoare, dr. Nicolae Hasnaș a avut aceeași aplecare determinată către învățământul de toate gradele. Era nelipsit de la congresele învățătorilor și răspundea tuturor solicitărilor de a susține conferințe pe cele mai diverse teme. Cunoștea bine starea materială a dascălilor și făcea totul pentru a fi alături de ei. De la Gorj este personajul principal care a susținut înființarea Universității din Craiova, adevărată citadelă a școlii superioare din Oltenia. A fost un autentic susținător al educației și un apărător al intereselor celor aflați în slujba sa.

În concluzie este bine de știut că punctele sale de vedere, luările de poziție, nu s-au situat întotdeauna pe „linia partidului” din care a făcut parte constant timp de mai multe decenii. Fie și numai în problema învățământului, într-o perioadă scurtă de timp (1922-1926), Nicolae Hasnaș a exprimat și poziții independente, pornite nu numai dintr-o experiență practică valoroasă, ci și dintr-o poziționare politică realistă. Poate în felul acesta pot fi înțelese unele tatonări ce s-au făcut, în ceea ce-l privește, e adevărat fără succes, din partea altor formațiuni politice.

⁵³ Stanciu Stoian, *Reforma învățământului primar. Considerații pe marginea noului proiect de lege*, București, Tipografia „Bucovina”, 1933, p. 4-5.

⁵⁴ Nicolae Hasnaș, *În volbura vieții...*, p. 170.

⁵⁵ A fost, în unele cazuri, foarte dezamăgit să constate că eforturile sale, în direcția achiziționării de carte, nu erau valorificate suficient. Indolența unor dascăli l-a durut, dar nu putea reacționa convingător pentru că unii „*erau fini de-ai politicienilor, unii chiar finii săi politici, cărora nu era de ajuns să li se spună de la obraz.*” (*Ibidem*, p. 171).

⁵⁶ *Ibidem*, p. 170.

V. MISCELLANEA

CAMPANIA ARMATEI ROMÂNE ÎN 1916 DESCRISĂ ÎN MEMORIILE CAPORALULUI SANITAR VASILE MIHĂILESCU

Mihail ADAFINI*

THE ROMANIAN 1916 CAMPAIGN SEEN BY CORPORAL VASILE MIHĂILESCU (Abstract)

Three quarters of a century after Romania's involvement in World War I we had a chance to see printed some of the war records of the medical corporal Vasile Mihailescu born in Panciu city. This article refers to the 1916 campaign which started in mid August until the stabilization of the front in southern Moldavia on the lower Siret River and middle course of Putna River in the early January 1917.

Although his studies were limited to the elementary school, the writer managed like few others to describe the horrors of war, the sufferance undergone by the Romanian army since its retreat from southern Transylvania.

After an optimistic start, especially among the civil population, which hailed with enthusiasm the trains carrying Romanian troops to Ardeal in order to liberate the Romanian provinces under the Austrian Hungarian rule, the war records tell about the days, weeks and months of continuous retreat in front of the enemy.

The repeated defeats against an enemy with superior military technique, having already two years of war experience, better equipped and well organized, caused disarray amongst the Romanian army.

Corporal V.M. describes the activity of the Ambulance of XIIIth Division starting with medical officers and pharmacists to medical corporals and soldiers: arranging of campaign hospitals in schools and town halls, amputations of arms and legs, taking care of wounded, the burial of deceased, the cleaning of parasites and others. We can read dreadful pages describing the retreat of the Romanian army and population under continuous rain, cold, walking in muddy dirt roads where canons, military carts, ambulances, campaign kitchens used to get stuck, usually accompanied by carts carrying the wealth of refugees, cattle, women carrying children in their arms etc. The campaign ended in a disaster for the Romanian army.

Keywords: *First World War, officers, physicians, casualties, frontline.*

* Profesor Liceul Tehnologic "Al.I.Cuza" Panciu, președintele filialei Vrancea a Societății de Științe Istorice din România;

Date biografice despre caporalul sanitar Vasile Mihăilescu

Autorul memoriilor acum publicate s-a născut în anul 1887 în comuna Crucea de Jos, județul Putna, parte componentă a orașului Panciu din 1937. A început cursurile școlare la școala din sat, dar pentru că nu dă semne că va învăța carte, părinții s-au înțeles cu un negustor de coloniale din orașul Panciu, Raicu C.Panciu, să îl crească, pentru a-l folosi ca băiat de prăvălie, dar să urmeze și cursurile Școlii Primare de Băieți Alexandru Ioan Cuza. „Cu toate mizeriile și greutățile îndurate la stăpân în decursul acestor ani, totuși am ieșit din școală cu media 7,10.” În 1898, la vârsta de 11 ani, a rămas orfan de tată, ucis de lupi, pe șoseaua dintre Rateșul lui Haret și Panciu, în ajunul Crăciunului, când se întorcea de la Mărășești, pe jos, atunci nefiind construită calea ferată.

În ianuarie 1901 pleacă la Focșani, unde se angajează ca ucenic la un frizer pe durata de trei ani. Rămâne calfă în acel atelier, până la 1 iunie 1904, când se decide să-și încerce norocul la București, unde practică meseria un an de zile. Revine la Panciu, unde lucrează timp de trei ani, perioadă când se produce și răscoala din 1907, pe care o va descrie mai târziu. „În 1910 plec la București, unde lucrez în strada Doamnei, vis-a-vis de Creditul Rural, până în anul 1911”. Revine la Panciu și deschide „un salonaș de frizerie în casele proprietatea defunctului Asfadur Burdea”. Nu s-au găsit referiri privind satisfacerea serviciului militar.

Participă la război și după demobilizare, în martie 1918, rămâne alături de mama și sora sa în comuna Pănțești, în partea de nord a județului Putna – astăzi în județul Bacău – pentru că orașul Panciu era situat în zona de ocupație germană. Timp de opt luni, ca să-și poată întreține familia, a făcut mic comerț, cumpărând din Iași diferite articole, în special coloniale, pe care le vindea pe tren. „Vagoanele fiind arhiaglomerate, mergeam pe acoperiș, scoțându-mi cu mare greutate existența”, a reușit, având „credința că în curând vor pleca nemții și ne vom întoarce pe la căminele noastre unde ne-a fost leagănul copilăriei”.

Abia după încheierea Primului Război Mondial, la 11 noiembrie 1918, și după ce armata germană a fost obligată să părăsească România, „vin cu familia din refugiu și mă instalez cum pot printre ruinele orașului distrus de bombardament în timpul războiului”. „În 1921, din micile economii, răscumpăr imobilul, fost proprietatea tatălui meu, din strada Ferdinand” și amenajează un „salonaș de frizerie în strada Carol”. În timpul Marii Crize Economice „pierd micul meu capital de vreo 60.000 lei depuși la Banca Franco-Română, Sucursala Panciu”.

Autorul memoriilor nu face referire la un mare necaz care s-a abătut asupra familiei sale. Spre sfârșitul lui septembrie 1939, după asasinarea primului-ministru Armand Călinescu, printre cei care au căzut victimă represaliilor ordonate de către regele Carol al II-lea, a fost și croitorul Nicolae Voinea – cumnatul lui Vasile Mihăilescu – șeful legionarilor din Panciu, care a fost împușcat și apoi spânzurat și expus public la capătul bulevardului Vasile Apostoleanu, în apropierea domiciliului și a Gării. „Cutremurul din 10 noiembrie 1940 îmi distruge atât mobilierul din

salonul de frizerie, cât și imobilul din strada Ferdinand”. Abia în 1943 reușește să-și repare casa și să rearanjeze atelierul.

Ruperea frontului din centrul Moldovei – linia Chișinău-Iași-Pășcani – de către armata sovietică la 20 august 1944, are ca urmare și plecarea într-un nou refugiu a unei părți din populația orașului Panciu care avea proaspăt în minte ce pățise cu ostașii ruși, aliați atunci, în 1917. În această nouă încercare, autorul memoriilor a pierdut toată averea ce putuse lua cu el într-o confruntare între nemții în retragere și vârfurile înaintate ale Armatei Roșii, în valea râului Buzău.

În timpul regimului Gheorghe Gheorghiu-Dej, Vasile Mihăilescu a reușit să păstreze secretă existența caietului cu memorii, cu riscul imens pe care și l-a asumat, în text fiind prezente referințe negative la adresa unor ruși în timpul Marelui Război, participarea la Campania din Basarabia, dar și rânduri elogioase despre regele Ferdinand.

Caietul, în format mare, de registru, conține 75 pagini despre război, dintre care patru pagini suprimate ulterior – probabil în timpul regimului stalinist – dar și cuvinte șterse intenționat, imposibil de descifrat. Manuscrisul se află în proprietatea doamnei Tiron Mihaela, nepoata după tată a autorului memoriilor.

Informații privind participarea la război a caporalului Vasile Mihăilescu

Vasile Mihăilescu a participat la război, începând cu 18 august 1916, când a plecat la unitatea militară, până pe 14 martie 1918, când a fost demobilizat, potrivit prevederilor armistițiului semnat la Focșani, în casa lui Gheorghe Apostoleanu – un colaborator apropiat a lui Alexandru Ioan Cuza. În această perioadă de 19 luni de război a făcut parte din Divizia a XIII-a comandată de colonelul Ion Popescu – Sanitaru, fiind încadrat la Ambulanță.

A participat la campania din 1916, începând cu 30 august, când s-au dat lupte în apropiere de Sibiu, a suportat calvarul înfrângerilor și retragerii, până la stabilizarea frontului pe linia râului Trotuș, până la Căiuți, apoi spre Mărăști, în valea Șușiței, de aici, spre sud, în valea Putnei, până la vărsarea în Siret, continuându-se pe malul stâng al marelui râu până la vărsarea în Dunăre. Cutremurătoare este prezentarea retragerii armatei române în noiembrie – decembrie 1916: dezorganizată, hărțuită, obosită, zdrențuită și flămândă.

Urmează perioada de la 4 ianuarie până la 12 iunie 1917, la fel de grea – mai ales în primele trei luni – când sanitarii au trebuit să facă față unor greutăți aproape insurmontabile: îngrijirea răniților, epidemia de tifos exantematic, degerăturile, cangrena picioarelor și pneumonia provocate de gerul în case neîncălzite, dizenteria, foamea, lipsa medicamentelor și a materialelor sanitare.

Sanitarul Vasile Mihăilescu cade și el la pat timp de 42 de zile, iar începând cu 1 aprilie 1917, primește permisie timp de 15 zile – ca toți militarii din Moldova – pe serii, pentru a ajuta părinții la muncile agricole de primăvară. Plecarea spre linia frontului, la 13 iunie 1917, este văzută ca o izbăvire, după îngrozitoarea iarnă care

se încheiase, dar și cu bucurie și speranță: „ne imbarcăm în tren în urale. Trompetistul sună înaintarea”.

Campania din 1917 a făcut-o în zona Mărășești – Panciu – Muncelu, locul celei mai crâncene bătălii, meleaguri natale pe care le cunoștea foarte bine. După „defecțiunea rusă” din noiembrie 1917 și oprirea ostilităților pe frontul de est, armata română a fost solicitată de Sfatul Țării de la Chișinău să contribuie la restabilirea ordinii și protecția tinerei Republici Moldovenești Democratice, proclamată la 2 decembrie 1917, în fața agresiunii resturilor armatei rusești bolșevizate ce se retrăgeau de pe front în debandadă. Cu acordul Germaniei, Guvernul României de la Iași, a trimis unități militare peste Prut. În aceste condiții, pe 18 ianuarie 1918, Divizia a XIII-a și ambulanța ei ajung în Basarabia unde, Vasile Mihăilescu își va face datoria timp de două luni la Bolgrad, până pe 14 martie 1918, când, unitatea militară a primit ordin de retragere în țară.

Aprecieri privind valoarea „Amintirilor din Campania anilor 1916-1918”

Am îndrăznit să propunem cititorilor revistei „Studii și Articole de Istorie” memoriile de război ale unui ostaș de rând, pentru că, după părerea noastră, au valoare istorică-documentară. Autorul a surprins cu exactitate translația frontului de pe Carpații Meridionali și de Curbură spre Ardeal, apoi retragerea succesivă prin Muntenia de Nord, până la stabilizarea lui în sudul Moldovei, în primele zile ale anului 1917.

Cititorul poate fi surprins de faptul că, un om simplu a putut să sesizeze adevărul crud privind armata română în campania din 1916:

- echiparea deficitară a trupeii, încălțată cu opinci, cu mari diferențe față de cea germană, inclusiv faptul că nemții aveau o cutie cu miere de albine pentru fiecare soldat, agățată la centură;
- întreruperi în aprovizionarea cu material sanitar și medicamente;
- atitudinea violentă a unor ofițeri față de soldați, în situații total nejustificate;
- încercarea unor ofițeri de a se sustrage războiului, recurgând la auto-mutilare ușoară. Despre cazuri similare, petrecute în timpul campaniei din Dobrogea, tot la începutul războiului, a scris și generalul Ion Rașcu, originar din Focșani¹;
- atitudinea defetistă a unor evrei pe linia întâi a frontului.

Surprinde cu durere dezorganizarea armatei ruse, urmare a propagandei bolșevice, abuzurile soldaților ruși asupra populației din zona Panciu, în perioada de stabilizare a frontului, din ianuarie până pe 30 iulie 1917, când orașul a fost

¹ General Ion Rașcu, *Jurnalul meu din timpul Războiului pentru Întregirea Neamului*, Focșani, Editura Pallas, 2011, p.55.

ocupat de armata germană; faptul că trupele rusești s-au retras fără rezistență de pe poziții dominante și unitățile românești au trebuit să fie aduse în marș forțat pentru a respinge ofensiva inamicului și să plombeze frontul spart temporar. Imprevizibilitatea atitudinii armatei aliate ruse, îi făcea pe români să nu știe la ce să se mai aștepte. Aceste situații le-a văzut sau i-au fost relatate de către ostașii răniți, aduși pentru îngrijire. Ele s-au petrecut la contactul dintre Armata I Română și Armata a IV-a Rusă.

Memoriile ne ajută să surprindem trăsăturile morale ale autorului:

- omenia, umanismul comportamentului său ca militar-sanitar. „Eu, după mintea mea, îmi zic că fiind sanitar, nici n-am bătut, nici n-am fost bătut, căci datoria mea a fost să ajut pe acel căzut rănit sau bolnav, indiferent de naționalitate”. În confruntarea din Pădurea Răzoare de lângă Mărășești, brancardierii români au adus și răniți germani la ambulanța unde servea Vasile Mihăilescu;
- patriot convins, este entuziasmat de cele văzute încă în primele zile de război, începând cu Panciu și continuând cu gările pe unde a trecut trenul militar, până în apropierea defileului Cozia-Turnu Roșu;
- rezistența psihică în fața tragediilor camarazilor, veniți la postul de prim-ajutor, cu intestinele în mâini, cu răni îngrozitoare în toate părțile corpului, pe unii ținându-i să le fie amputate mâini sau picioare, pe care i-a pansat, le-a făcut injecții și i-a expediat spre spitalele de campanie sau la trenuri în gări, cu destinația Iași.

O caracteristică a memoriilor lui Vasile Mihăilescu este sinceritatea însemnărilor. Autorul nu se sfiește să descrie situațiile înjositoare prin care a trecut: faptul că a rămas repetent în clasa I, umiliința la stăpân, iar în timpul războiului, păduchii, boala, mizeria, frigul, foamea, frica, deznădejdea, sărăcia ce îi cuprinsese familia și altele.

Am propus cititorilor aceste memorii pentru că sunt născut în comuna Străoane, unde, feldmareșalul von Mackensen a condus Armata a 9-a germană în bătălia de la Mărășești, urmată de cele de la Muncelu și Varnița, situate pe teritoriul comunei natale. Trăind aici copilăria mi s-a povestit despre eroismul ostașilor români, despre crâncenele încleștări, despre îndemânarea inegalabilă a soldatului român în aruncarea grenadei de mână, despre curajul fără seamăn în lupta la baionetă, despre celebra bătălie a „cămășilor albe”, de fapt o licență a istoricilor militari, pentru că bătălia s-a dat în pielea goală, numai cu banduliera de cartușe pe burtă și cu arma în mână, luate în fugă de pe malul râului Zăbrăuți, unde românii au fost surprinși făcând o necesară baie după o ploaie rapidă de vară. Mi s-a povestit de către bunica ce înseamnă să pleci în refugiu cu un copil mic și cu câteva lucruri, în timp ce bărbatul era plecat la război, ce au pățit cei puțini și bătrâni care au riscat să nu-și părăsească gospodăriile și au ascuns rachiul și vinul de teama rușilor, cum n-au mai găsit nimic acasă după întoarcerea din război și din refugiu: satul ars, biserica, primăria și școala stricate, clopoțele furate de inamic, unelte agricole lipsă

s.a. La acestea se adaugă bărbatul sau băiatul venit de pe front invalid, iar la mulți nu s-a mai întors nimeni, la fel întâmplându-se și cu o parte dintre cei plecați în refugiu, îngropați în sate străine, datorită bolilor și foametei. Toate acestea sunt o imagine palidă comparativ cu grozăvia războiului prezentată de Vasile Mihăilescu.

Cititorul memorii poate fi impresionat și de soliditatea cunoștințelor de geografie a României, de faptul că autorul lor se orienta foarte bine după poziția astrelor și a formelor majore de relief. Înțelegea așezarea generală a frontului, exprimându-și îngrijorarea în momentul când armata rusă a pierdut orașul Cernăuți, câștigat anterior, situație ce putea destabiliza frontul de pe Carpații Orientali în cazul în care, retragerea aliaților noștri se accentua. Peste tot pe unde a trecut descrie aspectul edilitar și economic al orașelor și târgurilor, comparativ, înainte și în timpul războiului. În sudul Basarabiei se interesează de componența etnică a regiunii, merge la biserică și pentru a vedea stilul arhitectonic, asistă la o nuntă la Bolgrad și descrie dansurile, ca și pe cele de la horele din satele din județul Tecuci, pe unde a trecut cu ambulanța. Prezintă scene de viață normală, chiar pe timp de război, inclusiv de dragoste întâmplătoare și fugară.

Nu în ultimul rând trebuie evidențiat că autorul are înclinații literare surprinzătoare pentru un om cu o instrucție școlară insuficientă. Scena ploii de vară, noaptea, cu fulgere, tunete și trăznete înfricoșătoare, suprapuse cu un puternic duel de artilerie între cele două armate, silindu-i pe soldați să stea lipiți de pământ „cu gurile deschise, așteptând momentul suprem al pieirii”, dramatismul unei bătălii la baionetă în valea Siretului, în dreptul podului de la Cozmești, când, scrie autorul „am avut ocazia să văd un adevărat carnagiu, se mușcau cu dinții în luptă, piept la piept, lovesc ai noștri cu adevărat românește, cu arma ca cu bâta, dau cu picioarele în testicole, se apără cu arma într-o mână și baioneta în cealaltă, cu dinții rânjiți, mulți dintre nemți, îngroziți, nu mai parează lovitura, ci întind brațele în lături...”.

Impresionante sunt și scenele de mare sensibilitate, pe care le sesizează, într-o vreme când violența și moartea erau la tot pasul. Dintre toate alegem numai două. Scena tragediei porumbiței care a stat mai multe zile și nopți neclintită pe pervazul ferestrei spitalului din Bolgrad, așteptând eliberarea perechii, porumbelul ce căzuse în lațul făcut de bolnavi pentru a fi mâncat. Într-o dimineață a văzut-o moartă în același loc. „Mi s-a făcut rău. Toată ziua sunt trist și nu-mi iese din minte”. Altă scenă, intitulată inspirat „Ai văzut un Rege plângând, cititorule? Nu?” s-a petrecut la Iași, în august 1917, după bătălia de la Mărășești. Venit în capitală să preia medicamente, a trecut și pe strada Lăpușneanu, unde l-a văzut pe regele Ferdinand la balcon, privind un batalion de vânători de munte ce „mergea spre front, cântând ceva războinic”. Apropiindu-se, vede „cum îi curg lacrimi din ochi[...] Își scoate batista și-și șterge lacrimile ce se rostogolesc pe obraz. Involuntar am lăsat capul în jos și sub impresia celor văzute, cu lacrimi în ochi, am plecat spre ofițerul meu”.

Valorificarea memoriilor din punct de vedere didactic și nu numai

Pentru profesorul de istorie Mihail Adafini memoriile sunt valoroase și pentru că mi-au îmbogățit cunoștințele privind contribuția misiunii militare franceze, cu precădere a aviatorilor francezi în luptele din vara 1917. Am aflat deasemenea că armata română a folosit un număr apreciabil de automobile, inclusiv pentru transportul răniților la trenul sanitar și mi-au fost confirmate informațiile pe care le aveam privind folosirea gazelor toxice de luptă de către germani în bătălia de la Mărășești, informații de la bunicul din partea tatei, din scrisorile unui veteran de război din județul Mehedinți, care a relatat o altă variantă despre moartea Ecaterinei Teodoroiu – prezentată de subsemnatul în articolul „Ecaterina Teodoroiu: informații noi privind data și locul morții” în SAI, LXXVIII, 2011, p.382 – și nu în ultimul rând în monumentală lucrare a lui Constantin Kirilescu „Istoria Războiului pentru Întregirea României (1916-1919).

Părți din aceste memorii vor fi folosite pentru o comunicare științifică la Concursul Național organizat de Ministerul Educației, Cercetării și Tineretului, pentru elevii de liceu – Sesiunea de Referate și Comunicări și într-o lucrare a elevilor de liceu pentru Concursul Național „Istorie și Societate în dimensiune virtuală”.

La orele de curs, la gimnaziu – clasele a VII-a și a VIII-a – și la liceu – clasele a XI-a și a XII-a – la tema „Primul Război Mondial”/„România în timpul Războiului pentru întregirea neamului”, informații din memorii pot fi folosite ca „studiu de caz”, unde sunt prezentate bătălii celebre, comandanți remarcabili, grozăviile războiului, viața cotidiană în timpul conflagrației mondiale, tehnica militară din momentul 1916-1917, viața în spatele frontului. Pot folosi și ca sursă de documentare pentru elevi în realizarea unui eseu cu titlul „Impactul războiului asupra societății”. Informațiile din memorii ajută pe elev să asocieze ideea de război cu cea de distrugere, să argumenteze pro și contra războiului, să descrie mersul războiului mondial pe frontul din România. Campania în Basarabia poate fi valorificată la lecția „Marea Unire din 1918” pentru înțelegerea condițiilor în care s-a făcut unirea acestei provincii românești cu Regatul României. Nu în ultimul rând, memoriile pot și trebuie să fie folosite la tema despre „urmările războiului”, mai cu seamă în ceea ce privește viața economică și socială în anii care au urmat.

În perspectiva aniversării, peste câțiva ani, a unui secol de la participarea României la Primul Război Mondial, aceste memorii vor fi editate într-un volum, astfel ca să poată fi folosite ca material documentar cu ocazia festivităților și activităților educative ce vor fi organizate atunci. Consider că din nicio bibliotecă școlară, comunală sau orășenească din Vrancea și de la nicio bibliotecă județeană ori a Casei Corpului Didactic nu ar trebui să lipsească o astfel de carte.

Experiența cunoașterii acestor „Amintiri”, cu modestie apreciate „câteva date simple” ne îndeamnă să cultivăm la elevi ideea scrierii jurnalului personal în care să prezinte aspecte de viață cotidiană, nivelul de dezvoltare a tehnicii, viața în

mediul școlar, stadiul de civilizație a societății. Însemnările ar putea fi interesante, poate chiar valoroase peste un secol. În acest mod, școlarii de astăzi vor putea aprecia mai corect contribuția predecesorilor la dezvoltarea țării și a localității natale, se vor putea identifica mai bine cu comunitatea în care s-au născut / în care viețuiesc și, poate vor manifesta mai mult respect față de realizările bunicilor și străbunicilor lor.

Chiar dacă autorul memoriilor nu s-a gândit niciun moment că jurnalul său de război va fi cunoscut și de oameni din afara cercului familiei sale – așa cum s-a exprimat în scris – restituirea acestor memorii de front, cu valoare de document istoric, are importanță pentru generația de astăzi, poate și pentru cele viitoare.

Un erou al frontului, un ostaș al datoriei, un erou al orașului Panciu!

18 aug. 1916². Plec la Galați în uralele mulțimii care se adunase în Gara Panciu³, ajung seara, îmi caut o gazdă pentru o noapte. Fac cunoștință cu câțiva camarazi.

19 aug. 1916. La ora 9:30 mă prezint la Compania Sanitară a Corpului III Galați unde mi se spune că sunt repartizat la Ambulanța Diviziei a XIII-a⁴. La această unitate nu era nicio pregătire pentru plecarea pe front, în schimb, Brigada a 6-a se echipa, zvonul fiind că merge în Dobrogea.

20 aug. 1916. Mă prezint la Ambulanța Diviziei a XIII-a. Început de echipare, se face apelul. După masă, merg în port, unde privesc cum trec șleपुरi cu armată rusă⁵ înspre Dobrogea-Cadrilater.

21 aug. 1916. Mă prezint la apel și după aceea plec în oraș căci au început corvezi prin companie. După masă mă prezint iar, însă pe lângă gard!, să mai văd mișcări [...] Spitalul mobil se echipează. Brigada a 6-a mixtă pleacă.

22 aug. 1916. Prezentându-mă la apel, mi se dă și efecte în primire: haine noi și opinci⁶. Plec în oraș la gazdă, masa în oraș. Mă fotografiez în haine militare.

23 aug. 1916. În oraș apar comunicate cu căderea Turtucaeii, ne întristăm, neștiind ce ne așteaptă și pe noi căci nu știam în ce parte vom merge.

25 aug. 1916. Ni se spune că plecăm. Stăm toată ziua pe lângă ambulanțe. Pe la ora 3 p.m. sosește un preot care ne citește câteva rugăciuni. Pe la 6 p.m. o pornim la Gară, unde ne îmbarcăm cu ambulanță cu tot într-un tren compus din

² Datele calendaristice sunt pe stilul vechi.

³ Uralele mulțimii din Gara Panciu și din celelalte prin care a trecut trenul militar în zilele următoare – Galați, Brăila, Buzău, Găești, Pitești spre Valea Oltului până la Tălmăciu, lângă Sibiu, în Transilvania, la care face referire autorul memoriilor, sunt expresia entuziasmului general care cuprinsese țara, în speranța eliberării Ardealului și dezrobirii românilor supuși politicii de deznaționalizare practică de guvernul de la Budapesta.

⁴ V. Mihăilescu, frizer de profesie, a fost repartizat pentru serviciul sanitar deși nu avea pregătire în acest domeniu. Exista o regulă nescrisă în această privință;

⁵ Armata rusă trebuia să participe la apărarea Dobrogei, conform prevederilor convențiilor politice și militare semnate la 4 august 1916 de România cu Antanta.

⁶ Organizarea se făcea greoi. După patru zile abia au primit echipamentul militar. De observat că soldații erau încălțați cu opinci.

vreo 50 de vagoane. Se face noapte și mă culc sub Ambulanța nr.3 din care făceam parte. Plecarea definitivă pe la ora 3:30 noaptea.

26 aug.1916. Dimineța trecem prin Gara Brăila. Stăm puțin și plecăm spre Buzău. Mă distrez cu câțiva gradați, sub ambulanță, la un pocheraș, pe 10 bani miza. La Buzău stăm puțin și plecăm spre Ploiești.

27 aug.1916. Seara sosim în Ploiești, pentru ca la ora 3 dimineța să plecăm spre Chitila. Mergem cu mare prevedere. Spre seară ajungem la Titu [...]

28 aug. 1916. Sosim cu trenul nostru sanitar pe la 8 dimineța în Găiești, unde stăm aproape o oră. Ajungem la Pitești unde ni se face (sic!) ovațiuni cu strigări de Ura!, iar dame de caritate ne împart țigări, prune brumării și cărțile religioase. Noi răspundem cu Ura! și Trăiască România Mare!⁷, căci pentru asta plecăm în Transilvania.

29 aug. 1916. Pe la ora 9:30 dimineța sosim în Drăgănești, unde ne mai aprovizionăm cu vin, coniac, mititei, fructe etc. Trenul pornește în necunoscut, căci mecanicul și șeful de tren primeau ordin din stație în stație. Noi, într-o veșnică veselie, suntem primiți cu ovațiuni prin toate stațiile până la Căineni, unde am ajuns spre seară. Aici, ni se spune că putem să ne mai luăm câte ceva din gară, adică alimente, tutun, căci e ultima stație în care mai găsim câte ceva. Intrând în defileu ni se taie tot curajul și veselia cu care am venit până aici. Toți devenim gânditori. Ajungem la Turnu Roșu unde ne întristăm și mai mult văzând gara devastată și o clădire din dosul gării la fel. Debarcăm ambulanța și pornim la drum pe jos cu mare prevedere. Era pe la 10 noaptea, aproximativ, căci nu aveam voie să facem lumină, să ne uităm la ceas. E o noapte frumoasă, cerul senin, cu stele frumoase. Ajungem la podul de peste Turnu Roșu și Tălmaciu ce se repara căci fusese aruncat, o parte din el, în aer, de către inamic în retragerea spre Sibiu.

30 aug. 1916. Dimineța la 4:30 ajungem în comuna Tălmaciu, un târgușor ceva mai mic ca Panciu, cu o poziție frumoasă, la poalele Carpaților, iar la nord se întinde frumoasa câmpie a Șelimbărului, unde se află în mijlocul câmpului și o mare fabrică de cherestea. Ne instalăm prin diferite curți, luăm câte un ceai de la cazan, căci în târgușorul acesta nu se găsea nimic deoarece populația fusese evacuată, doar un bătrân și două dame în vârstă mai erau, deoarece aici se dăduse lupte la baionetă, ungerii se baricadaseră prin case și trăgeau prin geamuri. Mă duc într-un pod cu fân și mă culc fiind zdrobit de oboseală. După masă, nefiind alte ordine, vizitez biserica catolică și compătimesc stricăciunile făcute în interior: orga distrusă complet, icoane, prapuri, bănci, ceasul din clopotniță, altarul, totul este distrus. Merg și la școală, aranjată pe un platou frumos.[...] Mai vizitez câteva case și prăvălii distruse cu mobilier stricat – oglinzi, geamuri, uși, scaune – sânge pe pereți și pe jos, dovadă că s-au dat lupte prin case cu inamicul. Nicio vietate în ele

⁷ Același entuziasm se manifestase și în celelalte țări beligerante la declanșarea războiului. Toți – civili și militari – au sperat că războiul va fi scurt, de câteva luni. Pe vagoanele germane ce plecau din Berlin erau încrisuri cu creta ce spuneau că germanii vor face o plimbare prin Franța pentru a lua "micul dejun la Paris", iar francezii sperau în eliberarea rapidă a Alsaciei și Lorenei și ocuparea Berlinului pentru a spăla rușinea războiului pierdut în 1870-1871.

sau prin curți, doar câte o cucuvea s-aude prin turla bisericii sau în acoperișul unei case mai înalte.

31 aug. 1916. Pe la două noaptea, înspre 31 august mă trezesc din somn în podul cu fân din cauza unor lilieci care, jucându-se, unul m-a lovit peste nas!

Dimineața, primim ordin să mergem la școală toți sanitarii. Facem curățenie pentru aranjat sala de chirurgie, cea de pansamente și pentru cancelarie. Aducem lăzile cu tot materialul sanitar. Facem pregătiri pentru primirea răniților. Sunt numit la salon, ca pansamentar, și ajutor pe lângă un sergent, la flambarea instrumentelor chirurgicale. Nu știam nimic din toate astea că nu făcusem nicio școală sanitară. Majoritatea din formația noastră de 400 de sanitari ai Ambulanței Diviziei a XIII-a erau oameni de țară, așa că purtau numai numele de sanitar.

Având în salon niște lăzi cu lapte condensat, domnul slt. Popescu, medic foarte simpatic, desface o cutie. Atâta a fost deajuns pentru ca gradele inferioare să dea iama prin ele, lucru care m-a indignat întrucât știam că aceste cutii sunt destinate pentru răniți.

1 sept. 1916. Dimineața, pe la 8:30, ne sosesc primii răniți în două căruțe de țară. Îi băgăm în sala de operații și pe unul dintre ei îl punem pe masă întrucât era mai grav. Vine și domnul maior Calu, medic din Ploiești. Desfacem pansamentul de la burta rănitului – când ce să vezi? – apar intestinele la suprafață în toată amploarea lor. Îmi vine rău, gata să cad. Plec în curtea școlii și-mi aduc aminte că la plecarea din Galați mi-am cumpărat 20 gr. picături de Davila și câteva bucăți de zahăr cubic pe care le purtam în buzunarul bluzei cazone. Scot sticluța, pun câteva picături pe o felie de zahăr, o iau în gură. N-a trecut două minute și mi-am revenit. Trec la serviciu în salon, zicându-mi că am primit botezul de sânge. Într-adevăr, după asta am avut ocazia să îmi vadă ochii și alte multe grozăvii și mai mari, însă căpătasem un sânge rece, că nu-mi mai făcea nicio impresie, convins fiind că nu-mi rămâne decât să-mi fac datoria ca fiu al acestei țări și ca militar.[...]

2 sept. 1916. Ne vin răniți în vreo trei-patru căruțe [...]. Între ei erau și câțiva băieți între 10 și 15 ani, răniți de schije de obuz. Eu lucrez ca ajutor la pansat. [...]. Astăzi fac o plimbare cu bicicleta luată de la un camarad. [...] Merg pe șoseaua spre Sibiu și aproape de ieșirea din târgușor, văd o căsuță mai curățică, mă opresc, intru în ea, întrucât era fără uși. Când colo ce să vezi? Era o farmacie. Totul era distrus: rafturi, tejghele, borcane, sticle cu și fără medicamente erau trântite și pe deasupra sânge peste tot, dovadă că s-au dat lupte și în cuibul ăsta. Plec, cu impresia măcelului ce trebuie să fi fost. [...]

3 sept. 1916. Se trimite o ambulanță pe front pentru adunarea răniților. Unul dintre ei era rănit în pulpa piciorului stâng de un glonte dum-dum. Domnul elev Pascino, de prin Ploiești, propune să-l fotografieze. Se admite, vine cu un aparat mic, eu țin piciorul rănitului cu rana în fața aparatului, înconjurat de doctorii Calu, Pavelescu și maiorul Nițulescu. Terminăm și plec la masă. Apar deasupra noastră două aeroplane. Ne uităm ca vițeii la poartă nouă! [...] După două ore apare și unul de-al nostru la orizont!

4 sept.1916. Trece Coloana 19 Artilerie cu muniție spre front. Sosește populație de prin satele Bratu, Sadu, Cislădia etc. fiind evacuată de către armata noastră. Le recomandăm casele sașilor de prin Tălmăciu, fiind goale.

5 sept. 1916. Ni se spune că de pe dealu Bratu se poate vedea cu ochiul liber cum debarcă în gară trupe inamice. Astăzi dă chilipirul peste noi, căci ni se aduce (sic!) câteva butoaie de bere de la o fabrică. De bucurie că nu plătim berea, scriu lui Iosif Teodorescu din Panciu că pe aici o ducem bine, că avem bere gratis. Ninge pe vârful munților Negoiu și Capra. Noaptea e rece, dorm tot în fânul din pod.

6 sept. 1916. Se zvonește că inamicul se strecoară prin valea pârâului Vadu spre defileul Turnu Roșu, însă nu se ia în considerație de către domnii ofițeri. Mă duc după masă la pârâul din marginea Tălmăciului și privesc la repararea podului de cale ferată distrus de inamic în retragere. Aici lucra o secție de la 3 Pionieri, unde era caporalul Vasile Zbughină din Crucea de Sus. Mi-a părut bine văzându-l.

7 sept. 1916. În ziua de astăzi ne sosesc mulți răniți între care am rămas perplex la vederea a două cazuri. N-aș fi putut concepe că poate să se producă la om astfel de răni. Îmi permit de a descrie ceva despre aceste răni însă mai înainte îmi cer scuze de la persoanele care vor avea ocazia de a ceti aceste rânduri [...] Întreb unde este rănit și îmi spune cu jenă că la boașe. Îi desfac hainele, îl pun pe masa de operație și spre mirarea medicilor îi găsim membrul retezat de lângă testicole. Mult au studiat domnii medici să afle poziția în care a stat rănitul în momentul când a primit mica schijă de obuz. Așa au constatat, că nu poate fi de glonț. Al doilea caz era de glonț trecut prin membru și ieșit prin testicole. A trebuit să amputeze, ca și în cazul dintâi întrucât se ținea într-un rest de piele subțire.

8 sept. 1916. Ne vine vestea că din greșeală s-au bătut două companii românești între ele. Pleacă de la noi vreo trei aeroplane. Se zice că merg la Sibiu pentru a lansa manifeste la frații noștri. După masă ne sosește bere însă cei care o aduc, acum vor bani: cinci parale halba. Cam scump, dar făcea.

9 sept. 1916. Pe la ora 10 dimineața sosește o cireadă de vaci și bivolițe, dar atât de blânde și frumoase cum n-am mai văzut. Ne ducem cu gamelele și luăm fiecare lapte cât am vrut.

10 sept.1916. În noaptea de 9 spre 10 septembrie începe să se audă un ecou al unor bubuituri de tun. Am devenit triști că nu știam ce s-a întâmplat la front. Răniții, ce soseau tot mai mulți, ne spun că inamicul a luat ofensiva.

11 sept. 1916. În zorii zilei se aud mai bine exploziile obuzelor. Aflăm că inamicul bate defileul și ni se șoptește că suntem înconjurați, că a căzut inamicul în spatele nostru. Ne întristăm foarte tare. Sosesc răniți mulți și văd descurajare la domnii medici.

12 sept. 1916. Sosesc răniți mulți, că umplem biserica catolică și câteva case. Majoritatea sunt inamici, bosnieci și herțegovineni⁸, dar și de ai noștri. Răniții

⁸ La Congresul de la Berlin din 1878 s-a hotărât ca Bosnia și Herțegovina, până atunci în componența Imperiului Otoman, să treacă sub administrația Austro-Ungariei pentru o perioadă de 30 de ani. În 1908 au fost incluse în stăpânirea Austro-Ungariei.

inamici au spus că românul nu glumește în lupta la baionetă. Trece Regimentul 48 Infanterie spre Turnu Roșu pentru a se lupta cu inamicul care închisese comunicația la defileu. La portdrapel văd un veteran de la războiul din 1877.

13 sept. 1916. Văd tot felul de răni, care mai de care mai grozave: mâini și picioare zdrobite, piepturi străpunse de glonț și de schije de obuz, corpuri cu zeci de răni din cauza exploziei grenadelor. Ni se spune de către răniți că inamicul atacă cu furie⁹. Domnii medici Calu, Romanescu, Dobrescu, Nițulescu, Pavelescu, Popescu stau cu noi la datorie. Aflăm că chiar astăzi s-a terminat repararea podurilor de cale ferată și că de mâine vom avea tren pentru evacuarea răniților. [...]

14 sept. 1916. Toată noaptea ne vin răniți. În jurul nostru un adevărat infern: gemete, oftaturi adânci, ca leii gemeau în pieptul lor. Regimentele 1 Grăniceri și 5 Vânători s-au remarcat prin vitejia lor și regretau că Regimentul 2 Vâlcea le pierduseră pozițiile câștigate de ei. Se auzeau foarte bine tunurile, dovadă că inamicul se apropia de noi. Ofițerii alergau în toate părțile, ordine peste ordine, citești pe fețele tuturor întristare și dezolare. Pe la 10 dimineața sosește de pe front Coloana 19 Artilerie, compusă din vreo 300 de căruțe.

După masă inamicul atacă din nou defileul cu grenade, mitraliere și un tun.

Reușește să se retragă Divizia 28 prin defileu, cu mare greutate, iar spre seară se retrage și Regimentul 23 Artilerie, singurul scăpat complet din Divizia a XIII-a. Primim ordin să ne echipăm în liniște. Se trimite pe la ora 9 seara un mare convoi de răniți care puteau merge, pe jos, spre Sebeșul Mic, însă sergentul Munteanu Panait, fiind noapte, a ajuns cu ei în Sebeșul Mare. Întâmplarea a avut și o parte bună, căci în zorii zilei le-au ieșit înainte populația acestui sat cu lapte fiert.

Pe la ora 11 noaptea pornim și noi spre defileu cu ambulanțele și cu o parte din răniți, dar pe drum primim ordin că nu e posibil de trecut din cauza căruțelor răsturnate, a chesoanelor și a cailor morți. Trecem Oltul spre Sebeșul Mic unde ajungem în zorii zilei.

15 sept. 1916. Cum ajungem în Sebeșul Mic ne instalăm în casa cu două etaje unde era școala și primăria. Micile stradele ale acestui sat au devenit arhiglomerate: automobile sanitare și de la cartierul Diviziei a XIII-a, căruțe, chesoane, tunuri, ambulanțe, trăsuri cu bagajele domnilor ofițeri, mici depozite de aprovizionare aduse în grabă. Locul viran din jurul nostru este rezervat pentru aranjarea răniților grav pe tărgi. Prin sat, un adevărat mușuroi de furnici: fiecare alerga și nu știa pentru ce.[...] Pe la ora 12 ziua li se spune răniților, că toți acei care au picioare sănătoase și se cutează, să plece peste munți. Se produce panica printre răniți. Încep să plece și din acei mai gravi, cu câte un picior rănit. Unii cu o cârjă la braț, alții cu două, căci noi câte cârje am avut la ambulanțe le-am dat pe toate. În timpul ăsta, spre mirarea mea, văd trecând spre munți și ofițeri.

⁹ Puterile Centrale au adus pe frontul românesc din Transilvania unități militare foarte bine dotate, cu experiență de război, realizând o superioaritate covârșitoare, cu scopul de a străpunge trecătorile Carpaților și de a scoate România din război. Obiectivul era de a pune mâna pe cerealele, vitele și petrolul românesc, foarte necesare pentru continuarea războiului.

Un camarad îmi spune: Văzuși pe domnul general P. cum trecu spre munte travestit în haine de soldat, împreună cu aghiotantul său?

Încep să plece și domnii ofițeri medici căci plecând la masă au aflat că ofițerii de la regimente și divizie plecaseră cu mult mai înaintea dumnealor. Încep să plece și o parte din gradele inferioare de la noi. Se produce debandadă, răniții strigau de pe târgi: Fraților, luați-ne și pe noi, nu ne lăsați pe mâna ungarilor! Încep să plâng ca un copil văzându-i cu mâinile întinse spre noi, implorând ajutorul nostru, iar eu văzându-mă incapabil de a-i ajuta pe toți. Cu câțiva camarazi trec mereu printre răniți cu cofa cu apă și le dau, căci din cauza durerilor aveau arșiță. Îi încurajam să nu se sperie că lor nu le face nimic inamicul și că rămânem și noi cu ei pentru a-i îngriji.

În timpul ăsta, pe la 4-5 p.m. mă îndeamnă un camarad să plecăm. Spre mirarea mea, peste o oră, aflu că din toată Ambulanța noastră, compusă din vreo 600 oameni, trupă și ofițeri, n-au rămas în Sebeș decât vreo 8-10 sanitari, două – trei grade inferioare și maiorul șef Nițulescu din Bârlad.[...]

Inamicul se apropiase la 2-3 kilometri de sat. Pe la 4 p.m. primarul din Sebeș, trecând prin sat călare, strigă în gura mare să stăm pe loc căci ne vin 70.000 de ruși în ajutor????!!!! În urma lui ies femeile cu topoare, cuțite și ciomege înaintea puținilor militari care se mai strecurau spre munte și-i soma să vie să le scoată răniții de prin case, zicând că ce vor face ele de vor veni ungurii și vor găsi răniții în casa lor?

Aflu că domnul maior lăsase un bilețel în care ordona că vreo 15-16 sergenți sanitari și soldați trebuiau să rămână cu răniții, indicându-le să pună un cearșaf alb deasupra școlii ca în zorii zilei, când inamicul va intra în sat, să nu bombardeze. Rămași singuri, sergenții fac și ei un mic consiliu și ajung la concluzia că nu putem rămâne întrucât se aflase că ungurii în furia lor nu cruță pe răniții căzuți prizonieri, darămite pe noi?!

Am plecat să-mi iau ranița de la gazdă, dar am găsit casa încuiată pentru că proprietarul plecase în munți de frica ungarilor. În acest timp m-am pierdut de restul grupului de sanitari și fiind zdrobit de oboseală căci nu dormisem vreo trei nopți, și în disperare că nu știam ce să fac, necunoscând nici poziția pe unde să plec, încep să plâng amar cu suspine, pe la 2:30 noaptea, mă trezește un obuz care a trecut pe deasupra școlii și s-a spart în coasta muntelui. Ies în șosea, văd un camarad fugind și zicându-mi că inamicul a intrat în sat și că nu mai e timp de pierdut. Era ordonanța unui ofițer, plecat de cu ziua, fără să-i spună și lui. Mă asociez cu el și plec cu inima oftând gândindu-mă la durerile și jalea răniților de pe târgi. Plec în necunoscut.

În întunericul nopții și în nălucirea aia, orice tufă se mișca, parcă ne amenința să nu înaintăm că trage. Ajunsesem în așa hal că tot ridicându-ne spre creastă, ne opream la distanță în fața unei fantome și ne rugam să nu tragă că ne predăm. După multă așteptare, văzând că nu răspunde, îndrăzneam să înaintăm. Când colo, ce să văd? Un copăcel, lângă el stătea îngrămadit un soldat fără viață, un rănit plecat de cu ziua.

În timpul ăsta tovarășul meu de drum – Noru de prin Țifești – jud. Putna, probabil că prin întuneric s-o fi întâlnit printre tufe cu alți camarazi au plecat în altă direcție. Mă uit la cer și implor mila lui Dumnezeu. Sunt zdobit de oboseală însă nu mă las, urc pe munte tot mai sus. Întâlnesc mulți morți, probabil din cauza sângelui pierdut și a frigului. Mare mi-a fost bucuria când, după vreo jumătate de oră de la plecare, apare după munte Cloșca cu Pui (niște stele adunate la un loc).

Cunoscând puțin și harta României îmi dau seama că mergeam greșit, în loc să merg spre sud, pentru a intra în țară, eu mergeam spre apus. Iau direcția bună dar nu întâlnesc nicio vietate, ici colo doar cadavre. Ajung în vârf și spre mirarea mea zăresc alt munte mai înalt. Trec pe lângă pichetul unguresc și dau de o cărăruie mică, merg pe ea, dar de la un loc se desface în două așa că nu mai știu pe care să merg. În stânga văd ceva alb, mă apropiu și văd un cadavru, probabil căzut de sus, căci era cu capul înspre vale. Mă ridic de-a dreptul spre creastă și dau de un izvor care îmi face mult bine, gustând din apă. Sete am avut mare, însă m-am ferit și am gustat puțin. Ar trebui să am cel puțin vreo 20 de mâini pentru a prinde toate întâmplările și momentele grele prin care am trecut în această noapte. În fine, ajung și spre mirarea mea, zăresc alt munte, mai înalt! Încep să scobor grăbit, cu gândul că poate voi ajunge vreun camarad prin pădure. Acum mă simțeam mai la adăpost căci m-am depărtat de front. [...] Aud ceva zgomote prin pădure și simt o bucurie că aud cuvinte românești. Ajung un șir de soldați și gradați înșirați, fiecare avea câte un cal. Ajung la vârful muntelui. Aici era un fel de colivie, pădure nu era. Peste 250 de răniți, toți culcați unul lângă altul din cauza frigului și a furtunii grozav de mari.

16 sept. 1916. Mi s-a părut un an până la apariția luminii. În fața noastră apare un munte cu mult mai înalt ca cei din urmă. Mă ridic și văd în colivie câțiva ofițeri stând culcați lângă niște cărbuni aprinși. Aflu de la sanitari că sus la creasta muntelui se afla frontiera noastră. Văd un domn maior veterinar însoțit de un bătrân civil, luat de dânsul drept călăuză. Pornim la drum și ne înșirăm precum cocorii pe o cărăruie, în stânga și în dreapta era prăpastie, un pas greșit și te duceai în adâncime. Ajung în vârf de tot și mă uit îndărăt: cai cu bagaje căzuți, soldați căzuți cu cai cu tot, bagaje ofițerești aruncate. Ajungem la o șosea și mă bucur parcă am înviat din nou.

Începe să mă tortureze foamea. Pe cine întrebam de ceva hrană, cu bani sau fără, răspunsul era același: eu n-am pentru mine, dar să mai dau la altul! Stomacul mă chinuie, nu mai pot merge cu viteza de mai înainte.[...]

Scobor¹⁰ mereu și pe la 6 seara ajung în satul Boișoara, unde găsesc sanitari mulți. Mă prezint, sunt scris în registru de către un furier și se miră toți că nu am murit sau că nu am căzut prizonier. Primesc un galete (pescete în forma lipiei) și mi se spune că asta e hrana pe trei zile. Mă bucur foarte mult că mi s-a dat și atât. Mă duce un camarad la un cârciumar și îl roagă el să-mi dea și mie un pahar de

¹⁰ A fost păstrat vocabularul epocii, corectate fiind numai greșelile gramaticale;

țuică. Beau, plătesc și plec rupând din galete o bucățică mică ca să-mi ajungă peste noapte. Dorm într-un pod cu fân.

17 sept. 1916. În zorii zilei primim ordin să mergem la Greblești. Pe malul Argeșului, sanitarul Maței Nicolae din Găgești-Putna găsește o oaie rătăcită, o prinde și fuge cu ea după o stivă cu lemne. În cinci minute a fost tăiată, împărțită la 6-7 sanitari, fiecare aranjându-și carnea crudă în sacul de merinde și la drum. La marginea Grebleștilor facem popas. La iuțeală pârlim carnea căci n-avem răbdare să se frigă bine căci stomacul reclama! Mâncăm din friptură întocmai ca un animal flămând.

18 sept. 1916. În zorii zilei plecăm la drum. Eram vreo patru camarazi: soldații Ionescu Ion zis Bighileală, frizer din Bârlad, Tule Naiman, Sulițer – frizer din Focșani, Dumitru Nicolae din Ploiești, sergentul Comănescu Teodor, tăbăcar din Ploiești. Trecem prin Boișoara, Titești, scoborâm în vale, spre Olt. Ne oprim într-o cătună al cărei nume îmi scapă. Ne asociem să mâncăm ceva dar nu găsim decât țuică. De obicei nu beau rachiu, dar acum nu mai țin seama și....trag!. Plecăm. Se face noapte și intrăm într-o moară. Era un bătrân cu un cojoc mare pe el, culcat lângă o buturugă aprinsă în mijlocul morii. Camaradul Ionescu, fiind beat, începe să cânte de răsuna moara. Mă îngrămădesc într-un colț și privesc la tăciunele aprins iar prin minte îmi defilează tot trecutul și grija de necunoscut, unde vom merge, se termină sau nu războiul? În timpul ăsta, Ionescu profită că moșul s-a sculat și a lăsat cojocul, îl ia prin întuneric și se culcă pe el. Vine moșul și caută, se roagă până la ziuă să i se dea cojocul, din care cauză n-am putut dormi, în afară de Ionescu, fiind beat.

19 sept. 1916. Spre ziuă plecăm înspre Olt, îl trecem pe un pod plutitor. Ajungem în Gara Cornet. Sosește un tren pentru răniții din Râmnicu-Vâlcea. Aici era ultima stație unde mai putea veni trenul spre nord. Apare șeful gării, cu armă cu două țevi și începe să strige să nu se suie nici unul în tren căci va fi împușcat, numai răniții au voie și vor fi căutați dacă sunt răniți. Totodată ne spune să mergem îndărăt la Titești. Plecăm la drum, zdrobiți de oboseală și de foame. Vedem pe deal, în dreapta, câteva fete îmbrăcate frumos, cred că era vreo sărbătoare. Ne ducem și întrebăm, cu politețe, dacă ar putea să ne dea ceva de mâncare, că le plătim. Văzând că nu suntem decât vreo patru, ne poftesc în casă și în mai puțin de un ceas ne pregătește o supă de pasăre. Fiind prea obosit, am adormit lângă masă. Când am fost sculat, mi se părea că visez, văzând masa plină de mâncăruri: mămăliguță caldă, două farfurii cu brânză de oi, supă de pasăre și mușchi de purcel împănat cu usturoi. [...] Trei fete ca niște zâne și mama lor, frumoasă, ne spun că tatăl lor a fost rechiziționat și nu mai știu de el. Una dintre ele mă servește cu un pahar de țuică bătrână de prune. Îl iau din mâna drăgălașei fete și bându-l îmi mai revin. Le mulțumim din suflet și le plătim câte 4 lei de om. Plecăm și mergem încet la drum. Sosim din nou la Titești unde se adunase multă armată și ofițeri. Aici era ordin să se adune restul de armată a Diviziei a XIII-a. Ni se spune că avem destinația Boișoara. Plecăm. Se face noapte și găsim în Boișoara o șură cu fân, unde ne aranjăm până în ziuă.

20 sept. 1916. La Titești, hoinărim prin sat după hrană căci nu ni s-a dat nimic la cazan, majoritatea am răbdat de foame. Plouă, stăm prin case trântiți ca niște cadavre ambulante. [...]

23 sept. 1916. Stând prin casele mocanilor i-am ajutat la curățat vreo trei care de porumb. Fiind vreo 20-25 i-am și ridicat în pod.[...]

24 sept.1916. E sărbătoare. Mă duc la biserică. O zi frumoasă, militari mulți. Printre ei și sergentul Noru, de la Regimentul 23 Artilerie, care este din Țifești. Mă bucur. Admir biserica, căci trebuie să dateze de câteva sute de ani. E lucrată numai din inimă de stejar. [...]

30 sept. 1916. Ordin să plecăm. Ne adunăm în centrul Titeștilor și pornim ca oile, în dezordine. Ajungem lângă Gara Lotru, pe Olt, în care îmi spal cămașa de pe mine căci n-o mai puteam suporta. Am făcut și o baie pe cap în apa rece însă mi-a făcut bine.

1 oct. 1916. O luăm pe malul Lotrului, spre Brezoiu și pe drum admir locurile pitorești. Organizăm spital în casele directorului fabricii de cherestea. Satul are două restaurante și hotel, așa că, având parale am mâncat bine. [...]

3 oct.1916. Umblu hoinar și admir poziția acestei comune între munți, căci este stațiune climaterică.

4 oct.1916. Sosesc câțiva răniți care spun că au luptat pe lângă Boișoara și că inamicul înaintează. Ne spun că noi suntem puțini pentru că, majoritatea fiind din partea locului, s-au dus acasă. [...]

7 oct. 1916. Ne sosesc răniți mulți, începem operațiile, amputații de mâini și de picioare. Ne spun răniții că se dau lupte grele pe la Boișoara și Titești. Petroșanii e bătut de artilerie.

8 oct. 1916. Se zvonește că ar fi omorât pe generalul Praporgescu¹¹, pe muntele Robu. Venind un sanitar de pe front ne spune că se dau lupte grele și că în loc să adune răniții, ofițerii îi pun la cărat grenade și cartușe. Caporalul Vasile Basarab a fost călcat în picioare de un ofițer că n-a executat ordinul să lase în drum la Boișoara, în noroi, doi răniți, dintre care unul îi purta în spinare căci era cu piciorul fracturat, iar altul era dus pe targă de doi sanitari. Seara sunt planton schimbul al doilea, lângă un butoi cu vin. A fost bine. Era rece afară, dar eu nu simțeam.

9 oct.1916. Formăm un spital la etaj, pentru ofițeri. Vin câțiva scabioși. După masă sosesc răniți mulți.

10 oct. 1916. Se aud iar tunurile. Inamicul se apropie! Sosesc ofițeri răniți, însă aproape toți cu aceeași fel de rană: împușcați între degetul mare și mijlociu de la picioare, fie stângul sau dreptul. Medicii ajung la concluzia că s-au împușcat singuri, ca să scape de front.

¹¹ În prima parte a campaniei din 1916 Armata Română a pierdut pe generalii David Praporgescu și Ioan Dragalina, iar Armata Germană a pierdut în campania de pe frontul românesc tot doi generali – dintre care unul în clopotnița bisericii Sf.Nicolae din comuna Străoane de Sus jud.Putna, în timpul bătăliei de la Muncelu.

11 oct. 1916. Merg cu maiorul medic Stănescu și cu Romanescu la pansarea ofițerilor. Când văd aceleași răni le spune că-i va da la Curtea Marțială pe toți. Erau vreo 18 ofițeri.

12 oct. 1916. Dimineța aflăm că din cei 18 ofițeri n-au rămas decât trei, fiind bolnavi și de reumatism, restul au șters-o la unitățile lor.

13 oct. 1916. Primim ordin de plecare. Trecem prin Căciulata, Călimănești, peste podul Oltului în satul Jiblea, unde ne instalăm în școală.

14 oct. 1916. Ne vin răniți din stânga Oltului. Începem cu despăducherea cu insecticid.

16 oct. 1916. Sunt la datorie dar mă simt cam bolnav. Am călduri. În sat bântuie scarlatina. Sunt îngrijorat!

17 oct. 1916. Pe la ora nouă ne îngrozim de o explozie puternică ce s-a produs într-o cameră din curtea primăriei. Își fac apariția vreo 8-10 oameni alergând în pieile goale pe stradă, arși pe corp. În goana lor cade pielea de pe ei. Leșim în stradă imediat, îi aducem în școală, îi ungem pe tot corpul cu vaselină. Li se umflă imediat pleoapele, unii țipă, alții gem adânc de durere. Printre ei e și un sanitar ars numai pe față și mâini întrucât era îmbrăcat în timpul exploziei. Mă duc să văd cauza. Văd în curte pe sergentul Munteanu Panait, dezolat, împreună cu un domn căpitan farmacist. Îi întreb și sergentul îmi spune că un rănit a deschis portița de la sobă, voind să aprindă o țigară și cum jarul era cu flăcări, iar în cameră vapori de insecticid, s-a produs catastrofa. Era un miros greu de carne arsă în cameră. Sergentul a fost bătut rău.

18 oct. 1916. Mă simt rău de tot, am călduri și temperatură mare. Sosesc răniți, însă nu pot face nimic. Stau întins pe o rogojină și mai iau câte o chinină. După masă vin răniți mulți, mâini și picioare rupte, piepturi străpunse de gloanțe și schije. Era Batalionul 67 Bacău compus din moldoveni. Venise cu mare însuflețire, râzând de olteni și munteni că sunt fricoși și nu știu să se aventureze ca să captureze pe inamic. Acest batalion având ordin să ocupe o poziție în dreapta Mănăstirii Cozia a fost nimicit din cauza unei mitraliere ascunsă într-o poziție bună de către inamic. Către seară rog pe sergentul Dumitru Nicolau să-mi pună niște ventuze. Vine cu doi sanitari cu pahare și alcool. Mă dezbrac, dă ordin să mă ție bine, și îmi face un masaj de credeam că mor, aproape să leșin. Îmi pune ventuze, îmi dă o aspirină și dorm. A doua zi mă simt mai bine.

19 oct. 1916. Pentru prima dată anul acesta, beau un pahar cu must dulce, în restaurantul Gării și mă bucur.

20 oct. 1916. De cu seară primisem ordin de plecare. Procurăm țuică cu 15 bani litrul. Ne mai luăm și oțet din prune foarte bun. Ne retragem la Dăești. Răniții de prin partea locului se duceau la casele lor și nu mai veneau. Inamicul bombardează satul. Vine un ofițer străpunș de o schijă de obuz în piept. Către seară încetează din viață. Având ordin de plecare, n-avem timp să-i facem coșciug. Îl punem pe două scândurele așezate pe doi drugi de targă și la iuteală facem o groapă la cimitirul din sat. Îl aranjăm fără popă, căci nu mai știam unde este sfinția sa preotul ambulanței. Seara începe un duel de artilerie. Venind un rănit grav și cum avea un sac cu mai

multe cămăși, l-am rugat să-mi dea și mie una căci mă umpluse păduchii. A binevoit și mi-a dat. Seara, pe la 10, vine un sublocotenent, profesor de țară, ud până la piele, plin de noroi, zdrobit de oboaseală și mă roagă să-i dau ceva hrană. Îi dau nuci cu prune și-l culc jos alături cu mine. Dându-i o pătură a vrut să mă sărute de bucurie, căci spunea că de o lună nu mai știe ce este somnul.

21 oct. 1916. Sosește un caporal și un soldat cu o mitralieră și cutia cu benzile de cartușe capturate de la inamic. Mă duc să văd mitraliera. Îmi spune că o zi întreagă s-au târât pe burtă până au căzut în spatele ofițerului inamic și a plutonierului de la mitralieră. Odată ajunși unul s-a repezit la ofițer și celălalt la plutonier, înfingând baioneta în ei, însă plutonierul a mai avut timp să tragă un foc de revolver rănind la degetul mare pe caporal. Ninge. Popa din sat se plânge că soldații i-au spart două vase cu vin.

22 oct. 1916. Plecăm tot pe stânga Oltului trecând prin câteva sate și gări. O femeie îmi dă voie să mă sui în podul casei să iau mere. Îi mulțumesc și plec. Găsim să cumpărăm hrană destul de ieftină: o găscă 50 de bani, un litru de vin 20 de bani. Avem un sanitar priceput în facerea mâncării. Ne face un pilaf de găscă. Suntem vreo șase oameni rămași aici. Măncăm, bem, însă foarte triști, căci nu știm de camarazii noștri.

23 oct. 1916. Ne evacuăm la Râmnicu-Vâlcea. Auzim că inamicul a ocupat Călimănești intrând în stațiune cu muzica în frunte. Se dă ordin populației civile să nu mai plece nimeni în refugiu. Se zguduie pământul din cauză că s-a aruncat în aer podul de cale ferată în dreptul satului Muierasca.

24 oct. 1916. Ajungem la Râmnicu Vâlcea. Vizitez orașul. Mi-a plăcut, mic și drăguț. Suntem instalați la liceu, ajuns într-un hal de nedescris din cauză că a fost un spital aici. Urc la etaj, unde e un muzeu bine aranjat, însă acum a devenit o ruină din cauza militarilor. Camaradul meu Naftule Sulițer mă sfătuiește să rămânem prizonieri, întrucât vom fi feriți de exploziile obuzelor și că de aici încolo nu se va mai opune rezistență inamicului. Bucătăria era aranjată la seminar. Aici era și o biserică, mi se pare Episcopia de Râmnicu Vâlcea. Se zice că inamicul spre sud a ocupat Slatina și nu mai venea nici un tren spre Râmnicu Vâlcea. Dorm la liceu.

25 oct. 1916. Se fac rechiziții de căruțe pentru transportarea răniților. Stăm îngrămădiți în subsolul liceului. Iau masa la un restaurant, unde era numai bucătăreasa și un băiat de prăvălie. Ei vindeau, ei încasau. Întrebându-i de stăpâni, îmi spun că au plecat spre Moldova și numai știu de ei. Bucătăreasa tânără. Mă învârtesc și mănânc gratis. Îmi dă și vin, zicându-mi că din acesta beau numai stăpânii lor. La plecare mă roagă să vin și seara la masă! [...] Ne vin vreo 15-20 căruțe. Muncim toată noaptea la aranjarea răniților în căruțe. Durere și jale. Unii stau de cu seară în căruțe, sub cerul liber, deși noaptea e frig.

26 oct. 1916. Astăzi, fiind sărbătoare, preoții de la Seminar au dat câțiva porci și i-au tăiat sanitarii, luând fiecare câte o bucată de carne, la care s-a mai adăugat țuică, vin și fructe.

27 oct. 1916. La ora 5 dimineața convoiul de ambulanțe și căruțele cu răniți trec podul de fier de peste Olt, luând direcția spre Munții Argeșului, pe o șosea

nouă, făcută de militari, se zice că spre Pitești. Pe la ora 11 aflăm că inamicul a ocupat Râmnicu Vâlcea fără rezistență. Ajungem pe drum coloane plecate mai înainte, rămase în șosea din cauza noroiului. Seara inamicul ajuns în apropierea noastră aruncă rachete. Ce –o mai fi și astea? Îmi zic eu că nu mai văzusem așa ceva! Ajungând prin sate, îngropăm morții din căruțe.

De aici nu mai pot preciza datele căci îndurând mizerii grozave nu mai pot scrie zilnic. Ajung la apa Topolog unde stau o noapte întreagă pe pod cu ambulanța. Este rece și plouă. În zorii zilei văd căruțe multe cu civili în valea aceasta înconjurată cu dealuri. Apar patrulă inamice pe creastă. Maiorul Nițulescu plânge. Ne dăm după ambulanță spre a nu fi înpușcați. Se produce panică mare în toată valea: femeile își lasă pruncii de la piept și fug în pădure, bărbații lasă căruțele cu tot bagajul și copii mici și se duc prin pădure. Sunt trimiși vreo sută de soldați să risipească această patrulă. Făcând prizonieri câțiva nemți am văzut că fiecare avea câte o oală cu miere de albine legată de centiron. Trecem prin comuna Vârzaru unde ne-am întristat văzând cum soldații luau crucile de pe mormintele din cimitir și le ardeau pentru a se încălzi. Ajung la creastă, mă uit îndărât și văd panorama văii prin care trecusem. Era arhiplină cu căruțe pe trei rânduri, coloane formate din cuptoare de campanie, chesoane, tunuri, etuve trase de câte 12-14 boi. Cavaleria inamică șarjează, somează să stăm.(Halt!) Deși e ziuă, pe la 4 p.m. inamicul se servește de rachete, eu cred că pentru a ne intimida, căci până aici, în Munții Argeșului, nu mai văzusem drăcii de astea, însă noi eram mai veseli la vederea lor, dar ne și întristam căci după fiecare rachetă venea și un obuz în apropierea noastră.

După ce primim câte o pâine în comuna Vârzaru continuăm să mergem, prin noroiul mare împingând la ambulanță, zdrobiți de oboseală, uzi până la piele, cu picioarele ude căci opincile erau aproape rupte. Se împotmolesc ambulanțele în noroiul mare de pe șosea, caii nu mai pot trage de oboseală, dar nu putem sta în loc căci tremuram grozav fiind uzi, iar noaptea era foarte rece. Foc nu era voie de făcut căci ne vedea inamicul, ce era în apropiere.

Întâlnim populație civilă întorcându-se spre Olt, regretând că au plecat în refugiu, întrucât nu mai aveau bani și alimente. Ajungem în gara Bascov pe linia Curtea de Argeș, unde imbarcăm răniții în vagoane. A fost ultimul tren spre Pitești. Șeful gării ne spune că este un vagon cu tutun pe linie și că nu știe ce să facă cu el. Propun să-l deschidă și să dea la trupă tutunul decât să rămână la nemți. Încheie un proces-verbal, iscălim câțiva ca martori și în mai puțin de cinci minute tutunul a fost împărțit, eu am luat cinci lăzi și le-am dat slt. Lipianu de la aprovizionare. Drept recompensă mi-a dat și mie patru țigări de damă!!!! Ce-am zis în gând numai eu știu! [...]

Ne-am oprit în comuna Racovița unde am stat câteva zile. S-au dat lupte grele la Gara Nucet. Ne vin răniți grav. Pansăm într-o căruță mică. Populația își îngroapă avutul: pânzături, haine, cred că și bani. Inamicul ne urmărește. Ajungem la Băleni-Sârbi, un sat mare și frumos unde populația ne primește cu pâine de casă, caldă, așa ceva de mult nu mai văzusem. Organizăm spital de campanie în școală

unde găsim o bibliotecă frumoasă ce se zice că e donată de doamna Cantacuzino. Sosesc răniți, printre care și un copil cu toracele afară, rănit și la picioare. Jucându-se cu o grenadă a omorât pe mama lui și două surori.[...]Ajungem în județul Prahova, ne împotmolim într-un pârau, intrăm în apa foarte rece îmbrăcați, cad obuze în jurul nostru, inamicul e aproape, nu mă mai tem de nimic căci m-am deprins ca fierarul cu scânteile. Noaptea, începe să ningă ușor, ne oprim și mă culc într-o șiră cu paie mulțumit că am dat de căldură. A doua zi dăm de armată multă venită în dezordine din jurul Bucureștiului.

Între 16/29 noiembrie-20 noiembrie/ 3decembrie 1916 s-a dat bătălia pentru București, desfășurată pe Neajlov și Argeș, pierdută de armata română¹²(n.a.).

Dimineață, mă duc în sat să caut pâine și văd la brutărie peste o mie de militari. Stau și eu cu speranța că voi putea lua o bucățică. Când așteptam la rând suntem atacați de inamic. Vreo 35-40 de nemți în goana cailor, cu carabină și lance, sabie, coifuri pe cap, strigau cât puteau: predai romanschi, predai. Pentru moment au produs panică mare, însă văzând că sunt puțini au fost împușcați, doar ofițerul a scăpat cu fuga.

Despărțindu-mă de ambulanță mă temeam să nu mă rătăcesc și să cad prizonier. Îmi ziceam că mai bine să mă rupă vreun obuz în bucăți sau vreun glonte în inimă decât să cad prizonier. Ajung în cătunul Varnița zdrobit de oboseală și trag la o cărciumă unde cer un rachiu. În timpul ăsta vine armată multă în dezordine cu căruțe, chesoane și tunuri pe patru rânduri. Stau la marginea șoselei și mă uit cu atenție la fiecare căruță ca să mă azvârl în ea. Zăresc una mai goală, mă reped la ea și când să pun piciorul în scară, de obosit ce sunt nu mă pot ridica, cad și trece roata din spate peste laba piciorului stâng. Cu mare greutate mă ridic de jos și merg pe marginea șoselei cu speranța că voi găsi vreun băț să mă pot sprijini. Unui camarad i se face milă văzându-mă schiopătând și mă ridică în căruța lui.

Bucuros că am ajuns unitatea mea, mă duc la furgon și când mă vede domnul căpitan Lazaride mă lovește cu cravașa fără milă zicându-mi că de ce am întârziat. După multe intervenții, cu lacrimi în ochi, sunt primit la furgon și mergem înainte zi și noapte, prin ploaie cu zăpadă, negură, trecem prin ape, ajungând în apropiere de Mizil. Aici văd pentru prima dată armată rusească¹³.

În sat mă rog de o femeie să-mi dea apă caldă și îmi spăl cămașa și indispensabilii căci nu mă primenisem de o lună și mai bine. Presat de inamic, ambulanțele se pun repede în mișcare, eu rămân pe jos și o iau pe șosea cu cămașa udă în mână până ajung în comuna Glodeanu Sărat, județul Buzău.

¹² Mircea N. Popa, *Primul Război Mondial*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979, p. 253.

¹³ G-ral col.(rtr) dr. Constantin Olteanu, *Relațiile militare de comandament româno-ruse în campaniile din 1916-1917*, în „Studii și Articole de Istorie”, LXXVIII, 2011, p.103. Marele Cartier General Rus a cerut generarului Zaincikovski, comandantul Corpului Expediționar Rus din Dobrogea, ca, în limita posibilităților „să evite să se angajeze în lupte de amploare cu trupele germano-bulgare”. Șeful Marelui Cartier General Rus, generalul Mihail Alexeev, cerea ofițerilor săi de legătură să convingă pe premierul român Ion I.C. Brătianu „că evenimentele impuneau retragerea forțelor române pe linia Siretului spre a realiza «o reducere» a întinderii frontului.

Întâlnesc multe automobile rămase în noroi. Ajung în satul Mihăilești. Regret că din cauza mizeriei nu știu datele fixe întrucât mă sălbăticesem, sau mai bine zis devenisem aproape un animal, doar atât știam că după zi vine noapte și după noapte vine zi. Descurajat că nu știam unde era ambulanța Diviziei a 13-a mă uit la cer și rog pe Dumnezeu să trimită ceva asupra mea, o bombă, un trăznet, ce-o crede El, pentru ca să sfârșesc odată, căci după toate astea n-am ce să mănânc și stomacul mă torturează rău.

Pe la mijlocul satului îmi apare înaintea elevul de administrație Iacob Burdea din orașul meu, Panciu. De bucurie uit de toate mizeriile și mă întretin cu dânsul vreo cinci minute.

Ajung în comuna Costești, unde jandarmii nu lasă pe nimeni să treacă spre Buzău. Erau aici militari români și ruși ce stăteau prin grădini. Rușii făceau gălăgie, injurau, cerând băutură. Adorm cu capul pe o masă într-o cârciumă și peste noapte mă trezesc într-un mare scandal provocat de câțiva ruși beți. Nu știu cât o fi ora căci deși aveam ceas la mine nu-l scoteam de la vestă de teama rușilor.

M-am găsit cu Ambulanța Diviziei a 13-a și primim ordin să trecem în dreapta, mergând spre Buzău. În Gara Buzău aflăm că Mizilul e ocupat și inamicul e în prima gară între Buzău și Mizil. Mergem peste câmp, căci pe șosea nu era posibil din cauza rușilor care ne întrecuseră la fugă. Ne oprim în comuna Cochirleanca județul Râmnicu-Sărat, unde domnul sublocotenent Lipeanu avea în arendă o moșie. Seara s-a tăiat o vită, frigem carne și mâncăm. Pe la 12 noaptea primim ordin de plecare și în convoi luăm vreo 20 de vite și vreo 25 de porci.

Nu putem merge mare lucru din cauza întunericii și a negurii dese, în viața mea nu mai văzusem așa ceva. Se opresc ambulanțele, porcii se risipesc peste câmp, aducem vitele într-o curte, și mă așez lângă un foc făcut de camarazii de la Regimentul 23 Artilerie. Majoritatea porcilor au fost omorâți până în ziuă de topoarele artileriștilor!!! În zorii zilei luăm vitele și pornim la drum. Ajungem lângă Râmnicu Sărat în satul Dărămați, vărăm vitele într-o curte la o clăie cu fân. Femeia ne blesteamă, dar ce să facem, dacă războiul nu cunoaște legi!!!

În zorii zilei plecăm. Unul din sanitari fură o pereche de cizme și un mânz, dar femeia îl ajunge și i le ia îndărăt.

Dincolo de Râmnicu Sărat, în partea spre Focșani, din cauza piciorului rămân în urmă și intru într-o mlaștină, noroiul ajungând mai sus de genunchi. Cu mâinile agățate pe un zăplaz, văzând că de ce merg tot mai adânc e noroiul, mă întorc, opincile îmi ies din picioare și tremurând ajung la o foc făcut de soldați unde mă încălzesc nițel. Se face ziuă și înaintez pe lângă calea ferată, unde spre seară ajung la Sihlea. Dormim într-un vagon deschis, adică dormeau alții căci eu de vreo 15 nopți de când nu mai puteam dormi din cauza păduchilor. Se face ziuă și privesc cu jale la camaradul meu Naftule Sulițer cum doarme și cu mâna se scarpină în sân căci umblau păduchii pe el ca furnicile. Ca să mai scăpăm de păduchi, unde găseam câte un foc mai mare scoteam cămașa și o puneam în para focului. Sosește un tren și ne agățăm și noi de el. Ne duce până la Cotești, iar de aici o luăm pe jos.

Pe la 2 p.m. ajung la Focșani. Camaradul meu se duce la părinți, iar eu mă duc la fostul meu patron, Nicolae Constantinescu. La vedere mea rămâne împietrit, atât el cât și domnul slt. Tomescu, fratele contabilului de la Banca Podgorenilor din Panciu: hainele rupte, opincile fără tălpi de se vedeau degetele, o căciulă ruptă pe cap, barba nerasă de două luni. Și eu m-am înfiorat de mine când m-am uitat în oglindă. În drumul spre Mărășești am întâlnit pe doamna Israil și pe domnul Garabet Burdea din Panciu. Când m-a văzut doamna Israil a început să plângă iar domnul m-a compătimit. Pe la 6 seara ajung în satul Mărășești și în dosul gării mănânc ceva. Stând la masă mă recunoaște o fostă chelneriță din Panciu. La vederea mea i se face milă și plânge văzându-mă în halul în care eram, iar la plecare îmi oferă o sticlucă cu coniac. Îi mulțumesc și plec spre Haret, unde mă ajunge o căruță militară de la un centru de instrucție din satul Diocheți. Merg cu ei până în localitate apoi o iau pe jos și mă ajunge o trăsură. Îi rog să mă ia și pe mine. Deși era întuneric se vede că m-au recunoscut după glas căci a oprit trăsura, m-am suit pe capră și aflu de la vizitiu că erau de la moara domnului Apostoleanu. Îmi spun să mă feresc la intrarea în Panciu că este Brigada a 7-a mixtă care prinde militarii răzleți și îi trimite pe frontul de la Soveja.

Ajung în dreptul gării, le mulțumesc din inimă și merg prin dosul cimitirului, merg cu prevedere să nu fiu observat și ajung la poarta casei unde locuiam, în strada Carol. Bat ușor în ușă căci mă temeam să nu fie vreun militar încartiruit, se deschide și apare mama. Îi fac semn să tacă, dar mama de emoție începe să plângă, iar nepotul Ghiță întreabă cine e ăsta?! Îmi cade o lacrimă din ochi, o rog pe mama să-mi încălzească apă iar pe băiatul din salonul meu de frizerie îl pun să mă tundă cu mașina, mă rade, mă fac lejer, cu prevedere ca să nu las păduchii prin casă, bundița o arunc în pod căci era atât de încărcată cu insecte încât aproape se mișca singură. Fac o baie bună într-un găletar, iar în timpul ăsta mama îmi vâra hainele în benzină pentru a distruge ouăle, căci aproape se albiseră de multe ce erau. Aflu că mâine e Sfântul Nicolae. Cer surorii Maria colonie și îmi dă circa jumătate de litru cu care îmi spăl tot corpul după baie.

Le mai cer ca mâine să cumpere alifie ca să am la mine să mai dau pe corp. Sora îmi ia carnetul meu cu notițe din campanie și citește. Mă așez în pat. Pot spune că în viața mea n-am simțit atâta fericire și delicioasă ca acum, stând învelit și cu corpul pe o saltea de lână. Mă deștept pe la ora 4:30 după masă. Dormisem 14 ore fără întrerupere, dar parcă nu dormisem deloc. Mama îmi spune că sforăiam atât de tare încât se îngroziseră toți din casă și mă clătinau cu putere, mă strigau tare, ca să mă deștept din somn, însă a fost imposibil. Mănânc vreo două-trei linguri de supă de pasăre, reamintesc de trăsura pentru drum și pun din nou capul pe pernă și dorm până la 5 dimineața când sunt deșteptat de mama, spunându-mi că trăsura e gata.

7 dec. 1916. Mă îmbrac, spun câte ceva ce să facă în caz de invazie a inamicului în oraș, îmi iau rămas bun și plec direct la Tecuci. Pe la Crucea de Jos observ că am uitat carnetul cu însemnări acasă. Ajung pe la ora 10 în Tecuci și caut ambulanța noastră câteva ore prin toate barierele orașului și pe maidanuri. De vite

nu vroiam să știu nimic, căci îmi ziceam eu, țara nu m-a chemat să fiu văcar. Spre seară merg în Gară unde era lume multă, majoritatea militari, dar niciun cunoscut, nici nimeni nu știe de ambulanță. Ca să nu fiu luat la întrebări de patrula militară mă culc pe niște lăzi sanitare ale altei unități. Pe la două noaptea mă trezesc și văd că se pregătește un tren care merge în Moldova. Era arhiplin dar mă agăț pe scara unui vagon.

8 dec. 1916. Trenul pornește spre Bârlad, făcând pauze mari prin stațiile Frunzeasca, Berheci și Ghidigeni. Aici, pentru că trenul a anunțat că stă mult, mă hotărăsc să plec pe jos, știind că la Bârlad am cunoștințe multe. După masă sunt în Bârlad și mă duc la camaradul Ionescu zis Bighileală, frizer și el, care mă primește bucuros peste noapte. Îmi dă o pernă și mă culc pe un țol jos.[...]

9 dec.1916. Pe la ora 10 dimineața aflu că a sosit Ambulanța în oraș. Mă bucur foarte mult. Mă văd cu câțiva sanitari, de vite nu aflu nimic. Umblăm hoinari prin oraș, mâncăm și bem, căci aici se găseau de toate. [...]

11 dec. 1916. Aflu că e un tren de plecare în sus și într-adevăr mă sui în el, dar pornesc abia pe la 2 ziua; la a doua stație trenul se oprește și rămânem pe loc. E ger aspru. Lângă linie, în gară, e un foc. Sunt câțiva tineri refugiați din Muntenia ce stau în jurul focului și învârt sfecle pentru a se coace. Mă așez și eu pe lângă foc și adormind îmi ia mantaua foc la spate. Mă trezesc, sting mantaua și nu mai pot adormi din cauza gerului. Mi se pare un an până la ziua.

12 dec. 1916. Pe la ora 7 pleacă trenul, dar merge foarte încet, așa că ajung la Vaslui spre seară. E tren de marfă și mergem pe platformă. Dorm pe vagon. E grozav de rece căci acum îmi lipsește și bondița.

13 dec. 1916. Pe la ora 10 dimineața sosesc în Iași. Simt că am căpătat iar păduchi. Mă găsesc cu câțiva sanitari care îmi spun că avem destinația spre Hârlău. Seara mă duc la hotelul de vis-a-vis de hotel Traian și întreb de o cameră însă portarul văzându-mă în așa hal, cu mantaua ruptă și murdar de fum pe obraz și pe haine de la locomotivă, nici nu vrea să audă și îmi întoarce spatele!!! Cam trist pentru mine dar nu mă intimidiez și-l rog din nou foarte politicoasă să facă tot posibilul să-mi dea un pat căci plătesc bine. După multă insistență acceptă și îmi cere doi lei în plus. Accept, ce să fac? Bani aveam, dar cînste nu aveam din cauza hainelor!

14 dec.1916. Pe la 8 dimineața ies în stradă și umblând așa fără rost, întîlnesc pe la Mitropolie un furgon de la Ambulanța noastră. Îl rog pe furgonier să oprească, dar el dă bici cailor. Mă duc pe jos până în Copou și-mi spune cineva că ar fi trecut ambulanța pe aici. Ajung la Pirotehnice, dar a trebuit să mă întorc că era imposibil să mergă ambulanța din cauza drumului impracticabil.

15 dec. 1916. După o noapte dormită în gară, pe peronul rece, ies în oraș și văd lume multă, refugiați de prin Muntenia, cu bagaje, cu copii, unii veneau în Iași, alții vroiau să plece, un fel de alandala. Privesc diferite tipuri de ruși, francezi, mai știu eu ce? Era un fel de Babilon. Se face seară, vin iar în gară, ocup același.....pat!.

16 dec. 1916. Mă duc la o cafenea din apropiere, căci nu mai puteam de frig, se răcise sângele în vine. Iau un ceai la iuțală și vin în gară, unde stau până când

pornește un tren spre Pașcani. Mă agăț și eu pe scara vagonului și ajung la Târgu Frumos (cu numele, că numai frumos nu e!). Obosit, mă retrag la o cafenea, unde iau un ceai. Majoritatea clientelei sunt fii lui Israel. Eu pricep puțin limba și obiceiurile lor și aflu că azi e vineri și că este baie în oraș. Bucuria mea, căci mă umpluse iar păduchii. Găsesc repede baia căci orașul e mic, o baie destul de infectă însă eram mulțumit că am găsit-o și pe asta. În baie fac cunoștință cu un bătrân evreu, el îmi vorbește în limba lui crezând că sunt evreu. Eu am priceput naivitatea lui și caut să speculez, întrucât eram îngrijorat că n-aveam unde dormi.

Ajung acasă la bătrân. O căsuță mică compusă din două camere, o bătrână, două domnișoare drăguțe și un băiat de vreo 12 ani. Ne așezăm la masă, moșul zice o rugăciune, eu pun capela pe cap, că așa e uzul la evrei și încep să mănânc. Totodată aveam grijă să mă fac plăcut față de domnișoare spunându-le glume pentru a le provoca la râs.

18 dec. 1916. Ajung la Hârlău cu o căruță pe care am plătit 12 lei, căci nu puteam să mai merg. Aici aflu că e cartierul Diviziei a 13-a, deci și ambulanța noastră. Vin soldați bolnavi din retragere, răciți, murdari și cum sosesc cad la pat.

19 dec.1916. Ninge. Mă duc la o cafenea unde mă distrez nițel jucând biliard. Ambulanța sosise tot pe 18 decembrie. M-am mirat de așa potrivăală.

20 dec.1916. Vreme rea. Cantonament am foarte prost, dorm pe jos. E armată multă aici.

21 dec. 1916. Se lucrează în Școala de Băieți, niște paturi pe toată lungimea sălilor de clasă, pentru primirea bolnavilor.

22 dec. 1916. Stăm la gazdă la moș Gheorghe B. Care ne cântă din fluiet, iar sergentul Comănescu din Ploiești ne distrează cu cântece din gură. Gazda e un om bătrân de vreo 75-80 de ani stă după o sobă mare cum numai prin Moldova se văd. Baba e mai vioaie, seara se culcă pe vatra sobei, căci e mare, iar moș Gheorghe doarme jos lângă vatră, iar noi înșirați prin casă.

23 dec. 1916. E ziuă. Moș Gheorghe ne povestește că n-a dormit toată noaptea din cauză că baba a uitat.... rubinetul deschis!!! Și puțin a fost să nu se asfixieze! Noi facem haz!

24 dec. 1916. Facem pregătiri cu amenajarea spitalului în școală și ne gândim că mâine e Crăciunul. Oftăm că nu suntem cu familiile noastre.

25 dec. 1916. Azi e Crăciunul. Prima zi când ni se dă în Hârlău mâncare de la cazan: carne de porc cu varză sau mai bine zis un fel de ciorbă lungă cu varză, pâine cu mălai care e ca piatra, greu de mistuit. La gazdă baba face niște tochtură (zice ea) și ne invită și pe noi, însă la vederea vasului în care e făcută ne pierе pofta!

26 dec. 1916. La spital bolnavi mulți, unii se plâng de febră. Pe paturi s-au pus paie.

27 dec. 1916. Domnul maior Nițulescu se interesează de starea bolnavilor. Eu mă ocup de foile de dietă, iau temperatura bolnavilor, fac frecții, pun ventuze, împart hrana. Bolnavii n-aveam cu ce-i schimba, și fiind patul comun se infectează unul de la altul.

28 dec.1916. Se îngreunează serviciul. Suntem vreo patru sanitari la salon, restul sunt împărțiți prin oraș. Lucrăm de-a valma.

29 dec.1916. Se simte lipsa alimentelor. În oraș ne hrănim mai mult cu compot de prune de pe la evrei.

30 dec.1916. Primim bolnavi. Se vorbește de tifos exantematic dar nu se cunosc fazele bolii.

31 dec. 1916. Se completează salonul cu bolnavi și ne mai având paturi punem bolnavii pe jos, pe paie. Milioane de păduchi pe ei! Avem și un sanitar bolnav greu, răcit la plămâni.

1 ian.1917. La ora 8 dimineața încetează din viață primul bolnav (pe anul acesta – n.a.) și fiind sanitar, ne întristăm gândindu-ne la ce suferițe vom mai ajunge. E zăpadă.

2 ian. 1917. Avem acum peste 200 de bolnavi internați în spital. Muncim din greu ziua, căci nu avem termometre, doar unul singur. Sărim cu picioarele printre bolnavi, căci sunt la un loc. Din această cauză se iau și pe mine insectele. Mă simt foarte obosit făcând frecții bolnavilor.

3 ian. 1917. Ne sosesc câțiva bolnavi cu pete pe ei. Medicii bănuiesc că ar fi tifos. Vin la vizită și câțiva cunoscuți din Panciu – Iosub Iosubaș, Nicolae Voinea și Mittelman Calțaru din Odobești. Toți se plâng de bătaie de inimă, zic ei (miocardită). Doctorul Calu îi repartizează pe la servicii mai ușoare.

4 ian. 1917. Aflu că inamicul s-a oprit la Putna¹⁴ și e cam la 7 kilometri de Panciu. Sunt trist, căci mă tem să nu bombardeze orașul și nu știu nimic de acasă. Ne vin soldați cu picioarele degerate și mâinile date în cangrenă. Vreau să scot gheata de pe piciorul unuia dintre soldați și spre mirarea mea văd laba piciorului neagră și uscată. L-a trimis la Spitalul Ghica pentru amputație. Timpul e frumos astăzi, un soare de iarnă.

¹⁴ G-ral col.(rtr) dr. Constantin Olteanu, *op. cit.*, p.103. Trupele române și Corpul Rus care operase în Dobrogea, s-au retras, prin lupte, pe aliniamentul general: Carpații Răsăriteni-râul Putna-Siretul Inferior-Dunărea maritimă, oprind aici definitiv ofensiva germano-austro-ungară și turco-bulgară.

DESPRE COMUNIZAREA P.S.D.R. – STUDIU DE CAZ: ORGANIZAȚIA JUDEȚEANĂ BRĂILA (1945-1948)

Ștefan AFTODOR*

THE COMMUNIST TRANSFORMATION OF THE ROMANIAN SOCIAL DEMOCRATIC PARTY. CASE STUDY: COUNTY ORGANIZATION BRĂILA (1945-1948) (Abstract)

The history of the Romanian Social Democratic Party has been marked by the process of communization after World War II, mainly in 1945-1948. In this study we have focused on the local organization of the Social Democratic Party from Braila. We have analysed the reconstruction of the party after World War II, the involvement of the local socialist leaders in the political life from Braila, as well as the influence of the central government and its representatives on the local events.

Keywords: socialism, communism, World War II, party leaders, elections

Împlinirea a 120 de la înființarea primului partid poziționat la stânga vieții politice din România¹ constituie în sine un moment de reflecție dar și un stimul pentru analiza destinului socialismului românesc după al doilea război mondial. Identificarea modalității prin care a fost anihilat tocmai un partid care reprezenta interesele muncitorilor într-unul din cele mai importante centre economice ale României se constituie într-un deziderat necesar pentru o mai bună înțelegere a evoluției societății românești postbelice. De fapt, în studiul de față vom reliefa modul în care s-a desfășurat în Brăila procesul de comunizare a partidului socialist, ca parte a procesului de anihilare a pluralismului politic în România, desfășurat între anii 1945-1948.

Fără a constitui preocuparea de față, este totuși util a preciza că Brăila a avut un rol activ în micarea socialistă din România de până la momentul instaurării regimului de autoritate monarhică, în februarie 1938, de către regele Carol al II-lea. Dinamismul vieții comerciale și industriale din Brăila s-a reflectat și în existența

* Profesor doctor. Societatea de Științe Istorice – filiala Brăila.

¹ În urma congresului din 31 martie-3 aprilie 1893, ținut la Clubul Muncitorilor din București, conform Ioan Căpreanu, *Istoria partidelor politice românești (de la 1859-2002)*, Iași, Editura Tipo Moldova, 2009, p.86; Ioan Scurtu, Ion Alexandrescu, Ion Bulei, Ion Mămina, Stan Stoică, *Enciclopedia Partidelor Politice din România 1859-2003*, București, Editura Meronia, 2003, p.121.

unei mișcări sindicale și socialiste în aceleași coordonate, între momentele de referință care i-au implicat pe socialiștii brăileni fiind de amintit: constituirea în 1895 a primului club muncitoresc la Brăila, micările greviste, din anii 1910-1911 (conduse de Ștefan Gheorghiu), sau cele din 1933.² De precizat că organizarea mișcării socialiste la Brăila nu a avut loc decât la nivel de oraș, neexistând secții ale partidului în județ, socialiștii având de înfruntat și ostilitatea mișcării legionare încă din 1933.³ Bineînțeles, desființarea partidelor politice în 1938 și perioada cel puțin la fel de neprielnică din cel de-al doilea război mondial a paralizat activitatea socialiștilor în Brăila. O schimbare majoră a fost însă adusă de evenimentele care au însoțit actul de la 23 august 1944.

I. Situația PSD la nivel național după 23 august 1944.

Totuși, prezentarea evoluției organizației județene Brăila a PSD indiferent de perioada de timp, fără a se contextualiza, fără a se integra în ansamblul vieții politice din România ar face cu siguranță ca demersul să fie parțial, cu o certă limitare a înțelegerii fenomenului istoric, așadar cu un nefast caracter anodin. Se impune mai cu seamă o succintă prezentare a situației la nivel central a Partidului Social Democrat din România⁴, o dată cu îndepărtarea de la putere a mareșalului Antonescu.

În mod paradoxal, situația României în anul 1944 a creat premisele pentru ca mișcarea socialistă să fie într-un moment prielnic al istoriei sale, pentru că avea un lider remarcabil, iar segmente întregi de populație priveau cu simpatie și speranță spre o forță politică necompromisă de tarele politice anterioare. Astfel, în anii celui de-al doilea război mondial liderul mișcării socialiste din România era fără îndoială Constantin Titel Petrescu. Personalitate de mare anvergură, Constantin Titel Petrescu a fost una dintre cele mai reprezentative figuri ale socialismului românesc. Cu o solidă formare profesională, puternic ancorat în evenimentele sociale ale țării, Constantin Titel Petrescu și-a legat numele de toate momentele importante din istoria PSD de după 1910, ajungând președintele acestui partid în 1944. Convingerile sale ideologice-indiscutabil socialiste-exprimate în articole semnate în oficioase precum „România Muncitoare”, „Lumea Nouă”, „Libertatea” ș.a. sau în scrierea sa „Socialismul în România”, pentru care a făcut chiar și pușcărie în perioada interbelică, respingeau nu doar extremismul de dreapta, dar și pe cel de stânga, fapt care i-a fost până la urmă fatal.

² Pentru toate acestea a se vedea C.C. Giurescu, *Istoricul orașului Brăila*, București, Editura Științifică, 1968, p.227-230 și 279-281. Despre rolul lui Panait Istrati în micarea socialistă și despre relația sa cu Gheorghe Cristescu a se vedea Zamfir Bălan, *Panait Istrati în corespondența lui Gheorghe Cristescu*, în „Analele Brăilei” (mai jos AB), serie nouă, an X, nr.10, 2010, p.41-55.

³ Un grup de socialiști, marinarii comerciali conduși de Ion Enciu, au vrut să înființeze un sindicat, dar au fost atacați de legionari în 1933, care ulterior au devastat localul Casei Poporului unde vroiau să se organizeze viitorii sindicaliști. Despre această chestiune am amintit în Ștefan Aftodor, *Aspecte din istoria locală: problema evreiască la Brăila(1940-1944)*, în „Revista Istorică”, t.XIX, 2008, nr.5-6, p.435-450.

⁴ Mai jos PSDR.

Cu toate acestea, contextul intern și internațional din timpul celui de-al doilea război mondial l-a determinat pe Constantin Titel Petrescu să nu respingă colaborarea PSDR cu PCR, liderul socialist întâlnindu-se cu Lucrețiu Pătrășcanu la Sinaia, cele două formațiuni semnând un acord încă din aprilie 1944. Mai mult, PSDR s-a alăturat PCR, PNL și PNT (formându-se BND), în iunie 1944, și a contribuit la desfășurarea evenimentelor din 23 august 1944⁵, care au dus la îndepărtarea de la putere a mareșalului Antonescu, și implicit la participarea României alături de Națiunile Unite la războiul împotriva Germaniei Naziste.⁶ PSDR a continuat colaborarea cu PCR în cadrul Frontului Național Democrat, iar Titel Petrescu a ocupat funcția de ministru secretar de stat în guvernul generalului C. Sănătescu, între 23 august și 3 noiembrie 1944.

Intrarea României în sfera de influență sovietică, la sfârșitul celui de-al doilea război mondial, a fost însoțită de un amplu proces de comunizare a întregii țări, fără să se întâlnească obstacole majore, pe plan intern și internațional, Partidul Comunist controlând nu doar Frontul Național Democratic, ci treptat și instituțiile statului.⁷ Cu siguranță atitudinea liderului socialist față de PCR s-a schimbat atunci când comuniștii au trecut la acțiuni mai mult sau mai puțin vădite de a-și subordona PSDR. Constantin Titel Petrescu a înțeles pericolul comunizării și a încercat în mod disperat salvarea partidului, dar a comis de la bun început o eroare de strategie, căci nu a mai ocupat funcții guvernamentale (nu a făcut parte decât din primul guvern Sănătescu), fapt ce a favorizat ca miniștrii PSD din cadrul FND, Lothar Rădăceanu și Ștefan Voitec (care au intrat în guvernul Sănătescu II, începând cu 4 noiembrie 1944), agreeți de PCR și de sovietici, să devină cei mai influenți în partid. De altfel, aceștia au sprijinit acțiunea de subminare și de înlăturare a guvernului Rădescu (6 decembrie 1944-25 februarie 1945)⁸, păstrându-și portofoliile și în cadrul guvernului dr Petru Groza, instalat la 6 martie 1945: Ștefan Voitec, ministru al Educației Naționale, Lothar Rădăceanu, ministrul Muncii.⁹

⁵ Din numeroasa bibliografie a se vedea Gh. I Buzatu, *Actul de la 23 august 1944 în context internațional. Studii și Documente*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984, *passim*. De asemenea, Idem, *România și războiul (1939-1945): istorie și istoriografie* în „Studii și Articole de Istorie” (mai jos *SAI*), nr. LXXIV, 2009, p.157-178.

⁶ Pentru analiza statutului României în această perioadă a se vedea și Idem, „Războiul Rece” în contextul raporturilor româno-germane, în *România în relațiile internaționale: diplomatie, minorități, istorie*. In *Honorem Ion Calafeteanu*, ed. Silviu Miloiu, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2010, p.131-163.

⁷ Dennis Deletant, *România sub regimul comunist*, ediția a III-a, București, Editura Fundația Academia Civică, 2010, p.35 și urm.

⁸ Lothar Rădăceanu și Ștefan Voitec semnau alături de Petru Groza, Gh. Gheorghiu-Dej, Lucrețiu Pătrășcanu, Gh. Vlădescu-Răcoasa, Teoharie Georgescu și Romulus Zăroni protestul miniștrilor FND adresat regelui Mihai I prin care îl acuzau pe generalul Rădescu de incidentele din 24 februarie 1945: „Elementele fasciste din armată, concentrate din ordinul asasinului Rădescu, au ucis și rănit grav mai mulți cetățeni.” A se vedea *România. Viața Politică în Documente, 1945*, coordonator Ioan Scurtu, București, Arhivele Statului din România, 1994, doc. 18, p.148.

⁹ Dintre socialiști, în guvern mai era ca secretar pentru Administrație, în cadrul Ministerului Afacerilor Interne, și Ion Burcă, un personaj cu care ne vom mai întâlni în acest studiu. *Ibidem*, doc. 37, p. 183.

După ce au eșuat într-o primă încercare de acaparare a mișcării socialiste, prin înființarea Partidului Unic Muncitoresc¹⁰, comuniștii și-au adaptat tactica de acțiune din toamna anului 1945, nerenunțând la obiectivul de a subordona PSDR. Aservirea de către comuniști a partidului cu o reală susținere în rândurile muncitorimii avea o miză excepțională, căci întreaga propagandă comunistă ar fi primit o grea lovitură în cazul în care PSDR ar fi avut o poziție antagonică față de PCR. „Lupta” pentru „unitatea clasei muncitorești” însemna de fapt acțiunea sistematică de acaparare a mișcării muncitorești de către PCR.

Pentru a-și atinge acest obiectiv, comuniștii au forțat preluarea controlului PSD prin intermediul unor lideri marionetă pe care îi controlau, îi puteau șantaja sau pe care i-au atras de partea lor prin funcții acordate în guvernul dr Petru Groza. Din acest punct de vedere vârfurile de lance au fost Lothar Rădăceanu și Ștefan Voitec, miniștri din guvernul Groza, care dețineau funcțiile de secretari generali ai PSDR. Imixtiunea comuniștilor în partidul socialist era devoalată în 21 decembrie 1945 de către Gheorghe Gheorghiu Dej, care, la ședința Biroului Politic al PCR a declarat fără echivoc „*trebuie o atitudine deosebită în munca noastră politică în sânul acestui partid*”.¹¹

În aceste condiții tumultuoase s-au cristalizat în cadrul partidului, încă din 1945, două grupări: prima păstra în fruntea sa pe C. Titel Petrescu, precum și pe cei mai cunoscuți socialiști ca Iosif Jumanca, George Grigorovici, Ioan Flueraș, Adrian Dimitriu, Eugen Cristodorescu ș.a., iar cea de a doua grupare (procomunistă) avea în frunte pe Ștefan Voitec, Lotar Rădăceanu, Theodor Iordăchescu, B. Solomon. Ciocnirea celor două linii de acțiune (de dreapta, respectiv de stânga) părea a da câștig de cauză efortului de a salva independența partidului, căci în 3 decembrie 1945, în urma Conferinței Naționale a PSDR (prima după cea din august 1944) s-a adoptat rezoluția care susținea între altele drept „*o tactică normală prezentarea singuri la viitoarele alegeri*”, convingerea fiind aceea că „*mergând singuri în alegeri, P.S.D.R. își afirmă independența și libertatea de mișcare și folosește ocazia de a-și număra rândurile, spre a-și da seama, cu precizie, de raportul de forțe în coalitia guvernamentală de mâine*”.¹² În mod logic, socialiști precum Iosif Jumanca sau Ioan Flueraș, cei care în 1921 își exprimaseră refuzul de a urma calea comunistă prin aderarea la Internaționala a III-a, își mențineau conduita politică în mod consecvent, chiar dacă pentru acest fapt au plătit ulterior cu viața.¹³

¹⁰ Chiar dacă unii lideri PSD au cerut formal, în 4 noiembrie 1945 formarea unui partid unic muncitoresc, convingerea celor mai mulți socialiști era clar exprimată de reprezentanți precum Paul Teodorescu, delegatul Organizației Capitalei a PSD, în data de 6 noiembrie: „*atunci când toți muncitorii se vor înscrie la social-democrați, va fi constituit Partidul Unic Muncitoresc*”, conform *ibidem*, doc.100, p.429.

¹¹ *Istoria Românilor*, vol.IX: *România în anii 1940-1947*, coordonator Dinu C. Giurescu, București, Editura Enciclopedică, 2008, p.606.

¹² *România. Viața Politică în Documente, 1945*, doc.105, p. 454-455; *România. Viața Politică în documente. 1946*, coordonator Ioan Scurtu, București, Arhivele Statului din România, 1996, doc.25, p.121-126.

¹³ *Comisia Prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste din România. Raport Final*, București, Editura Humanitas, 2007, p.559-560.

Însă, decizia finală urma să fie luată în cadrul Congresului General al Partidului, convocat pentru 10 martie 1946. O febrilă și intensă activitate a fost desfășurată de „grupul Titel Petrescu” în capitală, în orașele din provincie, precum și în diverse unități economice, întreprinderi, mai ales că decizia Comitetului Central al PSDR, din 10 februarie 1946, înclina balanța luptei în favoarea grupului Rădăceanu-Voitec.¹⁴ În ciuda încurajărilor externe, din partea partidelor socialiste europene, chiar și partidul laburist și guvernul britanic și-au arătat susținerea față de politica lui Titel Petrescu, rezultatul Congresului Partidului Social Democrat din 10 martie 1946 a fost unul net favorabil grupării Rădăceanu-Voitec. Așa cum se citea în *Libertatea* din 13 martie 1946 „Rezoluția Congresului Partidului Social-Democrat menționează că a hotărât cu o majoritate de 232 de voturi, 29 contra și 60 abțineri, participarea în viitoarele alegeri parlamentare în cartel electoral cu partidele și organizațiile care au constituit la 6 martie 1945, guvernul dr. Petru Groza.”¹⁵

Putem susține că momentul decisiv care a permis capturarea și comunizarea PSDR a avut loc în 10 martie 1946. Practic, președintele formațiunii a pierdut puterea și implicit controlul partidului în favoarea secretarilor generali, Lothar Rădăceanu și Ștefan Voitec. Imixtiunile comuniste și presiunile guvernamentale cu certitudine că au existat, Adrian Dumitriu descriind atmosfera teribilă din timpul congresului¹⁶, dar factorul primordial al înclinării balanței a fost dat de funcțiile cheie pe care le-au ocupat adversarii lui C. Titel Petrescu în cadrul guvernului și în partid. De fapt, Voitec și Rădăceanu și-au creat într-un timp foarte scurt rețele de influență în partid prin care au răsturnat statu-quo-ul din perioada septembrie 1944-noiembrie 1945.

Cel considerat de propaganda comunistă „trădător al clasei muncitoare”¹⁷ a încercat să regenereze o mișcare socialistă independentă. În mai 1946, Constantin Titel Petrescu a lansat Partidul Social-Democrat Independent, dar efortul său a fost sortit eșecului, în ciuda participării la alegerile din 19 noiembrie 1946¹⁸, la care partidul nu obținut niciun mandat de deputat.¹⁹ De altfel, încă din vara și toamna

¹⁴ În ședința Comitetului Central au fost prezentate două proiecte de rezoluție: unul citit de Șerban Voinea, redactat împreună cu Titel Petrescu și Adrian Dumitriu, în care se arăta pe larg necesitatea ca PSD să meargă singur în alegeri; al doilea, citit de Ștefan Voitec, în care se punea accentul pe necesitatea absolută ca partidele muncitorești, să meargă împreună în alegerile parlamentare. Proiectul prezentat de Ștefan Voitec a fost admis cu 19 voturi contra 10. *România. Viața Politică în documente. 1946*, doc.25, p.123.

¹⁵ *Ibidem*, doc. 26, p.128.

¹⁶ Chiar și Constantin Titel Petrescu a transmis un „Apel către Țară” în care acuza fraudele și mașinațiunile din timpul congresului. A se vedea Stelian Neagoe, *Istoria politică a României între anii 1940-1947*, București, Editura Noua Alternativă, 1996, p.353-354.

¹⁷ *Agresiunea comunismului în România*, vol.II, *Documente din arhivele secrete: 1944-1989*, ediție îngrijită de Gheorghe Buzatu și Mircea Chirițoiu, București, Editura Paideia, 1998, doc.89, p.159-161.

¹⁸ În septembrie 1946 era lansat Manifestul electoral al Partidului Social-Democrat Independent, cf. *România. Viața Politică în documente. 1946*, doc. 82, p.346-348.

¹⁹ PSDI a încheiat la 21 octombrie 1946 împreună cu PNL și PNT un pact de neagresiune al „Opoziției Unite”, iar la alegerile din 19 noiembrie 1946 a depus, pe liste proprii, 298 de candidați în 48 din cele 58 de județe ale țării, obținând 65 000 de voturi, cf. Ion Scurtu și colaboratori, *op.cit.*, p.132.

anului 1946 membrii PSDI au fost supuși la diferite presiuni din partea autorităților, mulți dintre ei fiind arestați, bătuți, intimidați. Încercarea de reorganizare și de creare a unui partid socialist independent puternic a fost anihilată prin forță, guvernul Groza împiedicând până și apariția unui organ de presă al PSDI.

Atitudinea socialiștilor care au triumfat la congresul din 10 martie 1946 a fost însă productivă doar pe termen scurt. În urma alegerilor din 19 noiembrie 1946, ale căror rezultate au fost falsificate grosolan de către comuniști, PSD a obținut, ca parte a Blocului Partidelor Democratice, nu mai puțin de 81 de mandate (dintr-un total de 347 ale BPD)²⁰, păstrându-și totodată și portofoliile în guvernul Groza.²¹

O întrebare firească care se pune este aceea dacă fruntași socialiști precum Lothar Rădăceanu și Ștefan Voitec au fost niște simple marionete, persoane șantajabile și ușor de controlat de către Moscova și care au pus PSDR la dispoziția intereselor URSS de comunizare a țării, sau aceștia au avut propriul lor plan și au crezut că se pot folosi de relațiile cu PCR din cadrul guvernului Groza pentru a dobândi puterea totală în partid? Informațiile păstrate din anii 1946-1947 reliefează faptul că lideri precum cei amintiți mai sus, dar și alții precum Theodor Iordăchescu, cel care a deținut funcția de ministru al lucrărilor publice și a fost președintele Comitetului parlamentar pentru relații externe, doreau să mențină identitatea partidului, însă fără a avea voința de a se opune comuniștilor, așa cum au dovedit evenimente precum cel din 26 februarie 1947, atunci când propunerea lui Rădăceanu (prin intermediul grupării socialiste din Camera Deputaților) ca Ministerul Muncii și Asigurărilor Sociale să numească membrii în comitetele județene de ajutorare a zonelor afectate de secetă a fost respinsă la ordinul comuniștilor.²² Cu toate acestea, socialiștii erau conștienți de realitatea politică din România. Astfel, Ion Burcă (făcea parte din gruparea Rădăceanu-Voitec), subsecretar în Ministerul de Interne în guvernul Groza și deputat de Brăila după alegerile din 19 noiembrie 1946, realiza încă din 1945 că scopul PCR era acela de a „*acapara... întreaga muncitorime română*” prin formarea unui singur partid cu PSD, și recunoștea „*situația de inferioritate în care este ținut <PSD> de către Partidul Comunist*”, dar, indentificând corect sursa puterii comuniștilor – „*Partidul Comunist are în mână conducerea țării cu sprijinul Rusiei*” –, spera ca în timp „*acest sprijin va deveni mai puțin eficace și atunci forța Partidului Comunist va slăbi*.”²³ Ion Burcă a devenit chiar din toamna anului 1946 susținătorul unui proiect de reunire a socialiștilor din guvern cu socialiștii lui Constantin Titel Petrescu, însă acțiunea nu a avut vreo finalitate.²⁴ Totuși, indiferent dacă socialiștii aflați la guvernare au acceptat colaborarea cu

²⁰ PNTJ condus de Iuliu Maniu a obținut 33 de mandate, iar PNL Brătianu 3 mandate. *Istoria Românilor*, vol.IX, p. 623-647.

²¹ PSD și-a crescut de fapt numărul portofoliilor la 4 ministere: Educație Națională, Muncă, Mine și Petrol, Asigurări Sociale, obținând și 3 subsecretariate de stat. Ion Scurtu și colaboratorii, *op.cit.*, p.131.

²² *România.Viața Politică în documente. 1947*, coordonator Ioan Scurtu, București, Arhivele Statului din România, 1997, doc.15, p.130-132.

²³ *România.Viața Politică în documente. 1945*, doc. 100, p.430-431.

²⁴ *România.Viața Politică în documente. 1947*, doc.15, p.133.

Partidul Comunist „din pricina primejdiei de a-și pierde mijloacele de existență ori din cauza altor presiuni”, sau chiar au susținut în mod onest principalul argument ideologic uzitat de comuniști pentru colaborarea celor două partide care-i reprezentau pe muncitori, anume, „muncitorii trebuie să mențină cea mai strânsă unitate”²⁵ (după cum afirma Rădăceanu într-un discurs în 11 februarie 1947), cursul istoric al PSDR a urmat inexorabil calea stabilită de Moscova.

Într-adevăr, anul 1947 a clarificat complet situația socialismului în România pentru jumătate de veac: în timp ce Constantin Titel Petrescu făcea un apel patetic la studențime pentru a participa la viața politică și socială, spre a salva „democrația socială”, „libertatea intelectuală” și „egalitatea politică a tuturor națiunilor”, iar printr-un un apel la partidele socialiste din străinătate solicita acestora să se alăture protestelor împotriva „persecuțiilor atroce” duse de guvernul român față de opoziție²⁶, ambele fără vreo finalitate, „socialiștii lui Rădăceanu”²⁷ – după expresia lui Burton Y Berry, reprezentantul SUA în România –, urmau tot mai supuși „linia comunistă”, atât în cadrul Frontului Unic Muncitoresc (modalitate prin care comuniștii și-au subordonat sindicatele) cât și în activitatea parlamentară și guvernamentală, semnându-și practic sentința la disoluție prin decizia Comitetului Central al PSD din 25 octombrie 1947 de a realiza „unitatea deplină muncitorească”, adică Partidul Unic Muncitoresc.²⁸ Astfel, în timp ce cei care reprezentau cu adevărat „socialismul democratic” în România deveneau victimele închisorilor comuniste (Ion Flueraș, Iosif Jumanca, George Grigorovici, Gh. Ene Filipescu, Constantin Titel Petrescu)²⁹, Partidul Social Democrat dispărea de pe scena politică în urma Congresului de Unificare cu PCR, din 21-23 februarie 1948³⁰, prin care era proclamat Partidul Muncitoresc Român, comuniștii încheind cercul de creare a partidului-stat.

II. Viața politică la Brăila după 23 august 1944³¹. Reluarea activității de către PSD

În mod firesc, situația politică la nivel local o reprezenta pe cea de la nivel național. Chiar dacă principalele partide democratice, Partidul Național Țărănesc

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*, doc.4, p.57 și doc.22, p.157-158.

²⁷ *Ibidem*, doc.15, p.127-145.

²⁸ *Ibidem*, doc.48, p.230-231.

²⁹ Dintre aceștia doar Titel Petrescu nu a murit în închisoare. Despre procesele socialiștilor a se vedea, Nicoleta Ionescu-Gură, *Stalinizarea României. R.P.Română 1948-1950: transformări instituționale*, București, Editura All, 2005, p.70-73.

³⁰ Ioan Căpreanu, *op.cit.*, p.400.

³¹ Legat de evenimentele de la 23 august 1944, de remarcă că Chestura Poliției Brăila raporta activitatea unei celule clandestine comuniste organizată de celebrul Emil Bodnăraș, și condusă de Samy Kendler. Această organizație avea rolul de a răspândi manifeste și de a procura arme. Samy Kendler și Achile Canner, au predat în două transporturi, organizației comuniste din București 40 de pistoale, 6 puști mitralieră, precum și alte efecte militare germane. Primele manifeste (în jur de o mie) au fost răspândite în cartierele mărginașe ale Brăilei în noaptea de 23-24 iulie 1944. În ceea ce privește armele, acestea erau cumpărate de la militari, de exemplu plutonierul major Goga Nicolae vindea un revolver cu 3500 lei. Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Brăila (mai jos SJANBr), Fond Poliție, dosar nr. 46/1944, f.125, f.127-128.

(președintele organizației județene a PNTJ era avocatul Virgil Grossu, iar secretar general Andrei Rodi Focas)³² și Partidul Național Liberal Dinu Brătianu (avea în frunte pe avocatul Radu Lascu, în timp ce PNL Gh. Tătărescu îl avea ca șef pe Ionel Constantinescu) se bucurau de un real suport în rândurile brăilenilor, cele mai dinamice formațiuni în toamna anului 1944 au devenit PCR și PSDR.³³

Cu certitudine cel mai influent partid era PCR³⁴, ai cărui lideri locali erau C. Câmpeanu și Cezar Vasiliu, cel din urmă deținând funcția de secretar general al organizației județene.³⁵ Sub protecția comandamentului sovietic³⁶, care solicita în toamna anului 1944 o informare exactă asupra activității celor două partide istorice de la Brăila, PNL și PNTJ³⁷, și prin intermediul Frontului Național Democratic (din acesta mai făceau parte PSD, Frontul Plugarilor, Uniunea Patrioților, Apărarea

³² Legat de susținerea partidului, este interesant de subliniat că printre membrii, mulți tineri (majoritatea elevilor de la Liceul „Nicolae Bălcescu”), nu se aflau doar cetățeni de origine română, ci și reprezentanți de seamă ai celor două importante comunități, greacă și evreiască. Dintre greci sunt de menționat: Anastase Arsandinos, comerciant și jucător la bursă, Vanghele Bazurcas, comerciant, George Chelaididis, comerciant și afacerist, Lazăr Chetstalpol, armator și afacerist la Bursă, Ianis Hartudianis, industriaș și afacerist, Jean Matzukis, armator bogat; de origine evreiască erau: Solomon Berger, comerciant blănar, Zeitling Berman, comerciant și angrosist, Matei Bernstein, comerciant blănar, Paul Haber, afacerist la Bursă, Rudy Rottenberg, om de afaceri. Aceste date sunt extrase din Emil Octavian Mocanu, *Partidul Național-Țărănesc în lupta împotriva instaurării comunismului în România. Studiu de caz: Participarea organizației județene a P.N.Ț. la alegerile parlamentare din anul 1946 (I)*, în *AB*, serie nouă, an. 11, nr.11, 2011, p.224.

³³ „Regruparea și reorganizarea cadrelor comuniste și social-democrate la Brăila” era prezentată în paginile ziarului „Ancheta” încă din 12 septembrie 1944. *Brăila. File de Istorie. Documente privind istoria orașului Brăila. 1919-1944*, vol.II, (mai jos *Brăila. File de Istorie*), București, 1989, doc.425, p.501. De precizat că celelalte partide, precum Frontul Plugarilor, Uniunea Patrioților devenită Partidul Național Popular etc au avut un rol secundar la Brăila, deși au făcut parte din FND.

³⁴ „Înainte” era organul de presă al PCR.

³⁵ C. Câmpeanu a fost arestat în noiembrie 1940 alături de alte 11 persoane sub acuzația de a fi organizat mișcarea comunistă din Brăila. Cf. SJANBr, Fond Parchetul Tribunalului Brăila, dosar nr. 5-1940, f.97 și f.108.

³⁶ Importante forțe sovietice erau staționate în oraș și în județ: divizia a 3-a a Armatei Roșii, la care se adăugau alte 10 unități militare. Împuternicitul Comisiei Aliate de Control din Brăila era maiorul Kosoglasov, acesta fiind unul din personajele cheie în impunerea unei noi ordini politice în oraș și județ. Prin ordin al prefecturii, Palatul Camerei de Agricultură Brăila a devenit din august 1945 sediul Comandamentului Suprem Sovietic. Tot pentru ofițeri ai Armatei Roșii au fost rechiziționate imobile de pe strada Sf. Spiridon. Bineînțeles, populația s-a opus încartuirii sovieticilor (unii proprietari își închideau casele și plecau din localitate), fapt ce a determinat prefectul să emită un comunicat prin care îi amenința pe brăilenii care nu-i vor primi „cu toată bunăvoința pe ostașii și ofițerii Armatei Roșii victorioase” că vor primi „pedepse până la muncă silnică pe viață”. Toader Buculei, *Mărturii privind manifestația din 8 noiembrie 1945 de la Brăila*, în *AB*, serie nouă, an 3 (1999), nr. 3, p.42-61. Comandantul garnizoanei sovietice din Brăila era unul din invitații principali la toate evenimentele importante organizate de autorități din 1945. Spre exemplu SJANBr, Fond Prefectură, dosar nr. 376/1947, f.24. Pentru situația la nivel național a se vedea Alesandru Dușu, *Relații militare de comandament româno-sovietice în perioada 23 august 1944-9 mai 1945*, în *SAI*, nr.LXXVIII, 2011, p.131-151.

³⁷ În același plan al controlului exercitat de ocupantul sovietic avea loc supravegherea presei brăilene, mai exact asupra a două organe de presă, „Ancheta” și „Facla”. Mișcarea legionară era ca și inexistentă după 23 august 1944, un singur legionar din localitate mai era reținut în lagăr.

Patriotică, Sindicatele Unite)³⁸, PCR a trecut la preluarea controlului instituțiilor și funcțiilor locale.

O primă victorie a fost obținută de comuniști în comuna suburbană Brăilița. În afara oricărei reguli democratice, căci au fost consultați oral o parte din locuitori (așadar fără a se vota), au fost impuși ca primar și ajutor de primar reprezentanții Frontului Unic Muncitoresc, Dobre Popescu și Dumitrache Licea.³⁹ Situația din Brăilița nu era decât o testare pentru adevăratul obiectiv, acapararea conducerii orașului Brăila. Pe 14 noiembrie 1944 a avut loc o manifestație a Frontului Național Democratic, în fața prefecturii Brăila, solicitându-se înlocuirea primarului, col. Paul Brătășanu și a prefectului, col. H. Bossie. În urma intervenției subsecretarului de stat Teoharie Georgescu, presiunile comuniștilor au dat rezultate: H. Bossie a fost înlocuit cu Aurel Ignat⁴⁰, funcționar și membru al FND (subprefect era maistrul Oliver Huluban), iar primar a devenit muncitorul Petre (Petrache) Ciucă, președintele Sindicatului metalurgist din Brăila (ajutori de primari erau numiți „tovarășii” Gheorghe Gheorghe și socialistul Alexandru Weimberg). Procesul verbal al reprezentanților FND cuprindea rațiunile care au stat la baza noilor numiri. În timp ce vechiul primar „col. Paul Brătășanu... cu toate că într-o oarecare măsură s-a achitat de îndatoririle sale, nu corespunde noilor vremuri (s.n.)”, noii conducători aveau rolul de „a rupe odată pentru totdeauna cu trecutul”, reprezentând interesele „muncitorimii și a micilor salariați”.⁴¹

Față de primele acțiuni de comunizare, populația Brăilei se poate considera că a reacționat abia mai târziu, și într-un alt context. Decizia guvernului Groza de a sărbători ziua de 7 noiembrie 1945, ziua revoluției bolșevice, ca sărbătoare legală pentru toți românii, iar ziua de 8 noiembrie să fie zi lucrătoare – contravenind tradiției, care cinstea Ziua Sfinților Arhangheli Mihail și Gavril, căci ziua de 8 noiembrie era asociată cu ziua Regelui –, a provocat demonstrații în capitală și în întreaga țară pentru sprijinirea regelui și a democrației. Acțiunile din Brăila se înscriu așadar într-un cadru mai larg al luptei pentru apărarea libertății. De subliniat însă că manifestația din 8 noiembrie 1945 de la Brăila a fost declanșată de muncitorii de la Societatea Franco-Română, care au plecat în dimineața zilei de 8 noiembrie spre centrul orașului. În drumul lor s-au oprit la Liceul „Nicolae Bălcescu”, muncitorii cerându-le elevilor să li se alăture, fapt care s-a și întâmplat. Acțiunea a fost o exprimare puternică a solidarității cu regele Mihai I, sau așa cum afirma unul din tinerii participanți, poetul Marcel Gafton, „am plecat de la carte,

³⁸ *Brăila. File de Istorie*, doc.429, p.504.

³⁹ *Ibidem*, doc.432, p.509.

⁴⁰ Aurel Ignat era șeful Secției Administrative din cadrul Prefecturii și unul din personajele cheie ale Brăilei, cunoscând dimensiunile abuzurilor săvârșite de Armata Roșie pe întreg teritoriul județului Brăila. Numirea sa în funcție avea și rolul de a-l cointeresa și de a-l păstra în zona de influență comunistă. Aurel Ignat era membru în Uniunea Patrioților, care a devenit ulterior Partidul Național Popular. SJANBr, Fond Prefectură, dosar nr. 273-1944, f.98-116.

⁴¹ *Brăila. File de Istorie*, doc. 435-436, p.511-513.

pentru că în inimile noastre este scris un singur cuvânt: Regele”.⁴² Însă, represiunea a fost organizată mai ales începând cu a doua zi, atunci când au avut loc cel puțin 46 de arestări. Din cei 46, 15 erau elevi (și 2 studenți), iar restul erau muncitori. Deși au fost eliberați, toți au avut de suferit, mai ales elevii, care, în anii următori, au fost opriți din cariera studentească și au fost întemnițați.⁴³

Manifestația anticomunistă din 7 noiembrie 1945 a avut însă consecințe pe termen scurt. Faptul că cei care au declanșat acțiunea de protest au fost tocmai muncitorii, lovea în propaganda comunistă. De aceea, multe dintre posturile cheie ale orașului și județului au fost lăsate de guvernul Groza pe seama partidului care își păstra influența mare în rândurile muncitorimii brăilene (în orașul Brăila erau peste 22 000 de muncitori membri în sindicate), anume PSD.⁴⁴

În acest context, chiar dacă comuniștii erau forța politică cu cea mai mare influență asupra conducerii orașului și județului Brăila, formațiunea politică de stânga cu cea mai mare susținere la Brăila era Partidul Social Democrat. Participarea la guvernare, după 23 august 1944, a permis Partidului Socialist Democrat o adevărată relansare la nivelul întregii țări. Realitatea a fost pe deplin reflectată și de evoluția organizației județene Brăila. Astfel, secția orașului Brăila și-a reluat activitatea în septembrie 1944, pentru ca în noiembrie același an să fie înființate secții în comunele suburbane Radu Negru⁴⁵, Nedelcu Chercea, precum și o secție pentru tineret.⁴⁶

Prezentarea evoluției organizației județene Brăila a PSD în perioada noiembrie 1944-1947 se constituie într-o modalitate de a surprinde până la urmă evoluția în teritoriu a PSD, situație care, de fapt, a tranșat lupta pentru putere la nivel central în favoarea grupării Rădăceanu-Voitec. Mai întâi, Lothar Rădăceanu și Ștefan Voitec s-au asigurat de obținerea sprijinului conducerii organizației: comitetul de conducere a avut un statut de provizorat și abia apoi au fost hotărâți conducătorii locali. Conducerea organizației județene era asigurată de un comitet provizoriu, în fapt o comisie interimară formată din Gheorghe Cucu, Alexandru Weimberg și D. Vârnăv. Până în luna august 1945 au mai fost cooptați în comitetul de conducere încă 8 socialiști, între care se remarcă figura lui Mihail Bălineanu.

Cei mai importanți lideri locali, Mihail Bălineanu, Gheorghe Cucu și Alexandru Weimberg, nu erau socialiști cu o activitate remarcabilă în perioadă anterioară anului 1944. Însă, ei au fost selectați pentru a corespunde intereselor lui Voitec și Rădăceanu. Alexandru Weimberg – ajutor de primar, Gheorghe Cucu –

⁴² Toader Buculei, *op.cit.*, p.40. Printre cei care au avut de suferit îi amintim pe Marcel Gafton, Boris Petrovici, Costel Vlădescu, Gici Croitoru ș.a. Judecarea celor arestați a avut loc la Curtea Marțială din Galați, unde procesul s-a încheiat prin achitarea lor.

⁴³ Pentru aceste evenimente, vezi Toader Buculei, *op.cit.*, p.46-61.

⁴⁴ Relația bună cu sindicatele reiese din toate rapoartele organizației județene Brăila a PSD. Vezi SJANBr, Fond PSD, dosar nr. 21/1947, f.7.

⁴⁵ O primă întrunire a secției PSD în comuna suburbană Radu Negru a avut loc în 22 octombrie 1944. *Brăila. File de Istorie*, doc.430,p.505.

⁴⁶ SJANBr, Fond PSD, dosar nr. 4/1945, f.1-48.

președinte la Camera de Muncă⁴⁷, și Mihail Bălineanu-președinte la Casa de Asigurări Sociale⁴⁸ au primit funcții de conducere la nivelul orașului Brăila (primii doi făceau parte și din FND)⁴⁹, dependente de ministerul Muncii, fiind subordonați ierarhic lui Lothar Rădăceanu. Iată de ce Mihail Bălineanu a devenit președintele organizației județene iar Gheorghe Cucu (acesta era liderul sindical al lucrătorilor metalurgici în 1939)⁵⁰ a deținut funcția de secretar general. Nu întâmplător, Mihail Bălineanu se exprima pentru intensificarea colaborării între partidele care formau FND. Oricum, Mihail Bălineanu, lăcătuș de profesie, avea un rol cheie, căci prin Oficiul de Ziare „M. Bălineanu și Francois” se răspândeau lucrări de factură socialistă în oraș, sau ziarul local „Voința”.⁵¹ Mai mult, atitudinea de fidelitate față de „poziția oficială” a fost stimulată în cazul lui Alexandru Weimberg, membru în comitetul de conducere al organizației locale, prin numirea în funcția de primar al orașului Brăila. Într-adevăr, în februarie 1946 Alexandru Weimberg nu era decât ajutor de primar, dar nu mai peste două luni devenea primar al Brăilei. Despre Alexandru Weimberg să adăugăm că era mai puțin cunoscut ca un reprezentant al comunității evreiești, ci mai mult ca maistru strungar,⁵² care fusese menținut în activitatea profesională, la I.M.D (Intreprinderile Metalurgice Dunărene), chiar și în timpul regimului antonescian.⁵³

Totodată, a avut loc și un proces de reorganizare și de mărire a aparatului local al partidului, „expansiunea” partidului datorându-se în mod determinant pârghiilor guvernamentale deținute de gruparea Rădăceanu-Voitec. Să reamintim că în toamna anului 1944 PSD Brăila nu avea decât 3 secții, iar majoritatea secțiilor din județul Brăila au fost înființate pe parcursul anului 1945, atunci când miniștrii socialiști aveau un rol influent în acordarea diverselor funcții pentru partid (spre exemplu, numirea primarilor și ajutorilor de primar la sate). Creșterea numerică este cât se poate de sugestivă pentru ascensiunea acestui partid în Brăila: în august 1945 erau 2541 de membri⁵⁴, în noiembrie 1945 erau 3696 de membri⁵⁵, în martie 1946, 4876 de membri⁵⁶, apogeul fiind atins în iunie 1947 cu 11 312 de membri⁵⁷, pentru ca numărul de membri să scadă în ianuarie 1948, înainte de fuziunea (de fapt absorția) cu PCR, la 8565 de membri.⁵⁸

⁴⁷ Ibidem, dosar nr. 13/1946-1947, f.6.

⁴⁸ Ibidem, dosar nr. 13/1946-1947, f.30.

⁴⁹ *Brăila. File de Istorie*, doc.436, p.513

⁵⁰ SJANBr, Fond Frontul Renașterii Naționale, dosar nr. 205/1939, f.122.

⁵¹ Între numeroasele surse a se vedea Idem, Fond PSD, dosar nr. 4/1945, f.20.

⁵² Ibidem, dosar nr. 6/ 1945-1947, f.22.

⁵³ O interesantă mărturie este făcută de Alexandru Bogoi, care, ca ofițer în armata română, condusesese serviciul de contrasabotaj din Brăila și intervenise pentru a salva mai mulți evrei de le prigonire în timpul regimului antonescian, printre ei fiind și Alexandru Weimberger, cf. idem, Fond Partidul Național Popular, dosar nr. 16/1939, f.28-31.

⁵⁴ Ibidem, dosar nr. 16/1939, f.11.

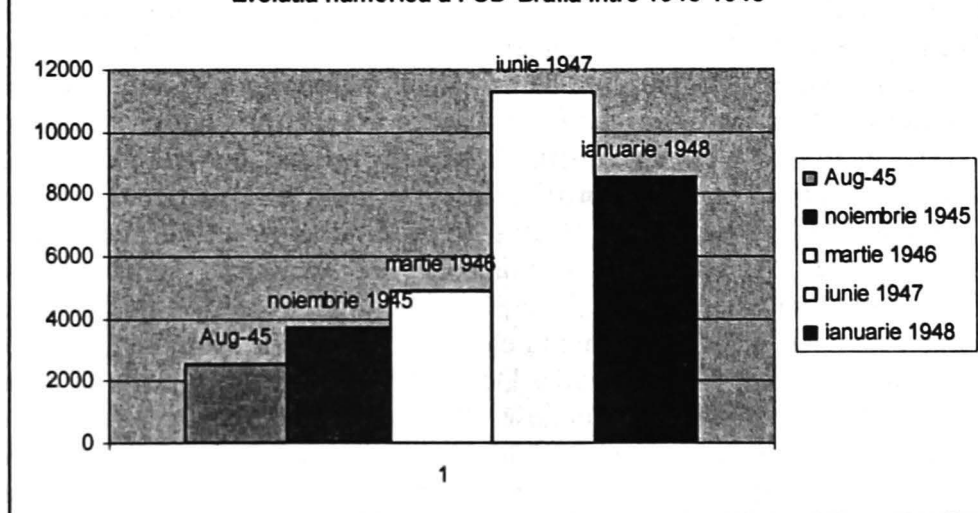
⁵⁵ Ibidem, dosar nr. 16/1939, f.48.

⁵⁶ Idem, Fond PSD, dosar nr. 21/1947, f.54.

⁵⁷ Ibidem, dosar nr. 6/1945-1947, f.52.

⁵⁸ Ibidem, dosar nr. 6/1945-1947, f.59-65.

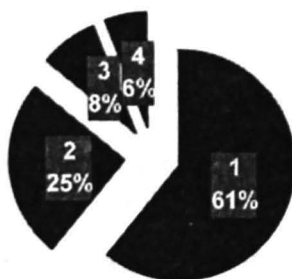
Evoluția numerică a PSD Brăila între 1945-1948

Deși PSD prin ideologia sa se adresa în primul rând muncitorilor, din rapoartele organizatorice ale partidului observăm date interesante legate de profilul profesional al membrilor de partid. În aprilie 1946 membrii de partid erau categorisiți astfel: 2490 lucrători industriali, 1032 de țărani, 343 funcționari particulari, 242 funcționari publici.⁵⁹ Saltul este extraordinar peste doar un an de zile, la 30 iunie 1947, din cei 11 312 membri, 4.274 erau agricultori, 3766 erau lucrători industriali, 715 erau funcționari publici, 686 erau comercianți, 650 erau meseriași patroni și 559 erau funcționari particulari.⁶⁰ Chiar și 8 preoți făceau parte din organizația județeană a PSD Brăila.⁶¹

Membrii PSD în 1946, pe categorii:

1. Muncitori 2. Agricultori 3. Funcționari Particulari 4. Funcționari Publici

⁵⁹ Ibidem, dosar nr. 21/1947, f.11.

⁶⁰ Partidul mai cuprindea 307 muncitori în instituțiile publice, 86 de liberi profesioniști și alți 289 de membri fără profesia indicată. Ibidem, dosar nr. 6/1945-1947, f.52

⁶¹ Ibidem, dosar nr. 2/1945, f.26.

Membrii PSD Braila, 1947, pe categorii 1.Agricultori 2.Muncitori 3. Functionari publici 4.Comercianti 5. Meseriași patroni 6.Functionari Particulari

Putem observa cum într-un singur an de zile structura partidului s-a modificat, fenomenul cel mai interesant fiind reprezentat de creșterea ponderii agricultorilor (țărâtimea), care-i depășesc ca număr pe muncitori. Acest fenomen îl explicăm prin expansiunea partidului în teritoriul județului și prin obținerea de către socialiști a numeroase funcții de primari și ajutoari de primari. Influența învățătorilor în lumea satelor, simpatia cu care era privită mișcarea socialistă de largi segmente ale populației din România (cu o imagine cert mai bună decât a comuniștilor), desfășurarea reformei agrare au creat condițiile ca PSDR să “sustragă” o parte importantă din capitalul electoral al PNT, purtătorul tradițional al intereselor țărânimii.

Dealtfel, după înființarea secțiilor amintite mai sus, evoluția partidului cu sediul în strada Împăratul Traian⁶² ca structură politică nu a avut loc doar sub raport numeric ci și în interiorul său, ca organism politic. Astfel, dacă în august 1945 partidul avea 3 grupări profesionale (medici, învățători și mici comercianți), redacta ziarul local „Voința” vândut în aproximativ 8700 de exemplare pe parcursul unei luni, nu avea nicio școală de cadre⁶³, singura funcție importantă deținută fiind cea de ajutor de primar al orașului Brăila, în 1947 situația era net schimbată: PSD avea 85 de secții în județul Brăila, erau 18 primari PSD (cei mai importanți erau Alexander Weimberg, primarul Brăilei, iar Alexandru Palpeș era primarul comunei suburbane Radu Negru-actualmente cartier al municipiului Brăila), existau nu mai puțin de 12 grupări profesionale.

Membrii PSD dețineau, în plan local, conducerea Camerei de Muncă, Casei Asigurărilor Sociale, Consiliul Județean Sindical, numeroase posturi în Chestura Poliției, în Inspectoratul Școlar, la C.F.R, S.A.R. Telefoane ș.a.m.d. Deasemeni, PSD avea organizații în 15 întreprinderi industriale (Societatea Franco-Română,

⁶² Aici era de fapt sediul Secției Orășenești și Județene, în clădirea care fusese rechiziționată de la Firma „Gattorno” – agenție de vapoare și care ulterior a fost ocupată de Comisia Aliată de Control. Ibidem, dosar nr. 6/1945-1947, f.52.

⁶³ Ibidem, dosar nr. 4/1945, f.2 și f.11.

Intreprinderi Metalurgice Dunăre, Șantierul Naval etc), sub influența aceluiași partid aflându-se și majoritatea asociațiilor profesionale, precum „Solidaritatea” (a învățătorilor).⁶⁴ Mai mult, partidul avea și o școală de cadre din decembrie 1946, unde predau lecții inspectorii școlari Stoian Gheorghe și Stănescu Nicolae, frecventată de 60-80 de tovarăși activiști, iar la sediul partidului și în întreprinderi existau 24 de biblioteci cu lucrări socialiste, pentru ca propaganda să fie realizată și prin ziarul „Voința”, vândut în 3000 de exemplare pe săptămână. În fine, să mai amintim și faptul că în 1947 organizația județeană Brăila a PSDR a organizat 354 de manifestări: 6 conferințe, 271 de ședințe educative, 65 de manifestări politice, 4 adunări politice F.U.M. și 8 festivaluri și comemorări.⁶⁵

Dezvoltarea partidului s-a făcut, bineînțeles, în avantajul grupării Rădăceanu-Voitec. O scurtă privire asupra situației învățământului brăilean din acea perioadă este concludentă în acest sens. De această dată influența lui Ștefan Voitec a fost decisivă, prin funcția sa de ministru al Educației Naționale (din 4 noiembrie 1944). Astfel, toată conducerea locală, adică inspectorul general șef, inspectorul general secundar, toți inspectorii și subinspectorii pentru învățământul primar, majoritatea directorilor de licee și școli din orașul Brăila, precum și numeroși directori din școlile sătești (peste 68) erau membri PSDR. Această „dinamică” din cadrul partidului a făcut ca cea mai importantă grupare profesională din interiorul PSDR să fie cea a **Învățătorilor**, cuprinzând nu mai puțin de 242 de învățători, înscriși între 1945-1947.⁶⁶ Influența grupărilor de învățători și profesori în cadrul secțiilor PSDR era majoră, căci intelectualii erau oamenii cheie în organizarea propagandei și răspândirii ideilor impuse de la nivel central de guvernul Groza. Mai mult, Ștefan Voitec s-a folosit de funcția de ministru pentru a transmite un mesaj clar pe data de 12 februarie 1946, legat de „*voința de a merge pe listele blocului guvernamental în apropiatele alegeri parlamentare*”, și necesar pentru „*orientarea organizațiilor județene, care se vor întruni în congrese județene spre a-și alege reprezentanții în congresul general din 10 martie*”.⁶⁷

Fenomenul este cu atât mai uimitor cu cât dintr-o informare a Serviciului Special de Informații, la 8 martie 1946 era dată ca sigură susținerea lui Constantin Titel Petrescu de către organizația PSD Brăila, însă la 10 martie 1946 delegații de la Brăila au votat pentru rezoluția angajată de Rădăceanu-Voitec. Așadar, poziția PSD Brăila a părut a fi surprinzătoare, dar lucrurile au stat așa doar în aparență. Acțiunea sistematică a lui Lothar Rădăceanu și a lui Ștefan Voitec, prezentată mai sus, datorită influenței pe care au avut-o în guvernul Groza, a tranșat lupta pentru

⁶⁴ Ibidem, dosar nr. 6/1945-1947, f.52.

⁶⁵ Ibidem, dosar nr. 6/1945-1947, f.52.

⁶⁶ Ibidem, f.39-45. Cei mai mulți învățători înscriși erau din satele Gropeni și Perișoru. În secția PSD Gropeni, condusă de Băluță Lascu, erau 10 învățători. Unul dintre ei, Ion Stănescu, erau secretarul secției. De precizat că și primarul Stroe Zamfir era de la PSD. Gruparea Profesorilor Secundari avea 132 de profesori înscriși în aceeași perioadă. Ibidem, dosar nr. 14/1947, f.55.

⁶⁷ *România. Viața Politică în documente. 1946*, doc.21, p.117.

putere, la congresul general din 10 martie 1946.⁶⁸ Din procesele verbale ale secțiilor PSD din județul Brăila observăm că principalele teme după 10 martie au devenit : „necesitatea de a ne încadra <PSD> în BPD”, „platforma program a BPD” sau „BPD și partidele istorice”.⁶⁹

Nu vom insista asupra alegerilor din 19 noiembrie 1946⁷⁰ organizate la Brăila decât pentru a consemna că rezultatele oficiale au adus BPD 6 mandate de parlamentari din totalul de 7 rezervate județului Brăila, doar PNTJ mai obținând un mandat de parlamentar. Rezultatele oficiale au arătat că din 110 332 de voturi exprimate, BPD primise 84 491 de voturi.⁷¹ Oricum, din noiembrie 1946 Brăila dăduse 3 parlamentari PSD: Mihail Bălineanu, Gheorghe Cucu și Ion Burcă. Dacă cei doi erau conducătorii organizației județene Brăila a PSD, Ion Burcă nu era nimeni altul decât cel care a militat continuu pentru colaborarea cu PCR în cadrul FND și pentru participarea pe liste comune la alegerile parlamentare.

În ciuda colaborării de la nivel central și a subordonării socialiștilor „*liniei comuniste*”⁷², raporturile dintre cele două organizații județene, a PCR și PSD, cunoșteau vădite asperități în toată această perioadă. Întâlnim în rapoartele organizației județene trimise la București consemnări despre anumite stări de tensiune între socialiști și comuniști. Astfel, liderii locali erau convinși că „*greutățile de conlucrare se datoresc lipsei de sinceritate din partea unor elemente ale Partidului Comunist... <care> fac de multe ori sectarism de partid.*”⁷³ Chiar și în anul 1947 PSD mai spera să-și mențină organizarea proprie, independentă în raport cu PCR.⁷⁴ Spre exemplu, în 7 martie 1947, la o întrunire publică a Organizației de Tineret a PSD (U.T.S.), la care țineau cuvântări deputații Mihail Bălineanu și Gheorghe Cucu, au intrat și comuniști, care s-au comportat provocator și au încercat să oprească desfășurarea adunării. Scopul comuniștilor era acela de a-i forța pe membrii U.T.S. să se înscrie în „U.T.M”.⁷⁵ De altfel, la nivelul întregului județ Brăila au început presiuni și intimidări asupra socialiștilor, comuniștii amenințându-i cu pierderea funcțiilor și concedierea pentru a urma linia comunistă,

⁶⁸ Între documentele cercetate la arhivele locale din Brăila nu am identificat procesul verbal al ședințelor care au stabilit poziția și mandatul delegaților brăileni la congresul general din 10 martie 1946. Votul acordat este un indiciu clar al acestui mandat. Totuși, am întâlnit întâmplător un act care consemnează atmosfera din cadrul ședinței unei alte organizații județene PSD, cea din orașul Baia. Într-o liniște mormântală, căci nimeni nu avea curaj să ia cuvântul, liderii organizației din Baia au impus prin manipulare, demagogie și amenințări voalate linia grupării Rădăceanu-Voitec. SJANBr, Fond PSD, dosar nr. 21/1947, f.5-6.

⁶⁹ SJANBr, Fond PSD, dosar nr. 6/1945-1947, f.72.

⁷⁰ Despre fraudă masivă a comuniștilor la aceste alegeri a se vedea *Istoria Românilor*, vol. IX, p.623-647.

⁷¹ *România.Viața Politică în documente. 1946*, doc.118, p.504.

⁷² Chiar și în plan local propaganda era organizată în jurul ideilor și temelor impuse de comuniști. SJANBr, Fond PSD, dosar nr. 2/1945, f.79, f.81 și f.147-149.

⁷³ Idem, Fond PSD, dosar nr. 6/1945-1947, f.55-58.

⁷⁴ Regele Mihai I declara în 1947 că „*Rădăceanu se agită pentru ca grupul său să nu fie înghițit de Partidul Comunist*”. Apud, *Istoria Românilor*, vol. IX, p.665.

⁷⁵ SJANBr, Fond PSD, dosar nr. 14/1947, f.112-113.

în fapt pregătindu-se terenul pentru impunerea partidului unic. Mai mult, în 8 iulie 1947 conducerea centrală a PSD București stabilea drept sarcină expresă deputaților socialiști de Brăila să „lămurească” mai cu seamă sindicatele de necesitatea „Frontului Unic Muncitoresc”, respingându-se separatismele căci „numai naivii și dușmanii clasei muncitoare nu sunt pentru unitatea de acțiune a clasei muncitoare.”⁷⁶

Informațiile din documentele locale privind atitudinea agresivă a comuniștilor le confirmă pe cele din memoriul trimis de Roy M. Melbourne, diplomat american de la București, secretarului de stat al SUA, în 28 august 1947, conform cărora deși existau numeroși „muncitori anticomuniști” membri în PSD, care manifestau „repulsie față de tot ce e comunist”, aceștia (muncitorii) începeau „să-și dea seama că nu au altă alternativă decât să intre la comuniști sau să piară”, căci li se spunea răspicat că „zilele Partidului Socialist ca organizație quasi-independentă sunt numărate.”⁷⁷

În fine, după îndepărtarea monarhiei, a ultimului obstacol în calea comuniștilor deplină a țării, crearea Partidului Muncitoresc Român (21-23 februarie 1948) era primită cu supunere de către organizația județeană Brăila a PSD, care accepta propria disoluție în partidul-stat, procesul verbal al ședinței organizației județene fiind încheiat cu formule care ilustrau perfect realitatea momentului: „Trăiască Republica Populară Română, Trăiască Comitetul Central al P.M.R..Trăiască generalul Stalin, continuatorul învățăturilor lui Marx, Engels, Lenin.”⁷⁸

Așadar, anii 1945-1948 au consemnat fenomenul istoric de acaparare a puterii în România de către Partidul Comunist, ca parte a impunerii dominației sovietice nu doar în statul român ci și în Europa Central-Răsăriteană. Acaparea PSDR de către comuniști a avut loc în acest cadru general. Pierderea controlului partidului socialist de către președintele Constantin Titel Petrescu, în urma Congresului General al PSDR din 10 martie 1946, în favoarea grupului procomunist condus de Lothar Rădăceanu și Ștefan Voitec, se explică prin funcțiile și pozițiile deținute de către aceștia din urmă în guvernul Groza, căci au avut pârghiile de putere și decizie prin care au putut influența evoluția partidului în teritoriu, prezentarea situației organizației județene Brăila a PSD fiind elocventă în acest sens, unde lideri locali precum Mihail Bălineanu și Gheorghe Cucu urmând docil linia impusă de miniștrii PSDR.

⁷⁶ Idem, Fond PSD, dosar nr. 2/1945, f.15 și f.41.

⁷⁷ *România. Viața Politică în documente. 1947*, doc.41, p.212.

⁷⁸ Același „entuziasm” răzbătea și la Partidul Național Popular, care și-a mai prelungit însă istoria cu un an de zile. SJANBr, Fond PNP, dosar nr. 12, 1947-1948, f.63.

ILIE MATEI, PRIM-SECRETAR AL JUDEȚULUI TIMIȘ (1985-1989), VICTIMĂ SAU CĂLĂU ÎN DECEMBRIE 1989?

Dumitru TOMONI*

ILIE MATEI, FIRST-SECRETARY OF THE TIMIȘ COUNTY R.C.P. ORGANIZATION (1985-1989). VICTIM OR BUTCHER? (Abstract)

Ilie Matei was born on April 13, 1932, in Ganeasa village from Olt County. His job as a trainer-informer helped him to rise in the schools of the party where his profession and his social origin were very important. Thus he became a devoted Party activist, having a rapid ascent in the leading structures of the R.C.P. (Romanian Communist Party). From his function of instructor at the Regional Committee of Communist Youth from Oltenia (1956-1957) he was promoted to high positions in the 1980s: propaganda secretary in Braila, then first-secretary of the Timis County Committee of the Party from 1985 until November 3, 1989.

Matei's appointment as leader of the Timis county was not welcomed by the people living in the Banat region. Ilie Matei was perceived as a tough communist apparatchik and, at the same time as a brutal person, without knowing the culture, the spirituality and the mentality of the people living in Banat.

The beginning of people's revolt in Timisoara against the dictatorial regime led by Nicolae Ceausescu, found Ilie Matei in the same city. He was a part of the political commandment established inside the Timis County Party, having the purpose of stopping the people's revolt.

On December 22, 1989, Matei came back to Timisoara where he was seized by the military and officially arrested on January 6, 1990. He was sent to trial and sentenced to 15 years of prison in 1997.

Key words: *Ilie Matei, first-secretary, Timiș County, 1989 revolution, Nicolae Ceaușescu, process, sentence.*

La peste 23 de ani de la revolta care a mistuit în doar o săptămână un regim gândit să dureze veacuri, geneza și caracterul mișcării au rămas încă subiecte controversate. La fel de controversate sunt și acțiunile întreprinse de actorii principali situați de o parte sau de alta a baricadei ridicate de timișorenii care au

* Profesor dr., Liceul Teoretic „Traian Vuia” Făget, jud. Timiș.

refuzat în decembrie 1989 frica, foamea și umilința. Unul dintre acești actori a fost și Ilie Matei, prim-secretar al Comitetului Județean P.C.R. Timiș și președinte al Consiliului Popular Județean Timiș (1985 – 3 nov. 1989).

Ilie Matei s-a născut la 13 aprilie 1932 în localitatea Găneasa, județul Olt, într-o familie de țărani. Meseria de turnător-formator l-a ajutat să urmeze rapid școlile de partid, unde conta foarte mult profesia și originea socială, devenind un activist devotat, cu o ascensiune rapidă în structurile de conducere ale P.C.R. De la funcția de instructor al Comitetului Regional UTM Oltenia (1956-1957), va avansa în anii '80 secretar cu propagandă la Brăila, prim-secretar la Caraș-Severin și prim secretar la Comitetului Județean de Partid Timiș. Pentru că partidul avea nevoie de activiști cu o pregătire complexă – în limbajul de epocă „multilateral dezvoltată” – Matei a absolvit Academia de Studii Economice din București și a obținut și titlul științific de doctor în economie¹.

Numirea lui Matei în fruntea județului Timiș nu a fost primită cu entuziasm de către bănățeni. Prin comportamentul său cazon, prin exigența de multe ori exagerată și justificată doar de dorința de a fi pe placul celor care l-au numit să conducă unul dintre cele mai importante județe ale țării, Matei a fost perceput ca activist comunist dur, brutal, străin de cultura, spiritualitatea și mentalitatea bănățenilor. Întâlnirile cu activiștii din diferite domenii, dar în special cu cei care răspundeau de agricultură, erau, de multe ori, un coșmar. De aceea, unii considerau că prin trimiterea lui Matei în Timiș, Ceaușescu dorea să-i sancționeze pe bănățeni pentru lipsa atașamentului lor față de regim și răceala evidentă cu care a fost primit de fiecare dată când vizita județul.

În anii 1988/1989, situația județului s-a înrăutățit. Consumurile de alimente, energie electrică, gaze naturale erau raționalizate, importurile la bunurile de larg consum se redusese, productivitatea muncii scădea și planurile de producție se îndeplineau din ce în ce mai greu. La solicitarea directorilor de la marile întreprinderi ale județului, Matei va face în cursul anului 1989 mai multe demersuri către ministrii de resort pentru a fi sprijiniți în „asigurarea bazei materiale necesare realizării sarcinilor de producție fizică, cu deosebire a producției de export” la unitățile economice ce aparțineau de ministerele respective. Astfel, la 16 ianuarie 1989, primul secretar solicită susținerea ministrului Industriei Ușoare, Maria Flucșă, „în soluționarea problemelor privind asigurarea integrală cu cote în repartiții” a materialelor necesare pentru întreprinderile textile din Timișoara și Lugoj². În aceeași zi, Matei trimite o adresă asemănătoare și ministrului Industriei Chimice și Petrochimice, Ion M. Nicolae, cerându-i să intervină la furnizorii contractați de mai multe întreprinderi din Timișoara, Lugoj și Jimbolia pentru a livra la timp

¹ *Procesul de la Timișoara*, vol. III, Ediție îngrijită de Miodrag Milin și Traian Orban, Timișoara, Edit. Mirton, 2005, p. 1287 (în continuare: *Procesul de la Timișoara*, vol. III...); vezi și „Jurnalul Național” din 17 noiembrie 2009.

² Direcția Județeană Timiș a Arhivelor Naționale, Fond Comitetul Județean P.C.R. (1981-1989), dosar 9/1989, f. 65.

coloranți, fibre sintetice și alte materii prime³. Adrese similare va trimite și altor miniștri, iar la 20 februarie 1989 va solicita sprijinul primului ministru Constantin Dăscălescu⁴.

Nici agricultura județului nu stătea mai bine, producția raportată fiind mult mai mare decât cea reală, așa cum rezultă și dintr-un raport semnat la 15 iunie 1989 de către Emil Bobu, secretar al Comitetului Central al P. C. R., care a verificat împreună cu un colectiv de activiști modul în care s-a efectuat evaluarea la culturile de cereale păioase în județul Timiș. În urma verificărilor făcute, au existat diferențe între cifrele raportate și cele reale, care au oscilat la cultura grâului între 528-1818 kg/ha, iar la cultura orzului, între 744-1593 kg/ha⁵. În vara anului 1989, Matei era avertizat de Ferdinand Nagy, ministru secretar de stat la Ministerul Agriculturii, că în județul Timiș s-a depășit programul de tăiere la bovine, ceea ce „reprezintă o gravă încălcare a disciplinei de plan și a prevederilor legii, de conducerile unităților agricole”⁶. De asemenea, era apreciat drept grav faptul că sacrificarea bovinelor s-a făcut la greutate medii foarte mici și că au crescut tăierile în situații deosebite. Față de aceste neajunsuri se solicită intervenția lui Matei pentru „întărirea ordinii și disciplinei de plan în fiecare unitate agricolă”⁷. Nu era prima dată când Ilie Matei avea probleme din cauza agriculturii. În august 1989, Matei a fost suspendat din funcția de prim-secretar, timp de o săptămână, împreună cu secretarul județean cu probleme de agricultură, directorul Direcției Agricole Timiș și directorul Trustului I.A.S. Timiș⁸.

În ciuda acestor neajunsuri, la începutul lunii noiembrie 1989, Ceaușescu decide promovarea lui în funcția de secretar cu propaganda al C.C. al P.C.R., deoarece se bucura de încrederea sa. Plecarea lui Matei la București a fost privită cu satisfacție de locuitorii județului, mai ales că a fost înlocuit de Radu Bălan, un activist apreciat de către bănățeni⁹. Din păcate, nici după venirea lui Bălan situația timișorenilor nu s-a îmbunătățit și, la scurt timp după preluarea conducerii, regimul comunist s-a confruntat cu cele mai grave probleme din istoria sa de peste patru decenii¹⁰.

Într-adevăr, în ziua de 15 decembrie 1989, în jurul orei 16.00, Radu Bălan a fost informat de către secretarul cu probleme de propagandă, Vasile Bolog, că în fața casei pastorului reformat Lászlo Tőkés se aflau aproximativ 100 de persoane,

³ *Ibidem*, f. 144.

⁴ *Ibidem*, f. 112-113.

⁵ *Ibidem*, f. 20.

⁶ *Ibidem*, dosar 22/1989, f. 81.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Procesul de la Timișoara*, vol. VIII, Ediție îngrijită de Traian Orban și Gino Rado, Timișoara, 2009, p. 4807 (în continuare: *Procesul de la Timișoara*, vol. VIII...).

⁹ Dumitru Tomoni, *Radu Bălan – Decembrie 1989*, în „Memorial 1989. Buletin științific și de informare”, nr. 1(6)/2010, Timișoara, p. 76.

¹⁰ Ioan Munteanu, Dumitru Tomoni, *Aspecte ale crizei economice și deteriorarea condițiilor de viață din Banat în Accentuarea crizei de regim din țările socialiste europene (1980-1990)* (coordonator: Lorin Ioan Fortuna), Timișoara, Edit. Artpress, 2009, p. 48-64.

care nu se manifestau sub nici o formă. Știa că pastorul urma să fie evacuat în baza unei hotărâri judecătorești din informațiile primite de la fostul prim-secretar Ilie Matei, de la Ion Cumpănașu, șeful Departamentului Cultelor și de la președinta Tribunalului Județean Timiș, Elena Topală¹¹. Pentru a se convinge că este așa, în jurul orelor 19, Bălan s-a dus în Piața Maria. Întors la sediu, l-a chemat pe primarul municipiului Timișoara, Petru Moț și l-a trimis la locuința pastorului pentru a-l asigura – inclusiv în scris – că nu va fi evacuat. Drept urmare, majoritatea celor prezenți în zonă au plecat acasă, situația revenind la normal, deși în acea seară au avut loc câteva incidente când autoritățile au încercat să facă arestări¹². La rândul-i, Radu Bălan l-a informat pe Emil Bobu despre cele întâmplate în Timișoara.

În dimineața zilei de 16 decembrie, la orele 8³⁰, Bălan a ținut obișnuita ședință de secretariat, unde, pe lângă probleme curente, a informat că sunt și „ceva probleme în Piața Maria”¹³. Într-adevăr, erau pentru că la primele ore ale dimineții numărul celor aflați în fața casei pastorului reformat era în creștere față de ziua precedentă.

În jurul orelor 11,00, Ilie Matei a venit în sediul Comitetului Județean de Partid, oprindu-se mai întâi în cabinetul secretarului județean cu probleme organizatorice, Florea Sofronie, pe care l-a informat că se află în oraș pentru a-și muta familia la București¹⁴. Apoi s-a întâlnit cu Radu Bălan care îl pune în temă cu situația creată în jurul pastorului Tökés, dar și cu ordinul dat de Ceaușescu la ora 10.00, de a se trece la evacuarea acestuia. Potrivit declarației făcute de Bălan la proces, „Matei a fost de părere că trebuie să fie pusă în executare acea hotărâre de evacuare”¹⁵. În schimb, supoziția lui Alex Mihai Stoenescu, potrivit căreia în acel moment „s-a dezvoltat un conflict personal între primul-secretar Radu Bălan și fostul prim-secretar Ilie Matei”, deoarece, pentru acesta din urmă, „proaspăt promovată secretar în C.C., ordinul lui Ceaușescu era literă de lege”¹⁶, nu a fost confirmată de Bălan. Venit la Comitetul Județean de Partid pentru a-l informa pe Bălan în aceeași situație, primarul Petru Moț se întâlnește cu Matei, în momentul în care acesta ieșea din biroul primului-secretar. Matei s-a interesat de starea de spirit din zonă și l-a sfătuit pe Moț să ia măsurile care se impun¹⁷.

Între timp, situația s-a complicat în Piața Maria, în apropierea pastorului László Tökés. Circulația s-a oprit, numărul demonstrațiilor era în continuă creștere,

¹¹ *Procesul de la Timișoara*, vol. III..., p. 1417.

¹² Peter Siani-Davies, *Revoluția română din Decembrie 1989*, București, Edit. Humanitas, 2006, p. 91, vezi și Miodrag Milin, *Timișoara 15-21 decembrie 89*, Timișoara, 1990, p. 18.

¹³ *Procesul de la Timișoara*, vol. IV, Ediție îngrijită de Miodrag Milin și Traian Orban, Timișoara, Edit. Mirton, 2006, p. 2069 (în continuare: *Procesul de la Timișoara*, vol. IV...).

¹⁴ *Ibidem*, p. 1905.

¹⁵ *Procesul de la Timișoara*, vol. III..., p. 1420.

¹⁶ Alex Mihai Stoenescu, *Istoria loviturilor de stat în România*, vol. 4, partea I, București, Edit. RAO, 2004, p. 357.

¹⁷ *Procesul de la Timișoara*, vol. VI, ediție îngrijită de Miodrag Milin și Traian Orban, Timișoara, Edit. Fundației Academia Civică, 2008, p. 3732 (în continuare: *Procesul de la Timișoara*, vol. VI...).

iar atitudinea lor era fără echivoc potrivnică regimului dictatorial. În jurul orelor 19.00 s-au oprit tramvaiele și s-a strigat pentru prima dată „Jos Ceaușescu!”, lozincă incendiară ce a marcat trecerea de la acțiunea de solidaritate cu pastorul Tökés, la o revoltă anticeaușistă, expresie a răbufnirii nemulțumirilor față de un regim agresiv și dictatorial¹⁸. Fiind confruntate cu o situație fără precedent, autoritățile intervin în forță, fiind trimis un pluton de intervenție și mașini de pompieri. Protestatarii rezistă cu îndârjire, astfel că încercarea forțelor represive de a-i împrăștia și de a restabili ordinea eșuează, în ciuda faptului că Ceaușescu i-a cerut primului-secretar al Comitetului Județean P.C.R. Timiș, Radu Bălan, să rezolve situația într-o oră¹⁹.

Prinzând curaj, o coloană de demonstrați s-a îndreptat spre Comitetul Județean de Partid, trecând podul Michelangelo și deplasându-se pe lângă Banca de Stat, Poștă și apoi pe Bulevardul 23 August. Depășit de evenimente, Radu Bălan nu a avut curajul să încerce un dialog cu cei peste 2000 de demonstrați, astfel că aceștia au forțat ușa metalică de la intrarea în sediu, au spart geamuri de la fațada principală și au încercat să smulgă însemnele comunismului. Pentru apărarea sediului și împrăștierea demonstraților, la solicitarea lui Radu Bălan, Inspectoratul Județean Timiș al Ministerului de Interne a trimis un pluton din subunitatea antiteroristă (U.S.L.A) echipați cu salopete, scuturi, bastoane și căști, care, folosind inclusiv fiole lacrimogene, au reușit să restabilească ordinea²⁰.

Potrivit declarației făcute la proces, Ilie Matei a revenit în sediu după înlăturarea demonstraților, deoarece, locuind în zona centrală a orașului, a auzit „un vuiet puternic din oraș, asemănător unui meci de fotbal”²¹. Matei a asistat la convorbirea telefonică dintre Radu Bălan și Nicolae Ceaușescu, solicitându-i primului-secretar să-l informeze pe șeful statului că se află și el acolo. Nicolae Mihalache, prim adjunct al secției organizatorice a C.C. al P.C.R., trimis de Bobu să vadă ce se întâmplă la Timișoara, a susținut că Matei a vorbit aproximativ 3 minute cu Ceaușescu, asigurându-l „că vor fi luate măsuri la Timișoara”²².

¹⁸ Dumitru Tomoni, *Decembrie 1989 în Timișoara. De la revoltă populară la revoluție* în „Studii și articole de istorie”, LXXIV, 2009, p.71.

¹⁹ *Procesul de la Timișoara*, vol. III, ..., p. 1429.

²⁰ *Ibidem*, p. 1433.

²¹ *Ibidem*, p. 1616. Inspectorul șef al Inspectoratului Județean Timiș al Ministerului de Interne, col. Ion Popescu, susține că Matei se afla în sediul înaintea venirii manifestaților: „În după-amiaza acelei zile, de la fostul Comitet Județean de Partid, am fost sunat de către Matei Ilie, fost secretar al C.C., care se găsea în Timișoara, că în acea zonă, zona Pieței Maria, în special pe Bulevardul Tinereții, pe lângă manifestații pașnici care erau pe str. Timotei Cipariu și în împrejurimi, o serie de elemente aflate sub influența băuturilor alcoolice s-au dat la acțiuni care tulbură grav ordinea și liniștea publică, prin spargerea unor magazine din zonă, sustragerea unor bunuri, care aduc prejudicii municipiului, față de care mi s-a ordonat să iau măsuri operative de restabilire a ordinii și liniștii în zonă.” (*Procesul de la Timișoara*, vol. I, Ediție îngrijită de Miodrag Milin, Timișoara, Edit. Fundației Academia Civică, 2004, p. 112; în continuare: *Procesul de la Timișoara*, vol. I...).

²² *Procesul de la Timișoara*, vol. IV..., p. 2031.

La proces, Matei nu a negat convorbirea cu Ceaușescu, dar a considerat că nu era vorba de seara zilei de 16 decembrie, ci de după-amiaza zilei de 17 decembrie²³.

Deși prin declarațiile date Matei a susținut cu tărie că nu s-a implicat sub nici o formă în reprimarea demonstrațiilor și restabilirea ordinii, acțiunile întreprinse în perioada 16-18 decembrie îl contrazic. Matei s-a implicat în reprimarea manifestațiilor din Piața Maria, ordonând să fie puse tunurile cu apă pe demonstrații din zona Regionalei CFR, în jurul orelor 20,00, lucru susținut și de Radu Bălan, atât la urmărirea penală, cât și la proces²⁴. În aceeași seară, Matei a participat la o scurtă ședință cu activul de partid la Comitetul Municipal Timișoara, ședință pe care a condus-o, dar despre care nici măcar nu amintește în declarația de la proces. El a informat activul că există o sentință de evacuare a pastorului Tökés, că oamenii nu au înțeles justetea acesteia și că, fără motiv, unii dintre aceștia au trecut la activități de devastare a magazinelor. În același timp le-a cerut directorilor de întreprinderi și secretarilor de partid să ia măsuri ferme pentru menținerea ordinii și disciplinei. Prezentă la acea ședință, Meszaros Anghel Tamara reține amănunte semnificative pentru atitudinea și percepția pe care o avea în acea seară Ilie Matei: „ne-a spus că în oraș au avut loc manifestări violente ale unor huligani, în majoritate beți, totul pomind de la pastorul Tökés, pe care ni l-a prezentat a fi un ins cu abateri, pricină din care mai-marii acestuia au hotărât să fie mutat din județ. Ne-a cerut ca noi să organizăm paza întreprinderilor împotriva acestor huligani, făcând afirmația că «strada rămâne în grija noastră»... și că «în două-trei zile vor fi potoliți»²⁵. Martora realizează amploarea evenimentelor, din moment ce abia „în două-trei zile” Matei vedea potolirea spiritelor, și este șocată de absența lui Radu Bălan de la această ședință, crezând că a fost demis din funcția de prim-secretar.

La orele 22.25, Matei îi comunică inspectorului-șef Popescu Ion că situația din Piața Maria „nu se stăpânește corespunzător”, cerându-i să acționeze în consecință²⁶. La scurt timp îi telefonează colonelului Constantin Rotariu, comandantul Diviziei de Apărare Antiaeriană a Teritoriului, interesându-se dacă a primit ordin de la ministrul Milea pentru a scoate militarii în stradă. Aflând că Rotariu a trimis în oraș doar zece patrule a câte trei militari, Matei și-a exprimat nemulțumirea, considerând că este nevoie de o implicare mai consistentă pentru restabilirea ordinii. Din aceleași considerente, la orele 23.30 îi solicită din nou colonelului Popescu mai multă fermitate în intervenția forțelor subordonate Inspectoratului Județean al M.I., după ce verificase personal modul în care se asigură paza Comitetului Municipal de Partid²⁷.

²³ *Procesul de la Timișoara*, vol. III..., p. 1639.

²⁴ *Ibidem*, p. 1439.

²⁵ *Procesul de la Timișoara*, vol. IV..., p. 2129.

²⁶ *Notă privind informațiile și activitățile desfășurate în noaptea de 16/17.12.1989 de către Grupa de comandă a Inspectoratului Județean Timiș al M.I.*, în „Timișoara”, an. I, nr. 143 din 12 decembrie 1990; vezi și Romeo Bălan, *Victimele libertății*, Timișoara, Edit. Artpress, 2009, p. 5.

²⁷ *Procesul de la Timișoara*, vol. III..., p. 1621.

În aceeași noapte, Matei s-a implicat în mod direct în acțiunea de evacuare forțată a pastorului Tökés, în ciuda garanțiilor date acestuia de Radu Bălan și Petru Moș.

În dimineața zilei de 17 decembrie, Matei vizitează mai multe întreprinderi timișorene pentru a vedea dacă sunt probleme deosebite. După aceste vizite, s-a îndreptat spre casă, dar observând că în zona Căminelor Studențești erau strânse câteva sute de persoane care scandau împotriva regimului, ia hotărârea de a veni la Comitetul Județean de Partid. Ajuns la sediu, constată că se constituise un dispozitiv de apărare puternic, format din plutonul de intervenție al Miliției, un cordon de militari în termen de la trupele de Grăniceri și patru mașini ale pompierilor. Strada era blocată și circulația oprită²⁸.

Nu a avut prea mult timp să discute cu Radu Bălan despre cele văzute în zona Căminelor Studențești, pentru că la foarte scurt timp – aproximativ 10-15 minute – au și apărut primele grupuri de demonstrații în fața sediului. Deși, pe la orele prânzului, Bălan l-a informat pe Ceaușescu că defilarea subunităților militare, cu fanfară, drapel de luptă și armament fără muniție a decurs normal și situația era sub control, Bălan avea să vadă mii de timișoreni îndreptându-se spre sediul Comitetul Județean de Partid. Oficialitățile locale, nu numai că nu acceptă dialogul cu demonstrații, în marea majoritate pașnici, dar și ordonă ca mulțimea să fie împrăștiată cu gaze lacrimogene și jeturi de apă din două autocisterne. În această situație, demonstrații forțează dispozitivul de apărare, iar un grup dintre ei atacă sediul cu pietre și sticle incendiare, pătrund în interior și devastează birourile de la parter²⁹.

Modul în care Ilie Matei a prezentat acest episod important la Procesul de la Timișoara, este mai mult decât sugestiv pentru percepția și interpretarea dată evenimentelor de către fostul demnitar comunist. Minimalizarea amplitudinii revoltei și radicalismul timișorenilor este o constantă a declarației lui Matei. Astfel, potrivit acestei declarații, Matei, deși se afla la etajul unu, în biroul primului-secretar și avea o imagine de ansamblu, „vede” doar 3000-4000 de demonstrații, când în realitate numărul lor era în jur de 20 000³⁰. Pentru el rămâne o enigmă și motivația atacului asupra sediului: „Nu știu cine a dat ordin, dar, la un moment dat, cordonul de militari s-a dat la o parte” și în acel moment „mulțimea adunată s-a dezlănțuit, îndreptându-se, în fugă, spre sediu și aruncând cu pietre și alte obiecte contondente, inclusiv sticle incendiare. Au dat foc la mașinile pompierilor, la camioanele cu care au fost aduși militarii în termen, la vreo două autoturisme parcate în apropiere.”³¹

²⁸ *Procesul de la Timișoara*, vol. III..., p. 1636.

²⁹ Gheorghe Sbârnă, Valentin Marin, *Dicționar general al revoluției române din decembrie 1989*, București, Edit. Militară, 2010, p. 622.

³⁰ Arhiva Memorialului Revoluției Timișoara, *Fond documentar Concluzii în fond. Dosar nr. 6/1990 a Curții Supreme de Justiție*, f. 5; vezi și *Procesele revoluției din Timișoara (1989)*, adunate și comentate de Marius Mioc, Timișoara, Edit. Artpres, 2004, p. 22.

³¹ *Procesul de la Timișoara*, vol. III..., p. 1637.

La fel de enigmatic este prezentată și intervenția forțelor represive, soldată cu molestarea, rănirea și arestarea a zeci de demonstrați și, în final, cu împrăștierea acestora: „Când, împreună cu Radu Bălan, după vreo 20 de minute, am coborât în stradă, am constatat că nu mai era nimeni în fața sediului... Mulțimea era împinsă spre Podul Decebal, care se afla la o distanță de aproximativ 100 de metri de sediu”³². La întrebarea președintelui completului dacă demonstrații au plecat de bună voie sau ca urmare a intervenției organelor „de ordine publică”, Matei răspunde în aceeași manieră: „Păi, n-avea cine să intervină (Sic!)” Și asta după ce chiar el constatare că „se organizase un dispozitiv puternic de apărare a sediului”³³. Întrebat fiind de ce nu a încercat, împreună cu Radu Bălan, un dialog cu manifestații în momentul în care aceștia s-au apropiat, Matei a susținut: „Având în vedere evenimentul din seara anterioară nu se putea spune că era vorba de manifestați, ci tot de elemente huliganice”³⁴. Cu siguranță, erau și huligani în fața sediului, dar a-i considera la fel pe toți cei aproximativ 20 000 de timișoreni prezenți acolo, este un reflex al lipsei de cultură și al mentalității specifice multor demnitari comuniști.

După împrăștierea demonstrațiilor, Matei revine în sediu și coordonează acțiunea de stingere a incendiului din clădire și de reparare a acesteia aflată „într-o stare jalnică”. În acest sens au fost mobilizate trusturile de construcții din județ. De la Radu Bălan află despre sosirea lui Ion Coman cu un grup de generali de la București. Împreună vor participa la teleconferința cu Nicolae Ceaușescu începută în jurul orei 18.00, în legătură cu care declară: „Țin să precizez, ca urmare celor spuse de Ceaușescu la teleconferința din 17 decembrie, eu nu am primit nici o sarcină pe linie militară. M-am preocupat doar de concretizarea sarcinilor ce au rezultat din acea teleconferință care erau specifice domeniului meu de activitate, respectiv propaganda și presa”³⁵. Tot la sediu, află că se trage în Timișoara, fiind unul dintre membrii Comandamentului județean constituit după teleconferință în sediul Comitetului Județean de Partid, deși nu va recunoaște niciodată acest lucru: „Nu s-a constituit nici un comandament. Am fost martor. Coman și generalul Stănculescu s-au ocupat de problemele militare... activității de partid, de problemele vieții economico-sociale”³⁶.

După teleconferință, îl contactează telefonic pe directorul adjunct de la Întreprinderea de Prelucrare a Sfeclei de Zahăr, solicitându-i să trimită un buldozer de la C.A.P. Freidorf, deoarece luase foc baza furajeră de aici. În aceeași seară dispune „măsuri deosebite de pază la Școala de Partid pentru că exista un grup de derbedei care dădeau cu pietre în clădirea Școlii de Partid, și repararea rețelei de tramvaie și troleibuze”³⁷.

³² *Ibidem*, p. 1638.

³³ *Ibidem*, p. 1636.

³⁴ *Ibidem*, p. 1640.

³⁵ *Ibidem*, p. 1629.

³⁶ *Ibidem*, p. 1643.

³⁷ *Ibidem*, p. 1632-1633.

În seara zilei de 17 decembrie, general maior Ștefan Gușe, șef al Marelui Stat Major, vine cu două transportoare blindate la Comitetul Județean de Partid, întrucât Ion Coman își exprimase dorința să vadă cum arăta orașul după măsurile represive fără precedent din ultimele zile. La orele 22.30, cei doi demnitari comuniști, pleacă în oraș cu cele două transportoare blindate și cu o mașină militară cu un pluton care le asigură garda, având drept ghid în această insolită plimbare chiar pe Ilie Matei: „M-am oferit să-i conduc eu, ca unul care cunoștea orașul, întrucât conducătorii nu cunoșteau bine orașul. Am mers pe Calea Aradului și apoi în Piața Operei, constatând cât de jalnic arăta orașul prin spargerea și devastarea magazinelor, cât și prin incendierea unora dintre acestea. În zonele respective am văzut desfășurate trupe înarmate ale M.Ap.N.”³⁸. După această inspecție nocturnă, ce a durat două ore, timp suficient pentru a vedea și sângele de pe caldarâmul din Piața Operei și din fața catedralei, mărturie – încă neștearsă de ploaia care urma să vină – a jertfei celor care strigaseră nu cu mult timp în urmă: „Vom muri și vom fi liberi!”, Matei se întoarce în sediu și, în jurul orelor 24.00, pleacă acasă pentru a se odihni după o zi cu adevărat eroică, dar nu pentru el, ci pentru timișorenii.

În dimineața zilei de 18 decembrie, orașul „arăta groaznic, totul era devastat. Aerul avea miros de vulcan aprins. Piața era ocupată de cordoane de militari și securiști în civil, înarmați, pe care trecătorii îi priveau cu ură, scârbă și dispreț. Pe străzi, în fața magazinelor devastate și incendiate, se făcea curățenie”³⁹. Liniștea era doar aparentă, pentru că în Timișoara se confruntau două lumi, deopotrivă îngrijorate: cea a timișorenilor de rând, ce trăiseră momente de teroare și teamă că totul se va sfârși ca la Brașov, în 1989, și cea a forțelor represive – nomenclaturiști locali și de la centru, securiști, milițieni și o mare parte dintre ofițerii M.Ap.N. – ce doreau să reinstaureze cât mai rapid ordinea și liniștea comunistă. Starea de spirit era mai mult decât tensionată, ca urmare a masacrului din ziua precedentă și a sutelor de arestați. În ciuda stării de necesitate ce interzicea circulația în grupuri pe străzi, la fiecare pas întâlneai oameni disperăți care își căutau copii sau rudele dispăruți sau arestați.

În jurul orelor 9.00 a început la sediul municipal de partid o ședință de analiză și informare cu directorii și secretarii de partid din întreprinderile și instituțiile orașului, care trebuiau să aducă și situația cu prezența oamenilor la lucru⁴⁰. Alături de primul secretar Radu Bălan, participă la această ședință și foștii prim-secretari Ilie Matei și Cornel Pacoste. După ce primarul Petru Moț i-a dat cuvântul, Matei a vorbit despre necesitatea realizării indicatorilor de plan, pentru că numai așa li se va putea asigura oamenilor salariul, și pe cale de consecință se vor diminua și nemulțumirile. Întreprinderile trebuiau să fie bine apărate, iar Gărzile Patriotice să-și facă datoria și „să lovească fără milă când vor fi atacate”. În același timp, Matei a precizat că devastarea produsă în Timișoara era o grea lovitură

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ Costel Balint, *op. cit.*, p. 44.

⁴⁰ *Procesul de la Timișoara*, vol. IV..., p. 1970.

produsă partidului și statului, că era nevoie de întronarea ordinii și disciplinei, activul de partid și de stat trebuind să fie în permanență la datorie. În continuare a amintit că s-a instituit starea de necesitate în Timișoara, că Armata era dotată cu muniție de război și și-a manifestat nemulțumirea față de șefii de instituții și secretarii de partid, pentru că nu au împiedicat participarea salariaților la demonstrație⁴¹.

De la această ședință cu activul de partid și de stat, ce avea drept scop să convingă muncitorii că acțiunea dușmănoasă îndreptată împotriva regimului eșuase și că se revenise la normalitate, Ilie Matei și Cornel Pacoste au plecat la Centrul Universitar. Aici, au participat la o nouă ședință organizată în sala senatului, în același scop, cu rectorii, prorectorii, decanii și secretarii de partid de la instituțiile de învățământ superior din Timișoara. Luând cuvântul primul, Matei a precizat că „în Timișoara a fost declanșată o acțiune dușmănoasă, bine organizată de elemente străine, puse în slujba imperialismului, acțiune care urmărește răsturnarea regimului și a Partidului Comunist Român.”⁴² Potrivit lui Matei, cei „5000-6000 de oameni certați cu ordinea și disciplina – bețivi, țigani, hoți – care s-au raliat provocatorilor”, au reușit să distrugă pe moment rețeaua comercială, pentru a scoate populația în stradă, dar nu au afectat aparatul de partid, care a rămas „intact și în ofensivă”. Prin intervenția armatei s-a restabilit ordinea, urmând ca, „în cursul zilei, să se liniștească lucrurile. Din seara precedentă, s-a instaurat starea de necesitate, practic, starea de război”. De aceea, el a venit în Centrul Universitar Timișoara „cu următoarea misiune din partea secretarului general: să se ia măsuri de a se împiedica perturbarea procesului de învățământ, de a se aduce înapoi studenții,... de a se lua măsuri de apărarea căminelor și a celorlalte edificii din Centrul Universitar împotriva unor eventuale distrugerii”⁴³. Matei a făcut un apel către toate cadrele didactice pentru ca toate activitățile – cursuri, laboratoare, activități de cercetare etc. – să se desfășoare normal, lucru imposibil de realizat deoarece peste 90% dintre studenți erau plecați în vacanță, la cererea conducerii Universității.

După terminarea ședinței, Matei a revenit în sediul Comitetului Județean de Partid, de unde a plecat la orele 12.00, împreună cu Ion Coman, pentru a vizita șapte întreprinderi din oraș și a se informa despre prezența la lucru și starea de spirit a muncitorilor⁴⁴. Împreună cu Coman va vizita și toată rețeaua comercială distrusă în nopțile de 16 și 17 decembrie. Revenit în sediu, a participat alături de Coman, Bălan, Pacoste și Diaconescu Gheorghe, adjunct al procurorului general, la o ședință unde s-a discutat problema cadavrelor⁴⁵ celor uciși cu o zi înainte.

În dimineața de 19 decembrie, Matei îl însoțește pe Ion Coman la întreprinderile „Victoria” și „Optica”, unde se interesează despre prezența muncitorilor la lucru și dacă sunt probleme.

⁴¹ *Ibidem*, p. 1887.

⁴² *Ibidem*, p. 2217.

⁴³ *Ibidem*, p. 2216.

⁴⁴ *Procesul de la Timișoara*, vol. III..., p. 1350.

⁴⁵ *Procesul de la Timișoara*, vol. VIII, p. 4481.

Pe la orele prânzului, Elena Ceaușescu l-a sunat pe Ion Coman și i-a cerut să-l trimită pe Ilie Matei la Arad pentru a-l înlocui pe Cornel Pacoste, trimis în orașul de pe Mureș în ziua precedentă⁴⁶. Decizia Elenei Ceaușescu de a face această rocadă avea în vedere atât personalitatea acestor înalți demnitari comuniști, cât și evoluția evenimentelor de la Arad. Spre deosebire de Pacoste, promovată din mediul universitar, șovăitor și cu probleme de sănătate, Matei era mult mai ferm și capabil să susțină fără rezerve, regimul comunist, în viitorul căruia credea orbește. În același timp, sub imboldul exemplului dat de timișoreni, și arădenii încep să-și manifeste, sub diferite forme, sentimentele ostile regimului Ceaușescu.

Într-adevăr, la orele 8.00, pe 20 decembrie, Matei a sosit la Arad și a convocat la sediul Județenei de Partid o ședință de secretariat, la care a participat și locțiitorul comandantului Garnizoanei și comandantul Centrului Militar. La acea ședință, Matei a făcut o informare cu privire la evenimentele de la Timișoara, precizând că au fost devastate magazine, inclusiv sediul partidului și că s-au înregistrat morți și răniți. El a lăsat să se înțeleagă că era nemulțumit că la Timișoara nu a fost un centru unic de comandă și nu s-a intervenit cu suficientă hotărâre. De aceea, la Arad va trebui să se organizeze un comandament unic, care să fie la sediul organului județean de partid și din care să facă parte în mod permanent și inspectorul-șef al Ministerului de Interne⁴⁷. Structura indicată de Matei s-a constituit cu primul secretar al comitetului județean PCR Arad Elena Pugna, secretarul cu probleme organizatorice Nicolae Angheloiu, comandantul Garnizoanei Militare mr. Dumitru Marcu, șeful Inspectoratului Județean al M.I. col. Sălceanu, șeful Miliției Județene Arad col. Mihail Cioflică, șeful de Stat Major al Gărzilor Patriotice col. Liviu Stranski și bineînțeles, Ilie Matei și din dimineața zilei de 22 decembrie și un alt secretar al C.C. al P.C.R., Radu Constantin. În același timp s-au nominalizat obiectivele economice, sociale și culturale care impuneau măsuri de protejare în caz de nevoie și s-a stabilit planul de apărare cu efective militare. La fel ca la Timișoara, directorii de întreprinderi au fost instruiți să organizeze adunări de condamnare a „huliganilor”, „iredenților” și „fasciștilor” din Timișoara⁴⁸.

În ciuda acestor demersuri, arădenii și-au depășit frica și, în dimineața de 21 decembrie au ieșit în stradă pentru a protesta față de regimul dictatorial. Acțiunea a început la Întreprinderea de Orologie Industrială, unde la ora 7.00 o parte din tinerii muncitori au refuzat începerea lucrului și, în frunte cu Dănilă Onofrei, s-au îndreptat spre centrul orașului cântând „Deșteaptă-te, române!”. Pe traseu li s-au alăturat muncitorii de la Uzina de strunguri, U.T.A., Uzinele de vagoane, Combinatul de prelucrare a lemnului, Gara C.F.R., Tricoul Roșu etc. La sosirea în piața din fața Comitetului Județean de Partid, numărul manifestațiilor s-a ridicat la câteva mii. Deși s-a constituit un dispozitiv de protecție în jurul

⁴⁶ *Procesul de la Timișoara*, vol. III..., p. 1381.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ Alexandru Osca (coord.), *Revoluția română în Banat*, Craiova, Edit. Sitech, 2009, p. 217.

sediului Județenei de Partid, militarii au promis că nu vor trage în demonstrații dacă manifestă pașnic și nu pun în pericol viața sau integritatea fizică a celor din dispozitiv. Comportamentul militarilor l-a nemulțumit pe Matei, care a cerut comandanților să-i împrăștie pe demonstrații cu patul armelor și cu baioneta⁴⁹. Căpitanul Iagăr Zaharia de la Biroul Pază și Ordine a Miliției Municipiului Arad nuanțează comportamentul lui Matei: „ne-a spus să fim viteji ca înaintașii noștri, Mihai Viteazul și Ștefan cel Mare. În situația în care ar intenționa demonstrații să intre în Consiliu, să-i lovim cu bastoanele”⁵⁰. Mai mult, dacă nu se descurcă, Matei se oferă să le vină în ajutor „întrucât are experiență de la Timișoara”.

În seara de 21 decembrie, din dispoziția lui Matei, au fost convocați directorii de întreprinderi, cărora li s-a spus să nu mai permită ieșirea salariaților în stradă, iar gărzile patriotice să fie dotate cu bâte. Și în cursul nopții, Matei a insistat ca armata să intervină pentru împrăștierea demonstrațiilor, a căror număr scăzuse la aproximativ 100. În curtea interioară a sediului, Matei instruia efectivele Ministerului de Interne, arătându-le cum să procedeze dacă cei de la armată ar permite demonstrațiilor să pătrundă în clădire⁵¹.

În dimineața zilei de 22 decembrie, piața din fața Județenei de Partid s-a umplut din nou. Cei ce au ieșit din tura de noapte și navetiști de la gară au venit direct în piață, numărul demonstrațiilor fiind de aproximativ 20 000. Matei a dat ordin să se folosească gaze lacrimogene pentru împrăștierea mulțimii, dar nici acest ordin nu s-a executat. După fuga lui Ceaușescu și retragerea armatei în cazărmi, Matei, împreună cu Elena Pugna și Radu Constantin au cerut protecția armatei. În jurul orelor 19,00, cu un tren, a revenit la Timișoara, unde a fost preluat de forțele aparținătoare Ministerului Apărării Naționale, fiind arestat în ziua de 6 ianuarie 1990.

Deși ajunsese în oraș pentru rezolvarea unor probleme personale, Matei nu s-a întors în București pentru a participa la plecarea lui Ceaușescu în Iran, așa cum o cerea protocolul. Mai mult, din primele momente el se va cupla la evenimentele desfășurate în Timișoara, fiind mereu în preajma lui Bălan, iar după venirea lui Coman va face parte din Comandamentul creat la Comitetul Județean de Partid.

Matei nu a recunoscut niciodată rolul avut în reprimarea revoltei timișorenilor, iar în utimul cuvînt rostit la proces în 18 decembrie 1991 a spus răspicat: „eu nu am primit de la Nicolae Ceaușescu nicio dispoziție sau împuternicire militară și, ca urmare, nu am fost factor decizional în acest domeniu și nici executorul unor ordine militare sau alte activități care ar fi contribuit la aplicarea ordinelor militare”⁵². De aceea, procesul în care a fost implicat el și ceilalți demnitari comuniști, îl consideră drept o tragedie cu implicații grave pentru viitorul neamului: „Dacă această înscenare a proceselor revoluției reușeste, va fi o tragedie pentru liniștea și

⁴⁹ Emil Șimăndan, *Întrebătorul din agora. În amintirea eroilor martiri ai revoluției de la Arad*, vol. II, Arad, Edit. Fundația Culturală „Ioan Slavici”, 2003, p. 19.

⁵⁰ *Procesul de la Timișoara*, vol. IV..., p. 1848.

⁵¹ Emil Șimăndan, *op. cit.*, p. 20.

⁵² *Procesul de la Timișoara*, vol. VIII..., p. 4781.

stabilitatea țării ... cu repercursiuni imprevizibile pentru viitorul națiunii române la sfârșitul acestui secol zbuciumat, când unitatea întregului popor a devenit mai scumpă ca oricând în decursul istoriei”⁵³. Mai mult, era convins că arestarea și procesul veneau doar din cauza convingerilor sale ideologice și politice: „Am susținut în timpul cercetării și susțin și azi că, dacă se dorește ca să mi se găsească un motiv pentru a fi condamnat, nu este decât unul singur, și anume că am fost activist de partid și am crezut în ideile gândirii socialismului, cum sunt «dreptate și egalitate între toți membrii societății», «libertatea de gândire și exprimare», «afirmarea deplină a personalității umane», «desființarea oricăror forme de asuprire socială», iar la Congresul al XIV-lea al Partidului am fost ales membru al C.P. Ex. Și secretar al C.C.”⁵⁴.

La fel ca și Ceaușescu, în decembrie 1989, și Matei considera, la doi ani de la acele evenimente, că revolta timișorenilor nu avusese nicio motivație reală, fiind provocată doar de cercurile revizioniste din Ungaria, care doreau, astfel, „să pună mâna pe Ardeal, continuând să nutrească nostalgia vechilor visuri cezaro-crăiești”⁵⁵.

Trimis în judecată pentru infracțiunea de genocid, a fost achitat în 1991, condamnat la 15 ani închisoare în 1997, și apoi, eliberat. Mai mult, în iulie 2003, Consiliul Județean Timiș le-a decernat diplome tuturor foștilor conducători ai județului, inclusiv lui Ilie Matei, spre consternarea revoluționarilor autentici și a presei locale⁵⁶.

Nu credem însă că va scăpa de judecata istoriei, și demersul de față se dorește a fi o modestă contribuție pentru o judecată cât mai dreaptă, pentru că el nu a fost călăul și nici victima revoluției din Timișoara. Mai degrabă a fost victima sistemului din care făcea parte, sistem ce în decembrie 1989 își epuizase toate resursele.

⁵³ *Ibidem*, p. 4780.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 4805.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 4809.

⁵⁶ *Procesele revoluției...*, p. 11.

VI. RECENZII

LUCIAN BOIA, *De ce este România altfel?*, București, Humanitas, 2012, 128 p.

Profesorul Lucian Boia este istoricul român cel mai cunoscut în străinătate, și cel care a stârnit cele mai mari pasiuni printre iubitorii de istorie din România în ultimele două decenii. În țară, mulți l-au asociat cu „de-mitizarea istoriei”, deși termenul corect pentru demersul său ar fi fost „de-construcția intelectuală a miturilor istorice”, deoarece profesorul Boia nu-și propune să elimine miturile din conștiința istorică a românilor – știe prea bine că un asemenea demers nu ar avea șanse de succes, deoarece orice comunitate are nevoie de forme simplificate, esențializate, ale memoriei istorice – ci doar să arate felul cum s-au constituit aceste mituri, care au fost interesele și asociațiile logice care le-au consacrat, precum și eventualele lor contradicții interne. Cartea pe care ne-o propune acum, care a apărut în noiembrie 2012 și a generat deja o multitudine de reacții, recenzii și dezbateri¹, este o sinteză a sintezelor, o încercare de a explica specificul românesc cu armele istoricului. Autorul recunoaște de la început că demersul său a fost menit să răspundă unei întrebări de actualitate, activată de „modul extravagant în care s-a derulat psihodrama politică din vara anului 2012” (p.5). Avatarurile disputelor politice recente au evidențiat falii considerabile între viziunile asupra lumii și modurile de raportare la spațiul public ale diverselor segmente ale societății românești; de asemenea, ele au pus problema măsurii în care România împărtășește sau nu valorile considerate consensuale la nivelul Uniunii Europene. Suficiente motive pentru ca autorul, la fel ca și mulți dintre cititori, să se întrebe nu atât dacă România este altfel decât „lumea normală”, ci direct – și discutabil – de ce este altfel.

Firesc, explicația pe care o propune profesorul Boia nu ține nici de o eventuală damnație din partea Divinității, nici de o iluzorie psihologie specifică poporului român, nici de simpla voință a unuia sau altuia dintre actorii politici contemporani, ci derivă din lente și multiple acumulări istorice. Este și un prilej pentru un amplu excurs istoric, din lumea medievală până în zilele noastre, care formează cea mai mare parte a eseului. Acest excurs istoric este de altfel și partea de rezistență a demersului

¹ Menționăm, fără pretenția exhaustivității, recenziile publicate în primele 3 luni de la apariția cărții de analiști de formații foarte diverse, precum Bogdan Barbu, Paul Cernat, Codruț Constantinescu, Daniel Dăianu, Cristian Ghinea, Adriana Gorga, Sever Gulea, Ovidiu Ivancu, Alina Mungiu-Pippidi, Ovidiu Pecican, Alex Ștefănescu și Florentin Tucă, multe dintre ele prilejuind numeroase comentarii pe forumurile online. În ceea ce mă privește, am publicat o notă de lectură în „Dilemateca” VIII, 80, ianuarie 2013, p.24, și am participat în ziua de 20 februarie 2013 – împreună cu autorul și cu domnii Neagu Djuvara, Cristian Ghinea, Vintilă Mihăilescu, Florentin Tucă, Mircea Vasilescu și Zoltan Rostas – la o masă rotundă organizată de New Europe College și moderată de Andrei Pleșu (intervențiile au fost publicate în „Dilema Veche”, X, nr.472, 28 februarie - 6 martie 2013, p.I-VIII).

profesorului Boia, cea care-i conferă consistență și forță de convingere, considerațiile de actualitate și încercările de a realiza bilanțuri parțiale cu privire la confuzia valorilor, lipsa unei identități pozitive, apatie și oportunismul politic fiind incitante, dar mai puțin temeinic susținute argumentativ.

Desigur, trecerea succintă în revistă a istoriei României pe parcursul ultimelor 7 secole nu este, și nici n-ar fi putut fi, integral originală. Multe dintre idei au fost exprimate anterior de autor în cărți precum *Istorie și mit în conștiința românească* (1997), *România, țară de frontieră a Europei* (ediția engleză 2001, ediția românească 2002) sau *Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930 și 1950* (2011), iar altele au fost inspirate de lucrări ce sunt scrupulos menționate în scurta notă bibliografică de la finalul eseului.

Nu vom enumera aici toate opiniile profesorului Boia cu privire la trecutul mai îndepărtat sau mai recent al României. Vom consemna că în cele mai multe dintre cazuri aceste opinii, deși argumentate destul de succint sau uneori doar afirmate, sunt judicioase și echilibrate, concordante cu cercetările specializate cele mai pertinente. Autorul evidențiază întârzierea considerabilă a construcției statale medievale din teritoriile locuite de români, slăbiciunea statului și amestecul de instabilitate și arbitrar. Remarcabile sunt considerațiile despre rolul străinilor în modernizarea României, despre reacțiile contradictorii la modernitate și despre eșecul economic, politic și moral din perioada interbelică. Comunismul este analizat mai ales din perspectivă socială, evidențiindu-se atât rațiunile adaptării diverselor categorii sociale și ponderea relativ mare a indivizilor și grupurilor sociale care au avut de câștigat relativ de pe urma mobilității sociale promovate de stat, cât și modul în care regimul comunist a contribuit la discreditarea legilor și instituțiilor, la ridicarea pe noi culmi a conformismului și duplicității. Unele formulări sunt absolut memorabile: „Jocul incorect avea în România o bună tradiție; comunismul a desăvârșit-o. Oamenii s-au deprins să gândească una și să spună alta. Și să progreseze în discreditarea instituțiilor și a legilor” (p.68). Sau: „În România, economia comunistă s-a prăbușit pur și simplu sub greutatea ei: prea mult oțel, prea mult ciment! Prea multă utopie!” (p.83). Deși exemplele de mai sus sugerează un stil tranșant, de cele mai multe ori profesorul Boia juxtapune nuanțe care echilibrează imaginea trecutului istoric. Uneori, această infinită nuanțare cade însă în păcatul relativismului, cum este cazul atunci când autorul discută problema Holocaustului: „S-a vorbit despre mareșalul Antonescu, dacă a ucis sau a salvat evrei. Răspunsul este iarăși tipic pentru condiția echivocă a culturii românești, a mentalității, a atitudinilor românești. Da, mareșalul Antonescu a salvat evrei, și da, mareșalul Antonescu a trimis evrei la moarte. Nu știm ce alegem din asta, dar suntem iarăși în spațiul românesc, imprecis prin definiție. A fost, în România, Holocaust? În România a fost Holocaust. În România nu a fost Holocaust. Ambele aprecieri pot fi susținute și până la urmă suntem nevoiți să le privim împreună” (p.62). Or, nu este chiar așa. Faptul că regimul Antonescu a refuzat să trimită pe evreii din România în lagărele de exterminare naziste nu scuză în nici un fel nici discriminarea, nici măsurile de exterminare îndreptate împotriva unui mare număr

de evrei aflați sub controlul autorităților române. Faptul că un criminal în serie se abține la un moment dat să mai ucidă oameni aflați în raza sa de acțiune nu înseamnă că este mai puțin vinovat, și nici nu schimbă natura crimelor anterioare. De aceea, a spune că „neorânduiala românească a avut efecte mai bune, sau mai puțin rele, decât implacabila organizare germană” este un mod inacceptabil de a oculta politica criminală a regimului Antonescu față de o parte a cetățenilor români și față de cetățeni sovietici ajunși sub autoritatea sa în contextul războiului, precum și faptul că România democratică și-a asumat responsabilitatea istorică în această chestiune prin Raportul comisiei Wiesel în 2004².

Dincolo de acest aspect particular, de meritele reconstituirii istorice și de controversele inevitabile stârnite de considerațiile referitoare la istoria recentă și la defectele majore ale societății române contemporane, problema cea mai mare a cărții este aceea că la capătul zilei ea induce convingerea că România reprezintă un caz cu totul excepțional în lume, sau măcar în Europa³. Această senzație este cu atât mai surprinzătoare cu cât profesorul Boia este perfect conștient de handicapul pe care-l reprezintă excepționalismul în cultura română (și nu numai), ca și de rolul habitusului anti-teoretic al istoricilor în afirmarea acestui excepționalism. În Europa, aceste concepții excepționaliste s-au afirmat în secolul al XIX-lea, în contextul disputelor dintre istoricii care credeau că istoria trebuie să descopere legi ale evoluției omenirii și cei care susțineau că istoria trebuie să se ocupe numai cu studiul faptelor individuale, unice, irepetabile și deci excepționale. Cum profesorul Boia știe prea bine că istoriografia secolului XX a respins atât pozitivismul căutător de legi istorice, cât și ideografia istorică ce postula exclusivitatea excepțiilor, este cu atât surprinzătoare deriva spre excepționalism a demersului său. Această derivă este pregnantă deși autorul încearcă să-și ia precauții metodologice, și inserează nuanțări gradualiste, vorbind chiar de un „joc al asemănărilor și deosebirilor” (p.5). Nuanțările nu pot însă contracara presupuziția afirmată cu putere încă din titlu – profesorul Boia nu se întreabă dacă România este altfel, ci presupune acest lucru drept adevăr câștigat și investighează doar geneza istorică și trăsăturile acestei „altfelități”⁴. Titlul nu este singular în inducerea impresiei că România este excepțională, ci rezumă fidel conținutul cărții⁵. Sursa problemei este probabil structura narativă a cărții, opțiunea autorului pentru formula unui eseu succint, în care focusul analitic cade numai pe

² *Comisia Internațională pentru Studiarea Holocaustului în România – Raport Final*, Iași, Polirom, 2005.

³ Printre cei dintâi comentatori care au criticat acest aspect au fost Daniel Dăianu în „Adevărul” din 16 decembrie 2012 (text reprodus online la <http://cursdeguvernare.ro/daniel-daianu-este-romania-altfel.html>), Alina Mungiu-Pippidi în „România liberă” din 19 decembrie 2012 (<http://www.romanalibera.ro/opinii/comentarii/de-ce-e-ruanda-altfel-287842-pagina1.html>) și Cristian Ghinea în „Dilema Veche” din 3 ianuarie 2013 (<http://dilemaveche.ro/sectiune/editoriale-opinii/articol/o-carte-altfel-banala-un-talk-show#>).

⁴ Expresie folosită de antropologul Vintilă Mihăilescu („Dilema Veche”, X, nr.472, 28 februarie - 6 martie 2013, p.7).

⁵ Observație a lui Cristian Ghinea la dezbateră din 20 februarie 2013 („Dilema Veche”, X, nr.472, 28 februarie - 6 martie 2013, p.VIII).

România, iar comparațiile cu alte țări sunt doar sporadice și nu întrerup cu adevărat fluxul narațiunii. De altfel, deși invocă de câteva ori exemplul altor țări, mai ales al Poloniei și al Bulgariei, profesorul Boia nu afirmă explicit care este elementul principal de referință, ci preferă să se refere vag la „o medie sau o relativă normalitate europeană” (p.5), care pare însă să aibă mai mult trăsăturile Occidentului contemporan decât cele ale țărilor vecine cu România.

Dihotomia între un model ideal al lumii „civilizate”, „normale”, și o Românie „altfel” eludează însă faptul că societatea contemporană occidentală este rodul unor evoluții relativ recente, cu care România nu a reușit să țină pasul. Or, dacă acceptăm că deosebirile sunt istoricește mereu supuse revizuirii, înseamnă că principial și „anormalitatea” României este vindecabilă într-un orizont oarecare de timp. Pe de altă parte însă, experiențele țărilor care au reușit să progreseze ne arată că succesul este inevitabil gradual, bazat pe acumulări și treptate ameliorări instituționale⁶. Cu aceasta atingem un alt aspect problematic al cărții. Argumentând că viitorul nu este parte a analizei sale, profesorul Boia refuză să ofere soluții pentru depășirea – fie ea și graduală, treptată – a „altfelității” și „intrarea în normalitate”. Chiar dacă la finele analizei sale el scapă un îndemn la acțiune („Avem nevoie mai presus de toate de o privire critică și cât mai puțin îngăduitoare: să ajungem să separăm odată mediocritatea și impostura de valoare” – p.122), imediat se întreabă „Va reuși România să o facă?” și conchide: „În ce mă privește, n-am nici o soluție și nu știu dacă există vreuna, în afară de așezarea lucrurilor în timp. [...] Competența istoricului – și aceasta, relativă – se oprește la ziua de azi. Ziua de mâine nu-i aparține” (p.122).

În lipsa unui îndrumar de acțiune spre binele societății, eseul profesorului Lucian Boia rămâne – și nu este puțin lucru – o remarcabilă carte de istorie, care prin meritele sale (multe) ca și prin neîmplinirile sale îndeamnă la reflecție atât asupra trecutului istoric, cât și asupra instrumentarului analitic și asupra strategiilor narative la îndemâna istoricilor.

(Bogdan Murgescu)

NICHITA ADĂNILOAIE, *Pagini de istorie și învățământ*, București, Lumina Tipo, 2012, 456 p.

În primăvara trecută profesorul N. Adăniloaie a trecut pragul vârstei de 85 de ani. La aniversare, îndemnat de prieteni și colaboratori apropiați, el și-a făcut bilanțul științific al ultimelor două decenii, hotărând să publice într-un volum cele mai importante contribuții. Urmărim astfel, traseul ales e unul cronologic, atât pe conferențiarul pasionat, cât și pe cercetătorul riguros, dar suntem mereu și în preajma președintelui de onoare al S.S.I.R., pentru că cele mai multe studii au fost

⁶ A se vedea analiza pe care am realizat-o cu privire la experiențele istorice ale Danemarcei și Irlandei (Bogdan Murgescu, *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010)*, Iași, Polirom, 2010).

destinate publicațiilor acesteia: 24 din 49, cât cuprinde culegerea. Pentru a avea o imagine completă a restului volumului, 10 sunt destinate revistelor bucovinene, iar din cele 15 care mai rămân, 4 au apărut în „Revista Istorică”, alte 4 în „România eroică” (editată de organizația centrală a Cultului Eroilor), iar alte 3 au fost destinate unor volume omagiale. Aceste precizări nu mi se par inutile. În ultimii ani, împotriva înaintării în vârstă și a destule suferințe, profesorul a fost mereu prezent, dovedind, dacă mai era nevoie, că activitatea științifică nu se încheie decât atunci, ca să-i reluăm o exprimare, „când Fortuna o va decide”.

Privind atent întreaga materie a cărții, cititorul se poate considera privilegiat, pentru că astfel i se oferă ocazia unică de a pătrunde în atelierul de creație al istoricului. Sub aspect tematic, scrierile recent republicate închid câteva cercuri concentrice, înăuntrul fiecăreia dintre ele aflându-se preocupări mai vechi ale autorului, constituindu-se fie în piese ulterior integrate unor construcții mai ample, precum cercetările de istorie a învățământului primar rural, (concretizate în mai multe cursuri universitare și un volum de sinteză), fie în variațiuni pe o temă formulată explicit în alte lucrări, dar care s-a considerat că necesită pentru o mai bună înțelegere completări sau formulări noi, considerate oportune odată cu trecerea timpului.

Am remarca pentru a ne așeza în primul cerc permanentul interes pentru Bucovina natală, acum cu detalii despre școala din satul său, anii studiilor liceale și profesorii preferați. Aria se extinde apoi în comunitatea de origine, surprinsă nu doar ca un receptacul de amintiri duioase, ci și ca spațiul unei istorii zbuciumate de luptă pentru mari idealuri și implicite suferințe. Bucovina revine și în două momente importante ale modernității: Unirea Principatelor și comemorarea lui Ștefan cel Mare în 1904. În fine, N. Iorga, născut la Botoșani, istoricul care scrisese despre marele domn în chiar anul celebrării sale, este surprins în relația sa complexă cu oamenii acestor locuri și cu trecutul lor.

Al doilea cerc l-ar reprezenta cercetările sale perseverente din ultimii 20 de ani, consacrate învățământului primar rural din anii primei modernizări (1859-1918). Pe lângă un consistent expozeu al acestei instituții (36 de pagini), și pe lângă câteva studii de caz care dezvoltă tema (în sudul Basarabiei, în Argeș și în Gorj), se adaugă și câteva biografii de profesori și funcționari școlari reprezentativi. Din această categorie nu lipsește Spiru Haret, asupra căruia N. Adăniloiaie stăruie de mai multă vreme, dar și Ion Mihalache, în anii săi didactici, înainte de a face cariera politică bine-știută. În seria marilor manifestări simbolice desfășurate cu concursul școlii precum aniversarea ștefaniană din 1904, inițiată de Spiru Haret, avem cercetate evenimentele de context de la București și din Muscel. În fine, în preajma aniversării semicentenarului S.S.I.R., autorul a evocat începuturile asocierii profesorilor de istorie, dar și liniile generale de acțiune ale organizației constituite în 1949.

În al treilea cerc, studiile de istorie bucovineană și de istorie a școlii sunt integrate în marea istorie națională, în care revin în atenție teme cărora le-a dedicat toată activitatea sa științifică: revoluția pașoptistă, unirea din 1859, atât în

preliminariile ei, cât și în consecința cea mai semnificativă, domnia lui Cuza, războiul de independență, cu un substanțial grupaj de articole și unirea Basarabiei cu România.

Deloc întâmplător, într-o introducere în care se prezintă împreună cu cei alături de care și-a început viața, profesorul ne vorbește despre preferințele sale liceale, egal distribuite între literatură și istorie. A optat în cele din urmă pentru a doua sa pasiune, dar că avem de-a face cu un împătimit cititor ne-o arată fiecare pagină din această culegere.

Observăm așadar că indiferent de subiectul ales se urmează firul unei narațiuni și ceea ce ni se oferă de regulă, o reconstituire bine documentată, este în ultimă instanță o „poveste” pe care autorul se bucură că ne-a spus-o. Reușita se datorează atât modului în care a fost structurat textul, de regulă într-un crescendo, dar și felului în care este exprimat. Nimic nefiresc pentru un mare admirator al lui Creangă, prieten al lui Nicolae Labiș cu deosebire în anii săi bucureșteni și interlocutor al lui Sadoveanu la partidele sale de pescuit din preajma mănăstirii Neamțului.

La intersecția istoriei cu literatura, studiile profesorului se remarcă înainte de toate prin căutarea pozitivității relevante, totul fiind văzut într-o lumină blândă, întru totul binefăcătoare. Oamenii despre care scrie ies treptat din obscuritatea unor situații modeste, și prin strădaniile repetate performează în folosul lor și al nostru. Instituțiile se dezvoltă prin râvna unor mari conducători, iar evenimentele, cum ar fi de patru ori centenarul lui Ștefan, celebrează fapte mărețe, care din generație în generație au ajuns până la noi, intrând în legende, cântece și povestiri populare.

Câteva exemple sperăm a fi edificatoare. Institutatorul Serafim (nume predestinat) Ionescu militează cu abnegație pentru școală, iar atunci când dosarul său ajunge pe biroul lui Spiru Haret, acesta, doar secretar general al Ministerului Instrucțiunii, (suntem abia în 1887), îi evidențiază meritele și apoi îl promovează, semn că munca devotată este câteodată chiar răsplătită.

Înainte de a-i adresa lui Napoleon al III-lea cunoscuta scrisoare din octombrie 1865, Cuza numără soldații și puștile adăugate oștirii după venirea sa pe tron și găsește peste tot cifre mai mari. Bătălia de la Plevna a fost sângeroasă, dar și acolo pierderile aliaților ruso-români au fost jumătate (aproximativ 2200 de oameni) din cele turcești (5000 de morți și răniți), ca să nu mai vorbim de Osman Pașa, marele învins, care s-a bucurat de toate onorurile. Chiar și într-un studiu dominat de amărăciunea și tristețea evocării unor dezastre datorate primului război mondial (Suferințele dornenilor): ocupația străină, distrugerii materiale, (380 de case incendiate numai la Șaru Dornei), rechiziții devastatoare, patrioți bucovineni arestați, nota optimistă nu lipsește, într-un final, menționându-se constituirea unei gărzi naționale la Vatra Dornei, care a alungat autoritățile austriece, și participarea unei delegații locale la adunarea de la Cernăuți, „Marea Unire atenuându-le suferințele”.

Într-o deja clasicizată cercetare („Noi puncte de vedere privind cucerirea independenței României”, prima dată publicată în „Pagini de istorie”, vol. I, 1990),

N. Adăniloiaie destramă convingător mitul identității legendarului Peneș Curcanul cu sergentul Constantin Țurcanu, fără ca unii colegi, mai cu seamă din Vaslui, să renunțe la opinia contrară. De data aceasta, ne spune profesorul, ne aflăm în fața unei chestiuni controversate, dar adevărul trebuie știut și promovat fără ca istoria să fie diminuată în semnificația ei.

Compartimentul cel mai consistent al volumului cuprinde „paginile de învățământ”, în concepția autorului școala (cu deosebire cea primară, rurală) fiind considerată un argument puternic al modernizării. Inițiată încă în epoca regulamentară, a progresat cu deosebire în ultimii 20 de ani ai secolului al XIX-lea, și la începutul celui următor. Spiru Haret, care se bucură de admirația necondiționată a profesorului, a stârnit o mare simpatie, pentru că a atacat chestiuni pe care antecesorii săi le lăsaseră nerezolvate: o finanțare mai apropiată de necesități, cu sporirea bazei materiale a școlii, și mărirea numărului de învățători, dar și reforma curriculară, exemplară până în vremurile noastre.

Trebuie totuși insistat asupra realității potrivit căreia dincolo de meritele incontestabile ale omului care a înfăptuit modernizarea școlii, opera sa n-ar fi fost posibilă fără susținerea unui mare număr de învățători eminenți prin competență didactică, determinare și atașament pentru țărani din rândurile cărora se ridicaseră. Împreună cu ei și datorită lor Spiru Haret a înțeles că reforma școlii nu este un scop în sine, ci doar un mijloc de a ridica satul la o nouă conștiință, dându-i astfel locul pe care îl merita cu prisosință în societatea românească.

Volumul pe care l-am prezentat ocupă un loc special între lucrările autorului. Amestecând memorialistica pentru care are o înclinare specială cu studiul științific, biografia de personalități cu monografia unei instituții, studiul de caz cu sinteza, avem în limitele acestei cărți istoria unei vieți și totodată istoria unei opere. La sfârșitul lecturii avem deci datoria să ne întrebăm cine este autorul și ce rămâne din strădania sa.

În mod cert, nu este cărcotașul de serviciu care cheamă la judecată oamenii și evenimentele, le caută punctele slabe, lașitățile și trădările, sau neîmplinirile, și îi condamnă pe măsură. Deși și-a trăit viața în labirintul bibliotecilor și praful arhivelor, nu este nici eruditul care își sufocă cititorii cu bibliografii luxuriante, arătându-le că știe tot și încă ceva pe deasupra. Deși a scris într-o epocă de prejudecăți și de falsificare a istoriei, nu doar că nu s-a supus impostorilor, dar tânăr fiind, s-a luat la trântă cu ei, fără a măsura primejdiile care îl amenințau din toate părțile.

Rezistând atâtor tentații și presiuni, el a ales să scrie așa cum a trăit: simplu, limpede și în deplină lumină. Nu a putut să rămână în culise, să regleze reflectoarele și să tragă cortina. El s-a urcat pe scenă și a jucat în piesele istoriei toate rolurile. Putem să-l laudăm sau să-i imputăm ceea ce a scris. Putem să-l considerăm un om al altor timpuri sau contemporanul nostru, dar pasiunea cu care și-a scris cărțile și rostit textele rămâne și nu poate fi ignorată.

(Bogdan Teodorescu)

La fel ca multe alte instituții, universitățile își cultivă memoria instituțională. Deseori, monografiile istorice se leagă de aniversările la vârste rotunde ale instituțiilor respective. În cazul particular al istoriei Universității „Babeș-Bolyai” termenul asumat inițial – împlinirea în 2009 a 90 de ani de la înființarea universității românești din Cluj – a fost ratat, iar volumul a apărut abia la începutul anului 2012. Pe de altă parte însă, volumul reflectă asumarea de către Universitatea „Babeș-Bolyai” a unei tradiții istorice mai lungi, care cuprinde și colegiul iezuit întemeiat în 1579, și diversele colegii din secolele următoare, și universitatea maghiară care a funcționat la Cluj în anii 1872-1919, 1940-1944 și 1945-1959, ceea ce face ca o raportare exclusivă la anul 1919 să nu mai fie adecvată la conținutul și mesajul principal al volumului.

Volumul este rezultatul unui efort colectiv, autorii monografiei fiind 14 istorici români și maghiari, majoritatea din cadrul Facultății de Istorie și Filosofie a Universității “Babeș-Bolyai” din Cluj, sub coordonarea conf. univ. dr. Ovidiu Ghitta, decanul Facultății.

Structura lucrării pe capitole este următoarea: acad. prof. univ. dr. Ioan – Aurel Pop tratează începuturile învățământului clujean și Colegiul iezuit din 1579-1581; reperele învățământului superior din Cluj în secolul al-XVII-lea sunt prezentate de prof. univ. dr. Doru Radosav; conf. univ. dr. Ionuț Costea realizează tabloul învățământului academic la Cluj în secolul al-XVIII-lea; conf. univ. dr. Judit Pal realizează capitolul referitor la perioada 1800-1872; evoluția Universității “Ferenc Jozsef” între anii 1872-1919 este urmărită de prof. univ. dr. Istvan Csucsujă în colaborare cu prof. univ. dr. Cornel Sigmirean; capitolul despre Universitatea din Cluj între 1919 și 1944 îi are ca autori pe conf. univ. dr. Marcela Sălăgean în colaborare cu cerc. șt. III dr. Ana Maria Stan, lector dr. Szilárd Tóth și Emilia Cișmaș; activitatea Universității regale maghiare “Ferenc József” din Cluj (1940-1944) este descrisă de lector dr. Attila Gábor Hunyadi; despre Universitatea din Cluj în anii 1945-1959 scrie dr. Mihai Teodor Nicoară și despre aceeași perioadă în activitatea Universității “Bolyai” din Cluj scrie lector dr. Tamás Lonhárt; capitolul despre Universitatea “Babeș-Bolyai” în perioada regimului comunist, 1959-1989 are ca autor pe prof. univ. dr. Vasile Vese; iar activitatea Universității “Babeș-Bolyai” în perioada 1990-2010 este evocată de cerc. șt. III dr. Ana-Maria Stan.

Înainte de orice analiză, se cuvine observat faptul că – dincolo de variațiile ce țin de stilul și propensiunile tematice ale autorilor fiecăruia dintre capitole – volumul se distinge prin coerență, printr-o bună documentare ce reunește multiple surse arhivistice, precum Fondul Ministerului de Externe din Arhivele Naționale Maghiare de la Budapesta, Arhiva documentară a Fundației Jakabffy Elemér din Cluj, Date de la Biroul de Statistică al Universității Babeș-Bolyai, documente, date și lucrări nepublicate și o bogată literatură secundară, printr-o prezentare îngrijită,

ca și prin bogatul fond de ilustrații incluse în text. Dacă imaginile, tabelele și graficele sunt integrate în text, bibliografia folosită de autori este prezentată la final, într-un capitol distinct.

După cum am evidențiat mai sus, volumul este structurat în 11 capitole ordonate cronologic. Se poate desigur discuta dacă o structură tematică nu ar fi fost mai interesantă analitic, dar până la urmă opțiunea autorilor este legitimă având în vedere și caracterul aniversativ al volumului.

Plusurile cognitive pe care le aduce noua monografie a istoriei universității clujene sunt multiple, mai ales prin punerea în circuitul istoriografic a unor informații mai puțin sau deloc cunoscute până acum.

Începuturilor învățământului clujean din ultimele două decenii ale secolului al-XVI-lea, în forma colegiului iezuit, li se consacră în cuprinsul lucrării, un spațiu amplu. Ioan-Aurel Pop prezintă detaliat și foarte bine documentat scurta existență a colegiului iezuit și seminarului de preoți adiacent (datorat zelului Papei Grigore al-XIII-lea și regelui Ștefan Bathory) ajungând la concluzia că, deși “a avut o existență scurtă la finele secolului al-XVI-lea a creat un antecedent notabil și o emulație spirituală în viața Principatului, care nu s-a pierdut niciodată din memoria colectivă”. În afara mențiunii că “pentru elita recunoscută a Transilvaniei, formată din unguri, sași și secui, mai ales pentru catolici, dar și pentru protestanți, colegiul a fost cea mai importantă instituție de învățământ superior” nu găsim nici o informație despre studenții colegiului iezuit.

Principala caracteristică a învățământului clujean în secolul al-XVII-lea a constat în faptul că “viața școlară și instituțiile de învățământ au fost puternic condiționate și determinate de strategiile prozelite și de competiția, nu de puține ori violentă, dintre cele două mari confesiuni: cea catolică și cea reformată”. Sunt prezentate pe larg în cuprinsul lucrării personalitățile culturale de primă mărime care au stimulat dezvoltarea “colegiilor academice” de la Cluj, Alba Iulia și Aiud, “impunând un model de învățământ superior compatibil cu cel din multe universități europene”, dar lipsesc din conținutul capitolului orice referiri la numărul și zonele de proveniență ale studenților. Un subiect de interes ar fi putut fi și structura etnică a studențimii în Colegiul reformat. Sunt menționate numai obligațiile și statutul studenților în cadrul școlii.

Schimbările intervenite în învățământul clujean odată cu includerea Transilvaniei în Monarhia habsburgică au fost semnificative. Cele două procese esențiale care au marcat evoluția învățământului clujean în secolul al-XVIII-lea au fost, în viziunea lucrării: “instaurarea hegemoniei catolicismului și interesul din ce în ce mai accentuat al statului de a controla instruirea tinerilor”. Noul raport de forțe în plan confesional din Transilvania va conduce la un declin din ce în ce mai evident, pe parcursul secolului, al Colegiului reformat din Cluj. Învățământul catolic superior din Cluj a evoluat sub auspiciile ordinilor iezuit, în cea mai mare parte a secolului al-XVIII-lea și piarist (după anul 1773). Dinamica numărului de studenți este analizată de autor atât pentru perioada iezuită cât și pentru vremea

dominată de piariști. Un alt merit al capitolului este acela de a fi evidențiat compoziția etnică și religioasă a studențimii în secolul analizat.

Primele două treimi ale secolului al XIX-lea sunt analizate din perspectiva dezideratului înființării unei Universități la Cluj. Este prezentată evoluția Institutului de Medicină și Chirurgie, care a funcționat de la 1775 neîntrerupt la Cluj, precum și a celor trei școli medii confesionale cu unele cursuri de învățământ superior din oraș: Liceul Piarist, Colegiul Reformat și Gimnaziul Unitarian. De un real interes sunt cifrele care prezintă dinamica numărului de absolvenți ai Institutului de Medicină și Chirurgie, atât chirurghi cât și moașe, fără a fi completate, însă, și de o analiză pe etnii. Autoarea remarcă faptul că ideea academică a supraviețuit la Cluj în mediile confesionale la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea, la 1848 vechile conflicte confesionale cedând, însă, teren în fața conflictelor etnice. Astfel "catolicii au sperat în recâștigarea rangului pierdut al Liceului Piarist, acela de școală superioară. Reformații, la rândul lor, au încercat de mai multe ori să întemeieze o universitate reformată (1791, 1843). Sașii evanghelici au vrut și ei o universitate a lor. La români, dezideratul creării unei universități proprii a fost exprimat la Adunarea de la Blaj din mai 1848". Contextul istoric ce a favorizat înființarea universității clujene este analizat onest și obiectiv de autoare în ultima parte a capitolului.

Istoria Universității "Ferenc Jozsef" este pe larg prezentată. În afara cadrului legislativ care a consfințit înființarea universității clujene, sunt analizate alcătuirea corpului profesoral, bugetul alocat universității în perioada de început, complexul de clădiri în care a funcționat inițial universitatea, numărul total de studenți și repartizarea numerică a studenților pe facultăți, dar și dificultățile de început pe care universitatea a trebuit să le depășească. Unul dintre meritele deosebite ale capitolului constă în prezentarea repartizării studenților pe facultăți după religie în anii universitari 1872/1873; 1882/1883; 1892/1893 1902/1903 și 1912/1913 în paralel cu populația Clujului după religie în anii 1880, 1900 și 1910. Deasemenea repartizarea studenților pe facultăți după limba maternă în anii universitari 1892/1893; 1902/1903 și 1912/1913 este consemnată în paralel cu populația Clujului după limba maternă în anii 1880, 1900 și 1910.

Reorganizarea, pe baze românești, a Universității din Cluj după unirea Transilvaniei cu România ocupă un loc important în cuprinsul lucrării. Structura Universității, organizarea științifică și activitatea didactică, implicarea universității în relațiile internaționale, implicarea universitarilor clujeni în activitatea organismelor de stat sau publice, studenții și viața studentescă, inclusiv implicări ale studenților în activități politice în perioada interbelică, sunt prezentate pe larg. La p. 174 este înfățișată configurația etnică a studenților clujeni în cei 21 de ani universitari ai perioadei interbelice, din păcate dinamica modificării acestei configurații nefiind analizată aproape deloc în text. Ultima parte a capitolului este consacrată prezentării activității universității Ferdinand I în refugiul de la Sibiu și Timișoara în perioada septembrie 1940-1945.

Poate cea mai completă și riguroasă analiză din această lucrare a dinamicii studențești este cea realizată în capitolul consacrat Universității regale maghiare “Ferenc József” în intervalul anilor 1940-1944. Numărul total de studenți înmatriculați este prezentat de autor pentru anii universitari 1940/41, 1941/42, 1942/43, 1943/44 și 1944/45. Distribuția pe sexe a studenților este prezentată pentru cele două semestre ale anului universitar 1941/1942, analizându-se în continuare proporția femeilor pe facultăți (p. 196) pentru același an universitar. Pentru același an universitar, 1941/1942, autorul analizează și repartizarea studenților pe confesiuni și, în conterxtul politic dat, distribuția pe facultăți a studenților izraeliți, ortodocși și greco-catolici.

Cele două capitole consacrate perioadei 1945–1959, respectiv Universității “Regele Ferdinand I” (denumită din 1948 Victor Babeș) și Universității “Bolyai” din Cluj contribuie la îmbogățirea cunoașterii istoriei Universității clujene într-o perioadă mai puțin abordată în monografiile de până acum. Pe baza unei riguroase analize științifice a surselor istorice, autorii reconstituie climatul tensionat al perioadei de “tranziție de la democrație la totalitarism” în România. Contopirea celor două capitole într-unul singur și analiza alternativă a informației (având în vedere problematica și structura aproape identică urmărite de autori) ar fi adus cu siguranță un plus de originalitate și de deschidere multiculturală lucrării.

Pentru perioada comunistă se remarcă faptul că în anul universitar 1970/1971 Universitatea clujeană a avut cel mai mare număr de studenți (14.438) și profesori (841) din perioada comunistă. Autorul analizează dinamica numărului de studenți remarcând o creștere a studenților ajungându-se chiar la un spor procentual de 215% în anul 1970 față de anul 1960. Comparând aceste cifre cu procentul creșterii la nivel național al numărului de studenți în aceeași ani constatăm că situația Universității clujene este cu mult mai bună, la nivel național media de creștere fiind de numai 117,58% (de la un total de 67.849 studenți la 147.637 studenți în 1969)⁷. Sunt prezentate statistici pe forme de învățământ, studenți străini, origine etnică dar nu se fac aproape deloc referiri la politica de investiții pentru perioada analizată.

Ampla analiză a anilor 1990-2010 în evoluția Universității clujene se constituie într-o contribuție importantă la îmbogățirea cunoașterii istoriei foarte recente a Universității “Babeș-Bolyai”. Informația este bogată, ilustrată de numeroase grafice, tabele și un număr impresionant de imagini. Meritul indiscutabil al ultimului capitol al monografiei, editate în 2012, constă și în prezentarea dezvoltării instituționale la Universitatea “Babeș-Bolyai” pe – linia de studiu în limba română, cu diversificarea facultăților, diversificarea catedrelor, dezvoltarea specializărilor, apariția și dezvoltarea ciclurilor de studii – studii aprofundate, masterat, doctorat, studii postdoctorale –, colegii și extensii universitare; învățământ la distanță, programe de formare continuă, servicii pentru comunitate; – linia

⁷ Cifrele sunt luate din N.N. Constantinescu (coordonator), *Istoria economică a României (1938-1989)*, vol. II, București, Editura Economică, 2000, p. 337, (capitol realizat de Steliana Perț).

de studiu în limba maghiară, și - linia de studiu în limba germană. Aprecierea finală a autoarei, după prezentarea detaliată a evoluției Universității din ultimele două decenii, este aceea că “îmbinând cu succes tradițiile de viață academică locală și națională (...), Universitatea “Babeș-Bolyai” reprezintă un actor major în peisajul educațional științific și cultural al României și al Europei”.

Citatul de mai sus este ilustrativ și în ceea ce privește unul dintre aspectele problematice ale volumului, și anume tendința idilizantă care a condus la eludarea unora dintre controversele și aspectele considerate „negative” din istoria universității clujene. Dacă în ceea ce privește perioada „administrației Marga” ocolirea unora dintre problemele mai delicate – vezi controversele legate de schimbarea denumirii Universității în Universitatea Daciei Superioare – era probabil inevitabilă, este totuși regretabil că nu se discută în detaliu simpatiile legionare ale unor profesori universitari clujeni și chiar aderarea unora dintre aceștia la teoriile eugeniste ale perioadei interbelice (exemplul profesorului Iuliu Moldovan). În prezentarea anilor 1960 și prima parte a anilor 1970 se remarcă aceeași tendință a idilizării perioadei în activitatea Universității. Procentul de creștere a populației studențești la Cluj este, în viziunea autorului, aproape dublu față de media la nivel național.

Extinderea analizelor statistice referitoare la componența etnică, confesională sau regională a studenților Universității și pentru perioadele mai vechi (secolele XVI, XVII, XVIII), abordarea unor aspecte ce țin de analiza financiară: alocarea sau procurarea prin taxe, impozite, donații a fondurilor necesare funcționării și extinderii Universității, politica de investiții în secolul al-XX-lea ar putea fi tot atâtea subiecte de interes ce s-ar cere aprofundate într-o viitoare monografie

Dincolo însă de aceste limite, monografia realizată de colectivul de istorici coordonat de dl. Ovidiu Ghitta reprezintă un moment important în cunoașterea istoriei uneia dintre cele mai importante instituții de învățământ superior din România, Universitatea „Babeș-Bolyai”, și o ștachetă înaltă pentru demersurile similare ale altor universități.

(Mirela Rotaru)

WALTER RÜEGG (ed.), *A History of the University in Europe*, vol. IV: *Universities since 1945*, Cambridge, Cambridge University Press, 2011, XXIV+635 p.

Volumul IV din *Istoria Universității în Europa* este ultimul din seria începută în 1992 prin publicarea volumului I, dedicat universităților din Evul Mediu. A urmat publicarea volumului II, în 1996, care surprinde istoria universității în Europa epocii moderne timpurii (1500-1800), iar în 2004 a fost finalizat volumul III al colecției, cel care are ca delimitare cronologică perioada secolului XIX și prima parte a secolului XX, până în 1945. Chiar dacă lucrarea

reprezintă o însumare de contribuții individuale ale specialiștilor perioadelor și spațiilor geografice (sau culturale) diferite, ea își păstrează coerența datorită unui model al problematicilor tratate care se repetă cu aproximație în cuprinsul fiecărui volum.

În prima parte a volumului IV sunt cuprinse capitole care analizează modul în care s-au dezvoltat universitățile europene și sistemul învățământului superior în ansamblul lui, precum și modelele și direcțiile care s-au impus. Încercând o privire de ansamblu asupra problemelor universității europene în a doua jumătate a secolului XX, Walter Rüttg observă mai întâi creșterea numărului universităților. Dacă în 1945 în Europa funcționau 201 universități, în 1995 s-a depășit cifra de 800. La fel de importantă a fost tendința unei permanente căutări, tendință care a început odată cu măsurile de reformă și reconstrucție în urma celui de-al doilea război mondial. „Coborârea din turnul de fildeș” este, după Rüttg, o consecință a reformelor anilor 1980, care obligă mediul universitar la un dialog mult mai aplicat cu restul societății și în special cu acele zone care se arată interesate în finanțarea învățământului și cercetării universitare. Un alt element important pentru evoluția universității europene din a doua jumătate a secolului XX a fost provincializarea acesteia într-un circuit academic mondial în care universitățile din America de Nord par instituțiile cele mai dinamice.

Unul dintre puținele capitole care reușesc să mențină un echilibru, în privința informației, între Europa de Vest și Europa Centrală și de Est, este cel referitor la modele. Guy Neave observă că atât în vest cât și în est universitatea a fost folosită din punct de vedere ideologic. Dacă în țările controlate de URSS domeniile de importanță ideologică au fost intens controlate și s-a încercat propagarea cât mai riguroasă a ideologiei marxist-leniniste, în vest reconstrucția postbelică a universității trebuia să facă din aceasta un bastion al ideilor și valorilor democratice care să prevină și să combată o posibilă reîntoarcere a unui curent totalitar. Referindu-se la elementele de specificitate ale învățământului superior din țările aflate sub influență sovietică, Neave constată o subordonare a întregului sistem de învățământ superior cerințelor economice (chiar și universitățile au fost introduse în circuitul producției), centralizare excesivă și în toate privințele (ideologic, cifre de școlarizare, curiculă, etc.). De remarcat este și pierderea importanței universității în ansamblul sistemului de învățământ superior (în URSS, în 1960, din cele 739 instituții de învățământ superior doar 40 sunt universități, iar studenții din universități nu depășesc 10% din total). Una din cauzele acestei situații este dezvoltarea pe care a înregistrat-o învățământul superior tehnic (atât în est, cât și în vest) care, de cele mai multe ori, a dus la înființarea unor instituții specializate. În aceeași perioadă a început să se desprindă de universități domenii precum medicina și farmacia sau agricultura și silvicultura. Un alt element caracteristic blocului estic, cu precădere în anii '50 și '60, a fost reprezentat de discriminarea pozitivă pentru integrarea în învățământul superior a unui număr cât mai mare de fii de muncitori sau cu rădăcini rurale. Specifică învățământului superior din țările

comuniste a fost și practica încorporării de studenți din rândul celor care au intrat deja în câmpul muncii.

Partea a doua a volumului este rezervată analizei raportului pe care universitatea îl are cu autoritatea, problemelor de administrație și resurse, precum și corpului profesoral. În contextul discuției despre relația pe care universitatea o are cu autoritatea, Walter Rüegg și Jan Sadlak propun o etapizare a evoluției universității în perioada postbelică: 1945-1955 a fost faza de reconstrucție în întreaga Europă; perioada 1956-1967 a fost caracterizată de încercări, atât la nivel național, cât și internațional, de conturare a unor politici universitare; a urmat o fază în care preocupările s-au îndreptat către dezvoltarea, democratizarea și birocratizarea sistemului universitar (1968-1982); iar etapa cuprinsă între 1983 și 1995 a fost dominată de căutarea unui model european de ansamblu. Cei doi autori încearcă să accentueze importanța dialogului inter-universitar și căutarea comună de soluții. Capitolul dedicat analizei componenței administrative și resurselor universității europene face o trecere prin evoluția și dinamica structurilor manageriale, de reprezentare și birocratice ale universității. Interesant este programul zilnic al unui rector britanic imaginat de către Geoffrey Lockwood în trei momente ale secolului XX (anii '40, '70, '80). Se observă cum ritmul de lucru, intensitatea contactelor cu elementele din afara vieții academice, dar și colaborarea internațională între universități, alături de interesul pentru departamentele de cercetare din universitate cresc de la o perioadă la alta. Se observă că dezvoltarea tehnologică alături de creșterea importantă a numărului studenților și implicit a resurselor duce la specializarea personalului funcționăresc din interiorul unei instituții de învățământ superior. Capitolul care analizează corpul profesoral al universității europene arată o tendință firească ca numărul corpului didactic să urmărească creșterea numărului de studenți. Intrarea în sistem, în anii '60, a unui număr mare de asistenți a dus la dezechilibrarea raportului între gradele universitare pe o perioadă mai îndelungată. Specifică celei de-a doua jumătăți a secolului XX a fost tendința de specializare a profesorului într-un domeniu cât mai restrâns. Ideea interbelică conform căreia fiecărei discipline îi revine un profesor eșuează. Modelul aproape general răspândit este acela al profesorului care excelează în cercetare, activitatea didactică fiind mai curând secundară (nu trebuie să se înțeleagă că profesorul neglijează procesul didactic, timpul alocat muncii cu studenții fiind mai mult decât cel dedicat cercetării). Finkenstaedt alocă a parte a studiului său analizei modului în care progresul tehnologic (în principal în domeniul comunicațiilor) a crescut mobilitatea și contactele pe care profesorul le dezvoltă în afara propriei instituții. Un alt element tratat în acest capitol este acela al diminuării prestigiului social al unui profesor în contextul creșterii numărului acestora. Cu toate acestea titlul de profesor a rămas în multe țări europene o garanție a recunoașterii sociale.

În partea volumului dedicată studenților un prim capitol tratează problema admiterii. Este de remarcat creșterea spectaculoasă a numărului studenților în toate țările europene. Sunt surprinse aici elementele care au dus la lărgirea accesului în învățământul superior, dar și elementele care au limitat creșterea. Același capitol

tratează problemele care țin de selecție socială și de pătrunderea în învățământul superior a membrilor claselor sociale lipsite de capital cultural. Capitolul referitor la curiculă analizează evoluțiile pe care specializările le suportă de-a lungul celei de-a doua jumătăți a secolului XX, precum și importanța cuceririlor tehnologice pentru procesul de învățământ, mobilitatea în rândul studenților sau problema diplomelor și titlurilor în diferitele spații europene. Capitolul dedicat mișcărilor studentești și activismului politic inventariază principalele episoade ale încercării de organizare la nivel internațional pe care studenții le întreprind, precum și diferitele curente din interiorul mișcărilor. Se remarcă caracterul politic și de cele mai multe ori partizan care a dominat majoritatea mișcărilor studentești. Capitolul care analizează integrarea absolvenților în piața muncii este construit în jurul corelării între pregătirea universitară și cerințele angajatorilor. Influențele pe care piața muncii și așteptările studenților le au asupra curiculei universitare sunt și ele surprinse în acest capitol.

Partea a IV-a a volumului este în întregime dedicată procesului de învățământ. Principalele domenii ale mediului universitar le sunt rezervate capitole distincte (științe sociale, istorie și drept; matematici și științe exacte; biologie; științe care studiază pământul; medicină; tehnologie). Sunt evidențiate preocupările și principalele realizări ale științelor respective de-a lungul celei de-a doua jumătăți a secolului XX.

În capitolul care închide volumul, Andris Barblan, unul dintre inițiatorii colecției, încearcă o aducere la zi a problemelor (cele mai multe studii ale volumului se opresc, din rațiuni de acuratețe statistică, în jurul anului 1995). Acesta militează pentru ideea unui model de învățământ superior european, pentru conceptul de universitate europeană. Printre altele, Barblan accentuează importanța intensificării relațiilor la nivel academic între est și vest, succesul programelor de mobilitate la nivel european (Socrates, Erasmus) și a sistemului de credite (ECTS – European credit transfer system), precum și importanța procesului Bologna pentru implementarea conceptului de universitate europeană.

(Marius Cazan)

BRÂNDUȘA COSTACHE, *Activitatea României în Consiliul de Ajutor Economic Reciproc, 1949-1974*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2012, 256 p.

Volumul, apărut în colecția Studii sub egida Institutului Național pentru Studiul Totalitarismului (Academia Română), aduce în discuție o problemă des abordată de istorici și economiști – în contextul demersurilor pentru integrarea României în Uniunea Europeană –, și anume relația României socialiste cu organismul economic internațional patronat de Uniunea Sovietică – Consiliul de Ajutor Economic Reciproc (C.A.E.R.).

Autoarea, Brândușa Costache, a încercat să contureze contextul politic internațional și național din preajma înființării C.A.E.R. și includerii României în acest organism (capitolul 1), și să schițeze evoluția instituțională și organizatorică a C.A.E.R. de-a lungul întregii sale existențe (1949-1991) (capitolul 2), pentru ca cititorul să fie mai bine acomodat cu terminologia, organigrama și documentele-cadru ale unei agenții economice internaționale. În capitolul 3 autoarea a insistat asupra momentului nevralgic din aprilie 1964 (reprezentat de așa-zisa „declarație de independență” a României față de U.R.S.S. și, în subtext, față de proiectul sovietic de specializare economică a statelor în cadrul C.A.E.R.)⁸ și urmărilor sale. Capitolele 4-8 și partea substanțială a cărții (cca 130 p.) constituie studii sectoriale (industria, agricultura, comerțul exterior, valuta și creditul, transporturile și comunicațiile) privind rolul și ponderea colaborării cu C.A.E.R. în evoluția economică a României postbelice.

Din cuprinsul cărții se desprinde cel mai clar periodizarea în trei faze propusă de autoare, și anume: 1) includerea României în lagărul socialist (1949-1959), marcată de o poziție obedientă față de U.R.S.S.; 2) încercarea de delimitare a participării la C.A.E.R. (1959-1964); 3) afirmarea independenței politico-economice (1965-1974), caracterizată printr-o „atitudine ceva mai elastică față de cooperare” (p. 210), culminând cu participarea opțională (concretizată prin refuz de multe ori) la proiectele comune. Teza Brândușei Costache confirmă că activitatea României în C.A.E.R. – atunci când s-a manifestat – a fost efectiv de colaborare, nicidecum de cooperare sau de integrare.

Așa cum sugerează cele de mai sus, și având în vedere că majoritatea documentelor citate exprimă poziții oficiale, propuneri și evaluări, și mai puțin acțiuni concrete, am fi înclinați să credem că lucrarea reușește de fapt să pună în lumină *atitudinile* României în C.A.E.R. Cu toate că cititorul are în față o teză de doctorat în economie⁹, pretenția autoarei este de a face nu o incursiune de tip cantitativ-economic, ci mai degrabă o antiteză între premisa conducătorilor comuniști că „independența economică” trebuia să fie consecința firească a independenței politice, și realitățile acestei ideologii puse în practică. La capătul zilei, reiese că România, marele absent din C.A.E.R., a fost și marele perdant, rămânând în urmă la majoritatea indicatorilor economici.

Abundența de informații culese din arhive și utilizarea datelor statistice naționale și comparative¹⁰ contribuie consistent la zestrea informațională, însă cele două fire narrative oarecum distanțate – discuțiile din cadrul C.A.E.R. soldate cu tergiversări urmate de cvasi-eșecul cooperării, pe de o parte, și evoluția economică

⁸ Pentru o cercetare complementară, vezi Mihai Croitor, *Gheorghiu-Dej și „Declarația de independență” din 1964. P.M.R. între Moscova și Beijing*, în Mihai Burcea, Ștefan Bosomitu (coord.), *Spectrele lui Dej. Incursiuni în biografia și regimul unui dictator*, Iași, Polirom, 2012, p. 247-274.

⁹ Mai exact, în specializarea Istoria economiei naționale, în cadrul Academiei de Studii Economice, București.

¹⁰ De exemplu, „Anuarele statistice C.A.E.R.” (1971-1974) (traducere după titlul rus ?).

a României acasă, pe de altă parte – , vitregite de lipsa unei analize solide¹¹, fac ca miza lucrării de față – și anume impactul colaborării / necolaborării și ponderea economiei României în cadrul C.A.E.R. – să fie pe jumătate câștigată.

Volumul a apărut după șapte ani de la susținerea publică a tezei (2005), ceea ce aduce în discuție chestiunea actualizării științifice. Titluri apărute ulterior au fost adăugate la bibliografie¹², în schimb baza documentară a rămas restrânsă la câteva fonduri de arhivă și colecții de documente, ceea ce din punct de vedere științific plasează cartea la nivelul anului 2005, și nu la nivelul anului publicării (2012). Nu au fost valorificate părți structurale din fondul C.C. al P.C.R. (secțiunile Economică, Agrară, Relații Externe etc.), sau fondurile Președinția Consiliului de Miniștri și Consiliul de Ajutor Economic Reciproc. Comisia Guvernamentală de Colaborare și Cooperare Economică și Tehnică (C.A.E.R.) (1949-1959), toate aflate la Arhivele Naționale Istorice Centrale din București.

În ciuda acestor neajunsuri, lucrarea Brândușei Costache se poate dovedi folositoare oricărui cercetător interesat de istoria activității României în C.A.E.R., aducând o contribuție informațională¹³ demnă de luat în seamă de oricine dorește o introducere în problemă până la apariția unei monografii fundamentale.

(Vlad Pașca)

¹¹ Acolo unde e clamată „analiza”, de fapt e descriere, trecere în revistă, narare.

¹² Liviu Țăranu, *România în Consiliul de Ajutor Economic Reciproc (1949-1965)*, București, Editura Enciclopedică, 2007; Maria Mureșan, „Un experiment în istorie: Consiliul de Ajutor Economic Reciproc și integrarea economică internațională”, în Maria Mureșan (coord.), *Economie, instituții și integrare europeană*, București, Editura ASE, 2007.

¹³ Cu alte cuvinte, se vede munca de arhivist (autoarea a lucrat la Arhivele Naționale – 1996-1998 – și la Arhiva Băncii Naționale a României începând din 2003) și mai puțin cea de analist.

Tiparul executat la **S.C. LUMINA TIPO s.r.l.**
str. Luigi Galvani nr. 20 bis, sect. 2, București
tel./fax 021.211.32.60; tel. 021.212.29.27
E-mail: **office@luminatipo.com**
www.luminatipo.com

ISSN 0585-749X